

**MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNETE
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
IPARRA
ÉS KERESKEDELEMRE**

KÉT KÖTETBEN

SZERKESZTETTÉK

DR. BALLA AURÉL

ÉS

DR DOBROVICS KÁROLY

I. KÖTET.

MONOPOL KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT KIADÁSA
BUDAPEST, IV., VÁCI-UTCA 80. TELEFON: 89-2-82.

1936.

BALLA AURÉL — DOBROVICS KÁROLY:

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
IPARRA ÉS KERESKEDELEMRE

I. KÖTET

A LEGŐSIBB KORTÓL
1290-IG.

BUDAPEST, 1936.

NYOMATOTT: A »HELLAS« IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZ-
VÉNYTÁRSASÁGNÁL BUDAPESTEN, PANNÓNIA UCCA 46/a.

BEVEZETŐ RÉSZ.

I.

Előszó.

Ez a kétkötetes munka, miként a címlapja is jelzi, nem igényli összeállítói részére a szerzőség babérait, ha/nem megelégszik a szerkesztői minőség szerényebb jellegével. A munka ugyanis, amelyet végeztünk, csak szerkesztés volt, nemcsak abban az értelemben, hogy az összeállításban, az anyag összehordásában és feldolgozásában többen vettek részt, hanem abban is, hogy anyagunkat csekély kivétellel nem eredeti forrásokból, hanem más, többnyire közismert munkákból merítettük, sőt vettük át (ha nem is szó szerint). A munkában a szerkesztőké csupán a szerkezet és az alapgondolat, mely köré az eseményeket csoportosították.

Indítékot a könyv összeállítására az a körülmény adott, hogy a világháború után fokozott mértékben nyomult előtérbe a közgazdasági kérdés. A páriszkörnyéki u. n. békeszerződések a közgazdasági kérdések oly tömegét, oly minden mást elsöprő erővel vetették felszínre, hogy a történelmi események értékelése és a jövő kilátásai tekintetében teljesen új állásfoglalásra

kényszerült az emberiség. Ez nem új megállapítás. Ezt már a modern történetírás is megállapította és a világháború utáni történetirodalomban érvényesítette is: az újabb összefoglaló történelmek kivétel nélkül behatóan tárgyalják és ismertetik a gazdasági vonatkozásokat is.

Ebben az irányban továbbhaladva, arra törekedünk, hogy a történelmi eseményekkel kapcsolatban a gazdasági vonatkozásokat, különösen az ipar és kereskedelem helyzetének a vizsgálatát kimélyítsük, politikai és társadalmi kapcsolatait fokozottabban kidomborítsuk anélkül azonban, hogy a munka szoros értelemben vett gazdaságtörténet, illetve az ipar és kereskedelem története volna.

Vizsgálódásunk mindenekelőtt azzal az eredménnyel zárult, hogy történelmünknek, különösen ősbib korokra vonatkozó és ezzel kapcsolatos részei, gazdaságtörténelmi tekintetben nemcsak rendkívül hézagossak, — ami a dolog természeténél fogva érthető, — hanem bizonytalanok is. Munkánk tehát csak arra irányulhatott, hogy a különböző geológiai és archeológiai leletek alapján azokat a tüneteket ismertessük, amelyek eredményeink szerint tényezői lehetnek jövőbeli vizsgálatoknak, Így ismertetjük hazánk területének őskori eseményeit, az első ember megjelenését, annak életét, gazdálkodási emlékeit, mint amelyeket nemcsak archeológiai leletekben, de ma is élő szokásokban és eszközökben fölfedezni véltünk. Amelyek tehát mélyebb kapcsolatokra vallanak ezer év emlékeinél. Észleltük az ipar és kereskedelem őskori hatékonyságát s kutattuk ennek alapján, hogy vajjon a honvisszafoglaló magyarság életében mily szerepe volt az iparnak? Kerestük a jog legrégibb emlékeit és kutattuk,

mit jelentett a jog gyakorlatilag és mit jelentettek a különböző élet- és gazdasági formák.

A történelemben emberi akarat érvényesül; de nem mint független egyéni akarat, hanem mint több egyéni akaratból eredő társadalmi akarat, mely végső fokon az államban valósul meg. Ezzel a társadalmi akarattal szemben egyes egyéni akaratok mégis ellentétes működést fejtenek ki, ami összeütközésekre vezet. Elvont, személytelen gazdasági erők nincsenek. Vannak természeti adottságok és ezekkel szemben egyes emberek és embercsoportok. Ezt a távolabbi múltra vonatkozólag minden történelem el is ismeri, ily szempontból tünteti is fel az eseményeket. Az újabb kor gazdasági viszonyai tekintetében azonban a legtöbb történelem általában elvont fogalmakkal dolgozik: bankokkal, árakkal, árfolyamokkal, tőkével és hasonlókkal. Mi úgy találtuk, hogy a legújabb korban is kutatni kell a személyeket. Ez bizonyos fokig más eredményekre vezetett, mint amit egyéb történelemben láttunk. E felfogásunk következtében újabb történelmi forrás gyanánt igénybe vettük a kompaszokat.

Térhiány miatt történelmünk közismert eseményeit kényszerültünk minél szűkebb térre szorítani. Ez bizonyos aránytalanságra vezetett, amit nem kerülhettünk el, de a köztörténelem úgyis csak keret azokhoz a megállapításokhoz, melyeket szükségesnek láttunk kidomborítani. Az eseményeket nem mindig időszerű sorrendben, hanem elvi elgondolásunknak megfelelő összefüggésben tárgyaljuk s mi azt hisszük, célunk szempontjából ez az áttekinthetőséget szolgálja.

Helyes az a megállapítás, hogy „a történelem annyit jelent, mint keresni és megtalálni azokat az erőket, amelyeknek a hatása a későbbi történelmi

eseményekben jelentkeznek.” Mi ezeknek az erőknek a kutatására törekedtünk. Munkánk nem ad teljes képet. Nem is adhat, hiszen sok esetben a beható forrás-kutató munka hiányzik. De ha munkánk csak azzal az eredménnyel jár is, hogy a hivatottabbakat a fölvetett kérdések tüzetesebb tanulmányozására készíti, akkor már elértük célunkat,

A munka anyagához szükséges források felkutatásában, az anyag összegyűjtésében, rendezésében természetesen többen vettek részt, akik névtelen katonák kívánnak maradni; közreműködésükért azonban e helyről meleg köszönetet mondunk.

Budapest, 1936. évi május hó 1-én.

BALLA AURÉL Dr.

II.

Bevezetés.

Nemzetek életében a történelem nem csupán szó-
rakoztató elbeszélés, vagy nevelőhatású olvasmány,
nem csupán *magistra vitae*, az élet mestere, hanem
egyúttal *fegyver*; — a legélesebb fegyverek egyike,
amelyeket nemzetek egymás elleni küzdelmükben al-
kalmazni szoktak, mert a történelem szolgáltatja a
ténybeli adatokat a jogi igényekhez. A szemünk előtt
hullámzó nagy nemzetközi küzdelmek is csupa jog-
védelemre hivatkoznak a fegyvercsörtetés megokolása
végett. De nemcsak nemzetközi vonatkozásban, ha-
nem a nemzetek társadalmi életében is ugyanez a
helyzet. A társadalomszervező elsődleges jog, a szo-
kásjog, tényekben alakul ki s amennyiben nem szo-
kásjog, hanem más természetű jogi rendelkezés ke-
letkezik, ez is a társadalom életében fölbukkanó té-
nyekhez és szükségszerűségekhez fűződik, amely
tények és szükségszerűségek soha sincsenek történel-
mi előzmények nélkül.

Magyarországot a trianoni szerződés a történe-
lemre alapított jogi igények figyelembevételével osz-
totta fel a környező kis államok között. A feldara-
bolást ugyan a fegyverek erejével hajtották végre,
de a fegyvereket, mint mindig, ezúttal is a történelmi
tényekre alapított célkitűzések irányították. Bizo-
nyos, hogy a felosztásnál előzetes titkos megállapo-
dások és ígéretek is játszottak döntő szerepet, viszont
ennek ellenére sem tartották mellőzhetőnek a tör-
ténelmi jogokra való utalásokat. Bárhova tekintünk
az emberiség történelmének véres síkjain, nem talá-

lunk olyan pontot, amely nem tartalmazna történelemre alapított jogigényeket. Minden honfoglalás, minden társadalmi berendezkedés, minden államformaváltozás: a történelem tényeiből származtatott jogigényekre támaszkodik. A történelemnek tehát rendkívül fontos szerepe van az emberiség és az állam fejlődésében.

A szerbek, románok és csehek, de némiképpen az osztrákok területi igényei és hazánk feldarabolása is olyan „történelmi” adatokra alapítvák, melyeket a magyar történetírás hiányos adataival kívánnak alátámasztani.

A szerbek arra támaszkodtak, hogy honfoglalás-kori kútfőink szerint Délmagyarországon szláv népek laktak. Nemcsak egyes krónikáink, hanem általános hazai történetírásunk, legújabb monográfiáink is azt adják elő, hogy például Bácsbodrog-vármegye déli részein egy botrik nevű szláv nép lakott a honfoglalás idején, alávetve talán Zalánnak, — akinek történetét Vörösmarthy Mihály a „Zalán futása” című örökbecsű hőskölteményében a krónikáktól ugyan eltérőleg és meglehetősen kiszínezve, oly szépen megörökítette, — de mégis csak szláv nép volt az, melyet a magyarok meghódítottak, leigáztak és máig majdnem teljesen kiirtottak, úgy, hogy ennek a népnek a neve csak Bodrog-vármegye nevében maradt fenn. Ugyanerre a délbácskai területre igényt támasztanak a szerbek Csrni Jovan, a fekete cár jogán is, aki Zápolya János kocsisából lett uralkodó, mert megszervezte a törökök által Magyarországra üzött szerb menekülteket, ezek segítségével hatalmába kerítette az egész Bácskát és jelentős szerepet játszott Zápolya János és I. Ferdinánd ellenkirályok küzdelmeiben, mindaddig, amíg a zentai határban agyon nem lőtték és csapatait szét nem szórták. Ennek a Csrni Jovannak, a fekete cárnak a szerbek Szabadkán szobrot állítottak. A szobor fölirata azt hirdeti, hogy Csrni Jovan jogán igénylik maguknak a szerbek Szabadkát. A szerbek erre a két történelmi jogcímrre, a botrikokra és Csrni Jovan uralmára alapított-

ták eddigi, vagyis a trianoni, úgynevezett „békeszerződésben kielégített igényeiket. További két jogcímre: egyrészt a török uralomra, másrészt Csarnejovits Arzén pátriárka menekültjeinek egyházi jogosultságára olyan további igényeket alapítanak, melyek nem elégszenek meg már a trianoni határokkal sem, hanem területi tekintetben fölnyúlnak egészen a török hódolt-ság legszélsőbb északi határáig, tehát Budáig és Egerig, amely igények egyelőre csak jövőbeliek. Történelmileg azonban a szerbek már most előkészítik ezen esetleg, alkalomadtán érvényesíthető igényeiket.

A jugoszláv állam kialakulását százesztendőös történelmi propaganda előzte meg, amely kezdődött Metternich herceg titkárának, Gáj Lajosnak (Ljudovet Gaj) föllépésével, aki megalapította az illyrizmus elméletét, kiindulva abból, hogy a Balkánon már a messze ókorban létezett egy Illyria nevű állam, mely az Adriai-tenger partjától keletfelé és északfelé mindazokat a területeket magában foglalta, melyeket ma Jugoszláviának nevezünk. Erről az elméletről kiderült, hogy nem helytálló, mert Illyria létezett ugyan, de az a történelem tanítása szerint nem volt szláv állam, tehát a délszláv mozgalom egységét ezzel a történelmi alátámasztással nem lehet megteremteni. Ennek ellenére tovább folyt a propaganda, többé nem történelmi, hanem most már politikai alapon, abból kiindulva, hogy az egységes nyelvet beszélő népek egy nemzetbe tartoznak. Az egységes nyelv körül ugyan szintén mutatkoztak bizonyos nehézségek, mert szerbek, horvátok, bosnyákok még ma sem beszélnek egységes nyelven, sőt ó-Szerbiában vannak helyek, ahol meg sem értik nem a horvát, de még az irodalmi szerb nyelvet sem. Ez azonban az illyrizmus eszméjének nem ártott, miután erre a körülményre senki sem mutatott rá és általában senkisem törődött az ilyen egyszerű nyelvészkedésnek tetsző ártatlan mulatság esetleges súlyos következményeivel. Ma már megállapítható, hogy amit egységes délszláv nyelvnek akarnak föltüntetni, az

nem egyéb, mint a raguzai nyelv, amelyet Gáj Lajos tett meg a délszlávnépek irodalmi nyelvévé és fogadtatott el minden délszláv néppel. A szerbek ugyan nem illyristák, hanem panszerbisták, de a raguzai irodalmi nyelvet ők is elfogadták.

Ilyen szétágazó és történelmileg megbukott elmélet után jött azonban a legújabb korban, alig néhány évvel a világháború kitörése előtt az ártatlan tudósnak tetsző *Jirecsek* Konstantin, aki egy német cég kiadásában a szerbek történetéről „Geschichte der Serben” címmel standard történeti munkát irt és bocsátott közre a teljes „tárgyilagosság” mezében. Ez a „tárgyilagosság” azonban nem mulasztotta el kimutatni, hogy horvátok, dalmaták, montenegróiak, csrnagorcok, északalbánok, stb. mind-mind szerbek, mikor tehát ő a szerbek történetét írja, akkor minden ezen népek történetével foglalkozik. *Ezzel a fölfogással csempészte be köztudatba a jugoszláv egységre vonatkozó tételt.* Jirecsek munkáját az egész világon elismerés honorálta és aki a trianoni szerződés szerint szétdarabolt Magyarországból alakított Jugoszlávia határvonalait szemléli a térképen, az meglepetéssel láthatja, hogy *Jirecsek Konstantin „A szerbek története” címen — a világháború kitörése előtt majdnem egy évtizeddel — annak a területnek a történetét irta meg, amelyből Trianon Jugoszláviát csinált.* Kétségtelen, hogy ez a nagyszabású történelmi munka a maga célzatos beállításával elsőrangú szerepet játszott a trianoni szerződés elkészítésében.

A románok egyszerűen Anonymusunk és egyéb hazai krónikásaink adataira utalnak. Nem feledkeznek meg emellett Sinkaynak és Major Péternek folytonossági elméletéről sem, amely szerint a románok Krisztus után 102 óta laknak folytonosan Erdélyben. Van ugyanis egy olyan római történeti forrás, amelyből azt lehet kiolvasni, hogy Trajánus római császár Krisztus után 102-ben, Decebal dák birodalmának meghódítása után római légiókat telepített Erdélybe. A románok azt vallják, hogy ők ezeknek a leszármazol, azóta *folytonosan* ott laknak Erdélyben; in-

nen nevezik folytonossági, latin szóval: *continuitási* elméletnek Major Péter elméletét.

Ezt az elméletet azóta rengeteg sokan támadták több-kevesebb sikerrel. Különösen kiemelendők Hunfalvy Pálnak és Jancsó Benedeknek idevágó művei. A románok ennek ellenére ragaszkodnak a *continuitási* elmülethez, — hiszen igényeiket ez teszi jogszerűvé —és minden támadással szemben a mi Anonymusunk krónikájára hivatkoznak, mert e szerint a magyarok a honfoglaláskor bevonultak Erdélybe és ott Gyelo fejedelmet, akinek Anonymus szerint *oláh* katonái is voltak, megverték, megölték és népét leigázták. Glád fejedelem seregében is voltak Anonymus szerint oláhok; ezeket is megverték a magyarok.

Az oláh szót azért használjuk román helyett, mert Anonymus is oláht ir és nem román.

Eszerint a folytonossági elmélet legerősebb támasztéka Anonymus volna, amely az állítólagos római forrást megerősíti: Erdélyben a honfoglaláskor oláhok voltak, mondják ma a románok, a magyarok oláhokat találtak Erdélyben, azokat leigázták, kétségtelen tehát, hogy az oláhok előbbi lakói voltak Erdélynek, mint a magyarok és így Erdély őket illeti. A páriszkörnyéki (trianoni) úgynevezett békeszerződések következtében a románoknak most módjuk és alkalmuk nyílt arra, hogy a magyar iga alól fölszabaduljanak, ennél fogva, habár ezerszázéve is múlt leigázásuknak, most fel akarnak szabadulni, a magyar igit nyakukról lerázni és a magyarok által tőlük elfoglalt területeket „visszacsatolni”.

Körülbelül hasonló az eset Északmagyarországgal is, ahol a honfoglaláskor, krónikáink szerint Szvatopluk uralkodott és a magyarok ezt a Szvatoplukot verték le és az ő szláv népét hódították meg.

Ezek szerint a „történelem” szolgáltatta a környező államok részére a jögalapot ahhoz, hogy Magyarországot földarabolják, — kérdés: ha vájjon a történelem, — megfelelő további vizsgálódás és újabb tények feltárása mellett, — nem ellenkező, a magyarság javára szolgáló igények érvényesítéséhez szolgál-

tat-e tényalapot? Anonymus és egyéb krónikáink vizsgálata ugyanis arra az eredményre vezet, hogy azok a történelmi adatok, amelyeket ellenségeink előadnak, a valóságot talán többé-kevésbé fedik, — azonban hiányosak. Ezeket a hiányokat, ha kitöltjük, teljesen másképp alakul úgy a magyarok, mint a környező népek őstörténete és ez a más őstörténet más jogigényeket is tesz érvényesíthetőkké.

Fontos a krónikák szövegének értelmezése is. Jogos alap van ugyanis arra a föltevésre, hogy a krónikák egyes kifejezései nem fedik a szónak megfelelő mai fogalmakat. Például az „oláh” a krónikákban nem népet, pláne nem „románt” jelent, hanem hegyipásztort, akármiféle nemzetiségű is az a pásztor. Viszont nem alaptalanul vitatható, hogy a magyarok 1000 évnél régebben, esetleg legalább 3000 esztendő óta laknak itt ezen a földön, laktak Erdélyben is. Ezzel a 3000 esztendővel szemben a románok részére nem lehet területi igény alapja, mégha igaz volna is az az ő állításuk, hogy ők 2000 esztendő óta laknak Erdélyben.

Ugyanez az eset a szerbekkel szemben is, akikről viszont ugyancsak Anonymus alapján, de nyelvészeti alapokon is állítani lehet, hogy a szerbek elszlávosodott magyarok, Ha Anonymus krónikája ellenségeink igényeinek alapja lehet, akkor szavát nem szabad kétségbe vonni akkor sem, amikor javunkra szól.

Az északmagyarországi részekre vonatkozólag nyelvészetileg és földrajzilag kimutathatónak tetszik, hogy azok a honvisszafoglalást megelőzően már ősi magyar területek voltak, amelyen az elszlávosodás már a honvisszafoglalás után is csak néhány évszázaddal később következett be.

Ahelyett tehát, hogy meddő vitát folytatnánk a continuitási és egyéb elméletek tengerével, helyesnek láttuk olyan elmélet beállítását, a történelmi tények olyan csoportosítását, amely legalább oly erősen, sőt meggyőződésünk szerint erősebben van megalapozva, mint azok az elméletek, amelyekre ellenfeleink ala-

pítják a maguk igényeit. Természetes azonban, hogy nem zárkóztunk el azok elől az érvek elől sem, amelyeket történetírásunk kitűnő jelesei, mint Karácsonyi János, Jancsó Benedek, újabban Hóman Bálint, Szekfű Gyula és mások vetettek föl.

A nemzetek joga elévülés alá nem eső, de tényleges hatalomtól függő jog. Abban különbözik a magánjogtól és az állam belső közéletét szabályozó közjogtól, hogy kívül esik az államhatalomnak a saját területén minden más akaratot lenyűgöző hatókörén. Ezt a nemzetközi jogot ma már rendszerint szerződések szabályozzák, azonban a szerződések tartalmát a tényleges hatalmi viszonyok, nemzetközi kapcsolatok töltik ki és igyekeznek az egyes nemzetek sorsát jobbra, vagy balra eldönteni. Hiába mutatjuk ki, hogy a magyarok a legősibb népei ennek a földnek, ha a nemzetközi erők ellenállhatatlan erejével szemben a magyarságnak természet jogadta igényei eltörpülnek. Vizsgálódás tárgyává tettük tehát, mi az oka, hogy a magyarság történelmének egész folyamata alatt a legsúlyosabb megpróbáltatásoknak volt kitéve, bár állami önállóságát soha el nem veszítette. Ennek magyarázatát a verduni szerződéssel szétválasztott két népnek, a germánoknak és frankoknak, mai nyelven: németeknek és franciáknak egymással való örökös versengésében találjuk. A német-francia ellentét vont a Magyarországra a török támadást. Ferenc francia király — legkatolikusabb király, — a németek ellen a törökökkel szövetezik. A törökök Magyarországon keresztül támadnak. Magyarország ekkor válaszütra kerül: vagy a törökökhöz csatlakozik és szembefordul Németországgal, vagy nem csatlakozik a törökhöz, hanem állami szuverenitásánál fogva ellenáll annak a török kísérletnek, hogy Magyarországon keresztül támadja hátba Németországot.

Magyarország az utóbbi esetet választotta. Mátyás király volt a közvetlen előző időben Magyarország királya és Mátyás király is német császári trónra törekedett. Evégből igyekezett német választófejede-

lemséget szerezni magának, hogy így német császár lehessen. Ez az ő erejét lekötötte. A német császárságban volt érdekelve, nagyon természetes tehát, hogy a törököt nem engedhette Magyarországon keresztül Németország hátbatámadására. Viszont azonban ereje is kevés volt ahhoz, hogy a törököktől Európát megtisztítsa, Így lett Magyarország és a törökség egymásnak ellensége és ennek a következménye, hogy Magyarország 150 éven át viselte nemcsak a török igát, amit mint képzetes fogalmat esetleg még el lehetett viselni vészesebb következmények nélkül is, — a szerbek, románok, görögök is elviselték, mint „önként” csatlakozott népek, — *de a magyar népnek a hódoltsági területeken történt, úgyszólván teljes kiirtását is.* Itt van a magyar-francia ellentéteknek a gyökere. Franciaország szemében Magyarország, mint Németország barátja, — ha netalán Németországot a történelem folyamán német-római császárságnak, vagy egyéb másnak nevezték is, — mindig ellenség maradt, amely az ő ellenségének barátja és támogatója és amely nem Európát védte a török pusztításai ellen, hanem csak Németországot. Nagy francia történétírók és egyéb francia szellemi kiválóságok állapították meg *egyénenként*, hogy Magyarország a törökökkel szemben a nyugateurópai kultúra védelmezője volt és elmaradásának oka, hogy amíg ő a török támadásokat föl tartóztatta és a török pusztításait szenvedte, addig a nyugati államok békésen fejleszthették kultúrájukat. Ezt azonban csak *egyes* kiválóságok vallják, a *hivatalos* Franciaország ezt sohasem ismerte el, sőt tényeivel mindig azt mutatta, hogy ő Magyarország magatartásában csupán a német kultúra és a német biztonság pajzsát látja, nem pedig Nyugateurópáét, miután francia fölfogás szerint nyugateurópai műveltség nincsen is. Van francia műveltség, van német, helyesebben boche-kultúra, van angol műveltség, de nyugateurópai műveltség nincsen. Hogy ez a felfogás mennyiben helytálló, mennyiben nem, azt itt természetesen vizsgálódás tárgyává nem teheti ük, azonban

német részről nagyon érdekes visszhangja ennek a Kautsky Károly: „Marx Károly történeti jelentősége” (Die historische Leistung von Karl Marx) című füzetében nagyon élesen kidomborított az a megállapítás, mely szerint Marx Károly lett volna az első, aki a maga kapitalistaellenes elméletének alapjául szolgáló anyagelvű történeti felfogásban a német, francia és angol szellemet és kultúrát először egyesítette. Nemcsak francia, hanem német részről is tényként érvényesülő felfogásnak kell tekinteni, hogy *a nyugati nemzetek szellemi életében nem azonos kultúra érvényesül*, hanem külön-külön álló nemzeti kultúra. Ilyen körülmények között jogosultnak lehet elismerni azt a francia hivatalos fölfogást, amely szerint Magyarország nem a nyugati kultúrát védte a török ellen, hanem csak a német kultúrát és ezáltal lehetővé tette a németség számára, hogy szabad keze legyen Franciaország ellen. Ugyanezt az elgondolást észlelhetjük napjainkban is, amikor a lebukott török félhold helyett Paris Moszkvával lép a legszorosabb kapcsolatba s ezzel *Németország* ellen ismét egy keleti, a mi fölfogásunk szerint nem kulturált hatalom erejét kívánja részben *Magyarországra* is zúdítani, nem azért ugyan, mintha Magyarországot akarná tönkretenni, hanem azért, hogy ezzel örök ellenségét, a német birodalmat fenyegetse.

Tárgyilagosan el kell ismerni, hogy Franciaország a magyar függetlenségi mozgalmakat következetesen támogatta és közvetlenül Magyarországgal szemben ellenséges tényeket nem tanúsított. Magyarország tehát Franciaország szemében nem ellenséges hatalomnak számít, de Franciaország ellenségeinek *függvényéül* minősül. Ezt a történelem minden tényében észlelhetjük. Franciaországhoz való ez a nem ellenséges, de helyzetileg mégis tragikusan ellentétes állapotunk hozza magával, hogy bár ősi jogon Magyarország egész területe bennünket illet, Franciaország ezt a jogunkat mindmáig nem ismerte el.

Minden nemzet élete nemzetközi élet. A nemzet múltja és nemzetközi élete azonban mindig a belső

életre van alapítva. Egy nemzet csak akkor maradhat fenn, hogyha belső élete állampolgárai gondolkodásával megegyezik. A belpolitikai érdekellentétek könnyen vezethetnek az állam szétrambolásához, a nemzeti lét megszüntetéséhez. Hiába bizonyítjuk ősi jogunkat az állami területhez, — hiába állapítjuk meg a történelem folyamán kialakult nemzetközi viszonyaink mibenlétét és döntünk nemzetközi irányunk fölött: — ha belpolitikai helyzetünk ingatag, ha a társadalmi osztályellentétek át nem hidalhatók, akkor a nemzet megérett a pusztulásra. A mohácsi csatavesztést az 1514. évi pórlázadás és az ezt követő nemesi törvényhozás előzte meg, amely nemesi törvényhozás nem a krisztusi szeretet jegyében rendezte a jobbgátság viszonyait. A társadalmi tömegmozgalmakban résztvevő egyes személyek megbüntetése, több-kevesebb kínzása, kiváltanak ugyan bizonyos ellentétes véleménynyilvánítást csendben, vagy hangosan, de nem okoznak katasztrófát. Ha azonban az állam keretein belül érvényesülő érdekek egymásnak törvényi lehangolására vagy éppen kiirtására törekcsenek, ahelyett, hogy az érdekellentéteket áthidalnák, akkor ez államosítja az elégedetlenséget és az osztályok közötti ellenségeskedést, aminek következménye az uralkodó-osztály gyűlölködése és ennek a két érzésnek megfelelő oktalan társadalmi berendezkedés, amely végeredményben minden osztálynak a bukását vonja maga után. Ez volt Lengyelország végzete is. Rendkívül fontos tehát, hogy a történelem ebben a vonatkozásában milyen útmutatással és különösen milyen jogrendszeret kívánó tényekkel szolgál. Azt találtuk, hogy a magyar történelem, bár nem mindig kifejezetten, de *a Szent Korona jogrendszere körüli küzdelmekben merül ki. A Szent Korona jogrendszere* nem az ősmagyarág kebelében alakult ki, bár némelyek szerint az ősmagyaroknak is voltak királyaik már a 896. évi honvisszafoglalás előtt. Ezek a királyok mindenesetre más hatásörű királyok voltak, mint a Szent István óta uralkodott királyaink. A Szent Korona jogrendszerének

egyes elvei azonban már legrégebb történetünkben, írott forrásokban is felbukkannak, Így a vérszerződésben, amely kimondja azt a legmodernebb jogelvet, hogy abból, amit közös erővel szereznek, senkit kizárni nem lehet, A későbbi fejlődés során a Szent Koronához fűződő felfogás ezt az erkölcsi elvet bizonyos jogi formába öntötte olymódon, hogy még a mai napig is alkalmazható jogszabályok alakultak ki.

A Szent Korona jogrendszerének tanát sokan támadják. Ezek a támadások nézetünk szerint nem helytállóak. Nem történelmi és nemcsak jogtörténelmi szempontból valljuk ezt, hanem azért, mert azon az állásponton vagyunk, hogy egy társadalomban érvényesülő tan-, vagy jogrendszer fönnforgása nem attól függ, hogy vajjon történelmileg, a múltban megirták-e azt úgy szószerint, vagy úgy értelmezték-e, amint azt ma értelmezzük, hanem attól, hogy miképpen alkalmazták *a gyakorlatban* és meggyőződése-e az a társadalomnak a jelenben. Ha a jelenben meggyőződése a társadalomnak valamely jogelv, vagyis szokás jogilag átment a gyakorlati életbe, — vagy ha a múltban a történelmi események annak a jogelvnek a gyakorlati alkalmazását bizonyítják, akkor mellékes körülmény, hogy milyen kifejezések mit tartalmaztak a múltban, mert tudvalevő, hogy a történelem folyamán ugyanaz a kifejezés sokfélélt jelenthet a különböző korokban. Mi úgy látjuk, hogy a Szent Korona jogrendszere a magyar társadalom vérében van, nem oly értelemben, mintha azt *magánjogilag* megvalósították volna, de oly értelemben, hogy a magyar nemzet külsőségekben ragaszkodik ehhez a jogrendszerhez, nyilván abból a meggondolásból kiindulva, hogy ezredévek alatt kialakult és élőnek maradt intézmény öránézve nem lehet rossz, csak hasznos és előnyös. A magyar nemzet a Szent Korona jogrendszeréhez való ragaszkodását kimutatta azzal, hogy bár személy szerint királya nincs a királyság jellegét mégis fönntartotta, s a Szent Koronának mindazokat a jogi körülményeket bizto-

sítja, amelyek akkor illetnék meg, ha személy szerint is volna az országnak királya: nyilvánvaló tehát, hogy a magyar társadalom a Szent Koronához és a hozzá fűződő különféle jogi tételekhez ragaszkodik.

A történelem azt mutatja, hogy a Szent Korona jogrendszerének kialakulása és értelmezése állandóan bizonyos gazdasági és társadalmi mozgalmakra vezethető vissza. 1848-ban ennek a jogrendszernek az ereje meggyöngült ugyan, de végképp el nem enyészett, mert semmiféle törvény a jogrendszer alapvető tételeit hatályon kívül nem helyezte. Ezek a tételek pedig:

a Szent Korona teste az egész magyar nemzet, — tehát a magyar nemzet a legdemokratikusabb államalakulat, mert minden tagjának egyforma jogot biztosít a Szent Koronában; kezdetben csak nemes a Szent Korona tagja, 1848 óta azonban mindenki, a nem nemes is, aki a magyar állam kötelékeibe tartozik, —

a Szent Korona, vagyis az egész magyar nemzet, minden birtok gyökere (*radix omnium possessionum*), ami mai nyelvre lefordítva annyit jelent, hogy minden tulajdonnal végsőfokon az egész magyar nemzet rendelkezik. Minthogy pedig *modern elméletek szerint a tulajdonhoz fűződnek a nemzeti jövedelem megosztásának főfeltételei, ennél fogva* bizonyos vonatkozásban és a nemzet jól meggondolt érdekeinek megfelelően *a Szent Koronának*, mint a nemzet egészét felölelő testnek, *a nemzeti jövedelem megosztásába beleszólása, annak megosztása tekintetében intézkedési joga van.* Ennek mikéntje politikai kérdés, mely a történetíróra nem tartozik.

Fölmerülnek itt munkáskérdések: munkabér, munkaidő, munkaalkalom, munkanélküliségi segély, betegség- és balesetbiztosítás kérdései. De fölmerülnek a kapitalizmus kérdései is, Így a kereskedelmi törvény és a hozzáfűződő gazdasági fejlődés tényei, ennek eredményeként kialakult kartel- és egyéb ipari kérdések, de általában a nemzeti jövedelmet megosztó mindenmű kérdés, amelyekre a nemzetnek a Szent Koronán

keresztül joga van befolyást gyakorolni. Fölmerül a mezőgazdasági árakat befolyásoló intézkedések lehetősége is. Mindezek, — beleértve a munkásmozgalmakat is, — olyan kérdések, amelyek a nemzet történetéből ki nem zárhatók és amelyek a Szent Korona jogrendszerével kapcsolatosan kerülhetnek történelmi megvilágítás alá. Sőt tovább megyünk. A Szent Korona jogrendszerében megtaláljuk a modern munkásmozgalmak célkitűzéseinek legszerencsésebb jogi megfogalmazását, az egész világon egyedülálló jelenséget, A Szent Korona jogrendszere megadja a jogi lehetőségét a kapitalista tulajdon megrendszabályozásának. Nyugateurópa az abszolút tulajdon alapján fejlődött, — ez a hűbériség lényege, — ebből fejlődött ki a nyugati kapitalizmus, amellyel szemben még a szociáldemokrácia atyja, Marx Károly sem tudta pozitív *jogi* megfogalmazását adni a munkásság célkitűzéseinek. Magyarországon azonban a Szent Korona, más szóval: a nemzet egyeteme a tulajdonos, mindenki más, tehát a kapitalista is, csak birtokos.

A munkásság a maga törekvéseit a világháború befejeztével üzemi tanácsokban kívánta érvényesíteni. Ez a rendszer megbukott, tarthatatlan volt, a munkásság akaratát nem lehetett benne és általa jogilag érvényesíteni. *A Szent Korona jogrendszerén keresztül azonban érvényesíteni lehet a munkásság modern célkitűzéseit is*, mert a Szent Korona a főtulajdonos, tőle függ a tulajdon, tőle függ a tulajdonhoz fűződő jövedelmek megosztása is. A karteltörvény módot nyújtott már arra, hogy az üzemek működése a fogyasztás szempontjából ellenőriztessék, — egy másik megfelelő törvényes intézkedés módot nyújthat arra, hogy az üzemek, illetve kartelek működése a termelésben résztvevő munkások érdekei szempontjából is megfelelő ellenőrzés alá legyen vonható bizonyos irányító hatáskörrel. Vagyis a munkásság a Szent Korona jogrendszerének alapján, a nemzettest szerves tényezőjeként elfogadva a nemzeti gon-

dolatot, könnyebben elérheti céljait, semmint ködös és jogilag meg nem fogalmazható nemzetközi mozgalmak keretében, amelyek eddig mindenütt jobb- vagy baloldali diktatúrákhoz vezettek. Lehet, hogy a fejlődés idővel túlvisz a nemzet keretein. Ennek előjelei kétségtelenül mutatkoznak. Családokból fejlődtek a törzsek, törzsekből vegyültek vagy keveredtek a nemzetek, a nemzetekből is fejlődhetnek valaminő magasabbrendű társadalmi szervezet. De ebben a szervezetben kétségtelenül az összetevő nemzetek egészséges, egyöntetű, egygondolkodású, erős egyedei és azok tagjai jutnak kielégítő elhelyezkedéshez. Testvériség a nemzetben: jólét a nemzetek egységében. Nemzetköziség nemzet nélkül nem, csak nemzetet át lehetséges.

Kétségtelen ugyan, hogy a modern államéletben a föltörekvő érdekek nem keresik a történelmi jogosultságot, hanem egyszerűen arra az álláspontra helyezkednek, hogy az emberek mind egyenlők és a születés tény énéi fogva az embernek joga van a megélhetésre. Ezzel szemben tény az is, hogy a születés maga csak kevés esetben biztosítja a megélhetés jogát, még pedig úgyszólván kizárólag csak a szülőkön keresztül és csak akkor, ha a szülők vagyonosak. Ellenkező esetben a születés csak az élethez, de nem a megélhetéshez nyújt jogot. A megélhetéshez való jog a vagyonhoz, vagy a munkához fűződik, különböző jogszabályokon keresztül, semmiesetre sem magához a születéshez. Ma minden olyan törekvés, amely magára a születésre alapítja az ember megélhetésének jogát: a meglévő magánjogi jogrend mellőzésével, tehát forradalmi utón kívánja a maga akaratát érvényesíteni. Ezzel szemben a Szent Korona jogrendszer elvileg biztosítja a megélhetés gazdasági jogát is.

Ugyanez a fölfogás vezetett abban a tekintetben is, hogy a nemzetközi kapcsolatok értékét vizsgáljuk. A történelem ugyanis számtalan példát mutat arra, hogy Vörösmarthy „Szózatának” az a gyönyörű megállapítása, hogy

A nagyvilágon e kívül
 Nincsen számodra hely,
 Áldjon vagy verjen sors keze,
 Itt élned, halnod kell,

nem költői frázis csupán, hanem véresen komoly valóság, amely a nemzetköziséggel szemben történelmi tényekre támaszkodik. A magyar munkásság ugyan láthatja a kommün, a hivatalosan úgynevezett proletárdiktatúra, tanácsköztársaság eseményeiből, hogy az évtizedeken át harsogott nemzetköziség kivihetetlen. Az államok legtöbbszörében ma nemcsak számottevő hatalom, hanem kormányzó rend a szocializmus híveinek a táborá. Ennek dacára Franciaország kiutasítja a munkakeresőket, Németország szintén, Oroszország pedig a saját munkásainak sem tud munkát biztosítani. Megvan a második, harmadfeles és harmadik internationale, a nemzetköziségnek ezek a szervezetei, azonban a határozataik rendszerint csak papíron maradnak, sőt a második és harmadfeles internationale már nem is működik. Nyilvánvaló tehát, hogy a nemzetköziség ebben az alakjában nem életképes. Ennek a vizsgálata azonban bizonyos fokig már a napipolitikába vágná, ide tehát nem tartozik, viszont az évszázadok története ugyanezt kézzelfoghatólag bizonyítja s azért ebben a vonatkozásban is szükségesnek véltük a magyar történet idevágó tényeinek kidomborító összefoglalását.

A történelem nemcsak háború, hanem élet is. Az emberi élet folyamatára átmenetileg a háborúk vannak legnagyobb hatással. A háborúk eredményei adják azt a keretet, melyben az emberek és nemzetek élete lezajlik. Nem a háború a legfontosabb, de a háború vajjára azt a medret, melyet a nemzetek és egyes személyek újabb háborúig alig hagyhatnak el. A háborút tehát a történelemből kihagyni nem lehet. Ugyanezt mondhatni a forradalmakról, szabadságharcokról is. Eredményeiktől függ a társadalom, az állam *jogrendje*, mely a megélhetés lehetőségeit szabályozza. Rendkívül fontosak tehát, de egyben annyira tárgyai

általában a történetírásnak, s annyira közismertek, hogy ismertetésükre kevesebb gondot fordítottunk.

Hogy jövőben lesznek-e háborúk, s ha lesznek, milyenek lesznek, e tekintetben, történeti műben, jóslatokat megkockáztatni lehetetlen. Megállapításaink a múltra vonatkoznak.

Viszont: minden háborúnak és polgárharcnak gazdasági és ipari föltételei vannak, melyek nélkül el sem képzelhetők. Ebből az okból, kivált a kapitalista korszakban, különös gondot kellett fordítani a mélyebb ipari és pénzügyi összefüggések földerítésére annál inkább, mert napjaink eseményei ezekkel az összefüggésekkel nem utolsó sorban kapcsolatosak. E kapcsolatok ugyan már nem tartoznak a történetíró tollára, de a gondolkodó fő le fogja tudni vonni a múlt eseményeiből a gyakorlati következtetéseket.

A történelem emberi akaratok tényeit tárja föl. Az emberi akarat más emberi akarattal vagy a természet jelenségeivel birkózik, s amint a szembenálló akaratok és jelenségek változnak, úgy változik az akarat célkitűzése is. De mindig emberi akarat tüzi ki a célokat, melyekért küzd. Ez okból nem mellőzhettük a cselekvő ember személy szerinti kutatását és fényeinek, működésének ismertetését a legújabb, a kapitalista korban sem, melyre nézve általában csak statisztikai számoszlopok szoktak rendelkezésre állani. Mi a statisztika mögött is megkíséreltük föl kutatni a cselekvő embert, s ennyiben munkánk eltér némileg a szokásos történelmektől, de logikusan csak így járhatunk el. Ha a régmúltban emberek a történelem szereplői, akkor emberek a legújabb kor szereplői is.

Ezek a meggondolások vezettek bennünket művünk szerkesztésében, összeállításában.

Utalunk végül munkánk *Kútfők* és *Irodalom* című utolsó fejezetének bevezető részeire is, amelyek nagyjában tételes megokolását tartalmazzák egy-egy állásfoglalásunknak.

III.

A magyar történelem korszakai.

A magyar történelmet két főkorszakra oszthatjuk: az íratlan és az írott történelem korszakára.

Az íratlan történelem tisztán a nyelvből és az esetleges ásatások és egyéb leletek netaláni eredményeiből kihámozható adatokat dolgozza fel.

Írott történelem az a korszak, amelyre vonatkozólag már írott forrásaink is vannak,

A magyar történelem Íratlan korszaka a tudomány jelen állása szerint a legősibb időktől kezdve addig az ideig tart, amikor a magyarok Dentumogeriában, a donmenti Magyarországon felbukkannak.¹ Innen kezdődik az írott korszak. Az íratlan korszak egyes részeire is vannak vitatott írott források, ezek azonban a tudomány jelen állapota mellett földerítetlenek. Lehetséges, hogy új nézőpontok szerint az írott források között a tudomány olyanokra is fog bukanni, amelyek idegen név alatt ugyan, de a magyarokra vonatkoznak. A világtörténelem ázsiai és dél-európai forrásai telve vannak magyar hangzású nevekkel és ezek a nevek arra ösztönözték egynémelyik tudósunkat, — így pl. dr. Cserép József egyetemi ta-

¹ *Somogyi Csizmadia Sándor*; aki a szegedi Somogyi-könyvtár alapját megvetette, — az ő fia volt a könyvtár-alapító —, de akinek emlékezete még lexikonjainkból is kiesett, nem donmentinek értelmezi a „dentu” kifejezést, hanem a „tendu”-k földjére érti mely Kína északnyugati határára esnék. „A' Magyaroknak őseiéi”, Buda, 1826. — A többi régi írók általában szintén Ázsiában keresik a magyarok őshazáját, de a „Dentu” kifejezést már Dontó-nek vallják.

nárt —, hogy a magyarok történetét több tízezer esztendőre vezesse vissza. Miután azonban ezek az önmagukban álló egyes adatok nem kétségtelenül vonatkoznak a magyarokra, legalább is nincs bebizonyítva, hogy tényleg magyarokra vonatkoznának s nem esetleg csak véletlenül hasonló hangzású szavakról van szó, azért ezeket az adatokat annál inkább mellőzzük, mert a bevezetésben adott célkitűzésünkre szorosan nem is tartoznak s így nem vizsgáljuk, hogy vajjon ezek a rokonhangzású nevek, mint maya, maceppa, mád, stb., csakugyan magyarokra vonatkoznak-e. Nem keressük azt sem, hogy ezeknek az irott forrásoknak a figyelembevételével a magyar történelem irott korszakát nem kellene-e vissza, a múltba messzebb kiterjeszteni? Ezeknek és hasonló adatoknak a mellőzésével tehát a magyar történelem irott korszakát csak a donmenti Magyarország korszakától kezdve számítjuk.

A magyarok íratlan történelme a Nagy-Magyar-Alföldet valaha borító édesvizű tenger geológiai korszakáig nyúlik vissza. Célkitűzésünk szempontjából ebből a korszakból csak az a fontos, hogy egyrészt a magyarok a csonkítatlan Nagymagyarország legősibb lakói, — amivel itt nem azt akarjuk mondani, hogy a magyarok már az édesvizű tenger korában itt laktak, bár kizárva ez sincs —, s minden más nép később érkezett Magyarország területére, így a magyarságnak van kizárólagos joga a csonkítatlan Nagymagyarországhoz. Másrészt fontos, hogy egyes iparágaink, mint a gölöncsérség, fésűkészítés, stb., de a kereskedelem is, a geológiai őskorokban kereshetik kezdetüket. Talán erre a korszakra vonatkoznak Anonymus krónikájának az első fejezetben adott következő általánosságban jellemző szavai: „A szittyák, amint mondtuk, jó régi népek, akikről a történetírók, kik a rómaiak tetteit megírták, azt mondják, hogy a szittyországi nép igen bölcs és szelíd volt, a földet mivelték és nem volt közöttük semmi bűn. Nem voltak mesterségesen készített házaik, csak nemezből készített sátraik. Húst, halat, tejet és mézet ettek, sok

barmot tartottak, nyusztok és más vadak bőrével ruházkodtak. Az aranyat, ezüstöt és gyöngyöket olybá vették, mint a közönséges köveket, vagy kavicsot, amit a földjük folyóiban találtak. Máséra nem vágynak, mert mindnyájan gazdagok voltak, sok barmuk volt és eleséggel is bőven rendelkeztek. Nem voltak paráznák sem, hanem mindenkinek csak egy felesége volt.”¹

Ez volt nyilván a legrégebbi korszak. Azután kezdődtek más népek részéről a különféle támadások, amelyek háborúra vezettek. Ettől az időtől kezdve már így jellemzi Anonymus a szittyákat:

„Később a szóban lévő nemzet (t. i. a szittyá) a háborúnak nekitörődve, kegyetlenné vált és mint némely történetírók mondják, dühükben emberhúst is ettek és embervért ittak. De nem is hódította meg őket egy uralkodó sem, mert a szittyák csúfosan megszalasztották Dáriust, a perzsák királyát, aki nyolcvanezer embert vesztett a szittyá mezőkön és rémülten szaladt Perzsiába. Megölték a szittyák Ciruszt, a perzsák másik királyát is háromszázharmincezer emberrel és megszalasztották magát Nagy Sándort, Fülöp király és Olimpiász királyné fiát, aki sok országot meghódított, de a szittyák őt is csúfosan megszalasztották. Mert a szittyá nép edzett volt, keményen bírt minden fáradalmat. Nagytermetűek s a háborúban vitézek voltak, mert semmijük sem volt a világon, amit a rajtok elkövetett sérelmekért elveszteni féltek volna. Mikor ugyanis a szittyák győzelmet nyertek, nem kaptak a zsákmányon, mint maradékaik közül a mostaniak, hanem csak a dicsőséget keresték. Nem is mert Dáriuson, Ciruszon és Sándoron kívül egyetlen nép sem a földjükre lépni.”

Az ellenséges támadások tették tehát az egykor szelíd népet Anonymus szerint harciassá és kegyetlenné. További jellemzésükre azt mondja Anonymus:

„A szittyá nép kemény volt a csatában, gyors a

¹ Az Anonymus-idézeteket általában Pais Dezső fordításában adjuk.

lovaglásban. Fejükön, sisakot viseltek. Íjjal jobban bántak, mint bármely más nemzete a világnak és nyílzásban is derekabbak voltak ... A szittyia föld távol-esik a forróövi éghajlattól és ezért egészségesebb is a szaporodásra. Jóllehet igen nagy kiterjedésű területeik voltak, ezek mégsem voltak elegendők az elszaporodott nép táplálására és befogadására.”

Ennyit ír Anonymus a hagyományok alapján a szittyák jellemzésére és ez körülbelül meg is felelhet a valóságnak, mert egy másik író, a történetírás görög atyamestere, Hérodotosz, hasonló módon jellemzi a szittyákat. Anonymus írása azonban hiányos annyiban, hogy a nagy szittyia síkságra, a Fekete-tengertől északra helyezi a magyarság őseit s nem tud arról, miként kerültek oda. újabb kutatások és ásatási adatok azt sejtetik, mintha nem Ázsiából, hanem a csonkítatlan, sőt az őskorban még annál is nagyobb ősi magyar területről kerültek volna a hun összeomlás után szittyia területre, ahol egyébként a róluk már előbb leszakadt törzsek utódai, mint rokonnépek fogadták őket.

Ezzel be is fejeződik a magyarság íratlan történelme. Más a magyar *terület* Íratlan történelme, amellyel külön foglalkozunk s amely egyes jelek szerint netalán a magyarság őstörténetére és eredetére is rávilágíthat további kutatás esetén.

Az írott történelmet három fő korszakra oszthatjuk, nevezetesen:

1. az ingó vagyon,
2. az ingatlan vagyon és
3. a kapitalista vagyon korszakára.

Mindegyik fő korszakban meg lehet különböztetni több apró korszakot, amelyekre azonban majd előadásunk fonalán fogunk részletesebben kitérni. Itt csak az ingatlan vagyon tekintetében adunk további felosztást, mert ez előadásunk tagolása végett már most szükségesnek mutatkozik. Felosztjuk az ingatlan vagyon fő korszakát: 1. politikailag és gazdaságilag szükséges nagybirtok korára, amikor a királynak királyi és tulajdonosi hatalma egymással össze-

olvadtan jelentkeznek. Ezt követi 2. a nagybirtokos szövetségek kora, majd a király személyi és az állam vagyona elválásának korában az óriásbirtokok virágkora, — végül 3. a nagybirtok alattvalói kora, mely az 1848-ban kezdődő kapitalista korszaknál végződik.

Ez a felosztásunk eltér a magyar történelemben szokásos történelmi korszak-felosztásoktól. Célunkhoz képest mi nem követhetjük a politikai eseményekre, sőt az uralkodó családok uralkodási idejére alapított felosztást. úgy találjuk ugyanis, hogy a magyar történelmi eseményekben fontosabb szerep jutott gazdasági adottságoknak, semmint politikai eseményeknek, bár a gazdasági adottságok főbb vonatkozásai politikai eseményekkel kapcsolatosak. Rendszerint a politika is vagyoni kérdések körül forgott történelmünk folyamán legtöbbször, s ehhez képest változott jogrendszerünk is, — legalább nagy általánosságban.

Felosztásunk nem akar tiszta gazdasági alapokat bevezetni a történetírásba. Távol áll tőlünk az a gondolat, mintha gazdasági erők önmagukban irányíthatnák a társadalom fejlődését. A társadalom emberekből áll és emberi akaratok érvényesülnek a társadalomban az emberi megélhetés lehetőségeiért, vagy a jómódért, vagy a fényűzésért, vagy eszményekért, vallásért, meggyőződésért folytatott küzdelmekben: — mindezek azonban végső fokon, a jogrenden át anyagi eredményekben jelentkeznek. Vagyis mi megfordítjuk a tételt: mi nem azt állítjuk és nem azt hisszük, mintha gazdasági erők volnának a társadalom kizárólagos hajtóerői, de igenis meg vagyunk győződve arról, hogy a társadalom emberi akaratokból fakadó hajtóerőinek gyümölcsei vagyoni formában jelentkeznek rendszerint, Az ember elsősorban élni és megélni akar. Ha nem ezt akarná, elpusztulna. A megélhetést a vagyon biztosítja. A vagyont a jogrend szabályozza, amely — a jogrend t. i. — részben az egyes emberek és a társadalom erkölcsiségétől, jellemétől, szellemi fokától függ, részben pedig hasonló társadalmi alakulatok nyomásától. Ugyanaz a termé-

szeti vagy gazdasági adottság az embereket egyéniségükhöz mérten más-más elhatározásra indítja. A szikes földet az egyik otthagya, a másik rizst termeszt benne. A „túltermelés” egyik embert arra ösztönzi, hogy tengerbe szórja a kávé és halomra ölje a nem értékesíthető állatokat, — a másik embert szocialista hajlandóságúvá teszi. A jogtól, mint az amerikai óriási kísérlet mutatja, sokban függ a gazdasági helyzet. Ezért fontos egy nemzet jellemének az ismerete és ezért fontosak a nemzetközi összeütközések, a háborúk, amelyek egyik nemzet akaratát a másik nemzetre, egy embercsoport akaratát más embercsoportra kény szeritik és ezáltal befolyásolják a gazdasági helyzetet is, amellyel szemben egyrészt a nemzetközi verseny, másrészt az egyéni műveltség bizonyos igényeket támaszt. A nemzetközi helyzet annyiban támaszt igényeket, hogy a kisebb igényű népek rendszerint elmaradnak a nemzetek versenyében és elpusztulnak, hacsak igényeik szerény voltával szemben nem áll bizonyos fokozott erkölcsi erő, mint aminő pl. a török birodalom janicsárjaiban élt, vagy aminőt a magyar történelem során is nem egyszer tapasztalunk. A történelem és a társadalmi berendezkedés, valamint a gazdasági helyzet alakulásában tehát elsőrendű fontossága van mindannak, amit egy szóval politikának nevezünk, — Clausewitz tábornok műve és híres meghatározása szerint a háború sem más, mint a politikának más eszközökkel való folytatása — viszont a politika mégis csak a gazdasági élet, a vagyoni viszonyok alakítására irányul, miután kétségbe nem vonható tény, hogy vagyon nélkül nincsen élet. Aki élni akar, annak legalább ennie kell és ez már maga gazdasági kérdés. Viszont, hogy ezt a gazdasági kérdést miként sikerül megoldani, ez politikai kérdés, amely jogrendben, vagyonokban és más hasonló tényekben nyilvánul. Ezért osztjuk mi fel a magyar történelmet a vagyoni berendezkedés, a mindenkori vagyoni viszonyok szerint, mivel végeredményben ezek mutatják világosan azt, hogy mi történt a politikában, mi történt a nemzetközi helyzetben, miért történt valami és

miféle jogok, miféle lehetőségek, miféle kapcsolatok származtak ebből a múltban, miféle jogosítványok és igények keletkeztek a jövőre nézve, amelyeket követelni vagyunk jogosultak és okosan érvényesíthetünk is. A vagyon emberi akaratok gyümölcse, de mutatója, tükre is az eseményeknek. Áll mindez fokozottabban az iparra és kereskedelemre, melyre különös tekintettel kívánunk lenni.

Az *ingó vagyon korszaka* tart a magyar történelem írott korszakának legrégibb idejétől Szent István királyig. Szent István király idejében megszűnik a magyarság nomád¹ élete, legalább főbb vonalaiban, ha az ingatlan és ingó vagyon küzdelme a következő néhány évtizeden keresztül, talán mondhatnók, egy egész századon keresztül tovább tart is. Ez a korszak Szent István után már az ingó vagyon rendjének végső vonaglásait tárja elénk, amely kisebb-nagyobb elégedetlenkedésekben, itt-amott véres lázadásokban és fölkelésekben tör ki, de nincs már általános társadalommozgató ereje és lassan le is csillapodik úgy, hogy teljesen belevesz az ingatlan vagyon történetének folyamába.

Szent István király szabályozza az *ingatlanra vonatkozó magántulajdont* először egy rövid törvény-cikkel, amelyről azt sem tudjuk, hogy az tényleg törvény volt-e. Mindenesetre törvénynek látszik és a gyakorlat, a történelmi események arra mutatnak, hogy az életben érvényesülő jogszabály volt. Ez a jogszabály azonban csak annyiban bírt erővel, amennyiben a királynak hatalma volt annak alkalmazására. Az első Árpád-házi királyok alatt a király a törvények egyedüli forrása, — habár törvényeit alakilag tanácsosai meghallgatása után hozza is —, de viszont minden törvény ereje is csak annyi, amennyi a király ereje. Ameddig a király karja, helyesebben kardja ér, addig törvény az ő akaratja és törvény az ő önkénye

¹ A magyarok nem voltak nomádok a szó kezdetleges értelmében. Itt) csak egyszerűség kedvéért használjuk e szót.

is. Ezért van szüksége a királynak minél nagyobb birtokra és megbízható nagybirtokos hívekre.

A királyi hatalomnak alapja, de gátja is a földbirtok, a mások földbirtoka, ezért az engedetlenektől elveszi a király a földet. Viszont a hatalom mértéke is a földbirtok, ezért kell a királynak sok föld. A királyság alapítását az a körülmény tette lehetővé, hogy Géza és István az ország egyes családok által meg nem szállt területeire rátették a kezüket és azokat kezelésre külföldi lovagoknak adták, akikben a törzsekkel szemben föltétlenül megbízhattak, de akiktől viszont, ha az érdekük úgy kívánta, a birtokot a törzsek segítségével el is vették. Akár adták a földbirtokot, akár elvették, mindig a saját hatalmuk gyarapítása volt a cél. A hatalom nem öncél volt részükre. Vele járt az alattvalóik ellátásáról való gondoskodás erkölcsi, politikai kötelezettsége, mely a tatárjárás következtében lehetetlenné vált, s előbb a nagybirtok és ipar küzdelme és összefogása rendszerének, majd a török pusztítás után a mai viszonyok csiráinak engedett teret.

A modern magyar állami hatalom kialakulása a földbirtokosok uralmának korlátozása és állami hatalom alá hajtásuk által ment végbe. A földbirtokon előbb egyetlen ur a birtokos és az ő elismerése révén a király és csak lassú fejlődés mellett szorul hátra a földbirtokos az állami hatalom előtt. Nyugat-Európában ez a viszony a hűbériségben magánjogi jellegű, de mégis jogi elismerést nyert: innen a báróság, grófság, hercegség. Nálunk ez csak tény, de nem jog.

A földbirtok annyiban volt alapja a király hatalmának, amennyiben a király katonáit a király földbirtokának jövedelmei tartották el. Akinek nincsen földje, az nem tud katonát tartani. Ezért igyekeztek a királyok minél nagyobb földbirtokra szert tenni. Viszont a királyi hatalom magántulajdonosi jellegének a bizonyossága az, hogy a királyi vagyon és a király; személyes vagyona egymással összeolvadt és a király az állami jövedelmeket is úgy kezeli, mint ahogyan a magánvagyon jövedelmét kezelni szokás. A király

századokon át azzal tudja a maga hatalmát fönntartani, hogy ő a leghatalmasabb nagybirtokos és már az Árpádházi királyok idejében többször megismétlődik, hogy az ifjabb király elszedi az eladományozott földeket az adományosoktól, mert ha ezt nem tenné, összeomlana a királyi hatalom.

Tekintettel arra, hogy a vagyoni viszonyok alakulása és a politikai küzdelmek szoros kapcsolatban állanak egymással, így a vagyoni korszakok jellege is, tartama is meglehetősen összeesik a politikai történelem korszakaival.

Némi eltérés mégis van.

A magyar politikai történelem ugyanis a királyok származása szerint oszlik fel. Meg szoktak különböztetni árpádházi, vegyesházi és habsburgházi királyokat és ezen a hármason belül fel szokták osztani a magyar történelmet patrimoniális királyság korszakára, a rendi társadalom korszakára, az ország földarabolásának korszakára és így tovább. Ebben a politikai felosztásban azonban elvész a vezető gondolat, mert személyek eseti viszonyaihoz fűzi a történelmi eseményeket. Az egy családból származás ugyan bizonyos egyugyanazon szellemiséget biztosít, vagy kölcsönöz a történelem menetének, mert hiszen nem vonható kétségbe, hogy minden család belevési a maga jellegét a családtagokba. Ez azonban mégsem történelmi törvényszerűség, már pedig a történelem folyamán meggyőződésünk szerint törvényszerűségek érvényesülnek. Az ember a maga szellemiségével kivétel ugyan a természet általánosságai alól, de viszont az ember szellemiségének is megvannak a maga szabad akaratú törvényszerűségei, amelyek úgy az egyénben egyedül, mint a társadalommal közösen megfelelően érvényesülnek. Ennélfogva más felosztás a célszerű.

Lehetne talán a jogtörténet korszakait alkalmazni az általános történelem korszakai gyanánt, azonban ez azért nem vezetne eredményre, mert a jog, a közjogi természetű jogok kivételével, nem előzménye és nem föltétele, hanem csak következménye a

társadalmi berendezkedésnek, — tehát nem a gazdasági kérdéseknek —, így ha a jogtörténeti felosztást alkalmaznák, akkor hysteron proteron hibájába esnénk. Igaz, hogy a már kialakult, meglévő jog befolyásolja a mindenkori viszonyokat, de a jog mégis a múlt viszonyok szüleménye, akár mint azok szabályozója, akár mint cél jog.

Rendkívül fontos esemény a kihatásaiban kellőképp nem értékelt tatárjárás, mely összezúzta az Árpádok gazdasági rendszerét, s előidézte a jogi változásokat, Minthogy azonban e változások csak mintegy fél század után ötlenek föl, — addig csak kísérletet látunk a régi rend lehető fönntartására és új lehetőségek bevezetésére —, így nem tehattük korszakalkotó eseménnyé, bár alapjában véve az új korszakot a tatárjárás idézte föl.

A mohácsi csata hasonlóan rendkívül fontos esemény, mert teljesen szétzúzta a magyar társadalom rendszerét, de hatása ennek is csak Budavár elfoglalásával kezdődik.

Mindezeket a hatásokat kézzelfoghatóan a királyi vagyon során észlelhetjük, Ezt tettük tehát felosztásunk alapjává.

A királyi vagyon helyzete Szent Istvántól máig nagy vonalakban a következő változásokon ment át: 1. az állam közjogi és a király magánhatalma Szent István és az őt követő királyok kezében egybeolvadt, a király és az állam vagyona nincs egymástól elkülönítve, — 2. a király és az állam hatalma egymástól elkülönül, de gazdálkodása nem, — 3. kialakul a modern állam.

Az első korszak Szent Istvántól Kun Lászlóig tart. Az utolsó árpádházi király már nem tartozik ebbe a korszakba. Sőt már Kun László uralkodása is számítható volna a következő korszakba (997—1290).

A második korszakban a király egyenrangú félnek tekinti a többi nagybirtokost és szövetségeket kötet velük. Ezen a módon jutott trónra III. Endre, az utolsó árpádházi király, ez a korszak tehát vele kezdődik és tart addig, míg az egyenrangúságból ismét

ki nem alakul az óriási, a többi nagybirtokot legyőző birtok, mely azután birtokosának biztosítja a királyságot. Ez tart egészen Zápolya János haláláig, akinek halálával már kizárólag a Habsburg-család kerül hatalomra és a Habsburg-család a nagybirtokosokban már nem szövetségeseket, hanem alattvalókat, keres, A második korszak tehát 1290-től, vagyis III. Endre trónralépésétől tart 1540-ig, vagyis Zápolya János haláláig, esetleg Budavár török elfoglalásáig, amely egy évvel Zápolya János halála után következett be, amivel Magyarország feldarabolása is megtörtént (1290—1541).

Az utolsó, vagyis harmadik korszak Budavárnak török kézre jutásától számítva, 1848-ig tart; ekkor megkezdődik a kapitalizmus korszaka.

Mínthogy ezek szerint a királyi vagyon változásai meglehetősen élességgel észlelhetők és az események e változások köré célszerűen csoportosíthatók: ezért a királyi vagyont vettük felosztásunk alapjául a kapcsolatos legfőbb állam vagyoni vonásokra történő utalással.

A második korszakba esik a Szent Korona jogrendszerének kialakulása, de ugyanabba a korszakba esik a legszörnyűbb társadalmi mozgalmak egyike, a parasztlázadás is.

A harmadik korszakba tartozik és a hanyatló óriásbirtok történetének jellegzetességeit tárja eléünk II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, mely csak politikai részében szabadságharc, amennyiben osztály- és felekezeti különbség nélkül a magyarság önvédelmi harca volt az idegen elnyomó hatalom tervszerű nemzetirtó törekvései ellen (Lipót, Caraffa stb. stb.). Anyagi részeiben azonban az óriásbirtok megmozdulása a királyi hatalom ellen: király áll királlyal szemben, ha netalán nem is királyi joggal, de hasonló gazdasági hatalommal. A föld népének nyomorúsága tette lehetővé az óriásbirtoknak ezt a késői föllépését, amelyet II. Rákóczi Ferenc tiszta idealizmussal vezetett, de kétségtelen történelmi tény, hogy, szinte akarata ellenére, óriási vagyona sodorta a küzdelem-

be. Küzdelme mérhetetlen erkölcsiségét és eszményiségét igazolja, hogy mintegy kétmillió holdat kitevő földbirtokról és más óriási értékekről mondott le eszményeiért, jóllehet egyszerű hűségeskü árán megtarthatta volna őket.

Az 1848-iki szabadságharc már a kapitalista rend harca az ingatlan-birtok ellen, amely politikai eseményeiben a szabadságharc bukásával eredménytelen maradt ugyan, jogiakban és vagyonban azonban mégis a kifejlődés útjára vezette a feltörekvő kapitalizmust, mert hosszabb elnyomás után mégis érvényesült a teljes liberalizmus, ami a kapitalizmus kifejlődésének és létének föltétele.

ELSŐ RÉSZ.

A Magyar Terület a Honvisszafoglalásig

IV.

A történelmi Magyarország területének őskőkori népe és ipara.

Magyarország területe *földtanilag* az úgynevezett *devon*-korszakban, vagyis a földtörténet második korszakának közepe táján kezdi történetét. Több millió, esetleg több százmillió esztendő választ el bennünket e kortól. *Magyarország legősibb kőzetei ebből a korból valók.* Előbbi korból való őskőzeteket Magyarország területén nem találunk. E devonkori őskőzetek főképp Vas megyében, Gyepüfüzes—Sámfáivá körül, továbbá a lajtahegységbeli Szarvkő környéken és Gömör megyében fordulnak elő. Ezek tehát hazánk legrégebb szilárd területei.

Ezek a régi kőzetek nem eredeti helyzetükben maradtak ránk. Későbbi gyűrődések, földkéreggráncosodások erősen összesajtolták őket, majd hazánk egész területe, — a Kárpátokat is beleértve —, lesüllyedt és 1900—2000 méter mély tenger borította. A tenger partvonalain vulkáni koszorú képződött. Azután kiemelkedett a Kárpátok koszorúja s eltűnt a tenger,

hogy a fölbukkanó szárazföld később másik tengernek adjon helyet, az édes vizű tengernek, melyet azután teljesen feltöltöttek a tengeri üledékek és a folyók hordalékai.

Ez időben a Duna és a Tisza természetesen még nem létezett. A Duna a feketeerdőben forrásától körülbelül Linzig futott s ott már tengerbe ömlött. Később, a tenger visszahúzódásával lefutott a Kis Magyar Alföldre, amely még mindig tengeri terület volt s fölösleges vizét a nagy magyar alföldi főmedencébe ömlesztette, még pedig egyrészt Győrtől Mór—Székesfehérvár irányában, határozatlan mederben, azaz be nem ágyazott jellegű folyóként, átvágva a Bakony—Vértes móri szorosán és Kelenföld—Ercsi alatt széles kavicsteraszt építve magának, ahol azután beleszakadt az édes vizű nagyalföldi tengerbe; másrészt a visegrádi szoroson át,

A visegrádi szorost abban az időben kemény kőzetek zárták el. A kisalföldi tenger fölösleges vize duzzasztó kőzátonyok fölött zuhogott át, őskori magyar Niagara gyanánt, mintegy 80 méter mélységbe, ugyancsak a nagy magyar alföldi tengerbe s a zuhánással nyert erejétől hajtva, rohant tajtékozva, bőmbőlve, könnypárát szórva Pest irányában, a mai rákosi lapályon át, az Alföld felé. Azok a kavicsthalmok, amelyeken a pestkörnyéki helységek épültek, e korbéli hordalékai a Dunának. Persze, akármilyen erővel zuhogott is a vízesés, hordalékot nem raktározhatott volna ily magasra, ha maga a tenger fenéke nem feküdt volna 600—1000 méter mélyen. Ekkora víztömeg borította Magyarország mai székesfővárosának és környékének helyét!

A Tisza is még nagyon rövid kis zúgó patakocská volt. Ránkmaradt neve, *Thüszia* = *Tisza*, annyit jelent, *zúgó*. Mikor tehát nevét kapta, még csak a hegyvidéki zúgó darabkáját ismerték. Csendes, kanyargós alföldi részei helyén akkor még tengervíz borzolt a szél.

A jégkorszakig trópusi éghajlat uralkodott hazánkban, A jégkorszak hazánk területére nem terjedt

ki. Talán a Kárpátok hegykoszorúja mentette meg ettől. A hőmérséklet azonban természetszerűleg nálunk is megfelelően mérséklődött.

Az édesvízi tenger partjait széles szalagban *ciprus-féle erdők* szegélyezték. A szárazföldi növényzet *akácokból*, kámfor- és pálmafákból s a légyökeres növények egész rajából állott. Természetesen nem hiányzottak a nagykiterjedésű füves síkságok sem, a gyepek, vagy ahogyan orosz szóval ma mondani szokás, a steppék sem.

Az alföldi tenger fokozatos kiszáradásával szárazon maradt és nagyrészen homokpusztává lett az Alföld. A homokban tenyészett és megkötötte azt az ördögsekér vagy iringó (ballangó), a kigyósziv (*Echium vulgare*), díszlettek továbbá már a száraz, bolyhos szárú növények, minő a szalmavirág, az árvalányhaj, stb. Az árvalányhaj tehát az akáccal együtt legősibb növényeink közé tartozik.

A vízi állatvilágban szerepeltek a különféle puhányok, kagylós állatok és teknős hüllők. Legnevezetesebb példányuk a veszprémi, úgynevezett *Jeruzsálemhegyen* lelt *ősteknős*, a leghíresebb magyar őserinces, melyet 1899-ben találtak, továbbá ősbálnák, ősdelfinek. Szárazföldön az őselefántok, ősorrszarvuak, mezei masztodonok, óriási mammutok, a kistermetű ősziráf, őszebra, a gazella, az antilop sok-sok faja; majmok; ragadozók közül a vérszomjas kardfogu tigris, borzasztó ősmedve, az oroszlán és a gyáva hiéna volt itt nálunk honos. De sok-sok millió esztendővel előbb szörnyű repülő hüllők, sárkányok, dinoszauruszok is élvezték itt az életet. Volt közöttük 5—6 méter magas, 25—40 méter hosszú, mocsarakban élő, növényevő, kis koponyájú, úgynevezett ostoba saurusz, de volt az „alig” 5—6 méter hosszú „törpe” saurusz is, melynek koponyája néha egy méter hosszú; veszedelmes ragadozó, a tehetetlen óriás sauruszok szörnyű ellensége.

A mammut nagyságára következtetni lehet abból, hogy agyara hajlatának sugara mintegy 2 méter, szőrzetének hossza mintegy 50 centiméter. Véroldata

szerint az indiai elefánt rokona, természetesen óriási kiadásban.

Együtt szerepelt a mammutokkal az őstapir; később megjelent az európai ősbövény, az őstulok, majd a tur, mely még II. Endre királyunk korában is csordánként legelt Magyarországon s róla kapta nevét a Turmező, a Tur folyócska, Mezőtúr s több más földrajzi helyünk,

Szerepelt már hazánkban a ló elődje, a vádló és a háromujju ősló, mely még zebraszerűen csikós volt, Élt ekkor a tundra-ló és a nehéztestű ió (a muraközi lovak előde). Ezek helyét a csiszolt kőkorbán már a házi ló foglalta el.

Az Alföld mocsártarkította legelőin, óriási szarváscsordák éltek. Talán legtöbb volt köztük a *taránd*. Egy pilisszántói kőfülkében 100 taránd csontmaradványát lelték együtt. Az őskor emberének fő tápláléka volt a taránd. Húsát megették. Vérért összegyűjtötték, beleöntötték a gyomorba, megfagyasztották és így tartották el, — tarán d-sajt vagy taránd véres hurka —, vagy pedig, különösen nyáron, rögtön megsütötték; tudtak azonban vérlevest is készíteni, *ami a lappoknál ma is divatos*. Bőréből ruházati és háztartási cikkek kerültek ki. (Világító anyagul medvezsir szolgált.) Csontjából, agancsából szerszámokat készítettek. Beleit húrnak, zsinórnak, kötözőanyagnak használták. Dárdavégek, nyílhegyek, árák, tük, kések, fűrészek, kalapácsok, ékszerek kerültek ki e hasznos állat csontanyagából. Gyapját gyapjúsövet készítésére tudták felhasználni. Mindez *csupa ipari tevékenység*.

Még a taránd előtt jelenik meg az *óriás-gim*, őseink csodaszarvasa. Hatalmas alakja mocsárlakásra kényszerítette, mert ágas-bogas agancsa szárazon, erdőben beleakadt a fák ágaiba.

Kiegészítették az állatok sorát a ma is élő farkasok és rókák, valamint a rágcsálók: ürge, pocok, vakondok, cickány, egerek, sün, denevér, babák, mormota, nyúl, a hód, az örökké éber vidra. Volt azután

borz, nyest, nyuszt, hermelin, menyét, hiúz és egy érdekes, nálunk ma már kipusztult állat, az ugró egér, mely ma Ausztráliában él.

A madárfélék közül felemlítjük a hóbaglyokat, buhukat, uráli baglyokat, karvalybaglyokat, a kuvik-nemzetséget. Volt sarki és havasi hófajd, nyír- és siketfajd, vöcsök, lud, réce, különböző ragadozó madár, tyúkfélék, baglyok, apróbb futómadarak, sirályok, ma is kedves éneklőmadarak s különösen a *talpas tyúk*, mely ma a kirgiz puszták kóbor lakója.

Mindezt csontleletekből állapította meg a tudomány.

Ebben a környezetben jelenik meg Magyarországon az első ember.

Az ősélettani és földtani kutatások jelen állása szerint az ember őshazája Afrika. Obermayer Hugó jezsuita páter, madridi egyetemi tanárnak általában elfogadott nézete szerint Afrikában fejlődött ki a kezdetleges majomember, aki fogalmilag főképp abban különbözött a majomtól, hogy *a szükséges eszközeit formálta*, vagyis az anyagot megmunkálta, *ipart kezdett. Az ipar teszi emberré az embert.* S az ember őstörténetét az ősembertan is éppen az ember egymást követő *ipari kultúrája* szerint osztja korszakokra. Az állat is fölhasználja céljaira az anyagot. Például a fecske gyönyörű fészket rak. De a fészekrakáshoz használt anyagot nem munkálja meg, hanem azt csupán összeilleszti. Az ember ezzel szemben *megmunkálja* az anyagot. A felesleges hosszúságot lemetshi, a célszerűtlen vastagságot lecsiszolja, a tűzkőből hegyes szilánkokat pattint.

Hogy az ember e tehetségének vagy tulajdonságának kezdetein mi összefüggése van az ember testalkatával, bajos eldönteni, tény azonban, hogy már a legősibb embercsont-leletek is megkülönböztethetők más élőlények csontmaradványaitól. Legelőbb a *fogazat* az, mely eltér a legmagasabbrendű emlős, a majom fogazatától.

Ezt a legősibb ősembert kezdetleges szerszámai-val együtt Afrikában lelta meg a kutatás. Afrikából

terjedt a Földközi-tengernek akkor szárazföld területén át Európába, ahol legősibb nyomát a mintegy 180—200 ezer éves heidelbergi lelet adja. Tudni kell, hogy abban az időben a Földközi- és Adriai-tengerek helyén szárazföld volt.

A heidelbergi ember még majomember. Sokan egyáltalán ember voltát is kétségbe vonják, de fogazata kétségen kívül emberi.

Mintegy 80—100.000 éves fejlődés után a jégkorszak Magyarország területére szorította az embert, aki akkor már nem majomember többé, hanem valószínű ősember. A legújabb ásatások tanúsága szerint hazánk egész területét lakta az ősember. Különösen az Alföld peremén, a hegyvidék szélén telepedett le. *Kádics* Ottokár ásatásai 1933-ban és 1935-ben azzal a szerencsés eredménnyel jártak, hogy *Egei' vidékén meglelték az ősember csontvázát*, illetve egyes csontjait különböző barlangokban. Leghíresebb e leletek közül a subalyuki lelet, ahol egy felnőtt- és egy gyermek-csontvázat sikerült több méteres barlangi fedőréteg alól kiásni. Azonban már előző ásatások és barlangkutatások is igazolták az ősember magyarországi életét és igazolták egyben azt is, hogy *az ember őskori kultúrája, ipara, Magyarországon fejlődött ki, itt érte el legmagasabb fokát* és innen terjedt később, különösen a jégkorszak szüntével, más területekre. *Magyarországot kell tehát az ősi emberi kultúra bölcsőjének tekinteni.*

Ez az őskőkori ipari kultúra Magyarország egész területén *egységes*. *A horvátországi* (Dráva—Száva köz) híres krapinai barlangi lelőhely, — az erdélyi csoklovinai, fegyveri, bordu-mare barlangi és igríci, — valamint a csonka-magyarországi barlangokban talált és egyéb lelőhelyi leletek teljesen egységes ipari kultúrát, sőt egymásután következő teljesen egységes ipari kultúrákat, azok különböző egységes fokozatait tanúsítják. Nemcsak a barlangi és a hegyvidéki, hanem a síkföldi, alföldi leleteink: a jószáshelyi, a korláti, tatai, szitabodzai, nagysápi, stb, leletek is ugyan-

ezt igazolják. Ez egymást követő, történelmi egész hazánk területén egységes ipari kultúrákat a legkezdetlegesebb állapottól virágkorukig s innen tovább végleges hanyatlásukig megtaláljuk és fejlődésükben végigkísérhetjük. Ezek az őskori ipari kultúrák nálunk fejlődtek ki s egyes fokaik innen terjedtek messze nyugatra és északra, ahol itt-ott kevésbé jellemző alakban találjuk meg őket. (Kádics Ottokár főgeológus, a m. kir. Földtani Intézet igazgatójának megállapítása.)

Az őskőkori ősemlék — eddigi adataink szerint — főképp azokat a pontokat választotta telepedési helyül, ahol a síkság a hegyvidékkel találkozott. A hegyekben talált barlangot lakóhelyül foglalta el.

Rendkívül érdekes, hogy több százezerszámra menő barlangi *állati* csontlelet mellett *emberi* csontlelet alig akad. úgy látszik, az ember titokzatos módon temetkezett, vagy elégettette magát.

Az ember jobban tudta magát védeni a hegyek emelkedőm, ahonnan messze földre elláthatott és szemmel tarthatta örök ellenségét, a másik embert, vagy a ragadozó állatokat, — úgyszintén az elejteni kívánt zsákmányt is. Mentve volt a hegyek között az Alföld mocsaraiban élő s az egészségre ártalmas mikrofaunától, aminek magyarázatát nyilván vallása és papja adta meg neki ősi tapasztalatokból leszűrt s elhívésre méltó formában. Élelmét is jobban biztosíthatta a hegyborító erdő a maga vadjaival és a hegyi patak gazdag halállományával. De ami legfontosabb, szerszámai anyagát is ott találta meg *a kövek világában*.

Viszont az alföldi leletek azt mutatják, hogy a magyarországi ősemlék megfordult az alföldeken is. Nyilván rábízta magát a fatörzsből vajt, vagy ki sem vajt csónakjára, esetleg több törzsből egybeeresített tutajára s rábízta magát az édesvízű tenger, vagy a folyók, esetleg mocsarak, tavak vizének hullámaira, vitorlával a szelek szárnyára tapasztalatszerzés, majd már kitapasztalt előnyök megszerzése végett, vagy nekivágott *gyalog* az alföld homokrengetegeinek és

gyalogolt, éhezett, míg újabb magaslaton kedvező viszonyok közé került, vagy útközben esetleg — el is pusztult.

A jégkorszak megszűntével a rénszarvasok hazánk területéről északkelet felé vándoroltak. *Velük vándoroltak a vadászatból élő emberhordák is.* Hazánkban a földművesek és halászok maradtak vissza.

Az egymást követő ipari kultúrák egységes volta azt bizonyítja, hogy korán kifejlődött a kereskedelem is. A leletek annak megállapítására vezettek, hogy a kőszegi és budai hegyek, valamint a Bükk-hegység ősembereit *kereskedelmi út* kötötte össze, melybe a Sághegy is beleesett. Ez az útvonal a leletekből megállapíthatóan már közvetlenül az utolsó¹ jégkorszak után keletkezhetett, tehát körülbelül 20 ezer éves. Húszezer éve már rendszeres kereskedelmi ut kötötte össze hazánk két távoleső pontját! A Sághegyre különböző helyek különböző ipartermékeit hordták össze, nyilván kicserélés végett. Lehet, hogy a sághegyi telepbe más utak is torkoltak, mint utgócpontra, ezeknek az utaknak nyomait azonban egyelőre nem találni. A Kőszeg—bükki útról magáról nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a Gyöngyös, Rába és Duna mente képezheték a fő útirányt. Mivel azonban a Rába gyakori áradásokkal lehetlenné tette a közlekedést, a Hanság nagykiterjedésű mocsarai pedig óriási kerülőt követeltek volna, így az ősember kénytelen volt útját a sághegyi vulkanikus kup platóján át venni s így emelkedett a Sághegy a nagyjelentőségű út gócpontjává.

Az egymást követő ipari kultúráknak a történelmi egész Magyarországon megállapított egységes volta kétségtelenné teszi, hogy az ország minden részébe vezetett megfelelő ut, amelyen élénk kereskedelem bonyolódott le. sűrű érintkezés és árucseré nélkül elképzelhetetlen volna az akkori közlekedési viszonyokhoz mérten óriási terület, *egész Magyarország* ipari kultúrájának egységes alakulása,

¹ Több jégkorszak volt.

Milyen nyelvet beszélt az őskőkori Magyarország ősembere? — természetesen alig állapítható meg. De vannak jelek, amelyek legalább némi következtetést engednek. A *Tisza* neve görögül ad értelmet s annyit jelent: zúgó. Tökéletesen megfelel a kőkori viszonyoknak, mikor a Tiszának még csak a mármarososi hegyek közt zuhogó része volt ismeretes, amely rövid hegyi zúgás után az alföldi tengerbe ömlött. Maguknak a mármarososi hegyeknek és az egész vidéknek neve: *Mármaros*, szintén görögül ad értelmet; annyit jelent: márványos. *Eperjes* város neve szintén görög: a tengerrel, mocsárral szemben száraz, épej rós, újjörögösen Epirusz.¹⁾ A legismertebb magyarországi halnak *ponty* a neve; görögül ez annyit jelent, hogy tengeri állat. Ám a ponty édes vizi állat, így ha mégis „tengeri”, akkor csak az alföldi édesvízű tengerről lehet szó, abban tenyészett a ponty s onnan kapta nevét. És még számos más nyelvi tünet, számos más fogalom utal arra, hogy a nagy magyar alföldi édesvízű tenger mellett lakó nép a göröggel rokon valamilyen nyelvet beszélhetett, Így a görög nép ismert 3000 éves története mintegy százezer évre nyúlnék vissza.

A magyar nyelv átvette és megőrizte az említett fogalmakat, tulajdonneveket, szavakat. Mikor? Mily körülmények közt? Nem tudjuk. Ez a jelenség érdekes más kérdésre tereli figyelmünket. A nyelvtudomány régen, évtizedek óta gyanítja, hogy a finnugor és az indogermán nyelvek között ősi kapcsolat áll fenn, amelyet körülbelül tízezer év előttinek föltételeznek. A vérleves, melyet a kőkori ősember a taránd véréből főzött, s amely most is divatos a lappoknál; továbbá az a körülmény, hogy a jégkorszak megszűntével a vadászhorádák a rénszarvas után maguk is északra vonultak, magyarázatát és alapját adná ennek a föltevésnek és egyben megjelölné azt a helyet, a kő-

*) Ismeretes a nyelvtudomány Eperjes — eperj — eper etymológiája, de a földrajzi adottságok és egyéb nyelvi körülmények miatt valóbbszínű a szövegbeli magyarázat.

kori Magyarországot, ahonnan Európa népei kirajzoltak, magukkal vivén a magyarországi kultúrát és a magyarországi nyelvet. A majomember útja a Kongó vidékétől Magyarországon át Lappföldre és a mai emberig érhetővé teszi az egyes afrikai nyelvekkel mutatkozó finnugor és indogermán kapcsolatokat is. (Lásd Budenz József szellemes játékát a botokund nyelvvel.)

A magyarországi ősember világnézetéről, vallási felfogásáról egyelőre semmit nem tudunk. Fajáról szintén nem tudunk semmit, amit a kellő számú lelet hiánya tesz érhetővé. Temetkezési módja deríthetne e kérdésekre némi fényt, azonban csodálatos módon kevés emberi csontmaradvánnyal rendelkezünk, ami arra enged következtetni, hogy az ősember a holtakat valami megsemmisítő módon tüntette el: elégette, mocsárba süllyesztette, vagy valami más módon teljesen megsemmisítette.

A magyarországi ősköri ember társadalmi rendjéről szintén semmi megfoghatót nem tudunk. Amit sejtünk, az csak következtetés, Így föl kell tennünk bizonyos fokú munkamegosztást és társadalmi rétegződést az észlelt kereskedelem és ipar alapján. Az ipari kultúra egysége nagy területen: kereskedelmet tételez föl, s miként föntebb láttuk, ismerünk is kereskedelmi utat a Bükk és Kőszeg között. Kereskedelem viszont csak ott fejlődhetik, ahol vagy közígyény tárgyát képező, de csak helyhez kötöten előforduló természeti adományok, például drágakövek, különleges termények, stb, adódnak, — vagy ipari szakértelem szolgáltató másutt egyáltalán nem, vagy kevésbé előnyösen beszerezhető szükségleti cikket. Kellett tehát, hogy az ősembernek ipara legyen, s hogy volt, — kökri bár, de fejlett ipara —, azt a leletek kézzelfoghatóan tanúsítják.

Az ipar azonban abban a korban is kézügyességet és szakértelmet, tehát egész életet kitöltő gyakorlást és ismeretszerzést követelt, vagyis az iparost elvonta egyéb teendőktől, másirányú szükségletei kielégítésétől, így tehát eltartást ipari munkája fejében má-

soktól várt. íme, — az ipar, mint a társadalmi munkamegosztás oka és alapja! Ezzel velejár bizonyos fokú társadalmi rétegződés, még ha az ipar háziipar-szerűen üzetik is, a család körében. Bizonyára kifejlődött ez a rétegződés az ősember társadalmában is. Voltak iparosok, kiknek hire messzeföldre eljutott kitűnő kőszigonytüik vagy lándzsahegy-készítményeik miatt, akiket ennél fogva jól megfizettek, nem pénzzel talán, — legalább is nem mai értelemben vett pénzzel —, de mindenesetre megfelelő ellenszolgáltatással. Azt azonban, hogy ez a társadalmi rétegződés milyen fokú volt, nem tudjuk: erre semmiféle adatunk nincs, s merész képzelet költői játéka volna csupán *történelmi* műben, adatok híjján, megrajzolni a társadalom képét.¹⁾

Az ipar a társadalmak emeltyűje. Az ipar az ember különös szellemiségének az anyag megmunkálásában történő megnyilvánulása, az ember kifejlődésének velejárója. A tudomány oly jelentőséget tulajdonít az iparnak, hogy az ember megjelenése után a földtörténet kisebb időszakait ipar szerint, az ipari kultúrák egymás után következő fokozatai szerint különbözteti meg; bár nem minden tudomány, — mert például a történettudomány a háborúknak és az uralkodók személyének tulajdonít nagyobb jelentőséget. A földtan és őslénytán azonban az iparra helyezi a súlyt. Ennek magyarázatához bevezetőül szolgáljanak talán dr. Lenhossék Mihály egyetemi tanár, „A jégkorszakbeli ember kultúrája” című dolgozatának kezdő sorai:

Az ember nem minden tekintetben a legtökéletesebb lény. Ha szervezetét összehasonlítjuk az állatokéval, azt látjuk, hogy a természet őt a védelemre és támadásra alkalmas szervek dolgában mostohán látta el. Áll ez az érzékszerveire is. Az emlős állatokban az önfenntartásnak egyik leghathatósabb eszköze

¹⁾ Mint nagyon érdekes idevágó regényre, utalunk itt Darnay Kálmán: Tagisir című regényére, bár a regény a kezdődő bronzkorszakban játszik.

a szaglászerve, mellyel az állat már messziről megszimatolja a közeledő ellenséget vagy zsákmányt. A szaglászerve az emberen satnyán van kifejlődve. Többi érzékszerve, a látása és hallása sem haladja meg a közepes fokot. Lába nem oly fűrge, mint a szarvasé. Járása, futása az állatokéval egybevetve lassú, nehézkes. Körmei az állatok karmaihoz, fogai azok félelmes agyaraihoz hasonlítva silányak. Egész szervezetét bizonyos kezdetlegesség, az embrióban kifejeződő alapterv fokán való megállapodás jellemzi. *És mégis, — az ember urává lett a természetnek és a nála sokkal hatalmasabb termetű, szervezetű állatoknak.*

„*Agyvelejének óriási fejlődése*” — folytatja Lenhóssék — „bőven kárpótolta őt mindezekért a hiányokért, ügyessége, ravaszsága *főlölegesekké* tette ezeket az elemi védő eszközöket. *Értelmi* képességeivel korán felismerte és a maga céljaira felhasználta a kedvező körülményeket, — s azt, amit a természet a védelem szervei dolgában megvont tőle, bőven pótolta mesterséges *eszközeivel*. Ez az „eszköz” a jellemző az emberre. A szellemi élet megnyilvánulásai tekintetében ennek használata von először határt közte és az állat között.”

Így ír Lenhóssék.

Az ember eszközei anyagának mindig azt a tárgyat választotta, mely leginkább a kezeügyébe esett. így feltételezhetjük, hogy legelőször talán a fát használta fel dorongnak, bunkónak, mellyel az állatok vagy embertársai ellen hadakozott. Zoológusok, természetrajzírók leírásaiban olvashatjuk, hogy az orangután és a gorilla-majmok hímjei, ha bajba jut a család, nem egyszer hatalmas ágakkal, husángokkal sietnek a támadást visszaverni. A majomcsapatok kókuszdióval dobálják támadóikat. A fa és kókuszdió azonban szerves anyag, hamar megromlik, elkorhad. Az ember ez állati őskorából nem is maradtak emlékeink.

Annál több köemlékünk maradt.

Útleírásokban olvasható, hogy az utazók láttak szabadon élő majmokat, melyek keményebb magvak

feltörésére köveket használtak. *Valószínűleg ez volt a kezdete az emberi kőkultúrának is.* Az ember megtudta állapítani, hogy ökle nem mindig elég kemény az ütésre, ujja nem elég hegyes a szúrásra, nem elég éles a metszésre. Eleinte fel-felszedte hát az útjába akadó köveket, azokat alkalmazta abban a munkában, amivel éppen el volt foglalva és használat után eldobta őket.

Később eljut odáig, hogy az ormótlan, éles, hegyes kődarabokat odaütögeti a sziklákhöz, hogy így letompítsa, vagy élesítse őket. *Megmunkálja a követ, hogy szerszáma legyen!* Ennek a kezdetleges kornak határozott nyomait nem találjuk, de nem határozott nyomok alapján és elméletileg fel kell tételeznünk, hogy volt. Ezt a legkezdetlegesebb kort nevezi a tudomány, a földtan, *prótolit* kornak, vagyis első kőkornak. Ettől az időtől kezdve az új holocén korig minden alkorszakot valamilyen kő = lit-korszaknak neveznek, mivel az ember ránkmaradt ipari termékeiben túlnyomóan érvényesül a kő: éolit, a kőkor hajnala, paleolit ókőkor, neolit ujkőkor.

A prótolit után következő kőkorszak óriási lépéssel vitte előre az emberiséget. Kicsinyesnek látszik a jelenség, de megmérhetetlen a kihatása, mert függetlenítette az embert a természetes *formáktól*. Rájött az ember, hogy *használhatóság szempontjából* nem a kövek *alakja*, hanem a kövek *anyaga* a fontos. *Széldületes fejlődés jár e semminek látszó, jelentéktelen felfedezés nyomán.* Az ember nem kénytelen többé alkalmas *alakú* köveket *keresgél*ni: *minden kő jó* az ember céljaira, mely a mindenkori módszerek, ipari eljárások segítségével megfelelően úgy munkálható meg, hogy azáltal a szükségleteknek, használhatóságának megfelelő alakot nyerjen. Az ember most már nem bizonyos alakú, hanem megfelelően munkálható anyagú követ keres, melyet addig ütöget másik kővel vagy másik kőhöz, míg neki alkalmas alakot nem nyer. Mivel pedig most már fizikai fáradságába kerül ez eszközök előállítására, használat után nem dobálja el őket, hanem megőrzi más kellő alkalomra. Ezzel ki-

alakul a vagyonnak egyes állatok, mint hörsög, ürge, méh stb. által is alkalmazott gyűjtőgazdálkodás útján összehordott vagyonától eltérő ipari fajtája, *a kapitalista vagyonnak legkezdetlegesebb alakja*. Ezt a kort nevezik a kőkor hajnalának, éolitikornak (éosz — hajnal).

Hazánkból ezeket az ipari fokokat nem ismerjük. Azt az ősembertípust sem ismerjük hazánkból, mely ezeket az ipari fokokat kifejlesztette, s amely még nem is valóságos ember.

Magyarországon eddig első jégkorszak előtti kőeszközöket csupán Miskolcon találtak kisebb számban, de ezek a legszebb példányok közé tartoznak, úgyhogy gipszmásaikat a legelőkelőbb francia és belga muzeumokban is megtaláljuk.

A jégkorszak szorította Magyarországra az embert. *Ez az ember már homo sapiens* (— értelmes, gondolkodó ember), habár még ez sem tökéletesen a mai ember. *Az ezután következő iparokat már a magyarországi ember fejlesztette ki és virágoztatta föl*, mintegy 20—30 ezer esztendő előtt és attól mintegy 15—20 ezer éven át a magyarországi ember vezetett ipari kultúrában, adta át kultúráját más embereknek és rajzott ki magából embercsoportokat. Itt és ekkor kezdődik a magyarnak még ugyan nem nevezhető, de kétségtelenül magyarországi ipar, mely innen, a mi földünkről terjedt el nemcsak Európa minden részébe, de Ázsiába is, oly helyekre, melyeket ma kopár sivatagnak ismerünk. *Andrews* híres kínai expedíciója a — Góbi sivatagban is megtalálta a magyarországi ipari kultúrák nyomait. Itt kell talán keresni azoknak a mongol-török-tatár nyelv-kapcsolatoknak okait és alapjait, melyek mintegy fél évszázad előtt heves harcokat idéztek föl a nyelv- és történettudományokban.

Mit termelt ez az őskőkori ipar?

Sokat nem tudhatunk és nem tudunk erről. Lakásul valószínűleg a barlangok szolgáltak. Ezt a természet adta, csak meg kellett keresni. De a barlang is csak úgy alkalmas lakásul, ha elég száraz, Tudott-e

ily vonatkozásban a természetadta, netalán hátrányos viszonyokra az ember a maga iparával befolyást gyakorolni? E tekintetben nincs semmi adatunk. A barlang mélyén a hegymeleg következtében a külső hőmérsékleti ingadozások eltűnnek. A barlang szájától 20—30 méterre a hőmérséklet *állandóan*, télen-nyáron 13 C°, ami olyan edzett szervezetű embernek, aminőnek a jégkorszakbeli magyarországi embert feltételezhetjük, egészen kellemes hőmérséklet lehetett. Hiszen télen ma is alig néhány fokkal többet igényelünk, egészséges szobahőmérsékletünk 16—18 C°. Valószínű tehát, hogy az ősember nem nyúlt a barlanghoz. Amilyennek találta, olyannak fogadta el s ha nedvesség vagy egyéb ok miatt alkalmatlan volt, más lakást keresett. Legfeljebb éjszakára, vadállatok elleni védekezés végett, sziklatönköket hengerített a barlang-száda elé, bár vadak ellen elég védekezés maga a tűz, melynek helyét, a tűzhelyet, megtaláljuk a barlangban. A tűz körül szénán, állatbőrön, gályákon, roszén talált magának nyugvóhelyet a család.

Mindebből különös ipari tevékenységre nem lehet következtetni. Legfeljebb talán az állatbőrök feldolgozása történhetett iparszerűleg, de erre adatunk nincs.

Emlékeink vannak azonban arról, hogy nemcsak barlangokban, hanem földbevájt kunyhókban is lakott az ősember, amelyek kiásásához, tetőzetének elkészítéséhez mindenesetre *szerszámok* kellettek. Ez építő- és szerszámkészítő ipart tételezne föl. Az utóbira mindjárt rátérünk. Magáról az e kori építőiparról nem tudunk semmi közelebbit.

Adatunk van arról, hogy állatszőrökből, leginkább a taránd gyapjából, gyapjuszövet készült. Ez lehetett háziipar, — mindenesetre ipar volt.

Az eszközök és szerszámok sokat árulnak el az iparról és életmódról.

Az eszközök anyaga legtöbbször tűzkő, esetleg mészkő, szürke kalcedon, sárgás-fehér limnokvarcit vagy más, könnyebben kezelhető, megmunkálható kőféle. Főanyaga tűzkő, mint amely legkönnyebben

pattintható. Az őskőkort általában az jellemzi, hogy a kőeszközök kimunkálása pattintás útján történt. A prótolit eszközök alkalmi szükséghez mérten, az éolít eszközök bizonyos állandó rendeltetésű alakszerűséggel, de a kőnek csak egyik oldalán, — a paleolit eszközök a kőnek mindkét oldalán vannak pattintással kidolgozva.

A magyarországi paleolit, ókőkör, az úgynevezett *moustérien* (*musztérien*) *iparral* veszi kezdetét. Ennek jellegzetes terméke az úgynevezett moustérienhegy: püspöksüveg alakú, az egyik *végén* hegyes, másik *végén* harántul levágott eszköz, kétoldalt éles széllel határolva. Nem kőmagból, hanem felszíni szilánkból készül s jellegzetessége, hogy két lapja közül csak az egyik mutatja a kidolgozás folytán nyert kagylós törésfelületeket, — a másik lapja sima. Ez a sima felszín tulajdonképpen egyetlen nagy kagylós törésű felület domború oldala, azaz a törési lap, ahol a fel dolgozott szilánk elvállott a kőtől.

Jellegzetes a széles, lapos kaparóeszköz is, amely szintén csak egyik oldalán van megmunkálva. Jellegzetes az orsóalakú eszköz, amely mindkét végén hegyes kiképzést nyert.

Azt az eljárást, mely szerint az eszközök széleit csupa finom, apró ütéssel egymás mellé sorakozó kagylós törésfelületté képezték ki, francia szóval *retusnak* (*retouche*) nevezzük. A moustérien eszközökön már észlelhető a *retus*.

Az *aurignaci ipar* megtartotta a moustérien-formákat, de ezek mellett újabb és újabb alakok lépnek fel. Zömök, kúpalakú kaparószerszámon kis él-behuzódást észlelhetünk, mely sokszor kétoldali és hosszabb szakaszu. Célját nem ismerjük. Az eszköznek rendszeren a domború részét dolgozták ki az aurignaci *retussal*. A *retus* ugyan már a moustérienben is észlelhető, de nagyobbfokú alkalmazásra csak az aurignacban talál. Fűrőeszközök, vésők, stb. mutatják a nagy fejlődést, mely az aurignacot a moustérientől elválasztja. Legjellegzetesebb az aurignaci *penge*, melyen már semmi nyoma a moustérien-hatásnak.

Rendkívül fontos az aurignaci iparnál, hogy kővön kívül már — *csontot* is feldolgoz. Leginkább szarvas-agancsból, legkülönbözőbb hosszúsági mérettel készítették eszközöket, *tűt*, nyílhegyet, vakarókat, melyeknek jellegzetességük, hogy amennyiben nyélre kerültek, a megfelelő helyen fecskefark alakú bevágást készítették, hogy könnyebben felerősíthessék.

A fejlődés csodálatos útján az aurignaci kor ajándékoz meg bennünket először gazdag *ékszerleletekkel*. Állatok átlukgatott perceit, halcsigolyákat, vadállatok metsző és tépő fogait, kagyló- és csigahéjakat, szebb kavicsdarabokat átfúrva összefűzött és füzérré alakítva nyakban, derékon, vagy hason hordott az ősember. Az ékszerkészítés feltételez ugyan bizonyos iparokat, de hogy melyek lehettek ezek, — ki sejténé azt ma?

Fellépnek az első ősművészeti emlékek: karcok, festmények, szobrocskák, a barlangi élet művészi termékei.

A *solutréi kor* művészileg bizonyos fokú hanyatlást mutat. *Eszközei inkább fegyver jellegűek*: úgy látszik, *e korban kezdődnek a háborúk*. A szétszóródott emberiség már teljesen idegenné válik egymásra s érdekeit fegyver által igyekszik más emberekkel szemben érvényesíteni.

A *solutréi iparnak* két jellegzetes eszköze van: egyik a babérlevél alakú hegy, másik a nyeles lándzsahegy. Az első: hosszúkás, lapos kőeszköz, melynek egyik vége lekerekített, a másik hegyes. A másik az egyik végén megkeskenyedik, hogy könnyebben lehessen fanyélhez erősíteni. „A babérlevelű kőeszköz, a paleolit kor legformásabb szerszáma”, — jegyzi meg Lenhossék a már idézett munkájában. A jellegzetesség főképp abban nyilvánul, hogy u. n. lapretust alkalmaztak, vagyis nem az eszközök szélére, hanem lapos voltukra voltak tekintettel, tehát nem a széleket ütögették, hanem inkább a lapokat hozzányomkodták, dörzsölték valamely más kődarabhoz. (Átmenet a csiszolás felé!)

A csontkultúra tovább fejlődött. A bajóti barlang csodálatos, csontból faragott kosfejjel ajándékozta *meg* a kutatást egyéb csonteszközök és dísz tárgyak között.

A *magdaléni ipar* kora: a pattintott, őskőkori eszközök süllyedésének kora s egyben átmenet az ujkőkör, a *csiszolt kőkor* felé. Kohamos fejlődésnek indul a csont- és szaruipar. Fegyvernek beillő nagyobb kőszerszámot, kőeszközt nem igen találni, csak csupa apró kőeszközt, amelyek csonteszközök faragására, vézésére, rajzok karcolására szolgáltak. Elvértve akad 20—25 centiméter hosszú penge is, de retust, a csin és használhatóság e követelményét, ezeken nem lelünk. Viszont a kőeszköz gyártása annyira fejlődött már, hogy az ember körül *egy ütéssel* olyan tetszés szerinti szilánkot tudott lepattintani, hogy azt további megmunkálás nélkül használhatta. Ez az ipari termelésnek olyan magas foka, hogy gyakorlott mestert, iparost tételez fel. Viszont a szerszámok már rendkívül változatosak és rendszeres ipari termelésre engednek következtetést, Így vannak bőrvágó kések, favésők, fúrók, *gombostűk*, kalapácsok, sőt *ollók*.

A csontkultúra fejlettebb a kőeszközgyártásnál. A magdaléni kor csontból készített lándzsahegyet, *szigonyt*, *varrótűt* és kommandópalcát. A készítésnél tekintettel voltak arra, hogy a lándzsahegy fanyélre, a szigony kötélre kerül s ez eszközök végeit ennek megfelelően munkálták *meg*. Következik ebből, hogy valamelyes faiparuk és kötéilverő iparuk is volt. A varrotű végét kifűrták; a varrotű mutatja, hogy valami varrni való anyaguk, bőr, szövet s varrni való szükségletük: ruházat, takaró, stb. szintén volt; ez is külön ipart jelent. A „kommandópálca” széles nyíásu, villa alakú eszköz, kizárólag rénszarvasagancsból készült, rendszerint dus, karcdíszítéssel, amely legtöbbször egykorú állatokat ábrázolt. A hajlatban s esetleg a hajlattól távolabb is, egy vagy több nagyobb lyuk látható. Valószínűleg a ruházatul szolgáló bőrdarabok összekapcsolására használták; de lehet az is, némelyek

véleménye szerint, hogy — varázspálca gyanánt szolgált.

Nyomai vannak e korban már a *kőcsiszolásnak* (pattintás helyett). *Cserépedények is* akadnak e korból, *legősibb emlékei alföldünk* kitűnő, de ma elhanyagolt *göloncsériparának*. A kihűlt tűzhelyeken tapasztalhatta az ősemler, hogy a tűz kiégeti az agyagot, ez vezethette őt az első cserépkészítésre.

Bányászat, a kőszerszámok készítéséhez szükséges kövek kitermelésén kívül, az általános kulturhelyzetnél fogva, természetsszerűleg alig volt. Ezt a bányászatot pedig nyilván a kőeszközt készítő iparos végezte.

V.

Magyarország területének népe és ipara újkőkortól a vaskong.

A paleolit végéig teljesen kialakult és lakhatóvá lett a Nagy Magyar Alföld, — eredetileg: *elföld*, vagyis mocsaras föld. *Elog* (elosz) ugyanis görögül = mocsár. Az élet az alföld pereméről magára az Alföldre terelődik át, melynek főszerepét településföldrajzi szempontból a Tisza játszotta a maga hatalmas ártereivel. A Tisza rendes körülmények között szépen, csendesen levezeti víztömegeit. Mihelyt azonban árvíz van, a Tisza kanyargós medre a vízmennyiség levezetésére elégtelennek bizonyul. *Kogutovicz* Károly dr. egyetemi tanár vizsgálatai szerint azzal, hogy az Alföld arculata kialakult a Kárpátok magas hegykoszorujában és itt maradt az európai kontinens közepén kontinentális éghajlattal, alföldünk évi átlagos csapadékmennyisége majdnem törvényszerűen 240 milliárd tonnát vagy köbmétert (2400 milliárd méter-mázsát vagy hektolitert) tesz ki. E roppant vízmennyiség egy része elpárolog, más részét azonnal beissza a föld, egy rész átalakul vízerekké, patakokká, vízrendszerekké és szabványos módon igyekszik a tengerek felé. Körülbeül $\frac{1}{3}$ rész, 80 milliárd tonna víz nem tud elhelyezkedni, sem elpárologni, hanem árvizek alakjában jut a tengerbe. A Tisza 40 milliárd tonna, vagyis 400 milliárd hektoliter árvizet szállít a Duna közvetítésével a tengerbe, még pedig, miután e szörnyű mennyiségű víz több időre osztva, de mindenkor rövid egy-két hét alatt fut le, a Tisza lényegesen kevesebb mennyiségű víz befogadására alkal-

mas medre csak megfelelő árterületek segítségével fel lehet meg árvízlevezető feladatának.

Kogutovicz szemináriumának megállapításai szerint a neolit korban is ugyanennyi, vagyis 240 milliárd tonna volt az Alföld évi csapadékmennyisége és 40 milliárd tonna fölös csapadékot szállított le a Tisza. Csakhogy a Tisza árterülete a neolit idején 25.000 négyzetkilométerrel, a történelmi Magyarország területének 1/12 részével nagyobb volt a mai, védgátak közé szorított árterületnél. A Tisza tehát fő esésirányát megtartva, szélesen kiöntött és szétterpeszkedve vonult a titeli torkolat felé. Ez annyit jelent, hogy bármily nagy és hirtelen áradás következett, a viszonylagos vízszintkülönbség soha nem haladhatta meg a 80—100 centimétert, vagyis a Tisza szabványos vízszintmagassága semmiféle árvíz idején nem emelkedett 1 méternél többet.

Ennek a ténynek óriási jelentősége van. Ugyanis ily körülmények között mindazokon a helyeken, melyek már legalább 100—150 centiméterrel magasabbak voltak a Tisza szokásos középvízszinénél, még ha ártérbe estek is, nyugodtan megtelepedhetett az ember. Az ilyen helyek az árvízszabályozásig sohasem kerültek víz alá. És valóban, ahol az ártérből 1—1½ méteres homokbuckák emelkednek ki, ott mindenütt megleljük az emberi település nyomait, melyek túlnyomó részben neolit (újkőkor, csiszoltkőkor) kultúrára vallanak.

A leletek azt mutatják, hogy a paleolit kultúrája lehetővé tette az ember elszaporodását. A jégkorszak megszűntével beköszöntő mérsékelt égöv lehetővé tette a szabad sátorozást s ezzel a paleolitikum végén kifejlődhetett a nomád élet, úgy hogy a neolitikum elején a nomád életmódot teljesen kifejlődve találjuk. Ez főleg a Nagy Alföldet népesíti be a hegyek közül s az egykori édesvízű tenger pereméről levándorló hordákkal. Tudomásunk van arról, — persze csak ipari és egyéb leletek összefüggéseiből levont következtetések útján —, hogy egyes csoportok Erdély hegyei közül a Duna, majd a Dráva mentén vándor-

rolva, a Mura vonalán elérik a Vas—Sopron megyei félig kristályos palaemelkedéseket. Ipari kultúrájuk nyomán valószínű, hogy ebből a csoportból váltak ki azok, akik a Rinyva mentén a Balatonhoz jutottak el s azt megkerülve, a Bakony erdősegeiben ütöttek tanyát.

Más csoportok valószínű vándorlási iránya: Brassó vidékéről északnyugat felé egész a Latorca—Ondova—Hernád vidékéig. E csoportok egyrésze ottmaradt az Erdélyi Medencében, amely szintén tenger alatt állott, de időközben ugyancsak megszabadult a víztől. Valószínűleg ugyané csoportok közül, esetleg a Duna déli partjairól vonult számos család észak felé, a Nagy Alföldön át a Bükkig, ahonnan viszont a hidegebb éghajlatot kereső rénszarvas nyomában észak felé vándorolt a lakosság tekintélyes része. Röviden: általános vándorlás jelenségeit észlelhetjük a neolitikus kezdetén. Mi volt e vándorlás menete, megközelítő pontossággal sem tudjuk, csak annyi állapítható meg, hogy a neolitikumban a települések zöme az alföldre esik. És megállapítható, hogy az Alföld sünire benépesült. Alföldünk tele van lelőhelyekkel. A sűrű lakosságot leginkább a sűrűn található gabonabödönök maradványaiból következtethetjük, mert ezek *tanyavilágra* engednek következtetést.

Az ember maga e korban már teljesen a mai ember: *homo sapiens recens*.

Az ember e korban szelídíti meg háziállatait. Megszelídül a macska, a sakálból kialakult kutya, a szarvasmarha, a juh és a ló. Helyenként és időnként találunk más szelídített házi állatokat is, Így a dunamenti őslakóknak szelídített tarandjai, a dunántúli neolitikus telepéseknek szelídített kőszáli kecskéik, — a mai házi kecske ősei —, szelídített mókusaik és galambjaik voltak. A bronzkorban szelídül meg a szamár és a disznó.

Az állatszselídítés eredménye a táplálkozás könnyebbségében, valamint a helyváltoztatás, a költözködés egyszerűbb és gyorsabb lehetőségében jelentkezik. Megkönnyült tehát az eftelepedés. Amíg gyalogosan

egy család az elengedhetetlen teherrel alig tehetett meg naponta 20 kilométernél többet, ló vagy szamár birtokában naponta 50—60 kilométer átlagot is elérhetett. Amíg egy öttagú család körülbelül 100 kg. terhet cipelhetett, a szelid teherhordó állatok hátán több métermázsra súlyt is kényelmesen magukkal vihettek.

Kereskedelemben vált különösen jelentőssé az állati teherhordás. Az egész országot karaván országutak hálózta be, melyek az ország legtávolabbi részeit is összekötötték egymással, — kivéve mégis a mocsári lakosságot. A kereskedelem rendkívül élénk lendületet vett, mely Oroszország legtávolabbi vidékéig is elhatolt nemes szörmékért, de dél felé, valamint Erdély Kárpátjain túl, — az eddigi leletek szerint — megszakadt. Nyilván a hegykoszorú járhatatlansága és a Duna orsóval, vaskapui szakaszának hajózhatatlansága, — különösen fölfelé, visszafelé — okozta ezt. Élénk bizonyága a kereskedelem ezirányu hiányának az, hogy bár délkeleten, Cyprus szigetéről kiindulva, már élt a bronzkor, — a cyprusiak ismerték a bronzkészítés titkát —, Magyarországon mégis ettől függetlenül, — vagy Cyprusban a magyarországitól függetlenül —, fejlődött ki a *velemszentvidi* bronztelep, mely egész Nyugat-Európa gócpontjává lett. Ez csak úgy képzelhető el, hogy Cyprus felé, — mely pedig a Balkán déli részét is behálózta, — nem volt kereskedelmünk, jóllehet az európai kereskedelem nemzetközi viszonylatban is meglehetősen kifejlődött. Tudjuk, hogy e nemzetközi karavánkereskedelemben Krajna és Karinthia vasával, Hallstadt sójával (fejlett sóbányászata volt), Oroszország prémjeivel, Magyarország a velemszentvidi bronzeszközökkel és alföldi (*szarvasi*) gabonájával vett részt.

E korban kifejlődik, illetve hatalmas lendületet vesz a *földművelés*, a mezőgazdálkodás.

A magyarországi mezőgazdálkodás kezdetei a paleolit korba nyúlnak vissza, ahol azonban még inkább *kerti*, *kapakultúra* formában jelentkeznek. *Hahn* E.: „Kapatól az ekéig” című, 1904-ben meg-

jelent művében vizsgálódott e kérdés körül. Szerinte a paleolit korban a gabona kerti vetemény volt, amelyet kapával és öntözéssel műveltek. Legrégibb ilyen termények lettek volna a köles és a mák, melyeket követett volna az árpa és búza, még pedig — Mezopotámiából. Később jött a rozs és a zab. *Krecsmárik* Endre *Szarvason* végzett ásatásai azonban nyolc évvel később, 1912-ben, az egész világon páratlan, olyan leletekhez vezettek, — edénycserepek kalászrajzokkal nagy tömegekben —, melyek megdöntötték Hahnnak, egyébként az akkori tudományos közfelfogással egyező nézeteit. A szarvasi leletek ugyanis olyan búzát és árpát mutatnak, amelyek Mezopotámiában, de más európai és ázsiai lelőhelyeken is elkorcsosodva vagy vadon fordulnak elő. Adjuk át a szót magának *Krecsmárik*nak: „A szarvasi neolitikori edénytöredékek mélyített művű kalászrajzainak egy része a kétsoros árpát ábrázolja és ennek is talán az érett kalász korában toklász nélküli fajtáját (*Hordeum distichum nudum* L.), mely azonban vadon nem fordul elő s némileg ellentétben van a tudósok ama megállapításával, hogy a kőkorbán a hatsoros árpa volt a legelterjedtebb ... A pirosmázás edénytöredéken határozottan felismerhetni a búzkalász formáját. Az itt ábrázolt buzafajta az ősegyiptomiak, továbbá a svájci és olaszországi cölöplakók által termesztett aprószemű búzát képviselheti, esetleg azt a szakálltalan formát, amelyre *Heer* Oswald akadt a svájci cölöpépítményekben... *Hazánk az őskorban kulturális gócpont volt* s a Nagy Magyar Alföldnek főleg központi fekvésű, növénytermelésre jó talaja folytán kiválóan alkalmas része, hova Szarvas is esik, az intenzív gabonatermelésben vezető szerepet játszhatott a közelebbi s a távolabbi, talán az ország határán is túlterjedő vidékekre vonatkozóan. És bár az újkőkor művészi ábrázolása tulnyomólag a geometriai formákra terjed, hogy a szarvasi agyagműves mégis alkalmazta a naturalisztikus ábrázolást is, sőt a növényi díszítő elemek közül éppen a nehezen ábrázolható gabonakalász mintáját választotta, ez amellet bizonyít, hogy egyrészt a művészi

készsége kiválóan fejlett volt, másrészt, hogy a gabonanövényeknek az ős gazdálkodásban és a mindennapi életben kiváló szerep jutott.”

Adataink vannak arra, hogy ez a gabonatermesztés az újkőkorban már *szántás* által történt.

Heer Oswald: „A cölöpépítmények növényei” című munkájában kimutatja, hogy az újkőkorban már nemesített gyümölcsöt, például almát, természet az őseber.

Rapaics Rajmund rámutat arra, hogy számos szokásunk a kőkorig nyúlik vissza, de változott mezőgazdasági viszonyok között más tárgyi kapcsolatban. Például, — írja: „A pattogatott kukorica közismert, népies eledel. A kukorica azonban, mint ismeretes, Amerika ajándéka, csak azután terjedt el Európában, mikor már némi kereskedelmi forgalom indult meg Amerika és Európa között. Ellenben a „pattogatás” ősrégi, még a kőkorszakból eredő szokás; *az árpát szokták régen*te pörkölni, vagyis *pattogatni* s a pattogatott árpát használták már a paleolitikorban élvezeti cikknek. Az új kor csak annyit változtatott ezen a szokáson, hogy az árpa helyébe a kukoricát iktatta. A dohány szintén Amerikából jutott Európába, tehát nálunk az újkori növénykultúra tényezője. Ellenben a pipát már a történelemelőtti időkben ismerte és használta az európai ember. A bronzkorból egyebek közt bronzpipákat is találtak. Minthogy a mákot már a kőkori ember is termesztette, valószínű, hogy az európai ember a történelem előtti időkben ópiumot rakott a pipájába.”

A Tisza a maga gyorsan lefutó árvizeivel bizonyos fokig a Nílus szerepét töltötte be: megtermékenyítette a magasabban fekvő ártéri területeket.

Minden azt mutatja, hogy Magyarországon e korban rendkívül fejlett mezőgazdasági élet uralkodott a művelésre alkalmas területeken. *Ezzel bizonyos fokig szükségesnek mutatkozik a nomádeletre vonatkozó nézetek ártértékelése.* A mezőgazdaság leköti egy helyhez a gazdálkodó lakosságot. A gabonatermesztés legalább egy évi, a nemesített gyümölcstermesztés

tés pláne több évi egyhelyben lakást követel az első termésig. *Nomádságról* tehát oly értelemben, mint a gyepi (steppei) harcos törzsek életével kapcsolatosan a szót értelmezni szokás, az újkőkori embernél beszélni nem lehet, legalább is Magyarország területén nem. Ezt mutatják a sűrű tanyarendszerű alföldi település nyomai is.

Viszont az állattenyésztés, a legeltetés nagy területeken, vándorlás, nomádkodás útján történhetett s ugyancsak vándorlást kívánt a nyilván nem belterjes gazdálkodás mellett szükséges és bizonyára korán kifejtett vetésforgó. Ezeket a követelményeket kitűnően meg lehetett oldani nagy kiterjedésű tanyabirtokokkal, — a tanya, *χῆρος* = kténosz, görögül nagy kiterjedésű földet is jelent — s ezt a rendszert igazolják is a leletek. *A Nagy Magyar Alföldön az új kőkorbán tanyai településekkel kapcsolatos nomád élet volt az uralkodó.* Gabonájukat összegyűjtötték 25—30 literes gabonabödönökbe s állataik hátára rakva bevitték a kereskedelmi gócpontba, Szarvasra. Ugyanott cserélték bizonyára állataikat s egyéb terményeiket a szükséges iparcikkekért.

Már az eddigiek alapján is kimondhatjuk, hogy az újkőkori és a következő korok idején Magyarország még mindig vezető kultúrnépét adja Európának,

Az állandó letelepedést és nomádkodást a lakáskészségek jellemzik legjobban. A leletek változatos lakóalkalmatosságokról tanúskodnak. Leggyakoribbnak mutatkozik a *veremlakás*. Ennek kör vagy tojásdad alapja volt. A kör átmérője, esetleg hossza a család nagysága szerint változott, de 3—5 métert rendszerint nem haladott túl. A verem maga körülbelül másfél méter mély volt, de körül, mintegy 50 centiméter magasságban a fenéktől, a padlótól — *néődlov* = pedillon = talp alatt való, padló, — rendszerint 60—70 centiméter széles padkát hagytak, melyet szalmával és bőrdarabokkal párnáztak ki és ülésre és alvásra használtak. A padka egy helyütt megszakadt, oda 4—5 lépcsőt készítettek kijáratul. A lakás közepén tűzhely állott, melyet kövekből vagy

égetett téglából készítették. A tűzhelyen kúpos tégladarabok tartották a közéjük ékelt főző agyagedényt. A vermet kúpalakú nádtetővel fődtek be, melynek csúcsa lyukas volt, hogy a füst ott kiszállhasson. A nádfödelet kívül-belül sározták tűz ellen. A verem széle és a tető talpazata között 30—40 centiméter peremet hagytak, bizonyára építészeti okokból, de ezt a peremet azután polcnak, raktárhelynek használták. A lépcsős kijárat fölött Δ alakban megszakadt a tető s ott egyszerű nyeregtetőt iktattak a kúpos tetőhöz. E nyeregtető szabad nyilasát bőr-, sás- vagy gyékényszövet-, vagy kenderfüggönnyel zárták el. Ezt a nyílást mindig úgy helyezték el, hogy az uralkodó szelek irányának lehetőleg háttal legyen.

Szarvason és Szeghalmon sártapaszos, kiégetett házakat — kunyhókat — találtak. Ezek készítemód szere ma is ismeretes az Alföld egyes vidékein: fűzvesszőből kötik az egész alkotmányt, azután törekkel összedagasztott sártapasszal az egészet betapasztják, megszáritják s kiégetik.

Valószínűleg ismeretes volt már a vert falu nádtetős ház is,

Mindez szintén állandóbb egyhelyben lakást tetelez fel, mert ily nagyobb szabású építeményeket rövid tartózkodásra nem építhettek.

Ártereken nádból készítették félgömb szerű kunyhókat.

A mocsarakban cölöpökre építkeztek. Hazánkban számos cölöpépíteményes telepet ismerünk: a tószegi, tiszaföldvári, szebergényi, nagyrévi, tiszaugi, tiszafüredi, szihalomi, szegvári és sok más lelőhely bizonyítja, hogy a cölöpépíteményes ház hazánkban kiterjedt használatnak örvendett. A neolitikorban tűnnek fel, virágkorukat elérik a bronzkultúra idején s elenyésznek a vaskorban. E cölöpépítemények egész külön, kultúrának a tényezői. A lakóalkalmatosságok között főlemlítendőek ugyan, de nem szabad elhallgatni, hogy bizonyos tespedő, az általános fejlődésből kiszakadt kultúra velejárói, melyekről a lakosság többi rétegeire nézve következtetni nem lehet.

A mocsári lakosság lakóhelyei a cölöpépítmények. Hogy a lakás biztos alapot nyerjen, a mocsárlakó hosszú cölöpöket vert a mocsárba és ezekre építette sövényfonásos házát, melyet addig használt, míg a vízbe hányt hulladékok, hullák és dögök büze, valamint az ezekre gyűlő férgek tömegei más helyre nem kényszerítették az elviselhetetlen környezetből. Ekkor más cölöpházat épített nem nagy távolságban s oda költözött. Mikorra onnan ugyanazonos okok miatt szintén elkényszerült, akkorra visszatérhetett régi házába, mert ott ez idő alatt a kunyhó alatti szeméthalom beérett s így a dögletes bűz és a férgek, szúnyogok, legyek ostroma megszűnt. E cölöptelek lakói „vízi emberek” voltak, akik halászatból és vadászatból éltek. Erre vallanak a fazekaikban talált halpikkelyek, átlukgatott vadkanagyarak, medvefogak; az őz- és szarvascsontok, melyeket széttörtek, hogy a velőt kiszedjék belőlük. Edényeiket kezdetleges módon kézen formálták, a díszítés mintáit is ujjukkal nyomkodták agyagba, vagy zsinórt feszítettek rá és nyomtak bele. Ismerték a szövés-fonás művészetét, bizonyára nagy mesterek voltak a hálókötésben, csontíjak és dárdák gyártásában. Ékszereik is voltak: agyagkalárisok, átfúrt agyarak és csigahéjak, melyeket a paleolit füzérékszerek módjára felfűztek. Kőeszközeik is voltak, melyeket obszidián magkövekről *pattintottak*, tehát neolit korban paleolit jellegű kőeszközöket használtak. Viszont művészetük kiterjedt apró állatfigurák agyagból megmintázására, melyek között a kutyát, disznót, juhot, szarvasmarhát, medvét és lovat ismerhetjük fel. A halászatot horoggal, hálóval és szigonnyal űzték. Valószínűleg voltak vesszőből font tapogatóik is, — pocsolyák, hinárosok és izzaposok legegyszerűbben kezelhető, mégis legeredményesebb halfogói, — talán voltak vejszék is, — hiszen cölöpépítményeik maradványai szerint ismerték a vesszőkötés, fonás módját —, de ilyen emlékeik nem maradtak. Horguk és szigonyuk csontból készült. Hálókra agyagból égetett nehezéket, fenéksúlyt erősítettek. A ránkmaradt fenéksúlyok oly óriásiak, hogy

csak nagy hálón alkalmazhatták, amellyel több család több napi élelmét fogták össze egyszerre s amely egyszerre több család férfitagjainak közös munkáját kívánta meg. Csónakot fatörzsből vájtak, illetve égettek; a ránkmaradt példány szerint a csónak orra a fa csúcsa lehetett, farát egy falappal rekesztették el. (Ennyiben tehát eltér a tiszai halászok mai vájt csónakjaitól.) A cölöptelegek hulladékaiban itt-amott pörkölt, megszenesedett köles- és búzaszemeket találhatunk, nyilván egy-egy sikeres éjszakai csónakkirándulás zsákmányából rendezett lakoma elszemetelt maradványait. A nagyvilággal nem érintkeztek. Útjaik a világ felé nem voltak. Nyomai maradtak ugyan pókhálórendszerű úttömkelegeknek, melyek egy-egy cölöptelepet körülfogtak, de ezek csak helyi használatra alakultak ki, valószínűleg öntudatlanul, a mocsarak közt történő könnyebb közlekedés végett, — semmi adat arra, mintha az országos karavánutakba ezek az úthálózatok bekapcsolódtak volna. A cölöpépítmények fölött megállott az idő. Náluk a hallstadi korban is azok a hálósulyok, csonttörök, vésők, kalapácsok, edénytöredékek kerültek szemétre, aminők a neolit és paleolit korban divatoztak. Fegyvereik sem voltak. Minden észlelhető kulturális utóhatás nélkül merültek el a múltban.

Visszatérve a nem mocsári lakossághoz, ennek társadalmi rendszerére nézve levonhatunk bizonyos következtetéseket.

Cserekereskedelem folyt, a cserélők tehát elismerték egymás tulajdonosi voltát. Így történt ez már a paleolitban is, mint azt láttuk. Cseréim, adni-venni csak akkor lehet, ha a cserélő vagy eladó az elcserélendő vagy eladandó dolog szabad rendelkezésre jogosított vagy jogosult birtokosának, vagyis tulajdonosának ismertetik el. Enélkül nincs kereskedelmi forgalom, csak zsákmányolás, rablás, háború.

E kor fegyverei azt mutatják, hogy már ekkor nagyszabású háborúk eshettek, amelyekről emlékeink nincsenek, vagy legfeljebb mesékben vannak. Viszont kétségtelen, hogy kereskedelem is folyt, tehát a tulaj-

donjog elismerése megtörtént. Éppen talán a tulajdonjog elismertetéséért folytak az első háborúk. A tulajdonjog, általában a jog elismerése: minden munkamegosztásos termelés alapja. A jogrendszer gyökerei tehát e korig nyúlnak vissza. Hogy a jogrendszer miként rendelkezett a földek, erdők, vizek használati jogáról, — nem egyáltalán családi szuverenitás, vagyis anarchia uralkodott-e? — nem volt-e rabszolgaság? — volt-e állam? — mindezek oly kérdések, melyekre feleletet adni ezidőszerint lehetetlen. Jog általában és tulajdonjog különösen mindenesetre volt, mert kereskedelem tulajdonjog nélkül nem képzelhető.

A nyelvre e korban sem mondhatunk egyebet, mint az előző koroknál; faj tekintetében sem: egyiket sem ismerjük.¹

Bizonyosnak kell azonban tartanunk, hogy az óriási távolságok, melyekbe a nép szétszóródott, — a közvetlen érintkezés teljes hiánya —, az életviszonyok különbözősége, — magában az országban egyes embercsoportok teljesen elkülönözött, külön kultúrájú élete föltétlenül nyelvi elkülönődésre vezetett. Föl kell tennünk, hogy a cölöpépítmények világtól elzárt mocsári lakói más, talán paleolitikori nyelvet beszéltek a nem mocsárlakók kulturáltabb nyelve helyett s így az ország területén magán kialakult bizonyos nyelvi elkülönődésben jelentkező nemzetiségi adottság. Bizonyosat persze nem mondhatunk.

Vallási tekintetben biztos adatunk nincs. A paleolitban is már létezett kommandópálca, valamint bizonyos vallási jelleget tanúsító neolitik- és bronzszobrocskák, — melyeknek jelentőségével egyébként ép úgy nem vagyunk tisztában, mint a kommandópalcával —, arra engednek következtetni, hogy volt valamelyes vallási élet. Fel kell ezt tételeznünk abból az okból is, mert ekkor már oly hosszú, a *legszeré-*

¹ Oncken: Allgemeine Geschichte sok kötetes műben Dahn Félix: Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker I. kötet 6. lap szerint finnek lehettek.

nyebb tudományos becslés szerint *másfélmillió éves* múlt tapasztalatai, emlékei és hagyományai állottak az ember mögött, hogy ezekből okvetlenül kellett valamiféle világszemléletnek kialakulnia. Semmi határozott adatunk azonban e tekintetben nincs.

Mindezek aljában ott áll az ipar, melynek jellemzője, hogy a paleolit pattintás helyett csiszolással állítja elő a kőszerszámokat. Ennek megfelelően a kőeszköz anyaga is változik: tűzkő helyébe szerpentinnek, bazaltok, kvarcitok, mészkövek lépnek, mint jól vagy jobban csiszolható anyagok. Megjelenik a tűzkő helyett *az égetett agyag, a cserép*, melyet puha sár mivoltában könnyű alakítani, hogy azután természeti erő, a tűz égesse szilárddá és tartóssá. Az első idomtalan darabokon való próbálgatás után megszületik a rendszeres cserepesipar, a *gölöncsérség* és egymás után születnek meg a cserépedények típusai és a cserépeszközök különböző válfajai. Az első edények kézzel formáltak. Biztosan korongon készült példányok már csak a bronz kultúra idejéből ismertek. Ám helyenként oly tökéletes darabokra akadunk, hogy azt kell gyanítanunk, mintha már a legősibb kor termékei is valami kezdetleges korongon készültek volna. Ezt a cserépedény-gyártásra vonatkozó legősibb kort pedig a tudomány egybehangzóan legalább 20—25 ezer esztendőre teszi.

A kövek pattintása a kultúra fejlődésével megszűnt. A kőcsiszolás szűk keretek közé korlátozódott. A gölöncséripar, ugyanazon termelési elvnek, eljárási módnak, a korongon való gyártásnak folytonos fejlesztésével, finomabb anyagokra való kiterjesztésével, ma is fejlődésben van — 25 ezer esztendő után! A gölöncsér- vagy agyagipar hazánk területén a legrégibb, ma is élő ipar.

A neolit korban jelentkeznek a fémkultúra első megnyilatkozásai. Éppen azért sokan *rezet ismerő kornak* nevezik neolit, ujkőkor vagy csiszolt kőkor helyett. Ez az *ismeret* azonban nemcsak rézre, hanem aranyra és ezüstre is vonatkozik. A kőcsiszolással vele jár a kövekbe érezett fémek megismerése is.

A neolitikori ember rájön, hogy e fémeket kalapálás-sal, ütögetéssel formálhatja, E nemes fémek, de a réz puhasága is, — az ötvösség mai értelemben csak jóval később, talán tízezer év múlva, a bronzkorban fejlődik ki, — a fémek használatát ékszerekre korlátozta: így karperecek, éremszerű kerek lapok, gombok, gömböcskék, hajékek, nyakláncok a fémművesség, aranyművesség első termékei, körülbelül egy időben a cserépedénnyel, *legalább 25 ezer esztendő előtt*. Ekkor kezdi az arany és ezüst, ekkor még nem pénz, hanem csak szerény, bár már akkor is csábító ékszer formájában, mint cseretárgy, azt a szédületes pályafutását, mely napjainkban úgyszólván az emberiség urává avatta őket.

Nem hanyagolták el a csontfeldolgozó ipart sem, s ezerféle művészien feldolgozott csonteszköz, díszes csont-áruk, bőrfejtő kések, hajtűk, fésűk maradtak ránk.

Ebben a korban nemcsak a nők, de a férfiak is hosszú hajtat hordtak és így a fésűnek és hajtűnek mindkét nemnél nagy keleté volt.

Ekkor kezdődik tehát a fésűs, a csontfeldolgozó ipar.

A tudomány a neolit-kort is a különböző jellegű, egymást, követő iparfokok szerint felosztja még több alkorszakra, de hazánk területén a fejlődésnek ezeket a *szakait* alig észleljük. Hazánk lakossága e korban minden jel szerint előljárt kultúrában, a felosztás alapjául szolgáló iparok tehát másai az akkori Magyarországból elszármazott ipari kultúráknak.

Fontos azonban a neolitot követő *bronzkorszak*.

A Kőszeg melletti *Velemszentvid* neolit kultúrájú telepén megtalálják a *rezet* és *antimont* s rábukkananak a kettő összekovácsolásának, ötvözésének lehetőségére, feltalálják a *bronzkészítés* titkát s megteremtik a világhíres velemszentvidi bronzkultúrát. Velemszentvid bronzkultúrája rohamos fejlődést mutat. Cyprus bronzművészei ezidőtájt már szintén ontják a házi használati tárgyakat és elárasztják vele a Balkánt és Dél-Európát. Ám hazánk és vele együtt

Nyugat- és Észak-Európa el van zárva a cyprusi bronzkulturától ama kereskedelmi akadályok miatt, melyeket, — miként említettük — a Kárpátok akkori embernek járhatatlan hegyláncai és a Vaskapu hajózási nehézségei okoztak. A velemszentvidiek Cyprustól függetlenül létesítették nagyjövőjü bronzmivestelepüket. Az antimonnal keményített réz: a bronz, használható, tehát kapós. A velemszentvidiek leszorítják a piacról a maguk termékeivel az Adriától az Alpok északi lábáig itt-ott már dolgozó kisebb rézművestelepeket, hatalmas ipari gócponttá lesznek, Moszkvától Madridig, Athéntől Stockholmig (illetve ezek helyének megfelelő helyekig), — a szélrózsa minden irányában tartanak fenn összeköttetéseket, szállítják, adják, cserélik bronz áruikat. *Az első magyarországi, legmodernebb kapitalista ipari vállalat!*

Munkásviszonyairól, sajnos, nincs tudomásunk.

Termékeiből ismerünk fűles baltákat, bárdokat, nyíl- és lándzsahegyeket, szuronyokat, fokosokat, véssőket, kardokat, késpengéket, dárdahégyeket, karpereceket, hajtút, sarlót, csákllyafejet, kocsialkatrészeket, ekét, kapát, ásót és más házi eszközöt.

Ez a fényes bronzkorszak, — melyet Magyarország szempontjából ősi mezőgazdasági korszaknak is nevezhetnénk, — azután hirtelen megszakad, belevész a *vaskorba*, melyből alig maradt emlékünck. Ami van a Kr. e. V. századból, az a keltákra vonatkozik. Mintha Magyarország néhány ezer esztendőre kiesett volna a történelem folyásából. Mi történt? — nem tudjuk. Csak itt-amott történik róla említés egyik-másik klasszikusnál, hogy azután jó időre ismét sötétben tapogatózzunk, míglen egyszerre elég sűrűn lakott, különféle nevű népek hazájaként tűnik fel, írott emlékek szerint, hazánk területe. Bójok, tauriszkok, szkordiszkok, liburniak, japodok, jazygok, agathirzok, dákok, kvádok, markomannok, karpok, pannonok s még számtalan más nevű népségek laktak itt, akiket általában *keltáknak* vél a tudomány, de épp oly joggal lehet szarmatáknak, szittyáknak is nevezni őket: ezekről sem tudunk kevesebbet, mint a kelták-

ról. Miféle nép volt valójában, — egyikről sem tudjuk. Annyit tudunk, hogy mikor a *rómaiak* e néptörzsekkel érintkezésbe jutottak és hatalmukat rájuk fokozatosan kiterjesztették, már a művelődés meglehetősen magas fokán állottak: földet miveltek, a hegyekből ércet és sót bányásztak, idegen kereskedőkkel — mai nyelven: nemzetközi — kereskedelmet űztek. Egyes néptörzsek neve fennmaradt földrajzi neveinkben, például a Kárpátok a karp néptől kapta nevét.

VI.

Rómaiak. — Hunok. — Avarok.

Római és kun ipar és kereskedelem.

A dunántúli pannonok ellen Kr. e. 21-től 11-ig folytattak a rómaiak hódító hadjáratot. A pannon népek Epirusztól fölfelé, a Balkán félsziget északnyugati területein is laktak. Ezeket már előbb leigázták a rómaiak. A dunántúli pannonok meghódítása után a rómaiak Pannóniának nevezték el a Dunántúlt. Pannónia bekebelezésével a Duna lett a római birodalom északi határa.

Körülbelül egy századdal később a Duna északi partján is hódítottak a rómaiak.

Krisztus után 90 körül ugyanis a mai Erdélyben Decebal dák király uralkodott, nagyeszű és harcias államfő. Ismételten vakmerő betöréseket végzett a római birodalomba, de volt érzéke a római műveltség iránt is és arra törekedett, hogy népe műveltségét a rómaihoz emelje. Római építőmestereket, iparosokat és katonákat hívott országába, erődítményeket építtetett és bányákat nyitattott, melyek sok aranyat szolgáltattak.

A római császárok nem szívesen látták határaik mellett a folyton erősbbödő dák hatalmat. Traján római császár százban háborút kezdett Dácia meghódítására. Átkelt a Dunán és betört Dáciába. A hadjárat megkönnyítése végett Dáciában utakat építtetett. „Traján táblái” ma is hirdetik Orsova előtt a római útépités emlékét. Hidakat veretett. Ragadó hegyifolyókat más ágyba vezetett. A dákok kitartó és lan-

kadatlan erővel, elkeseredetten és elszántan védekeztek Erdély hegyei közt. Traján császár két hadjáratban mégis leverte őket. A kétségbeesett Decebal dák király öngyilkosságot követett el.

Avégből, hogy a meghódított országot minél szorosabban csatolják a birodalomhoz, hidat építettek a Dunán, melyet az egykorúak az építőművészet egyik csodája gyanánt emlegettek.

A diadalmas hódító hadjárat emlékét még ma is hirdeti Rómában Traján oszlopa: 30 méter magas torony, melynek belsejében 144 lépcső vezet föl a csúcshoz, külsejét pedig a dák háború egyes jeleneteit ábrázoló domborművek díszítik.

Dácia úgyszólván egész népességét elveszítette. Emiatt a római világbirodalom minden részéből telepítettek oda a rómaiak lakókat. Egyes adatok szerint leginkább csöcseléket és fegyenceket, akik részére a tartományt száműzetési helyül jelölték ki. Ez a körülmény természetesen nem zárta ki normális polgári élet kifejlődését.

A rómaiak birtokba vették a híres erdélyi aranybányákat s azok kiaknázására a mai Boszniából — akkor Illyria — vittek bányászokat.

Városokat alapítottak. Mindenekelőtt újra felépítették Decebal lerombolt fővárosát, Szarmizegetuzát „Ulpia Trajana” telep (colonia) név alatt; máig megvan az alapkő, amely hirdeti, hogy egy műziai légió katonái végezték az utépítést.

A Tisza—Duna köze, Tiszántúl és Felső-Magyarország a rómaiakat nem uralta.

A meghódított Pannónia és Dácia osztoztak a római tartományok általános sorsában. A rómaiak túrték ugyan a meghódított népek szokásainak, vallásának, erkölcsének szabad gyakorlását, kultúrájuk mégis túlsúlyal nehezedett az alattvalókra. A katonának alkalmas ifjakat besorozták ázsiai, afrikai, spanyolországi és egyéb idegen vagy messze idegenben állomásozó katonai alakulatokba, a tartományba pedig ugyanígy idegenekből álló légiókat hoztak. A légiók állomáshelyei kereskedelmi forgalom közép-

pontjaivá lettek; ide tódultak a kereskedők és iparosok s itt előbb összetákolt fabarakokban húzódtak meg, majd idővel szilárd házakat építettek. A kiszolgált és elbocsátott katonák, akiknek szolgálati tartományukban végkielégítés címén szántóföldre volt igényük, szintén itt telepedtek meg. Így alakultak Aquincum (Ó-buda) Szabária (Szombathely), Szirmium (Mitroviča), Murza (Eszék), Ulpianium (Kolozsvár)-, Arrabona (Győr), Szöpiáné (Pécs), Mogetiána (Keszthely), Brigetio (ó-Szőny), Taurunum (Zimony), Sziszcia (Sziszek), Aquaviva (Várasd), Krumerum (Nyergesujfalu), Acumincum (Zalánkemény, Szlankamen), Skarabantia (Sopron), Cibalé (Vinkovce), Interciza (Dunapentele), Vétusz Szalina (Adony) és még számos más helység.

E helyek legnagyobb része már a rómaiak előtt is telephelyül szolgált.

Pannónia nyugati határa a rómaiak idején a mai Bécsi Erdőtől (Mons Cetius) dél felé Dernovón (Neviodunum) át Triglavig (Karavanka), illetve a vele összefüggő Karintiai Alpokig húzódott, úgy hogy Felső-Laibachot (Nauportus) és magát Laibachot (Aemona) is magában foglalta. Délnyugaton a Kis- és Nagykapella hegység volt a határ. Nyugat felé tehát Pannónia határai messze túlnyúltak a történelminek tartott nyugati magyar határokon, amelyeket, mint látni fogjuk, tulajdonképp Nagy Károly szabott meg s ez a körülmény később, a magyar történelem folyamán alapjául szolgált Steierországra és egyéb osztrák örökös tartományokra irányuló magyar igényeknek.

A római telephelyeken jelentékeny ipar, sőt fényűzés fejlődött ki. Minden város legkiválóbb épülete a községháza vagy vár, amelyben alkalomadtán megszállt maga a császár is.

A római császárok meglehetősen sok időt töltöttek Pannóniában; Dáciában nem.

Templomok és paloták övezték a főteret, a fórumot. Ezeket az épületeket kitűnő anyagból emelték. Legszívesebben építkeztek különböző nagyságú égetett téglából. A téglaipar tehát virágzott.

Tudomásunk van róla, hogy egy, ma egészen kis helységben, Sárpentelén, Severus és Caracalla császárok templomot építtettek.

Minden helységben gondoskodtak fürdőkről. Fürdők általános berendezése szerint a benyíló csarnokból az öltöző terembe léptek, amely után egy mérsékelt hőmérsékletű teremben sülyesztett kis vízmedencék következtek mosakodás céljaira; ma előfürdőnek neveznök. Azután következett az izzasztó vagy gőzkamra: az erősen áthevített téglapadozatra vizet öntöttek, amely gőzzé változott. Ezután következett csak a voltaképeni fürdő, tojásdad vagy hosszúkás, 1—1½ méter mély medencével. A falakat márvánnyal borították, a padozat pedig drága mozaikból készült. A fűtést, melegítést sajátos légfűtőberendezéssel végezték. Kéményük nem volt.

Az ipar fejlettségéről tanúskodnak a leletek különféle üveg-, agyag-, fémtárgyai. Találtak haj ócska formájú lámpákat, hasas korsóféléket, vagyis úgynevezett urnákat, csészéket, palackokat, tükröket (de nem foncsorozott üveg tükröket, hanem csiszolt fémlapokat), kulcsokat, fegyvereket és ékszereket: fibulákat, kar- és fülkarikákat, nyakláncokat, metszett drágaköveket (camea), főképpen rendkívül sok pénzérmét, amelyek nemcsak azt tanúsítják, hogy fejlett ipar és kereskedelem virágzott a rómaiak dunai tartományaiban, hanem azt is, hogy a fém- vagy ércpénz sem mentes az elértéktelenedéstől, különben lehetetlen volna a pénzleletek ily óriási mennyiségét elképzelni.

Nemcsak ipari és kereskedelmi, de általános történelmi szempontból is jelentősek a nagyszámú különböző feliratos kőleletek: oltárok, síremlékek, mérföldkövek.

Pannónia fölös mennyiségű gabonát termelt. A szőlőmivelés nagy virágzásnak örvendett. Még Szent Endre, csak a filoxera által legújabb korban kipusztított szőlőinek alapját is a rómaiak vetették meg. A marhatenyésztést nagyban űzték Pannóniában is, Dáciában is. Pannóniát a rómaiak legelőinek is nevezték. A hegyek áldása: érc, só és vas gondos bányászat

tárgya volt. A nyersanyag feldolgozása *állami üzemű gyárakban történt.*

A bányászat, ipar, rabszolgák, állattenyésztés és mezőgazdálkodás termékei Itáliába vándoroltak, ahonnan cserébe olaj és különféle ipari és művészeti cikkek áramlottak vissza.

A kereskedelemnek fejlett úthálózat állott rendelkezésére, mely a különböző telephelyeket egymással és az Itáliába vivő úttal összekötötte. Az erdélyi (dáciai) utak a Traján hidja és a Traján útja felé irányultak. A pannóniai úthálózatot, — beleértve a történelminek tartott magyar határtól nyugatra eső területeket is —, a római Itinerarium (uttelekkönyv) a következőkben tünteti föl:

Aemona (Laibach)—Sirmium (Mitrovica)

Vindobona (Bécs)—Poetivio (Pettau)

Poetivio—Carnuntum (kis hely Alsó-Ausztriában a Duna jobbpartján Petronell s Deutsch-Altenburg között; ezen az utón bonyolódott le a Róma—Keletitengeri borostyánkereskedelem)

Savaria vagy Sabaria (Szombathely)—Brigetio (Ó-Szöny)

Savaria—Aquincum (ó-Buda)

Sopianae (Pécs)—Aquincum

Sopianae—Brigetio

Siscia (Szigetvár)—Mursa (Eszék)

Poetivio—Siscia

Savaria—Vindobona

Aquincum—Cruernum (Nyergesujfalu)

Sirmium—Salonae (Spalato)

Savaria—Carnuntum

Savaria—Arrabona (Győr)

Vindobona—Taurinum (Zimony) a Duna jobbpartján

Celeja (Cilii)—Poetivio—Mursa—Sirmium—Taurinum a Dráva jobbpartján.

Aquileja (felső-itáliai helység)—Aemona (Laibach)—Sirmium *nagyjában* a Száva mentén.

Látható, hogy nagyszerű úthálózat segítette elő a forgalmat, mely Béctől Zimonyig, Laibachtól Bu-

dáig minden irányban biztosította a közlekedést. Az egykori kőszeg—miskolci *kőkori* út jelentősége a rómaiak idejében csak emelkedett azzal, hogy részévé vált a szombathely—győr—budai útnak.

Az úthálózat Aquileján keresztül kapcsolódott Itáliába, illetve Rómához.

Szombathely (Savaria) mint útcsomópont emelkedett jelentőségre. Az Aquilejából Laibachon és Pettaun át vezető főútvonal ugyanis itt ágazott szét Dunántúl felsorolt nevezetes és fontos helyiségei felé.

Vallási tekintetben a legzavarosabb viszonyokat találjuk. A világ minden részéből összeterelt katonák és polgárok magukkal hozták saját istenségeik tiszteletét s azt szabadon gyakorolták. A kelta Belenus istenségnek épp úgy voltak tisztelői, mint a római Jupiternek vagy az egyiptomi Isisnek és Serapisnak. Rendkívül elterjedt volt a keletről származott Mithras isten tisztelete, de terjedt hamarosan a kereszténység is.

Diocletianus császár idejéből származnak a pannóniai keresztényüldözésről szóló első tudósítások. Sirmium (Mitrovica) márványbányáiban 600 munkás dolgozott különféle művek faragásán. A 600 munkás között akadt 4 keresztény, akik 1 munkástársukat, — aki Aesculap szobrát faragta —, a kereszténységre térítették, ez azután megtagadta Aesculap isten szobrának további faragását. A bánya vezetősége följelentette őket a császárnak, aki, — miután hiába kísérelték meg Krisztustól visszahódítani őket —, halálos ítéletet hozott, melynek alapján az öt keresztény munkást ólomkoporsóba zárva, a Szávába süllyesztették.

313-ban általános keresztényüldözés folyt. Vértanúhalált szenvedett a poetiviói és sisciai (Pettau és Sziszek) püspök is.

Püspökség volt Mitrovicán, Eszéken, Lorchban, Ciliiben, Laibachban. *Az ötödik században Pannóniában már általánosan elterjedt a kereszténység.*

Ezt a magasra ívelő kulturális fejlődést *teljesen megsemmisítette a népvándorlás.*

Hogy lényegileg mi volt a népvándorlás és mi okozta: nem tudjuk. Egymás elől menekülő, egymást hajszóló népek tűnnek fel előttünk az ismeretlenségből és tűnnek el ismét a feledés-be tarka zürzavarban. Vannak, akik földtani változásokban, mások a népszaporodásában, ismét mások egyszerű hatalmi törekvésekben vélik megtalálni a népvándorlás hajtóerőit, de mindez találgatás. Még a népvándorlásban szereplő népek faji és nyelvi mivoltával sem vagyunk tisztában, csekély számú kivételtől eltekintve. Egy bizonyos: a népvándorlás történeti tény és évszázadokon át nyugtalanságban tartotta Európa népeit.

Hazánk körül a népvándorlás legelőbb a *bójokat* mozdította ki Csehországból; átvonultak Pannónián és letelepedtek a Dráva—Száva vidékén. Helyüket Csehországban markomannok, Morvaországban quádok foglalták el. Ez a két nép azután ismételen betört a római tartományokba, így Pannoniába is és a római védelem nem mindig volt szerencsés velük szemben. A bölcselkedéséről híres római császár, Marcus Aurélius, 180[^]ban az ellenük folytatott háború alatt halt meg Bécsben.

Az első tartomány, amelyet a rómaiak elveszítettek, Erdély volt, — Dácia. Aurelianus császár átengedte az országot a gótoknak, — akik azt részben már amúgy is megszállták — és a római csapatokat és polgárokat kivezette Erdélyből a Duna déli partjára, a mai Bulgária és Szerbia területére.

Pannóniát — és többi dunai tartományukat — akkor vesztették el a rómaiak, mikor a népvándorlás folyamán, 375-ben megindult a — *hun* roham.

A hunok előbb a nyugati gótokat üzték át a Dunán, A nyugati gótok előbb a Balkánon, Illyriában szálltak meg, majd 408-ban átvándoroltak Itáliába. Ekkor jelennek meg a hunok Pannóniában.

A hunok a leírások szerint kistermetű, félelmetes külsejű emberek. Életük lovukhoz volt kötve: lóháton ettek, ittak, aludtak. Lovaik apró, sebesjárású, kitartó mokány lovak voltak. Az egykorú krónikák szerint gyökerekkel és nyers hússal táplálkoztak,

melyet nyereg alatt puhítottak. (Ugyanezt írták a nyugati krónikások négy század múltán a magyarokról is.) Fegyvereik: lándzsa, nyíl és pánnya (ifjúságunk lasszónak nevezi), mellyel az ellenséget a lóról lerántották.¹

Birodalmuk legnagyobb kiterjedést Rua, — Arany János szerint Rof — 435 körül bekövetkezett halála után, Attila hun király uralma alatt ért el a 440-től 453-ig tartó időben. Attila ura volt az egész akkor ismert világnak. Akarata érvényesült Perzsiában; nem került el figyelmét, mi történik a kelet-római birodalom fővárosában, Byzáncban (ma Istanbul, vagy Konstantinápoly); Róma leste parancsait, de Afrika északi partjain, Karthágóban is ottjártak követei. A kelet-római birodalomban ezidőben II. Theodosiosz császár uralkodott, aki egy követséggel Attilához küldte Priszkosz nevű bizánci ügyvédet, görögül: rhétort, aki ránk maradt követi jelentésében előadja, hogy ugyanakkor Attila főminisztere; Onegeziosz (Honvezéi²?) Attila legidősebb fiával a kazároknál járt, hogy Attila fiát tegye királyukká. A világ ura volt. Isten ostorának nevezték. Félmilliónyi harcos lépett akarata szerint. Könyörtelen hadvezér, de híveinek gondos barátja. Priszkosz rhétor leírása sze-

¹ Mészáros Gyula dr. szegedi egyetemi tanárnak az Elő-Ázsiai Társaságban tartott előadása szerint a szegedi Nagyszéksóson kiásott lelet felirata: *XI8XXM80B QO O A G A AB*, ami Mészáros szerint annyit jelent: nevezd nevedet harcának. Az idegen szövegekben előforduló, mintegy 150 különféle minőségű hun szón kívül Mészáros szerint ez az ősgörög betűs irat volna az első és egyetlen hun nyelvemlék. Mészáros kaukázusi jelleget vél fölismerhetőnek a feliratban, s eszerint volna a *GA AB* (olvasd: gl ab) harcsa. Utalunk azonban arra, hogy glav a szláv nyelvekben fej. A szöveg olvasása Mészáros szerint: chiuchmuob ko ol gl ab. Viszont az V. században a görögök a B jelet már v-nek olvasták. — úgy tetszik, mintha a hunok a Dáciából a rómaiak által kiűzött dákoknak a Fekete-tenger északi partjain megszervezett és megerősödött utódai is lehetnének.

² Thierry görög eredetűnek véli a nevet, Freytag gótnak, Szabó Károly „Honvezér”-nek fordítja.

rint, — aki asztalánál evett —, vendégeinek arany evőeszközökkel terítettett, maga fatányérból evett, fakupából ivott. Egy ízben egy képet mutattak neki, amelyen római császárok aranytrónusa előtt, a császárok lábánál, alázatos hunok csúsztak; erre ő is készítettett egy képet, amely viszont őt, Attilát ábrázolta fatrónuson: előtte római császárok pénzes zsákokat ürítettek az ő lábaihoz.

Mi volt nagyságának titka, az eddigi forrásokból megfejtethetlen. Jellemző magyarázatul szolgálhat talán az, amit a felszabadított görög rabszolga beszélt Priszkosz rhétornak. Azt mondotta, hogy hun életét jobbnak tartja előbbi életénél, A hun föld lakói ugyanis háború után nyugalomban élnek, amennyiben mindenki élvezi vagyonát és éppen nincs, vagy kis mértékben van terhére másnak, vagy más neki. Ellenben a rómaiak között lakók háborúban könnyen tönkremennek, mert másoktól várják megmentésüket, mivel zsarnokaik nem engedik meg, hogy mindenki fegyvert viseljen; azokra nézve pedig, akik viselhetnek, a hadvezérek rosszasága a veszedelmes, mivel ezek háborúban egyáltalán nem tudják helyüket megállni. Békében pedig még keservesebb az életük a tulszigoru adóztatás és amiatt, hogy a törvény nem áll mindenki fölött egyformán, mint a hunoknál, hanem ha a bűnös gazdag, megtörténik, hogy nem lakol gazságáért, míg ha szegény, nem tudja ügyét védelmezni, ha ugyan ítélet előtt meg nem hal, mert a per lefolyásához sok idő kell és sok költség. Ami az egészben a legkeservesebb: csak pénzért nyerhetni igazságot (míg a hunok, — írja le Priszkosz más helyt — formáság nélkül, ingyen szolgáltatnak igazságot). Szépek a görög törvények és jó a római alkotmány, de bemocskolják a hatalom birtokosai.

Attila iparát, kereskedelmét nem ismerjük. Fejlett, bár egyszerű iparának kellett lennie. Priszkoszékát útjukban többször vájt fatörzscsónakokkal szállították át különböző folyókon. A Dunán tömegével észlelte Priszkosz a csónakokat. A hajóácsipar tehát fejlett lehetett, annál inkább, mert ez hadjáratoknál is

nélkülözhetetlen volt. Csónakok nélkül nagyobb folyókon nem lehetett volna átkelni. Csónakok mellett tutajokat is használtak. Attilát, ha valahová megérkezett, leány-folyosó fogadta olyformán, hogy két-két leány finom és jó hosszúra nyúló fehér fátyolt tartott. Attila termeiben s általában a hun lakásokban kárpitok díszeltek, a padlót és heverőt gyapjúszőnyegeg borították. Rabnők lepleket hímeztek. A ruházat is díszes volt. A textilipar tehát szintén fejlett volt. A hunok a hajukat nyírátták, általában hajzatukat gondozták, tehát kellett fodrásziparuknak lenni. Attila a székhelyét a Nagy Magyar Alföldön tartotta, itt volt birodalma középpontja. Királyi palotája, egyes leírások, például Priszkosz rhétor szerint is, fából és gyalult deszkákból készült s falak és cölöpművek védelmezték, bár Priszkosz rhétor szerint nem annyira biztonság végett, mint inkább disz kedvéért. De lakott sátorban is. Főminiszterének, Onegeziosznak palotájában egy hadifogoly pannóniai kőből és fából fürdőt is épített. Lakó-alkalmatosságot idegenektől rabolni nem lehet, azt otthon kell készíteni. A fegyvereket is. Föltétlenül volt tehát építő- és fegyverműves ipara; annak minéműségét azonban csak nagyon gyatrán határozhatná meg a rendelkezésre álló adatok alapján.

A hun birodalom kereskedelme is kiterjedt lehetett. Adatok vannak rá, hogy Dél-Itáliából épp úgy, mint a messze északkeletről fordultak meg Attila székhelyén kereskedők.

Hadszervezete kitűnő volt. Seregével megtapodta úgy Franciaországot (catalaunumi csata), mint Itáliát (Róma) és a görög császárságot. Seregében a legkülönbözőbb népek harcoltak, amelyeket épp úgy kevert összevissza, mint előbb a rómaiak.

Attila halálával, 453-ban, megdőlt a hun birodalom, mely úgy látszik, kizárólag Attila személyes tulajdonságain nyugodott. A leigázott népek föllázadtak. Kézai Simon mester krónikája szerint Attila halálakor ellenségei nem tudták, sírjanak-e, vagy örvendezzenek, mert féltek számtalan fiától, kiket, mint valamely népet, alig lehetett összeszámlálni. Általában

azt hitték, hogy egyik fia fog utána uralkodni; veronai Detre¹ és a német fejedelmek fondorkodása folytán azonban a hunok pártokra szakadtak. Egyik párt Attilának Honorius görög császár leányától született fiát, Csabát — a másik párt a német Krimhildától született Aladárt akarta királynak. A józanabb párt tartott Csabával, — írja Kézai — az idegenek pedig Aladárral. A két testvér háborúba keveredett. Kezdetben Csaba győzött, végeredményben megverték. Csaba 15 ezer főnyi sereggel Görögországba menekült, Aladár sem élvezhette a véres diadalt: a győztes idegen nemzetiségűek nemzetiségük szerint függetlenítették magukat. A gepidák megszállták az egykori Dáciát, Erdélyt; a keleti gótok Pannóniát (a nyugati magyar határokon túlterjedő részekkel együtt), az alemannok vagy svábok a mai Bajorországot, a rúgok a mai Alsó-Ausztria dunabalparti területét. A Csabával Görögországba menekült hunok visszatértek Scythiába „atyafiaikhoz és rokonaikhoz”, — írja Kézai — s biztatták őket, hogy álljanak bosszút a németeken. Bizánci források szerint ezek a Fekete-tenger partján alapítottak új államot azon a tájon, ahol később a dontövi magyarokat találjuk. Az ország nagyrésze pedig — Kézai szerint — uratlan maradt. Csak kóbor szláv, görög, német, morva és oláh népség maradt benne, akik Attila életében közönséges szolgák voltak. A hunok egyrésze is bizonyára visszamaradt az Alföldön s a későbbi avar uralom nagy támasztékot talált bennük.

A hun birodalom *bukása* teljesen megsemmisítette az addigi kultúrát. Állami hatalom hiányában kóbor rabló csapatok veszélyeztették a közbiztonságot. A városok lakói alig merték földjeiket művelni, nemhogy más városokba utazni, kereskedelmet folytatni mertek volna. A közlekedés Itália felé teljesen megszakadt. A forgalom hazánkban megszűnt. Egyes városok megadták magukat a sűrű bandákban felbukkanó rablóknak és adót fizettek nekik, hogy ne

¹ Ki volt ez, teljesen bizonytalan.

bántsák, más bandáktól pedig védjék meg őket. Más lakótelepek önellátásra rendezkedtek be, védekeztek és éltek, ahogy tudtak. Minden állami és társadalmi szervezetük fölbomlott. Attila nagyságának csak annyi hatása maradt, hogy egykori titkárának, Romulus pettaui gróf vejének, Oresztésznek sikerült a saját fiát, Romulus Augustulust, az utolsó római császárt, még hun összeköttetéseire támaszkodva, Róma trónjába ültetni. Az általános rablás és fosztogatás végre is a városok úgyszólván teljes elnéptelenedéséhez vezetett. Csupán a jól védhető városok maradtak meg, ahová a többi városok lakói is menekültek.

Pannóniából a keleti gótok időközben Itáliába vonultak. Helyükbe longobárdok (lombardok) telepedtek, majd 568-ban ők is Itáliába törtek, ahol megalapították a lombard birodalmat, Lombardiát, melyet, ma már Olaszország szerves része, földrajzilag ma is Lombardiának neveznek.

A lombardok helyére *avarok* vonultak.

Az avarok a hunnal rokon lovas nép. Hadviselési módjuk azonos a magyarokéval, vagy általánosságban a nomád népekével: gyors paripáikon gyorsan támadnak; ha az ellenség az első támadásra nem menekül, épp oly gyorsan visszavonulnak. Fegyverük dárda és nyíl. Bőr- vagy ércpáncél fedte úgy a harcos mellét, mint a ló szügyét. Uralkodójukat chagánnak hívták; ez deszpotikus önkénnyel uralkodott úgy saját népe, mint a leigázott, alávetett népek fölött, Főszerzési módjuk a zsákmányolás volt. Zsákmányolt kincseiket „győr”-eikbe hordták össze és őrizték. Veszély esetén maguk is a „győr”-ökbe vonultak vissza. A „győr” annyi, mint gyűrű, köralaku erődítmény. A „győr” körtöltése fatörzsekből, kövekből, agyagból készült, tetejébe fákat ültettek, külső lejtőit gyeptéglákkal fedték. Hazánk egész területe tele volt győrökkel, melyek emlékét egész sereg „győr” helynév tartotta fenn. A fő győr a Tisza-Duna közén épült.

Az avarok előtt és velük együtt, mint az avarok alattvalói, megjelennek a világtörténelem és a magyar történelem színpadán a *szlávok*. Eredetükről semmit

nem tudunk. Kétségtelen bizonyossággal csak annyit lehet állítani, hogy bár rokon nyelveket beszélnek, *nem rokon népek*. Anthropológiailag semmi rokonság nincsen közöttük. Csak rá kell tekinteni egy cseh és egy szerb emberre, hogy a legfeltűnőbb embertani eltérések egész sorozatát állapíthassuk meg. A nyelv elterjedését is a legsűrűbb homály fedi. A fejlődés minden nyoma nélkül egyszer csak előttünk egy óriási szláv nyelvterület, *kétségtelenül nem szláv* népek között. (Bolgárok és szerbek sem szláv eredetűek.) Alkotmányuk mégis közös jellegű: általában patriarkális. Több család alkotott egy rokonságot (hadat), melynek élén a sztároszta állt. Több rokonság ad egy zsupát (törzset) a zsupán — (ebből származtatják a magyar „ispán” szót) — főnöksége alatt. A zsupa avar módra győrben telepedett meg, Főistenüket szvarogu-nak nevezték; ennek fia a nap, tűz és hold. Első törzseik Csehországban jelentek meg, onnan terjedtek tovább Morvaország és más országok felé. Mögöttük telepedtek le a lengyelek, ruthének és horvátok, akiket, — ha a feltűnő ellentmondások dacára hinni lehet a görög forrásnak —, az avarok telepítettek délre, az Adria mellé.

Az összes szlávok fölött az avarok uralkodtak. Ez az uralom azonban nem sokáig tartott. Először a Dunától északra élő szlávok lázadtak fel egy Számó nevű frank kereskedő vezetése alatt. A lázadás sikerrel járt, az északi szlávok 623-ban lerázták az avar igát és megválasztották Számót fejedelmükké. Számó 35 évig uralkodott, 658-ban halt meg, halálával birodalma feldarabolódott.

Az avarok a szláv lázadás dacára, még mintegy további másfélszáz éven át fenntartották uralmukat, mígnen Nagy Károly frank uralkodó 790-től 797-ig tartó véres és kegyetlen hadjáratban meg nem törte őket. Ekkor egy részük meghódolt, más részük elvonult, de csak Pannóniából. A frank hatalom tényleg még Pannóniát sem tudta legyűrni, amit mutat az, hogy mikor a hadjárat után Nagy-Károly szervezte a meghódított terület közigazgatását, legkeletibb ke-

rületek gyanánt Steierország (Krajnával és Karinttiával) és Alsó-Ausztria szolgáltak, utóbbi a Bécsi Erdőig. A Balkán fele Frankochorion (Frankország) néven szintén megszerveztek egy hűbéri kerületet. Ez a kerületi beosztás szolgáltatta honvisszafoglaláskor a nyugati, ma történelminek nevezett magyar határt. Hogy ettől az időtől a honvisszafoglalásig, tehát körülbelül egy évszázadon át, miként alakult hazánk sorsa, az ma még megbízhatóan nem tisztázható. Amit többé-kevésbé tudunk, azt a magyar nép történetének folyamán fogjuk ismertetni.

MÁSODIK RÉSZ.

A Magyar Nép Története.

VII.

Az ingó vagyon korszaka. Honvisszafoglalás.

Ennek a korszaknak jellemvonását a nomád élet adja meg, mely az ingatlant, a földet nem tekinti egyébnek, mint vándorlás közben szabad országútnak. Egyetlen kívánsága és követelménye, hogy szabadon járhasson-kelhessen, állatait legeltethesse, hadjárataihoz megfelelően előkészülhessen és mikor hadjáratairól visszatér, olyan területre húzódhasson vissza, amelyiken a szerzett vagyont, a harácsolt zsákmányt az ellenség nem veszélyeztetheti, hanem ott azt szabadon feloszthatja és élvezheti.

A magyarok ma általában elfogadott és tanított írott történelme szerint legrégebb lakóhelyük a Fekete- és a Káspi-tenger közti síkságon volt. Történetírásunk ezt az előadást krónikáiróinkra alapítja anélkül, hogy összekapcsolná a bizánci források és Kézai Simon mester ama megállapításaival, melyek szerint oda valószínűleg Magyarországról vonultak a hun birodalom összeomlása után. Kézai ennek megfelelően a honfoglalást a magyarok *visszatérésének* nevezi.

Miután történetírásunk a hunok kivonulását és államalapítását a Fekete-tenger partján *egyhangúan* elfogadja s minthogy ez a hun államalapítás azon a helyen történt, ahol később a magyarokat találjuk, így a hun-magyar egységet valóságnak kell tartani, minélfogva helyesnek véltük, ha — Kézai után — honfoglalás helyett hon visszafoglalás kifejezést használunk mi is.

A dontövi Magyarországból Lebediába költöztek őseink.

Lebediát a besenyők támadásai miatt hagyták el és új hazába költöztek, mely a Dnyepertől a Szeret folyóig terjed, amelyet Etelköznek, vagyis folyóköznek neveztek. Valószínűleg 860 körül foglalták el Etelközt, amit abból gondolunk, hogy Nyugat-Európában, a frankok országában, 862-ben új ellenséget említenek a krónikák s ez a magyar.

Etelközben tartózkodásuk idején több ízben léptek szövetségre a magyarok hatalmas kelet- és nyugateurópai uralkodókkal. 892-ben Arnulf német császárral együtt harcoltak Szvatopluk morva-szláv fejedelem ellen, 895-ben pedig a görög császár szövetségében a Dunától délre lakó bolgárokat győzték le. Ez okozta vesztüket is. Mert midőn elportyáztak nyugat felé, a bolgárok a besenyőkkel szövetkezve rátörték az otthon maradottakra és feldúlták egész Etelközt. Kénytelenek voltak újabb hazát keresni s ekkor vonultak mai hazánkba.

Anonymus, Kézai Simon, általában: a magyar krónikások nem így írják le a honvisszafoglalás előzményeit. Itt Anonymust idézzük. Szerinte a szittyaföld, — a továbbiakban lehetőleg Pais Dezső fordításában közöljük itt a szöveget: — „Tulon-tul megtelt az ott született népek sokaságával annyira, hogy övéit már sem táplálni, sem befogadni nem tudta. Ezért a hét fejedelmi személy, akit mind a mai napig hétmagyarnek hívnak, a helyszükét tovább nem tűrhették, tanácsot tartott és késelem nélkül fegyverrel, karddal igyekezett módját ejteni, hogy szülőföldjét elhagyja s olyan földet foglaljon el, amely el bírja tartani őket, illetve amelyen elférnek. Választásuk Pannónia földjére esett. Erről ugyanis a szállongó hírből azt hallották, hogy az Attila király földje volt, akinek ágyékából Álmos vezér, Árpád apja is származott. Ám a hét fejedelmi személy közös és igaz értelemmel belátta, hogy a megkezdett útnak végére nem járhat, hacsak vezér és parancsoló nem lesz fellelte. A hét férfiú tehát szabad akarattal és egyetér-

téssel vezérül és parancsolóul választotta magának, sőt fiainak is a végső nemzedékig Álmost, Ugek fiát és azokat, akik az ő nemzetségéből származnak, mivel Álmos vezér, Ugek fia, továbbá, azok, akik az ő nemzetségéből származtak, jelesebbek voltak a többinél nemzetség dolgában, de hadban is hatalmasabbak... Majd a fentemlített férfiak mindegyike Álmos vezérért, — pogány szokás szerint —, saját vérét egy edénybe csorgatta s esküjét ezzel szentesítette. És noha pogányok voltak, mégis azt a hitet, melyet akkor egymást közt esküjükre tettek, mindhalálukig megtartották ... Azután az Úr megtestesülésének 884-ik esztendejében... kijöttek szittyaföldről nyugat felé. Közöttük kijött Álmos vezér, a Magóg király nemzetségéből való Ugek fia, jóemlékezetű férfiú, uruk és tanácsadójuk nekik; kijött pedig a feleségével, a fiával, Árpáddal, valamint a nagybátyjának, Hüleknek két fiával, Zuárddal és Kadosával, nemkülönben a szövetséges népek megszámlálhatatlan sokaságával. Sok-sok nap pedig pusztá tájakon vonultak, az Ezel folyót pogánymódra tömlőn ülve úsztaták át és sehol városba, vagy emberi lakóhelyhez vezető utat nem találtak. Útközben nem ember munkájának a termékét ették, amint rendszeren szokták, hanem hússal, hallal táplálkoztak mindaddig, amíg Oroszországba nem értek azon a részen, melyet SUSDALNAK hívnak. Ifjaik majdnem mindennap vadászaton voltak; ezért aztán attól az időtől fogva mind mostanáig a magyarok jobb vadászok is, mint a többi nemzetek... Miután az oroszok vidékét elérték, minden ellenszegülés nélkül egész KIEV városáig hatoltak. Midőn KIEV városán keresztülmentek, a Dnyeper folyón áthajózva meg akarták hódítani az oroszok országát, akkor az oroszok vezérei nagyon megijedtek, mivel hallották, hogy Álmos vezér Attila király nemzetségéből származik, akinek az ő elődeik adót fizettek. De mégis a kievi vezér összehívta minden főemberét és tanácsot tartva úgy döntöttek, hogy hadra kelnek Álmos vezér ellen és inkább meghalnak a harcban, mintsem hogy országukat elveszítsék és kedvük

ellenére Álmos vezér uralma alá kerüljenek. A kievi vezér azonnal követeket küldött leghívebb barátaihoz, a hét kun vezérhez és segítségül hívta őket, A hét kun vezér, akiknek a neve: Ed, Edömén, Et, Böngér, örsu apja Ocsád, Vájta, Alaptolma apja Ketel, ugyancsak nem kicsinyszámú lovast gyűjtött egybe és a kievi vezér iránt való barátságból sebes vágatában Álmos vezér ellen vonult. A kievi vezér is kivonult a maga seregével és a kunokkal gyarapodva előnyomult Álmos vezér ellen. Álmos vezér fegyvert öltve, szintén csatarendbe szedte seregét s ide-oda lovagolva buzdította katonáit, majd hirtelen eléjük rúgta, megállott mindnyájukkal szemben és ezt mondta nekik: „Szittyák, bajtársaim, nagyvitéz férfiak! Emlékezzetek utatok kezdetére, amikor azt mondtátok, hogy fegyverrel, haddal olyan földet kerestek, amelyen lakhattok. Tehát ne zavarodjatok meg az oroszok és kunok sokaságától, akik a mi kutyáinkhoz hasonlítanak. Hiszen a kutyák, amint uruk szavát hallják, nemde, rögtön félelembe esnek? Mivel a derekasságot nem a nép nagy száma, hanem a lélek bátorsága szabja meg. Vagy nem tudjátok-e, hogy egy oroszlán sok szarvast megszalaszt? — mint ahogy egy bölcs mondja. De félre ezekkel! Csak azt mondom nektek: Ugyan ki tudott ellene állni Scithia katonáinak? Nemde Dáriust, a perzsák királyát a szittyák megkergették, úgy hogy rémületében nagy szégyenszemre Perzsiába szaladt és elveszített nyolcvanezer embert? Vagy Cirust, ugyancsak a perzsáknak királyát, nemde ugyancsak a szittyák ölték meg háromszázharmincezred magával? Vagy magát Nagy Sándort is, Fülöp királynak és Olimpiász királynénak a fiát, aki harcban sok országot leigázott, úgy-e szintén rútol megszalasztották a szittyák? Ezért hát derekasan és vitézül küzdjünk azok ellen, akik a mi kutyáinkhoz hasonlatosak s úgy féljünk az ő sokaságuktól, mint a legyek felhőjétől.” Ezt hallván Álmos vezér katonái, nagy bátorságra gyúltak. Azonnal megfűjták a harci kürtöket mindenfelé, a két ellenséges sereg összecsapott és heves küzdelembe bocsátkozott egymással. S

igen sokan elestek az oroszok és kunok közül. Az oroszok és kunok vezérei pedig látván, hogy övéik a harcban alul maradtak, futásnak eredtek és hogy életüket megmentsék, sietve Kiev városába húzódtak. Álmos vezér meg katonái az oroszokat és kunokat egészen Kiev városáig üldözték és úgy aprították a kunok tar fejét, mint a nyers tököket. Az oroszok és kunok vezérei pedig, mikor a szittyák vakmerőségét látták, a városban meglapultak, mint a némák.

Álmos vezér és vitézei pedig a győzelem után elfoglalták az oroszok földjeit és javaikat elszedve, a második héten Kiev városát kezdték ostromolni. Mikor azután a hágcsókat kezdték odatámasztani a falhoz, a kun és orosz vezérek a szittyák merészségének láttára nagyon megrémültek s belátván, hogy nem bírnak nekik ellenállni, a kievi vezér és a többi orosz vezér is, nemkülönben a kunok vezérei is követeket küldtek Álmoshoz s kérték, hogy kössön velük békét... Álmos vezér övéivel tanácsot tartva, úgy küldötte vissza a követeket, hogy az oroszok vezérei és előkelőik a fiaikat adják túsul, évi adóul fizessenek tízezer márkát, ezenfelül pedig élelmiszereket, ruhát és más szükséges dolgokat adjanak. Az orosz vezérek nem önkéntesen ugyan, de mégis mindezt megadták Álmos vezérnek. Azonban kérték Álmos vezért, hogy Halics földjét elhagyva, a Havas erdőn túl, nyugat felé, *Pannónia* földjére vonuljon, mely előbb Attila király földje volt. Dicsérték nekik Pannónia földjét, hogy milyen szerfölyött jó. Mondták ugyanis, hogy ott nagyon nevezetes vizek ömlenek össze: a Duna, a Tisza és pompás halakban bővelkedő egyéb nevezetes források. Azt a földet, — mondták — szlovének, bolgárok, oláhok és a rómaiak pásztorai lakják. Ugyanis Attila király halála után a rómaiak Pannónia földjét legelőnek hívták azért, mert nyájai Pannónia földjén legeltek ... Álmos vezér tanácsot tartott fő embe-reivel és békét kötött az oroszok vezéreivel, elfogadva azok ajánlatát. Akkor az orosz vezérek, t. i. a kievi és a susdai vezér, hogy székükből ki ne verjék őket, fiaikat túsul adták Álmos vezérnek és velük együtt

tízezer márkát küldöttek, továbbá ezer lovat orosz módra díszített nyereggel és fékkel, továbbá száz kun gyermeket, valamint negyven teherhordó tevét, töménytelen hölgyemenyét- és mókusprémet, végül sok más ajándékot csak úgy számlálatlanul. A fentnevezett kun vezérek, látva Álmos vezér kegyességét, melyet az oroszok irányában tanúsított, lábai elé borulva önként meghódoltak Álmos vezérnek ezekkel a szavakkal: „A mai naptól fogva urunkká és parancsolónkká választunk utolsó Íziglen és ahová a sorsod vezet, mindenüvé veled megyünk.” S amit szóval mondtak Álmos vezérnek, azt pogányhitű esküvel is megerősítették. Álmos vezér és főemberei pedig nekik kötelezték le magukat ugyanily módon hittel és esküvel. Akkor ez a hét kun vezér feleségestől, gyermektől és egész nagysokaságú népestől kész volt Pannóniába menni Álmos vezérrel együtt. Az oroszok közül is sokan csatlakoztak Álmos vezérhez s vele együtt Pannóniába jöttek és maradékuk különböző helyeken egész a mai napig Magyarországon lakik.”

A következő fejezetben azt írja le Anonymus, hogy Kiev után a kievi oroszok kalauzolása mellett Ladomér városához vonultak, ahol szintén túsokat, sok ezüstöt és aranyat, paripákat s mindenféle egyéb ingóságokat kaptak, majd ugyanez történt Halics városánál is, ahol a halicsi vezér és társai ugyanazt tanácsolták Álmosnak, hogy vonuljon a Havas erdőn túlra Pannóniába, amely nagyon meg fog felelni a magyaroknak. „Ez a föld”, — mondták Anonymus krónikája szerint — „Attila király földje volt. Az ő halála után a római fejedelmek foglalták el Pannónia földjét egészen a Dunáig és ott telepítették le pásztoraikat. Azt a földet pedig, amely a Duna-Tisza közén terül el, Keán, Bolgárország nagyvezére, Zalán vezér ősapja foglalta el az oroszok és lengyelek határáig s lakosokul szlovéneket és bolgárokat telepített oda. Azt a földet továbbá, amely a Tisza és az Erdély felé elterülő ígfon-erdő közé esik, a Maros folyótól a Szamos folyóig Marót vezér foglalta el, kinek az unokáját a magyarok Ménmarótnak mondták, még

pedig azért, mert több asszonya volt. Ezt a földet az a népség lakta, amelyet kazárnak mondanak. Azt a földet végül, amely a Maros folyótól egészen Orsova váráig terül el, egy Glád nevű vezér vette birtokába a kunok segítségével, aki Bodony várából jött. Az ő ágyékából született Ajtony (Ochtum), akit azután jóval később, Szent István király idejében, Doboka fia Csanád, a király unokafivére a Maros melletti várában megölt, mivelhogy a királynak mindenben ellenszegült ... Álmos vezér és főemberei elfogadván az oroszok tanácsát, békét kötöttek velük, számtalan ajándékban részesültek, miként fentebb mondtuk és Halics vezére elrendelte, hogy hétezer nyilas és háromezer paraszt járjon a magyarok előtt s a Havas erdőn át a hungi határig utat készítsen nekik. Egyszermind összes barmaikat megrakta élelemmel meg más szükségessel, ennivaló szarvasmarhákat szintén igen sokat adott ajándékba s a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak mondanak és a hét kunvezér a rokonságukkal, meg férfi- és nőcseledeikkel egyetemben az oroszok tanácsára és segítségével utrakeltek Pannónia földjére. A Havas-erdőn áthaladva a hungi részekre szálltak. Midőn pedig oda megérkeztek, azt a helyet, amelyet először foglaltak el, elnevezték Munkácsnak azért, mivel igen nagy munkával és fáradtsággal jutottak el arra a földre, amelyet maguknak annyira áhítottak.”

Anonymus előadását a magyaroknak Scythiából történt származása tekintetében általában véve nemcsak az általános társadalmi köztudat, hanem a magyar jog, sőt: törvényhozás is elfogadta. Az 1498:VI. t.-c. elrendelte, hogy a király az ország mindama szokásait, melyekre a bírósági eljárásban hivatkozni szoktak, két jogtudóssal írassa össze. A király, II. Ulászló el is rendelte az összeírást, azzal megbízta Ádám mestert és Werbewczy (Verböczi) Istvánt, akik anyaggyűjtést végeztek és a részben Ádám mester valószínű közreműködésével összegyűjtött anyagból *Werbevjczy István* elkészítette Magyarország szokásjogának hármaskönyvét *Tripartihim* cím alatt. Ezt a

törvénykönyvet *a magyar országgyűlés* annakidején *letárgyalta, elfogadta, a király helybenhagyta és magáévá tette*, csupán csak nem hirdette ki és így a könyv, illetve a könyvben összegyűjtött joganyag nem emelkedett ugyan törvényerőre, de szokás útján Magyarországnak legtekintélyesebb jogforrása lett, amelyre hosszú időn keresztül támaszkodott és részben ma is támaszkodik a magyar jogszolgáltatás. Ennek a műnek előszavában írja a szerző: „*A szittya népektől szakadt, vagy származott magyarok elhagyván őshazájukat, a Dunán innen és tul elterülő Felső Pannóniában telepedtek le s Attila vezérük alatt országuk határait messze mindenfelé kiterjesztvén, győzedelmes fegyvereikkel Német-, Olasz- és Spanyolországok határaiba nyomultak be.*”

A hármaskönyv s így a magyar jog szerint tehát *Attila magyar vezéri*

Majd az I. rész 3. címben arról elmélkedik Werbewczy, miként eredt a nemesség és erre nézve a következőket mondja:

„Ámbár nem történetírásra, hanem ezen ország saját szokásainak és jóváhagyott törvényeinek ismertetésére határoztam el magamat, mégis a nemességnek eredetét és kezdetét történetileg kell röviden megmagyaráznom, mivel azt mondtam, hogy minden főpap, báró és nemes a mentességnek és szabadságnak egy és ugyanazon előjogával él, továbbá azért is, mivel különben sokan kételkedni szoktak afelől, hogy a mi nemességünk, amelyből a báróság és minden egyéb főuraság származik, honnan ered és hogy az ország valóságos nemesei alatt kiket kell értenünk?

1. §. E tekintetben tudnunk kell, hogy ámbár a tudósok közös véleménye szerint nemes az, akit saját érdeme megnesemesít, mégis, amennyiben célunkhoz képest kell kifejtenuünk, az a helyzet, hogy a nemesség, amelyet többnyire szabadok elnevezés alatt is szoktak érteni, úgy mondják, eredetileg a hunnok vagy magyarok között keletkezett *ezeknek Szcithiából Pannóniába való benyomulása titán*, amely Pannóniát

most a név megváltoztatásával az ittlakó magyarokról Magyarországnak neveznek, — ilymódon:

2. §. *Midőn ugyanis kijöttek Szcithiából a hunok* feleségestül, fiastul, leányostul és egész családotul, több vidéket bejártak és bebarangoltak, kapitányokat és ezenkívül a viszálykodók pereinek elintézésére, a tolvajok, rablók és egyéb gonosztevők megbüntetésére közakarattal bírókat választottak és állítottak be, mindnyájuk közös egyetértésével és végzésével elhatározva, hogy amikor az egész közönséget egyenlő mértékben érdeklő dolgok merülnek föl, vagy a hadsereg általános felkelése válnék szükségessé, akkor a *hunok* lakásai helyén, és táboraiban vérbemártott tört vagy kardot hordozzanak körül és hirdessék ki a parancsot mondván: Istennek szava és az egész közönségnek parancsa, hogy mindenki ezen a helyen, — megnevezendő a hely —, felfegyverkezve, vagy amiként teheti, a közösség tanácsának s egyszersmind parancsának meghallgatása végett jelenjen meg,

3. §. Ez a szokás a *magyarok közt* egészen Geyza vezérnek, tudniillik dicsőséges fejedelmünk és legboldogabb apostolunk, a magyarok első királya, István, atyjának idejéig sértetlenül fennmaradt s a *hunok* közül sokat örökös jobbagyságra juttatott.

4. §. Mert úgy határozták és végezték: hogy az ily fölhívásoknak áthágóit, hacsak észszerűen nem mentik ki magukat, pallossal kettévágják vagy közösséges és örökös szolgaságra vetik.

5. §. Amint mondják, ez a határozat igen sok *magyart* juttatott a köznép sorába. Különben nem volna lehetséges, hogy *miután ugyanabból a nemzet-ségből, tudniillik Hunortól és Magyartól származnak mindannyian*, mégis egyik ur, a másik szolgálja, ez nemes, az nemtelen és paraszt legyen.

6. §. Miután pedig a *magyarok* a Szentlélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közreműködése által az igazság felismeréséhez és a katolikus hit vallásához jutottak és őt önként királlyá választották és megkoronázták: a nemesítésnek és ebből következőleg a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől meg-

különböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országlással együtt a közösség a maga akaratából az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte, tehát fejedelmünkre és irányunkra ruházta, — ettől fogva ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva annyira szorosán függ egymástól mindenkor, hogy egyiket a másiktól különválasztani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik.”

Tehát nemcsak a krónikákban, nemcsak elbeszélésekben és nemcsak hagyományokban, hanem még jogszabályainkban is él annak a tudata, amit Anonymus és többi krónikásunk a maga krónikájában a magyarok scithiai, szittya eredetéről általánosságban előad. Ez mindenesetre nagy erőssége krónikáinknak és hagyományainknak. Ámde tudjuk azt is, hogy a népek őstörténete bizonyos meseszerű eseményeket is főtart a hagyományokban, így pl. Róma alapításáról a római történetírók azt tanították, hogy a Rómát alapító Romulust és Rémust egy farkas táplálta és különböző csodás események történtek. Bármennyire köztudatban gyökeredznek az ilyen mesék, azokat valóban a mi korunkban természetesen el nem fogadjuk, hanem kutatjuk a valóságos eseményeket, amelyek e mesék mögé rejtőznek és más utón igyekszünk a valóságos történeti tényállást földeríteni. Ebben a munkában a forráskritika, a krónikák értékének megállapítása a legszükségesebb teendők egyike, A forrásokat akkor fogadjuk el szavahihetőnek és addig fogadjuk el szavahihetőnek, hogyha és ameddig vagy más adatok is alátámasztják a forrás tényelőadását, vagy olyan belső értékei vannak magának az illető forrásnak, amelyek a szavahihetőségét kétségtelenné teszik.

Hogy legfontosabb krónikánkat vegyük: Anonymus a köztudaton kívül úgyszólván csak a saját előadására támaszkodhatok, mikor szavahihetőségének mértékét vizsgáljuk. A többi krónikák annyira amennyire egybehanganak vele, de többé-kevésbé

ellentmondásba is keverednek. Viszont a külföldi forrásokról, mint aminők az arab és bizánci tudósítások, nem kisebb történettudós, mint Hóman Bálint állapította meg, hogy nem lehet teljes bizonyossággal azt állítani róluk, mintha *föltétlenül* csakugyan a magyar népre vonatkoznának. Hóman Bálintnak ezt a megállapítását mindenki kénytelen elfogadni, mert ez a legnagyobb lelkiismeretességgel és gonddal folytatott vizsgálódás lesújtó eredménye. Anonymus belső igazságára egyébként a vérszerződés tárgyalásánál terjeszkedünk ki. Itt csak utalunk arra, hogy meggyőződésünk szerint: megbízható krónikás.

A honvisszafoglalás, Magyarország területe

megszállásának menete, az egyes fejedelmekkel vívott ütközetek, a mi célkitűzésünk szempontjából nem fontos események. Elegendőnek tartjuk, ha az eredményt ismertetjük,

A egykorú írók közül ketten írják le Magyarország ama határait, melyeket a honvisszafoglalás kialakított: Anonymus és Konstantin görög császár. *Anonymus* szerint Zsolt kiszabta Magyarország határait a görögök felé, tehát a Dunától *délre*, a Balkánon a Vaszil-kapuig és a *Ráczföldig*, nyugatról az Adriai tengerig, ahol Spalato városa vagyon, a németek felől Göncölhidjáig (*Jakubovich* szerint: Göncölhidja a mai Lajta-Bruck vagy Királyhida), ahol az „oroszokkal”, akik Álmos vezetése alatt a magyarokkal együtt vonultak be Pannóniába, várat is emeltetett, s ugyanott „a Mosón nevű Fertőn túl” besenyőket is telepített az ország védelmére, A csehek felé a Morva vizéig, a lengyelek felé pedig a Tátra hegyéig tűzte ki a határokat.

Konstantin császár szerint a magyarok lakta földön régi emlékek vannak: Traján római császár hídja, Belgrád, Szerémség, továbbá északon a keresztetlen nagy Moravia, — a mai Morvaország, — melyet a magyarok megsemmisítettek. Magyarok laknak Moravia földjén, de laknak a Duna és Száva folyók között is.

Szomszédaik kelet felé a bolgárok, ahol a Duna folyó választja el őket egymástól, észak felé a bese-nyők, nyugat felé a frankok, dél felé pedig a horvátok.

A két forrás egybevetéséből kitűnik, hogy észak felé a visszafoglalt Magyarország északi határa a Kárpátok hegyláncolatain húzódott végig, — nyugat felé Morvaország nyugati határai és a Lajta —, kelet felé az Erdélyi Kárpátok hegyláncolatain végig-húzódó vonal volt a magyar határ le egészen a Dunáig, délfelé pedig ó-Szerbia, illetve egész Szerbia, és az attól nyugatfelé az Adriai tengerig terjedő egész terület magyar uralom alatt állott, kivéve ó-Horvátországot. Magyarország déli határa tehát a Balkán félsziget közepén, körülbelül azon a vonalon húzódott, ahol a mai Görögország északi határa van.

A honvisszafoglalók száma.

Ezt a honvisszafoglalást meglehetősen bizonytalan számú magyarság hajtotta végre. Ha igaz az, amit a bizánci és egyéb források a bolgárok és bese-nyők Etelköz ellen intézett, megsemmisítő közös támadásáról írnak, akkor a hódító magyarság száma felette csekély lehetett. Ha ez nem igaz, akkor igaza van Anonymusnak, rendezett és nagyszámú nép lehetett a Pannoniába vonuló magyarság, mert az a körülmény, hogy a nyugati fejedelmek, mint a német Arnulf, valamint a görög császárok szövetséget kötöttek velük és ez a szövetség a szövetséges fejedelmek javára kedvező eredményt tudott biztosítani, azt mutatja, hogy hatalmas, erős és vitéz sereget tudott a magyarság kiállítani.

Némi adat is áll rendelkezésünkre a magyarság számát illetőleg. Természetesen az olyan általános szólások, hogy „népes ez a nemzet”, meg, hogy „elegendően voltak Magyarország benépesítésére, tömredék sokasággal, népek nagysokaságával érkeztek Pannoniába”, s több efféle, különböző krónikákban és egyéb iratokban előforduló kifejezések nem igen

alkalmasak még a megközelítő becslésre sem, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Kézai krónikája még a X. század végéről is azt mondja, hogy Magyarország tágas és *néptelen* vala.

De vannak számszerű adataink. Egyik krónika szerint a hét magyar törzs egyenként harmincezer fegyverest tudott kiállítani, ami körülbelül kétszáz-tízezer főből álló sereget jelent. Másik krónika szerint a száznemzetség mindegyikében kétezerre rúgott a fegyveresek száma, ami kétszázötvenháromezer fegyveresnek felel meg. Minden fegyveres családjára átlag öt családtagot számítva, körülbelül egymillió lelket hozhatunk ki, mint a magyarok lélekszámát. Ez tisztán csak a magyarok száma volt. Hozzájuk kell számítani a székelyeket, kunokat, kabarokat, besenyőket, bolgárokat és avarokat, akik részben itt laktak már az ország területén, részben pedig a magyarokkal együtt vonultak be. Nincs ugyan tudósításunk arról, hogy ezek a rokonjú népek mekkora számot tettek, azonban talán becsülhetjük őket is száz-száz-ezer lélekre, úgy, hogy a magyar és rokonjú népek egész létszámát mintegy másfélmillióra tehetjük.

A Magyarországon a honvisszafoglalás előtt lakó idegenjüak száma is bizonytalan. A források szerint a VIII. század végén az avarokat kiirtották és akkor Pannónia annyira népesség nélkül maradt, hogy egy krónikás (Eginhard) szerint Pannoniában emberi lakásnak nyoma sem mutatkozott. Egyezik ezzel Tamás spalatói főesperes tudósítása, aki azt állítja az országról, hogy a magyarok beköltözésekor a rónaság *emberek hiánya miatt* volt alkalmas állattenyésztésre. Mindennek dacára kellett a honvisszafoglaláskor elég nagyszámú idegen nyelvű lakosságnak is élnie az ország területén, mert az *összes* krónikák szerint egyes fejedelmek meglehetősen heves ellenállást tanúsítottak. A krónikák szerint hét fejedelem uralkodott Magyarország területén a honvisszafoglaláskor: Gyeló Erdélyben, Ménmarót Biharban, Glád a Maros-Tiszaszögben, Zalán a Tisza-Duna között, Szvatopluk, Vraszláv vagy Bratiszláv és Arnulf az

északi és nyugati részeken. Ha egy-egy fejedelemnek csak kétszázezer lélekszámú alattvalója volt is és öt lelket számítunk egy-egy fegyveresre, akkor is a fejedelmek mindegyike körülbelül 40—40 ezer fegyveressel rendelkezett és az ország összes idegen nyelvű lakosainak a száma mintegy szintén másfélmillió lelket és a katonaság száma mintegy kétszázötven-háromszáz ezer fegyverest tehetett ki. Hogy ebből tényleg mennyi volt idegennyelvű és mennyi a magyarsággal és bevonuló egyéb néptörzsekkel rokon nép, azt az eddig rendelkezésre álló történelmi adatok alapján nem lehet megállapítani. A jelek azonban azt mutatják, hogy ezek a lakosok is többé-kevésbé rokonságban voltak a magyarokkal, ha netalán annak tudata ma már kiveszett volna is belőlünk.

VIII.

Nemzetközi kelyzet a honvisszafoglaláskor

A honvisszafoglaláskori európai nemzetközi helyzetet a következőkben ismertetjük:

Csehországban 890-től 912-ig I. Spitinyev uralkodik, aki a magyarok betörései miatt egyesíti a szláv törzseket. Utána 926-ig I. Bratiszláv, 935-ig Szent Vendel következik, aki 929-ben elveszti függetlenségét és I. Henrik német uralkodó hűbérese lesz. Utána a 967-ig uralkodó I. Boleszláv megtöri a nemeség hatalmát, de német hűbéres marad. A 999-ig uralkodó II. Boleszláv kiterjeszti hatalmát Sziléziára és Galíciára is. 973-ban háborút visel a lengyel királlyal; ugyanez évben megalapul a prágai püspökség. 1002-ig III. Boleszláv következik, akit Chrobny Boleszláv lengyel király megtámad és elfog.

Szerbia e korbéli történetét a nemzetiségek tárgyalásánál adjuk.

Romániának, mint Romániának vagy Oláhországának e korban még nincs története. Besenyők és kunok, illetve besenyők vagy kunok és bolgárok népesítették be az országot. A későbbi Szörényi bánság területét nyilván magyarok lakták; erre mutat egyebek közt az Ugrón család rabonbáni méltósága. Ugyanis a „Rabon” szó a mai Zsil folyót jelentette annak idején, s Ugrón rabonbán annyit jelent a mai magyar nyelven: Zsil vízi bán = *Ἰγρων Παβων βάννας*.

A kelet rómainak nevezett görög birodalomban 886-tól 912-ig VI. Leó, 913-ig Sándor, 920-ig VI. Konstantin, 944-ig I. Román, 959-ig VII. Konstantin,

963-ig II. Román, 969-ig Nikafor, 976-ig János, 1025-ig II. Bazil és VIII. Konstantin császárok uralkodtak. 934-ben, 943-ban és 958-ban intéztek a magyarok nagyobb betörést Görögországba. 943-ban egészen Bizáncig (ma Konstantinápoly vagy Isztambul) jutottak. 958-ban Tráciában, az akkori Görögország ma Bulgária egy részének megfelelő tartományában' vereséget szenvedtek. A század vége felé II. Bazil a horvátok szövetségese Velence ellen. Alatta a szerbek elismerik a görög fenhatóságot, 1015-ben Bazil megveri a bolgárokat és 15.000 katonát megvakíttat. A magyar történetírás VI. Leó és VII. Konstantin császárok írásműveiből merít sokat a magyar őstörténetre nézve. A történetírás VI. Leót „Bölcs”, VII. Konstantint „Bíborban született — Porfürogenitosz” jelzővel Szokta emlegetni.

Lengyelország története 940-ben kezdődik Piaszt trónraléptével. Utódai alatt a birodalom állandóan növekszik. 962-től 992-ig Mieciszláv uralkodik, aki 964-ben felveszi a keresztségét és terjeszti a keresztény vallást. 963-ban kényszerült elismerni I. Ottó német hűbéruraságát. Lengyelország tulajdonképp való megalapítója és szervezője a 992-től 1025-ig uralkodó Chrobny Boleszláv. Lerázta a német igát, hatalmát kiterjesztette Dancigig. (Ma is kísért a Danzigi Folyosó és Danzig kérdése.) Elfoglalta Sziléziát és Morvaországot. Endre, Béla és Levente magyar hercegek Szent István környezetének üldözése elől az ő udvarába menekültek.

Oroszországban szláv és varég (normán), valamint különféle finnugor és török-tatár néptörzsek élnek szétszórva, állam nélküli életet, mígnem a varégek-ből kiváltságos uralkodó osztály alakul. Közülök kerül az uralkodó, a katona, a földbirtokos, a hivatalnok. Uralmuk fokozatosan kiterjed Halicsig. 941-ben eredménytelenül bár, ele még Bizáncot is megtámadják, 945-től 972-ig Szvjatoszláv az uralkodó, helyette gyermekében 957-ig anyja, Olga, kormányoz. 955-ben Bizáncban felveszi a keresztségét. Szvjatoszlávnak súlyos harcai vannak bolgárokkal és görögökkel; e

harcokban el is esik. Birodalma három fia között oszlik meg, de Jaropolk elveszi testvéreitől birtokaikat és egyedül uralkodik 980-ig, amikor Vladimir megöli és átveszi az uralmat. Vladimir 1015-ig uralkodott. A történelem „Nagy” jelzővel tisztelte meg. Egybeolvasztotta az uralma alatt álló törzseket. 988-ban keresztény lett és kiirtotta a pogányságot. Halálával 8 fia között oszlott meg a birodalma, akik testvérharcot kezdtek.

Ausztria önálló története tulajdonkép csak a dinasztia-alapító babenbergi I. Lipót uralmával kezdődik 976-ban. Területe ekkor még csak Enns—St.-Pölten vidékéből áll. 994-től 1018-ig babenbergi I. Henrik uralkodott. Uralma alatt, 996-ban lesz Osztmarkból öszterreich. Egyébként nem önálló története telve van magyar betörésekkel. Mint régi pannóniai területnek, hovátartozandósága is vitás. A 973. évi magyar-német megegyezés a keresztény hittérítők beengedése tárgyában, közvetlen előzménye Ausztria valamelyes önállóságának; úgy látszik, ütköző állam sorsát szánták neki, habár német hűbéruraság alatt s így fejlődött 996-ig *öszterreichh*. Ez a változás körülbelül annyit jelent, mintha például nálunk Baranya *megye* Baranya *ország*gá alakulna at.

Honvisszafoglalástól Szent István királyunk haláláig 35 *pápa* uralkodott, köztük hat Benedek, négy Leó, tiz János, két-két Gergely, Szergiusz és István, Történelmünk szempontjából legnevezetesebb közöttük a 999-től 1003-ig uralkodó II. Szilveszter, aki keresztény hagyományaink szerint Szent Istvánnak koronát küldött és ezzel hozzájárult a szent-istváni királyság megalapításához. Nevezetes szerepet játszott a kereszténység terjesztésében a 974-től 983-ig uralkodó VII. Benedek is. Szent István halálakor, 1032-től 1045-ig IX. Benedek uralkodott. A magyar nyugati kalandozások a 900-tól 903-ig uralkodó IV. Benedek alatt kezdődnek. A pápának világi hatalmuk is volt az e korban kialakult Egyházi Államban. A *német birodalomban* 900-tól 911-ig Gyermek Lajos uralkodott. Alatta kezdődnek a magyar betöré-

sek. 907-ben Pozsonynál vívtak véres csatát. 918-ig I. Konrád uralmát kül- és belküzdelmek nehezítik. A 936-ig uralkodó I. Henrik 933-ban Merseburgnál megveri a magyarokat. Az utána majd négy évtizeden át, 936-tól 973-ig uralkodó I. vagy Nagy Ottó, a nagy német birodalom, illetve német-római *császárság* megalapítója, kezdetben súlyos belső harcokat vív. 951-ben már Itáliába vezet hadjáratot. 955-ben Augsburgnál súlyosan megveri a magyarokat. 962-ben II. hadjáratot vezet Itáliába és német-római császárrá koronáztatja magát. 966-tól 972-ig tart III. itáliai hadjárata. Ő a *keresztény* magyar állam megalapításában nevezetes szerepet játszó az a császár, aki 973-ban, a quedlinburgi birodalmi gyűlésen a magyar Géia fejedelemmel megkötötte azt a megállapodást, hogy keresztény hittérítők jöhetnek az országba. Követte őt 973-tól 983-ig II. Ottó, aki 976-ban a babenbergi családnak adja Osztmarkot. Utána 1002-ig III. Ottó, ő utána 1023-ig II. vagy Szent Henrik uralkodik, aki Chrobny Boleszláv lengyel királlyal ama, már emi-tett s német részre szerencsétlen kimenetelű háborút vívta. őt követte 1039-ig II. Konrád, aki 1031-ben a magyaroktól súlyosan kikapott, mikor hódító szándékkal az országba tört.

Franciaország története e korban meglehetősen zavaros. 893-tól 923-ig Együgyű Károly uralkodik ugyan, de Normandia a normandoké, dél a szerecseneké, a Moselen tul német birtokok vannak. Bretány (Bretagne) és Navarra független királyságok. A tulajdonképpeni Franciaország Jurán inneni és Jurán túli részre oszlik. Rudolf alatt 923—936 között szercesen és magyar betörések akadályozzák a fejlődést, a királyi hatalom csökken a 936—954 között uralkodó IV. Lajos alatt is, míg nem a 954-től 986-ig uralkodó Lothár alatt már csak Laonra és vidékére korlátozódott annyira, hogy a 987-ig uralkodó V. Lajosnak, majd a 996-ig uralkodó Capet Hugónak, valamint az 1031-ig uralkodó Róbertnek a nagy hűbéresek felett nem volt hatalma.

Angliában 871-től 901-ig Nagy Alfréd uralkodik.

Megszervezi országát és befogadja a kereszténységet. A 925-ig uralkodó Eduárd alatt betörnek a normannok (dánok). 940-ig Ethelstan uralkodik, aki 937-ben megveri a dánokat. 940-től 975-ig egymás után Edmund, Edred és Edgár uralkodtak. Edgár elfoglalta Írország egy részét. 979-ig ezután a vértanú Eduárd, majd 1013-ig Etheired uralkodott, aki 991-ben a dánok adófizetője lesz. 1002-ben legyilkolták az Angliában volt dánokat. 1013-ban Etheired menekülni kénytelen. 1014—1016 között Sven dán király elfoglalja Angliát, 1016-tól 1035-ig Nagy Kanut uralkodik, aki az angolok, dánok, svédek és norvégek királya.

Olaszország ez időben több apró államra oszlott, amelyek némelyikében hazai királyok, esetleg nem királyi, hanem más című fejedelmek uralkodtak. Már kialakult az egyházi állam a pápa közvetlen uralmával, Dél-Itália görög és arab birtok. Délről a szerezcsenek, északról a magyarok csapkodtak be. 996-ban III. Ottó német császár helyre akarta állítani a régi, egységes Itáliát, de nem sikerült. 1017-ben a normannok (varégek) fejedelemséget alapítanak Itáliában, mely 1194-ig állt fenn; 1038-ban elfoglalták Szicíliát a szerezcsenektől (araboktól).

Spanyolországban 711-től arab (szerezcsen) uralom, kalifák alatt. E korban a központi hatalmat kézben tartó cordovai kalifátus 10 apró, független arab államra töredezett. 900 körül már öt keresztény állam is volt: Kasztília, Navarra, Aragónia, Barcelona és Leon, Aragónia 1034-ben királyság lett.

Általában széttöredezettség és általános bizonytalanság jellemzi e kor Európájának politikai történetét.

Általános művelődéstörténeti tekintetben sincs kimagasló esemény.

IX.

A honvisszafoglaló magyarság jellemzése.

A honvisszafoglaló magyarság testi mivoltáról kevés adatunk van. Leó görög császár szerint a magyar edzett, erős emberfaj, mely a bajt és fáradtságot nemesen tűri, hideget, meleget kiáll és a szükségletekben fölmerülő hiányt nem veszi föl. Egyébként a legkülönbözőbb leírás maradt róluk, egyik leírás szerint sötétszínűek, másik szerint vöröshajúak, némelyek szerint magastermetűek, mások szerint közép-termetűek, úgy hogy ezeken az adatokon eligazodni annál kevésbé lehet, mert az sem bizonyos, hogy csakugyan a magyarokra, vagy a magyarokhoz csatlakozott egyéb népekre vonatkoznak-e. Az a körülmény, hogy a nagyon erős Botond mintegy törpe embernek van a görög óriással szemben leírva, arra mutat, hogy a magyarok nem lehettek túlzottan magastermetűek, de nem lehettek általában nagyon alacsonyok sem, hanem középtermetű, izmos, széptestii emberek.

A magyar nép ma is észlelhető hibái már ebben az időben is megvoltak. Ezeket a hibákat a *források* nagyjában a következőkben vetik őseink szemére:

1. *Munkátlanság*- Leó császár szerint a szittyá nemzetek *egy* életmódúak és hadszervezetűek. Mind *munkátlanul*, pusztai henye módon élnek és *csupán az erősebb hadszerkezetre ügyelnek*: ez mentsége is ennek a hibának, mert a katonáskodás természetesen elvonja a katonát egyéb munkáktól. (Katonáéknál ma is így van.) Nomád népnél nem lehet a katonásko-

dást munkátlanságnak tekinteni. Érdekes, hogy ezer évvel később *Matlekovits* Sándor is azt írja Magyarország Közgazdasági és Közművelődési Állapota Ezeréves Fennállásakor című munkája előszavában, hogy: „Népünk faji jelleme a tétlenség, a nehézkesség és a régihez való túlságos ragaszkodás.” Hiba ez vagy erény?

2. *Hiúság, önhittség és könnyelműség.* A Nyírvidék megszállására két irányba mentek és midőn a két csapat egymással találkozott, nagyon megörültek és mind a két csapat *dicsekedett* a maga győzelmével.

— Töhötöm a maga erejével akart hirt, nevet és földet szerezni, azért vonult Erdélybe. — Regino krónikájának folytatója szerint azt mondták, hogy őket, ha a föld el nem nyeli, vagy az ég rajok nem szakad, senki le nem győzheti. — Zsákmányért népük ezreinek az életét áldozták föl szükség nélkül, könnyelműen.

3. *Kegyetlenség.* Olyan esetekben, amikor felingerelték őket, irgalmatlanul jártak el. Magyar krónikások adnak alapot e nemzeti jellemvonás megállapítására, amikor azt írják, hogy a magyarok örülnek az embervér-ontásnak, mint a pióca s amíg pogányságban éltek, kegyetlen üldözői voltak a kereszténységnek. Ezekre a vádakra rádupláznak a német krónikások, akik gonosz, embertelen, legkegyetlenebb, gyilkosságot szomjazó népnek írják le a magyarokat, — de természetesen elhallgatják azt, hogy a magyarok ellenségei sem voltak éppen angyalok,

4. *Káromkodás.* Kézai Simon mester megemlíti, hogy Lél és Bulcs vezérek miként káromkodtak. A magyarnak ez a sajnálatos tulajdonsága még ma is megvan, bár más nemzet sem nélkülöz hasonló szokást.

5. Legszomorúbb hibája a magyarnak a *viszálykodás és a pártoskodás.* Ezt ugyan nem állítja róluk egyetlen író sem, de a tényekből lehet erre következtetni, Leó császár ugyanis leírja, hogy nagyon szomorítja a magyarokat, ha közülök némelyek a ró-

maiakhoz (értsd: keletrómai = görög) pártolnak. Tudják, hogy nemzetük állhatatlan gondolkodású, hogy haszonvágók, emiatt rokonaikra és egymás iránti jóindulatra nem sokat adnak, hanem érdekeik szerint fordulnak esetleg egymással szembe is.

Ezeket a hibákat azonban ellensúlyozzák a honvisszafoglaló magyarság erényei: értelmesség, higadtság, kedélyesség, dicsőségvágy, nemeslelkűség, hűség, szótartás, bőkezűség, vendégszeretet, vitézség, szabadságszeretet.

A honvisszafoglaló magyarság életmódja és szokásai tekintetében ránkmaradt adatok szerint a magyarságnak állandó, rendes lakhelyeik, lakásaik nem igen lehettek. Árpád és az előkelő magyarok Szerencsnél *sátrakat* emeltettek, Eger vizénél is sátrakat emeltek s azt az emelkedést, amelyen a vezér számára ütöttek sátort, vagyis szint, Szihalomnak nevezték. Később azonban már állandó lakásokat is építettek, de a nép nagy tömege még hosszú ideig sátorok alatt él, vagy ekhós szekereken. Ez a honvisszafoglalással kapcsolatos költözködés következménye, s nem azt jelenti, mintha a magyarság kezdetleges nomád nép lett volna. A magyar nomádság mindig tanyai rendszerű településsel kapcsolatos.

Élelmzésük főképpen az állatok húsból állott. Nagy csapat jószág, lovak és teherhordó állatok követték őket, részben, hogy éleimül szolgáljanak, tejet adjanak, részben teherhordás, igavonás végett. A foglyokat állataik hasznaiból élelmezték, írja Kézai mester. Theophylactus bizánci író szerint lovakat, ökröket és juhokat szoktak áldozni és az ilyen áldozatoknál az áldozati állat javahúsát elfogyasztották. A Tarcal hegyén is kövér lovat öltek és nagy áldomást tettek. Étélükül szolgált a hal és vadhús is. A halászatnak, de különösen a vadászatnak nagy kedvelői voltak.

A húst főzve vagy sütve ették. Azok a nyugati krónikásokból elterjedt tudósítások, *hogy hír szerint*, — Regino apát hivatkozik a „hírré”, — nyers húst

esznek és vért isznak, cáfolatot nyer a szent galleni barátinak, Heribald fráternek kalandjával, amelyről Ekkehard krónikás megírja, hogy bizony elkészítették a magyarok a húst és nem nyersen ették.

Kenyer: A magyar nép az utóbbi időben főtáplálékának tekinti a kenyeret. A krónikák nem tesznek említést róla, hogy vájjon a honvisszafoglaló magyarok ismerték-e a kenyeret. Priszkosz rhétor szerint a *hunok* kenyér helyett kölest fogyasztottak, Mint nomád nép, földműveléssel valószínűleg nem foglalkoztak, amivel szemben kenyér szavunk semmi más nyelvben nem fordul elő, tehát ősmagyar szó. Anonymus azt állítja, hogy amíg a pusztaságokon vonultak keresztül, ember készítettét nem ettek, *mint szokásuk volt*, hanem hússal és hallal éltek; amiből visszafelé arra lehet következtetni, hogy előzőleg mégis ehettek valami kenyérfélét is — emberkészítettét — és vándorlás idején csak kényszerhelyzetük miatt nem készítették kenyeret. Hogyan került volna egyébként a magyar nyelvbe és életbe a kenyér?

A magyarok *itala* Anonymus szerint a tej volt. Ugyanezt állítja Leo császár is. Viszont a szentgalleni krónikás azt írja, hogy áldomás közben a bor teli kupákkal állott a középén, abból annyit ivott mindenki, amennyi tetszett neki. Szerették tehát a bort is. A magyarok *ruházatáról* közvetlen leírásunk nem igen maradt, csupán az ásatásokból állapíthatjuk meg, hogy a magyarok jól öltözködtek. A magyar nyelv azonban a ruhaneműekre vonatkozólag rendkívül gazdag ősrégi szavakban, tehát őseink dúsan és változatosan öltözhetek. Árpád udvarában ismerték a fényűző, ékes öltözeteket, Zalán nejének tizenkét hölgyemenyét-, tizenként nyusztbört és tizenkét aranyos köntöst küldtek. Takaros csizmáik voltak. Megállapítást nyert, hogy a férfi kabátok mai formáját a magyarok hozták magukkal; Európa más népei legfeljebb zubbonyt viseltek. Eötvös Károly az egyik sírból kikerült kengyelvassal ötletesen bizonyította be, hogy a magyarok nem bocskort, hanem csizmát viseltek. Lábbelijük mindenesetre volt, mert mikor az

augzburgi csatából visszatért u. n. gyászmagyarokat¹ meg akarták büntetni, azt határozták, hogy *mezítláb* kell koldulniok.

A hon visszafoglaló magyarok szakállukat teljese- sen, hajukat pedig halántékig borotválták, hajzatuk többi részét pedig három tekercsbe vagy üstökbe fon- ták, bajuszukat pödörve viselték.

A magyarok nem tagadták meg maguktól a *mu- latságokat és az ünnepélyeket* s bár nem maradt ránk daluk, zenéjük, táncuk, tréfájuk, lakomájuk, toruk és harc játékaik tárházából semmi, azonban bizonyos, hogy a pogánykor eseményeiről még a keresztény korszakban is énekeltek a hegedősök s Béla jegyzője ismételten tiltakozik ellenük. A Képes Krónika azt írja, hogy a hét vezér sajátmagáról énekeket szerzett s világi dicsőségért és hírük-nevük terjedéseért a nép közt énekellette azokat, hogy utódaik hallják ezeket és szomszédaik és barátaik között büszkéik lehessenek. Az augzburgi csatából visszatért hét magyar házról- házra járva gyászénekekkel ismertette szomorú sorsát. Szent Gallennél, miután a bortól nekihevültek, iszonyúan kiabáltak Isteneikhez. A foglyaik szokat- lan énekére is mindnyájan összejöttek és kitörő kedv- vel táncoltak és daloltak főnökeik előtt. Óbuda elfog- lalása után a lakománál Anonymus szerint kobzok és sípok kíséretével dicsőítették az énekesek a hősöket. Ugyanakkor paripákra ülve pajzsával és lándzsá- val nagy torna játékot tartottak. A fiatalok nyilas ver- senyeket rendeztek. Szent Gallennél főnökeik előtt fegyverrel összacsapva mutogatták, hogy mennyit értenek a hadigyakorlatokhoz. Győzelem, hódítás, ve- zérválasztás, a vezér fiának születése és mennyegzője alkalmával nemzeti ünnepélyeket rendeztek, amelyek négy napig, hét napig, sőt húsz napig is eltartottak. A Nyírség elfoglalásáról érkezett hírré Árpád vezér

¹ Még a gyászmagyaroknál sincs nyoma teljes meztelen- ségnek, mint például Bizáncban, ahol rendelet volt arról, hogy a nők misén ne jelenjenek meg teljesen meztelenül.

és előkelői egész héten át ünnepélyesen lakomáztak és csaknem mindennap megittasodtak nagy örömben az elért eredmények miatt. Az óbudai lakoma húsz napig tartott s az ételt és italt arany- és ezüst edényekben szolgálták föl s gazdagon és fényesen éltek vendégeikkel együtt.

X.

Népünk honvisszafoglalás kori összetétele.

Az ország- visszafoglalásakor magyarok, székelyek, kozárok, kunok, besenyők, bolgárok, avarok, oroszok (rutének), tótok, németek és oláhok voltak az ország lakosai.

A *magyarok* hét törzsre és száznyolc nemzetségre oszlottak. Konstantin császár szerint a magyar törzsek a következők voltak: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kara és Kaza.¹ Ezeket a neveket ma is több magyar helységnév tartja fenn, de vannak ilyen családneveink is. A nemzetségek névjegyzéke nem maradt fenn, de okmányokban és egyéb emlékekben azt olvassuk, hogy voltak Ákos, Almás, Berend, Csánád, Érd, Kelen, Maglód, Ompod, Kösd, Simánd, Zuárd, s több nemzetségek. Attila az Érd, Árpád a Karoly nemzetségből származott. Más források szerint mindketten a Turul nemzetségből valók. A „karoly” vagy „karvaly” azonos lehet a turullal.

A *székelyek eredete* ma is vitás. Annyi kétségtelen, hogy ősrégi nép, amely mai területén a legrégebb időtől fogva él. Mindenesetre ott volt már a hun birodalom idején is s a székelyek hagyományai szerint ők a hunok maradványai, akik a magyarokkal együtt hódították meg Pannóniát. A székelyek hat nemzetségre és huszonnégy ágra szakadtak, a nemzetségek nevei: Halom, Örlőcz, Jenő, Medgyes, Adorján és Ábrán. A magyarokkal kezdettől fogva egy nyelven beszélnek, bár a székelynek vannak a magyar köznyelvtől eltérő, ősi, tájszólásszerű nyelvi tulajdon-

¹ A „Nyék” nevet ma „Nyiki” és „Nyéky” formában ismerjük. Konstantin írásának a „Nyiki” felel meg inkább az egykorú olvasás szerint. — A „Megyer” ma használatosabb formája a „Magyar”.

Ságai. A székelyek nyelve közelebb áll a kun nyelvhez, mint az irodalmi köznyelvhez, ma is.

A *kazárok nyelve* Konstantin császár előadása szerint a magyar nyelvtől csak tájszólásilag különbözhetett. Konstantin császár szerint a kazárok kabar név alatt Etelközben csatlakoztak a magyarokhoz, Anonymus szerint azonban ez a csatlakozás nem történt meg, hanem Kievnél a kunok csatlakoztak és Anonymus a kazárokat Ménmarót alattvalóinak tudja. A fennmaradt helynevek és a palóc szójárás azt bizonyítják, hogy az Anonymus kunjai és a Konstantinus kazárjai ugyanazt a népet jelölik. A nehézséget csupán az okozza, hogy Anonymus szerint a kazárok Ménmarót területén, tehát Biharban laktak, viszont egyéb történelmi adatok szerint a magyarok a kazárokkal feketetengermenti hazájukban léptek szorosabb kapcsolatba, sőt alárendelt viszonyba. Ámde ez a nehézség csak látszólagos. A kazárok előző neve ugyanis *agathirc* volt és a történelmi adatok szerint az agathircok Magyarország területén, a Nagy Alföldön tartózkodtak, ahonnan azután kénytelenek voltak el-kivándorolni, de egy részük itt visszamaradt. Nincs tehát semmi nehézsége annak, hogy a kazárok szereplését Ménmarót uralma alatt lehetők lássuk. A *besenyők* a krónikák szerint hosszú időn keresztül állandó ellenségei voltak a magyaroknak és az ő bolgárokkal közös támadásuk készítette a magyarokat Etelköz elhagyására, ők már csak a honvisszafoglalás után érkeztek, illetve költöztek be magyar területre. Egyébként Etelközben, a magyarok elhagyott helyein telepedtek meg és onnan csapdos-tak be századokon keresztül magyar területre. A XI. században Ozul, Köteszk, Kapolcs s Ákos vezérek, — a XII. században Tatár nevű vezérük, a XIII. században Kötény nevű főnökük vezette őket. Etelközből nyolc nemzetségük s ugyanannyi főnökük nevét tartotta fenn Konstantin császár, amelyek számos községnévben még ma is fennmaradtak. Ahol később a besenyők hazánkban megtelepedtek, azon a vidéken most is mintegy huszonöt Besenyő nevű községet ta-

lálunk, de olyan nyelvbeli eltéréseket, amelyek azt igazolnák, hogy eredetileg a besenyő és a magyar nyelv eltért volna egymástól, nem találunk, sőt Anna Komnena a besenyőket a saját besenyő nevükön kívül még hun és szittyia névvel is jelzi s azt mondja ró-luk, hogy nyelvük a kunokéhoz hasonló.

A *bolgárok* szintén rokonnép lehettek a magyar-ral. Nyelvészeti kutatások azt derítik ki, hogy a bolgárok török nép voltak, ámde ez az állítás nincs jobban alátámasztva, mint az, hogy a magyar finn-ugor nép, Egyébként az összes források azt tanúsít-ják, hogy a bolgárok csakugyan közeli rokonai voltak a magyaroknak s őket arab és bizánci írók éppen úgy szittyia, hun és türk népnek nevezik, mint a magyart. Glád és Zalán fejedelmek a bolgárokkal állottak kö-zeli kapcsolatban és népük is bizonyos részben bolgár volt.

Az *avarok* az avar birodalom bukása után marad-tak hazánk *területén* és Szombathely körül a germán népek védelmezték őket a szlávok ellen. Konstantin császárnak tudomása van Horvátországban lakó avarokról. A régi írók az avarokat is azonosították a hunokkal és magyarokkal és várhunoknak hívták őket. Konstantin császár szerint Attila az avarok ki-rálya. Az avarok erődéit, várait györöknek nevezték és Sopron, Tolna, Győr, Zala és Szatmár vármegyék el vannak lepve Győr nevű községekkel.

Az idegenajka lakosok közül az *oroszk* vagy *ruthének* Anonymus szerint Álmos vezérrel jöttek Pannóniába, vagyis Magyarországra. A tótok Mun-kács vidékén a beköltöző magyarokat nagy tisztelet-tel fogadták és önként meghódoltak. A németek a Dunántúl és különösen Veszprémben és vidékén tar-tózkodtak. Erdélyben és a Temesközben, „oláhok” lak-tak, legalább is Anonymus szerint Gyélo és Glád ve-zérek seregében oláhok is harcoltak. Eszel szemben kétségbe nem von'ható tény az, hogy „oláhok” csak körülbelül a XII—XIII. században költöztek Er-délybe. Az „oláh” szó eredetileg nem népet jelentett, hanem pásztorságot.

XL

Ingó vagyon, hadszervezet és jogrend.

A honvisszafoglaló magyarok szokásai és egész szervezetük szoros összefüggésben vannak azzal a ténnyel, hogy társadalmuk csak ingó-vagyonnal rendelkezett, amint mondani szokták: nomádok voltak. A nomád élet hozta magával az állandó vándorlást, hozta magával a lóra termettséget s hozta magával azt a hadszervezetet is, amely a magyarokat, mint könnyű lovas népet annyira félelmetessé tette Európa előtt. Ezt gróf Zichy István a Nemzeti Múzeumban rendezett 1935 augusztusi steppe-kiállítással igazolta. Az ingatlan-vágyon, a földbirtok, más természetű hadszervezetet kivan meg és tesz lehetővé. Ez a nehézkes hadszervezet, amely várakra és egyéb nehéz fegyverzetű katonaságra van alapítva, — mert nem támadás, hanem csak védekezés, tehát egyhelybenmaradás a cél, — nem tud szembeszállni a gyorsmozgású nomád sereggel. Lehetséges, hogy a magyarok érintkeztek valami módon, — amire azonban történeti adatunk nincsen, — török népekkel. Ha a besenyők nem voltak török nép, akkor szinte kizártnak látszik ez a lehetőség, mert kútfőink szerint a magyarok keleti szomszédai a besenyők voltak, akiknek keletről jövő támadásai elől húzódtak mindjobban nyugat felé. A besenyők tehát elzárták volna a magyarok elől a keleten élő törökséggel való érintkezés lehetőségét. De mindezeket a meggondolásokat mellőzve, tegyük föl, hogy közvetve, vagy közvetlenül érintkezésben állottak a magyarok a törökséggel s tényleg tanultak tőlük valamelyes harcászati szokásokat. Amde fölmerül a kérdés, hogyhát a törökök honnan tanulták ugyanezt? ők talán együtt születtek a

haditaktikával és a lóval? Az afrikai beduinok az ókorban nem érintkeztek a törökökkel, mégis vannak emlékeink a tekintetben, hogy a beduinok kiváló, vitéz, harcias, könnyűlovasok voltak, akik épúgy mint ma, annakidején is a könnyűlovasság harcmódorát alkalmazták; csupán a fegyvereik változtak, mert ma már nyíl helyett részben elültöltő, részben hátultöltő puskával harcolnak. Ez a példa — és még sok más — mutatja, hogy a könnyűlovassággal való hadviselési módszer nem a török népek sajátja, hanem általános sajátja az ingó-vagyonú társadalmaknál, a nomád népeknél. Az indián csak vadász terület gyanánt tiszteli és szereti a maga földjét, — a beduin pedig, mint rablási területet tartja szükségesnek a homokot. A harcmódoruk mégis körülbelül azonos. A magyaroknál is kifejlődhetett tehát a könnyűlovasság félelmetes harci módja anélkül, hogy ezt a törököktől kellett volna megtanulniok. Az ingó-vagyon társadalmi rendjéhez tartozik az állattenyésztés nagykiterjedésű legelőkön, ahol az állatok mozgékonyására való tekintettel szükséges a jólábú ló. A vadak támadásai ellen ugyancsak a gyorsaság a legfőbb segítség. Esetleges rablásokat megakadályozni, szintén csak gyorslábú lóval s az elrabolt holmit visszaszerezni, megfelelő harci készséggel lehet. A vadászat ugyanezeket a követelményeket állítja föl. Ez a harci rendszer, örökös harc a természet, a saját nyájak, ménesek, csordák szétzüllése, valamint rablókisérletek ellen: kifejlesztik az ingó-vagyon növelésére való törekvést ugyanezekkel a módszerekkel, amelyeket modern társadalomban a rablás módszereinek neveznek, a nemzetközi jogban pedig hadizsákmányolás a nevük, de amelyek annakidején megbecsült és tiszteletszerző cselekedetek voltak. A magyarság utnakindul, megtámadja Kievet, majd Lodomért, végül Halicsot és mindenünnen dus zsákmánnyal távozik. Ezer és tízezer márka évi adók, gazdag ruhanemű, állatok, stb. szolgálnak a merészség jutalmául. Mindezt azonban nem kellett a törököktől tanulni, *önmaguk életmódjából* kifejlődött ez a hadviselési rendszerük és had-

szervezetük annál inkább, mert hiszen nemcsak krónikáink szerint, hanem bizánci források szerint is *a magyarok a hunok utódai*.

Sok forrás arról tudósít, hogy Attilának 453-ban bekövetkezett halálával a hun világbirodalom összeomlott, a germán népek fellázadtak a hunok ellen, legyőzték őket, maguk között megosztozkodtak Magyarország területén s kivonulásra kényszerítették a hunokat, kik a déloroszországi síkságon alapítottak újabb államot, egy részük a Boszporusz mellett telepedett meg s Theofanész szerint 520-ban fellázadt királya, *Gordas* ellen. A király öccsének, *Magyarnak* vezetése alatt megölték a királyt és *Magyart* tették meg fejedelmükké. *Az egykorú ravertnai földrajzíró ugyanezt a vidéket Onogoriának nevezi.* Theophylaktus Simokatta és Agathias a Fekete-tenger délkeleti partvidékén szerepelteti győztesen az onogur nevezetű hunokat. *Jordanes*, a gótok híres történetírója, ugyanebben az időben a hunokkal rokonnépnek láttatja az erdős vidéken, kétségkívül az Ural felé lakó azokat a hunugorokat, akik nevezetesen arról, hogy felőlük jön a nyestbőrkereskedés, vagyis a magyarokat. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a hatalmas hun-nép, amely a mi hazánk területén és a dél-orosz síkságon élt, a történetírás eddig ismert tanítása szerint, *nyom nélkül enyészett el*, jóllehet hatalmas embercsoport volt s így nyom nélkül el nem tűnhetett a föld színéről, mert hiszen egész jelentéktelen törzseknek nem önálló nyelve, de nyelvi sajátosságai is nyomot hagytak annak a vidéknek legalább földrajzi arculatán, amelyen valaha élt: így fel kell tennünk, hogy ez a nyom nélkül való elenyésztés csak úgy történhetett, hogy *a hun nép maga megmaradt, csupán más nevet öltött.* S minthogy ma a magyarokat találjuk az ő helyükön — és találtuk a honvisszafoglalás idején is — ennél fogva tudományosan is igazoltnak kell elfogadnunk a nemzet legmélyebb hitében gyökerező azt a meggyőződést, hogy a magyar és a hun nép azonos. A hunok világbirodalmat alkottak a maguk vitézségével és ennek a népnek a leszármazol a ma-

gyarok. Nem kellett nekik tehát sem töröktől, sem más néptől megtanulniok a harcászat mesterségét, mert ez hagyományos, hősi tulajdonság volt náluk, amelyet életmódjuk fejlesztett ki,

Priszkosz rhétor leírásából tudjuk, hogy a hunoknak állandó lakhelyeik is voltak, tehát nem voltak nomádok a szó kezdetleges értelmében. Ugyanezt kell tehát a magyarokról is állítanunk. Nomádok anynyiban voltak, amennyiben állattenyésztésük ezt kívánta¹ tanyai településsel kapcsolatosan.

Kérdéses persze, hogy vajjon a hunok nem voltak-e törökök. Erre nézve semmiféle elfogadható adat nincsen. A fennmaradt néhány hun tulajdonnévből többen török-tatár eredetre következettek, Így elsősorban *Vámhéry Ármin* a „Hunok és avarok nemzetsége”, valamint a „Magyarok eredete” című munkájában, *Munkácsi Bernát* az „Ugor nép-nevezetről” irt tanulmányában. A hunok mongol eredetét *Hirth F.* vitatja „über Wolgahunnen und Hiungnu” című könyvében. Az egykorú és közel egykorú írók, mint Ammianus Marcellinus, Sidonias Apollinaris, Jordanes úgy írják le a hunokat, hogy leírásaik után inkább hasonlítanak a később szereplő mongolokhoz. Ám az ásatások az ellenkezőt bizonyítják. A föltárt hun sírok semmiféle mongol jellegű adalékot nem szolgáltatottak. Priszkosz rhétor, aki legközvetlenebb tapasztalásból ir róluk, *vegyülék népnek* állítja őket, amely szereti használni „akár a hun, akár a gót, akár a latin nyelvet.” De különben a hunok is nomád, vagyis ingó-vagyon követelményei szerint rendezett társadalomban élő nép voltak, tehát ő bennük is önállóan kifejlődhetnek mindazok a tulajdonságok és sajátságok, amelyek Kelet-Ázsiában, a szibériai síkságon a nomád mongolokban fejlődtek ki, Így a magyaroknak még hun rokonságuk révén sincs kapcsolatuk a törökökkel, hanem haditudományuk az életmódjukkal áll a legszorosabb kapcsolatban.

A föld nem szalad el, hanem helyben marad, a

¹ V. ö. 303. 1.

földet tehát támadás ellen csak védeni kell, amihez elegendő, ha vasba, páncélba öltözöten megállok a földbirtokom határán és védekezem. Az ingó-vagyon szerzése és megvédése mozgékonyt követel. Ez adja magyarázatát a nyugateurópai és a magyarság harcászata közötti különbségnek, amely mindaddig, míg a nyugateurópai népek a magyarság hadi módszereit meg nem ismerték és mindaddig, míg a magyarság emberrel és vérrel győzte az ingóvagyon-szerzést és az ingó-vagyonhoz simuló társadalmi rend fönntartását, fölényt jelentett Nyugat-Európa rovására és a magyarság javára.

De nemcsak harcászati-, hanem jogrendünk is az ingó-vagyonhoz simul. Adataink szerint a magyar nép a patriarchalizmus alapján kifejlődött törzsszervezetben élt. A törzs a legmagasabb politikai, közjogi egység volt, amely felett más politikai egység már nem létezett. E számra nézve különböző terjedelmű, de bizonyára nem nagy népcsoportokban találjuk fel a magyar nép közéletének első formáját. A legmagasabb politikai kötelék: a törzskötélék. A törzseket összetartó közös főhatalom és az annak alapját képező állami kötelék nem létezett. úgy látszik, hogy Attila birodalmának a bukása nem csupán a hun állami főhatalom bukását jelentette a germán és szláv, román és görög népek fölött, hanem egyúttal az egész hun nemzet-testet is elemeire robbantotta szét. Azon népelem összességét, melyből utóbb a magyar nemzet alakult, az etelközi szerződés előtt nem jogi, nem állami, hanem csupán erkölcsi kötelékek fűzték össze, amelyek közös nyelvben, közös vallásban, közös erkölcsökben és közös szokásokban nyilvánultak. Az állami vagy nemzeti egység hiányát, a törzsek felett álló politikai szervezetnek *nem létezését* tanúsítja elsősorban az a történeti tény, hogy igen soká hiányzott az egész népet összefoglaló *közös elnevezés*. A keleti és bizánci írók részéről használt *türk*, a szláv, némely görög és a német íróknál, krónikásoknál található *ugri*, *ungri*, *hunguri* (vagy a kínai *hiungnu*?) nevek ugyanis nem a magyaroktól maguktól erednek,

nem is lehet bebizonyítani, nines arra semmi adat, mintha a magyar nép magát valamikor is így nevezte volna. A közös nemzeti név, a *magyar*, vagy egykorú a törzsek állandó egyesülésével, vagy alig előzi azt meg. Ezt mutatja az arab írók tudósítása, akiknél először fordul elő a magyar névvel azonosnak minősíthető *madsgari és mazgar* elnevezés, de bizonytalan, hogy ezek a tudósítások Lebediára vagy Etelközre vonatkoznak-e. Ha Lebediára vonatkoznak, akkor esetleg megelőzik néhány évtizeddel az etelközi vérszerződést. Ámbár az a körülmény, hogy írott forrásokban a magyar név nem fordul elő, még nem jelenti azt, hogy a nép nem magyarnak nevezte magát, mert hiszen a görögök sem görögnek nevezik magukat, hanem helléneknek s ennek ellenére a világirodalom mégis, azt lehet mondani, kivétel nélkül, ma is a görög nevet alkalmazza rájuk, Az „ugri”, „hungari” stb. nevek egyébként kétségtelenül a föntebb említett „ugor”, „hungor”, „onogur” stb nevek származékai.

Habár a törzsnek, mint a közélet első formájának keletkezése a leszármazásra, a rokonságra támaszkodik bizonyára, mindazonáltal a magyar törzseket már olyan magasabb közjogi alakulatoknak kell tekinteni, amelyeknek tagjait nem egyedül a közös őstől való leszármazás tudata s az ebből eredő rokoni érzés köti össze, hanem a hosszú, szoros együttélés következtében kifejlődött közössége az erkölcsöknek, szokásoknak, műveltségi állapotoknak s elsősorban a vallásnak, mely a kezdetleges korban mindenütt fontos tényezője nagyobb szervezetek és egységek keletkezésének. A régi törzsvizonyok közepette a leszármazásnak ugyan jelentős szerepe van, de a későbbi viszonyok kialakulásában a súlypont mindegyre inkább a vallási nézetekre tolódik át. Ezek a vallási nézetek alkotnak a családokból hordákat, a hordákból törzseket, a törzsekből népeket.

A magyarok vallására vonatkozólag egymásnak ellentmondó adataink vannak s talán azt következtethetjük ezekből az ellentmondó adatokból, hogy nem volt egységes vallásuk. Hogy tűzimádók lettek volna,

mint azt Ibn Rosten és Gurdézi arab írók állítják, vagy éppen bálványimádók, amint azt El-Bekri mondja, azt éppen társadalmi berendezkedésüknél fogva nem tarthatjuk valószínűnek. A szociológiai kutatások szerint ugyanis a magyarokhoz hasonló hadszervezettel bíró népek között sem a bálványimádás, sem a tűzimádás nem fejlődött ki. A bálványimádáshoz tunya nép szükséges, amely ráér és elég tompult eszű ahhoz, hogy egy darab kőben valamely cselekvően működhető isteni erőt észlelhessen. Erre egy gyors mozgású, könnyűlovas hadinép nem ér rá. Vannak adataink arra, hogy a magyarok őrizték a háztűzet, mint szükségszerű követelményét a háztartásuknak, azonban, hogy tűzimádást gyakoroltak volna istentisztelet gyanánt, arra semmiféle adat föl nem merült.

Szent László királyunk I. törvénykönyvének 22. fejezete azt tanúsítja, hogy a magyarok vizek mellett, fák, források között, köveknél áldoztak: aki pogány módra kutak mellett áldoz, — mondja a törvény, — avagy fákhöz és forrásokhoz és kövekhez ajándékot visz, — bűnét ökörrrel mossa le. Ez a rendelkezés, amely nem tudományos, vagy elbeszélő céllal íratott és maradt reánk, hanem eltiltása gyanánt a Szent László korában még mindig divatozó ősmagyar vallásgyakorlatnak, azt igazolja, hogy a magyarság nem volt tűzimádó. E mellett feltűnően egyezik a dodonai papok istentiszteleti módszerével, akik ugyancsak fák és források között hallgatták hívőik helyett és híveik számára Zeus kinyilatkoztatásait. Azt kell tehát inkább hinnünk, hogy a magyarok ősi vallása valami módon, legalább is alapvető elemeiben megegyezhetett, kapcsolatban állhatott a görögöknek mithológiává fejlődött vallásával.

Kétségtelennek vehetjük talán, hogy mindegyik törzsnek megvolt a többi törzsekkel többé-kevésbé közös istenein kívül a maga törzsisztensége, törzsszent-sége, amelynek tiszteletére a törzshöz tartozók időnként bizonyos helyen összejöttek és közös táltosok vezetésével közös áldozatokat hoztak. Nagyon valószínű,

— bár bizonyosat minderről nem mondhatunk, mert hiszen adatunk nincs is, — voltak különbségek és eltérések, mert az egyes törzseknek is megvolt a maguk különös története. Ugyanis különböző okok és körülmények, elsősorban a szomszéd népekkel való harcias és békés érintkezés sokféle eseménye, egy-egy törzsnek elszakadását, felbomlását, vagy viszont jelentékeny gyarapodását idézhette elő. Mindezt jogi kötelezettség nélkül, csupán erkölcsiekben, a közös istentiszteletek, a törzsi érintkezésnek ezek a legkézzelfoghatóbb eszközei vezették le a lelkekben. Ugyanez történt törzsközi viszonylatban is. Ez természetesen, inkább csak következtetés, mert erkölcsi kötelek nélkül, az összetartozandóság érzése és tudata nélkül, amely valami társadalmi, kényszerű módon vallási érintkezés lehetett csak a múltban, a magyar nemzet kialakulását elképzelni nem volna lehetséges. Ha nem lett volna közöttük legalább erkölcsi, vallási közösség tudata, egymással is háborúskodtak volna.

Elgondolásunkat bizonyos mértékig negatív tények is alátámasztják, amelyekből következtethetünk, mert tudjuk hiteles forrásból, — Julianus, Plan Carpin és Rubruk tudósításaiból, — hogy a magyar népelemnek egy része visszamaradt az őshazának nevezett délorosz síkságon, egy másik része pedig a Lebediából Etelközbe költözés alkalmával elszakadt a nép többségétől és elvándorolt „Persis felé”. A nemzetegység tehát még nem volt teljes.

A közel rokon, egymás szomszédságában lakó független törzsek gyakran érezhették idegen támadások alkalmával a közös és kölcsönös védelem szükségességét. Midőn a támadás erősebb volt, semhogy egyik vagy másik törzs egymagában sikeresen állhatott volna ellen, a többiek a megtámadottnak védelmére siettek. Mai nyelven azt mondanók, hogy entente fejlődött ki közöttük. Ilyenkor a törzsek haderejének eredményes működése egységes vezetést igényelt. Ugyancsak egységes vezetést igényelt a közös támadó háború, valahányszor felkerekedtek, hogy új legelőt keressenek. Bizánci forrásból biztosan tudjuk, hogy

Lebediát egységes vezetés alatt hagyták el. A közös támadás vagy védelem céljából választott vezér hatalma azonban jogilag, mint közös megbízás, csak az illető hadivállalat tartamára szólt. A vállalkozás bevégeztével megszűnt a fővezéri hatalom, legföljebb a győztes vezér hadi tekintélye érezte hatását s ha netalán újabb veszély fenyegetett, vagy újabb vállalkozás vált szükségessé, akkor a törzsfők természetesen a már kipróbált hadvezért állították a törzsek egyesült hadainak élére.

Ez az erkölcsi közösség Etelközben szoros közjogi és politikai kötelékké változott a vérszerződéssel. Anonymus tudósítása szerint a magyarok 884-ben hagyták el Etelközt s ezt megelőzőleg kötötték a vérszerződést. Más nézet szerint 890 körül történt a vérszerződés megkötése. Konstantinus tudósítása szerint — külsőleg — kazár beavatkozásra és befolyásra vezetendő vissza nemzetté válásunk alapszerződése. Konstantinus elbeszélése szerint a magyarság egyideig a kazár állam fennhatósága alatt állott több-kevesebb közjogi alávetettséggel, azonban onnan elköltözött Etelközbe és a kazár államfő, aki a magyarok iránt nagy jóindulatot tanúsított és távozásuk után is szövetségesük maradt, követeket küldött a magyarokhoz, magához hívatta első vajdájukat, — Konstantin *szövegéből* nem lehet megállapítani, hogy az *első vajda* kifejezés jogi fogalom-e, vagy csak egyéni tekintélyre visszavezethető megállapítás Konstantin részéről; de miután éppen arról volt szó, hogy a magyarok egy vezér alatt egyesüljenek, valószínűnek kell tartanunk, hogy csupán *a tekintélyben* első vajdáról beszél, — és felajánlotta neki, hogy egész népe fejedelmévé teszi, ha engedelmeskedik az ő, már mint a kazár államfő rendeleteinek. Az első vajda alkalmasabbnak találta magánál az utána következő vajdát, Álmost egy ilyen célra és azt ajánlotta, hogy vagy Álmost, vagy annak fiát Árpádot tegye meg a magyarok fejedelmévé. A kazár államfő követeket adott az első vajda mellé, hogy a magyarokkal tanácskozzanak s a magyarok a tanácskozás után Árpádot fejedelmükké

választották, mert — miként Konstantin írja — nagyon méltó volt arra, bölcs tanácsú és gondolkozású, kiválóan vitéz és uralkodásra alkalmas. A választás után a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsukra emelték. A pajzsraemelés, mint ünnepélyes beiktatás szertartása más népeknél is szokásos volt. A germán törzsek: frankok, gótok, longobárdok, királyválasztáskor alkalmazták, de előfordul már a római császárok választásánál is.

Konstantinus nem tud arról, hogy részleteiben miként történt a nemzetté egyesülés. Ezt azonban föntartotta számunkra Béla király ismeretlen nevű jegyzője, Anonymus (névtelen), akinek idevágó tudósítását főntebb már közöltük. Itt csupán magának, a szerződésnek a szövegét adjuk:

A hét törzsfő megesküdött arra, hogy ameddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart:

1. Mindig Álmos vezér ivadékából lesz vezérük.

2. Ami jószágot fáradozásukkal szereznek, annak élvezetéből közülök senkit ki nem zárnak.

3. Azokat a fejedelmi személyeket, akik Álmost szabad akaratukból urukká választották, sem maguk, sem fiaik soha a vezér tanácsából és az ország tisztsegeiből egyáltalán ki nem rekesztetik.

4. Ha valaki utódaik közül hűtlenné lenne a vezér személye iránt és meghasonlást szítana a vezér és rokonai között, annak, mint vétkesnek, vére ontassék, miképpen az ő vérük omlott abban az esküben, amelyet a vezérnek tettek.

5. Ha valaki a vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül esküjét megszegné, átok alá legyen vetve mindörökké.

Anonymus és Konstantinus között a vezér személye tekintetében bizonyos eltérés van, mert Konstantinus szerint Árpádot választották fejedelemmé, Anonymus szerint Álmost. Ez azonban nem lényeges ellentmondás, mert hiszen Álmos jogán lett (Konstantinus szerint is) Árpádból fejedelem akár a vérszerződéskor mindjárt, akár a későbbi időben, Álmos halálakor.

Anonymus tudósítását a vérivással megpecsételt esküről megerősítik az ó- és középkori írók, akik a szerződéskötésnek ezt a *formáját* a szittyánépek ősrégi szokása gyanánt tüntetik fel, Így az ősz-szerződés formájára vonatkozó tudósítást hitelesnek tekinthetjük. Vájjon azonban *tartalmilag* is hiteles-e Anonymus tudósítása?

Nézetünk szerint igen. Konstantinus elbeszéléséből ugyanis bizonyos, hogy a törzsek nemzetté egyesülése békés módon, önkéntes megállapodás útján jött létre, nem pedig valamely belső vagy külső háború vagy legyőzetés következtében. Alig lehet kétséges, hogy a törzsfőnökök e megállapodás alkalmával valamelyes olyan megegyezésre jutottak, mely az együttmaradás és fennmaradás, a nemzeti lét legszükségesebb és legnélkülözhetetlenebb feltételei tekintetében rájuk nézve kielégítő volt. Ilyen részletesebb megegyezésekre utal Konstantinusnak az a mondata, hogy a törzsek kölcsönösen védelmezni tartoznak egymást. Alátámasztja Anonymus tudósítását a Kézai-krónikában említett szittyatörvény is, amely a krónika szerint a kereszténység felvételéig hatályban volt s amely az ősi államszervezet korában csakis kölcsönös megállapodás, szerződés alapján állhatott fenn. Vita tárgya csak az lehet, hogy Anonymus valóban a nemzeti hagyománynak megfelelően közli-e az ősz-szerződést, avagy önkényesen állapította meg annak tartalmát saját korának felfogása szerint és érdekeihez képest?

E tekintetben Anonymust igazolják a későbbi történeti események és igazolja az a mi állásfoglalásunk, mely szerint a honvisszafoglaló magyarság társadalmi szervezete az ingó vagyon követelményeihez simul,

A későbbi történeti események és egyéb történeti források igazolják, hogy csakugyan Álmos, illetve Árpád véreből kerültek ki az uralkodók, illetve fejedelmek. Anonymus ugyan Konstantinus tudósítása szerint tévedett abban, mintha Álmos lett volna az első fejedelem, de nincs kizárva az sem, hogy Kon-

stantinosz tévedett, mikor Árpád megválasztásáról szól, jöllehet Álmost választották meg. Ebben a tekintetben a két állítás között semmiféle döntő momentum nem merült föl, úgyhogy éppen úgy hihetünk Anonymusnak, mint Konstantinosz császárnak. Ebben a kérdésben lényeges és döntő mozzanat csak az, hogy a szerződés szerint Álmos, illetve Árpád ivadékából kell kikerülni a fejedelemnek, ami félévezreden át így is történt.

A második pont gyakorlati alkalmazását a magyarság egész ős-történetében látjuk, még a honvisszafoglalás után a szállások kiosztásánál is, *bár ez már újabb elvet is fölszínre vetett*, mint alább látni fogjuk.

Kétségtelen tudomásunk van arról, hogy a vezérek korában a törzsfőnökök nevezetes szerepet játszottak a vezér mellett és még a királyság korában is, mint a nemzet előkelői, helyet foglaltak a király tanácsában.

A szerződés utolsó két rendelkezése büntető szankcióját adja a szerződésnek nemcsak az alattvalói hűséget fogadó törzsfőnökök, hanem a fejedelem személye felé is. Ez az utóbbi rendelkezés különösen az aranybulla 31. cikkelyében, tehát mintegy 400 esztendő múlva is kifejezésre jutott, hogy tovább éljen még újabb 450 esztendeig, amikor is Budavárnak a töröktől történt visszafoglalása ellenszolgáltatásaként lemondott a magyar nemzet az aranybulla záradékáról, összesen tehát mintegy 800 évig élt a vérszerződés utolsó rendelkezése.

Ilyen körülmények között kétségtelennek kell tartanunk, hogy a vérszerződés, mint a gyakorlatban is megvalósult és alkalmazott nemzeti alaptörvény hiteles ügy, amint azt Anonymus reánk átörököltette. De van ennek a vérszerződésnek egy különleges tulajdonsága is, amelyik a hitelét magasra emeli. Ugyanis a szerződésnek az a pontja (2. pont), amelyik a közös szerzemény felosztását szabályozza, nyilvánvalóan csak ingóságokra vonatkozik. A magyar hadviselési mód tulajdonképpen szerzési hadjárat,

a zsákmányoló hadviselés formája. Kétségtelennek kell tartanunk, hogy a „szerzés” a hadviselés által szerzett ingók felosztására vonatkozik, mert háborúban hazaviendő szerzemény nem is lehet más, mint ingóság. Arra nincsen adatunk, mintha a magyarság otthon valamelyes közös termelő munkát folytatott volna, legalább is törzsek közötti viszonylatban nem folytatott. Ilyen vonatkozásban tehát nem volna értelme a szerződésnek. Arra sincs példánk, hogy közös vadászatokat folytattak volna, mert hiszen Anonymus tudósítása szerint a közös vadászat gondolata csak a kievi utazás alatt merült fel az ifjak között, arra tehát nem gondolhattak a vérszerződés megkötésénél. Nem gondolhattak az új haza területeinek felosztására sem, mert hiszen otthon sem volt közöttük semmiféle adat szerint szabályozva a területi kérdés, hanem nomád életmódra egyszerűen felütötték sátraikat és addig időztek egy helyben, míg jószágaiknak legelőjük volt, azután vonultak tovább. A honvisszafoglalás után ugyan szabályozták az egyes törzsek letelepülésének helyét. Anonymus XL. fejezetében azt olvassuk, hogy Árpád vezér és vitézei *Pusztaszeren*, Csongrád megyében összegyülekeztek és 34 napi tanácskozás alatt megállapították az ország minden szokásos törvényeit, miképpen szolgáljanak a vezérnek és előkelőinek, vagy a vezér miképpen tegyen törvényt minden elkövetett vétek fölött. *A tanácskozáson a vezér a nemeseknek különböző helyeket ajándékozott minden lakosaikkal együtt.* Azt a helyet, ahol mindezt elrendezték, a magyarok tulajdon nyelvükön *szer-nek* nevezték el, mivelhogy ott vették szerbe az ország minden dolgát. Ez az „osztózás” azonban, miként a leírásból látszik, *már nem a vérszerződésben szabályozott osztózás jellegével bír; hanem ajándék, illetve adomány jellegével.* Igaz, hogy a vérszerződés 2. pontja nem szabályozza az osztozkodás mikéntjét, sőt inkább negatív, nemleges rendelkezésekkel biztosítja az osztályhoz való jogot, amennyiben azt rendeli, hogy az osztozkodásból senkit se lehessen kirekeszteni, — ámde ez a rendelkezés még negatív formájában is

jogot biztosít a nemzet számára, míg a földosztás már nem jog alapján történik a ráánkmaradt tudósítások szerint, hanem a fejedelem részéről egyoldalú ajánlékozási akarat alapján, amint az történelmünk folyamán később is mindig történt, egészen a kapitalista kor kialakulásáig, 1848-ig. Ebben a tényben már megnyilvánul a földbirtokkal járó jogrendszeri eltérés az ingó-vagyon jogrendszerétől, — de megnyilvánul a néhány évszázad múlva a Szent Korona jogrendszerében kifejlődött az az elv is, hogy a Szent Korona minden birtok gyökere. Az osztozkodás elve kétségtelenül benne foglaltatik minden szerzeményre nézve a vérszerződésben, de a vérszerződésnek az ingatlanokra, a visszafoglalt területekre való alkalmazásánál már a fejedelmi főnhatóság, a monarchia elve nyert alkalmazást akár célszerűségből, akár a törzsek kényszerítő föllépése alapján, akár egyéb okokból, mindenesetre azonban az ingatlan birtokhoz fűződő törvényszerűség szerint.¹⁾

Anonymus tudósításának a vérszerződésről *ez a körülmény szolgáltatja a belső igazság jellegét. Az ingatlan-vagyonhoz fűződő jogrendszer korában, amikor irt, Anonymus nem adhatott volna az ingó-vagyonhoz simuló jogszabályt, ha azt nem valójában hiteles nemzeti hagyományból merítette volna.* Hogy ez a felfogás, amelyet itt kifejtettünk, mennyire helytálló, mutatja különösen *tulajdon* szavunk eredete is, amely annyi, mint *szolga-bírás*. *A magyarnak az ingatlan-tulajdonra nem is volt kifejezése.* Ez az állapot eltartott egészen a legújabb korig; a „tulajdon” szó ugyanis csak mintegy 100 éve vonult be a *jogi*

¹⁾ Meg kell itt jegyeznünk, hogy Anonymus ama helyei, melyekről az eddigi kutatás azt állapította meg, hogy értelmetlenek, nézetünk szerint a legnyomatékosabb nyelvészeti érvek Anonymus szavahihetősége mellett, Így a megfejthetetlen *Eunadbelia* név görög szófejtéssel azt jelenti, jó házból yaló; — *csoba, a görögök szerint* stultus magyar, annyi mint *ostoba* = *στόβος* magyar: a görög *στόβος* szlávok kiejtése csoba (nem Csaba!), mint skupstina = szkupcsina, stb. Hogyne lehetne hinni Anonymusnak, aki ilyen értelmes „értelmetlenségek” emlékéét őrizte meg!

irodalomba. (A latin domínium = tulajdon sem szerepel.)

Meg kell tehát állapítanunk, hogy Anonymusnak az ős-szerződésre vonatkozó előadása a magyar ős-alkotmány legsajátosabb jellemvonásait tükrözi vissza. Anonymus korában a nyugati államokban a hűbéri államszervezet is annyira ellenkező közjogi felfogást és közjogi elveket tartalmaz, különösen éppen az ős-szerződés 2. cikkével szemben, hogy *Anonymus ezt az ős-szerződést, a vérszerződést máshonnan, mint az ősi, eredeti magyar nemzeti hagyományból nem meríthette.*

XII.

A visszafoglalt Haza a vezérek alatt

A magyarok visszafoglalt, új hazájukban folytatták a régi életmódjukat. A honvisszafoglalás korántsem jelentett náluk országalapítást és államalkotást, ők megmaradtak továbbra is az ingó-vagyonhoz simuló társadalmi rendszerükben. A régi törzsszervezet, amely a vérszerződés előtt csak háború idejében ismert maga fölött hatalmat, a honvisszafoglalás után a vérszerződésnek talán nem teljes mellőzésével, de mindenesetre erős meggyöngítésével, ismét visszaállt. A törzsek az új hazában is megtartották önkormányzatukat, s megszünnévén a besenyő-veszély, valamint a kazár államhatalom befolyása is, külön hadjáratokban iparkodtak maguknak nyugaton és délen minél gazdagabb zsákmányt szerezni. A magyar hagyomány és a külföldi krónikák sokat beszélnek a nagy portyázó hadjáratok vezetőiről: *Lehelről, Bontondról, Bulcsúról*. *A fejedelmeknek azonban még a nevét és sorrendjét sem tudjuk biztosan*. Árpád utódai egészen a háttérbe szorultak, Árpád legfiatalabb, *Zoltán* nevű fián és ennek fián, *Taksonyon* kívül az Árpádok történetét föl jegyző írók egészen Gézáig és Szent Istvánig nem is tudnak más fejedelemről és csupán Konstantin császár az, aki említést tesz Árpádnak *Jutás* nevű fiától származó unokájáról, *Fajszról*, — *Falitzesről*, — aki szerinte uralkodója volt az ő, Konstantin császár idejében, a magyaroknak.

Azok a portyázó hadjáratok, amelyek a honvisszafoglalás ideje után sűrű egymásutánban zajlanak le, többnyire csak egy-két törzsnek a vállalkozá-

sai voltak. A harcias életet folytató nép, mely előbbi hazáiban a mezőgazdaságot elhanyagolta, kereskedést és ipart nem űzött, — ipart a mai értelemben; mert iparuknak kellett lennie, — következésképp csakis a hadviselés szerencséjére volt utalva, nem tudott lemondani a portyázással járó jövedelmi forrásról. Az állattenyésztés ugyan szintén kedvelt foglalkozásuk volt. Leó császár három ízben is megemlíti, hogy a magyaroknak nagyszámú állatuk van. Anonymus pedig azt írja, hogy Árpád legeltetés végett kérte Zalántói a Sajóig terjedő országrészt. De állataik nagyrészt roppant lovas hadseregük kielégítésére fordították s így állatkereskedelemmel nem pótolhaták a kalandozások útján szerezhető értékeket.

Régen a magyarok maguk foglalkoztak az állattenyésztéssel, visszafoglalt új hazájukban azonban bennlakókat is találtak, akiket, ha önként behódoltak, meghagytak a régi szabadságaikban, de a meg nem hódolókat rabszolgaságra vetették s ezekkel végeztek egyebek között az állattenyésztést is, tehát megszabadultak az állattenyésztéssel járó gondok és elfoglaltság tetemes részétől úgy, hogy fokozott erővel vethették magukat a hadjáratokra, amelyek náluk, mint minden ingó-vagyonra alapított társadalomnál, a kereset egy nemét képezték. A honvisszafoglalás idején, a középkorban, a keresztény lovagok körében is az az elv uralkodott, hogy a fegyverrel nyert keresmény jogos szerzemény. Ugyanezt tartották a magyarok is. Luitward vercelli püspök azt jelentette ki, hogy a hadizsákmány a magyaroknál a jövedelem legfőbb forrása és hadjárataik fő indoka volt. A foglyokat, kiket az ellenség ki nem váltott, rabszolgák gyanánt használták, sőt hadiszolgálatokra is kényszerítették. Leó és Arnulf császárok megfizették szövetkezésük árát, s Berengár, Lajos és Konrád királyok, az augsburgi püspök, Wormsban pedig Konrád herceg nagy összegek árán szabadultak csak nagyobb veszedelemtől. Ottó király ellenségei 953-ban sok arannyal vehették csak rá a magyarokat a hadjáratra s a monte casino gazdag szerzetesei 937-ben

jobbágyaikat csak drága ékszereik átengedésével menthették meg az elhurcoltatástól. Luitward és Sigbert állítása szerint a görögök, Berengár olasz király, a morva-szlávok, a szerbek és a bolgárok a magyaroknak szintén adózói voltak.

Azonban fel kell ismerni a magyar portyázó hadjáratokban bizonyos önvédelmi rendszert is. új, de mégis ősi hazájukat őseink vitézségük árán, véres harcok által szerezhették csak vissza, de hiába hivatkoztak ők visszafoglalásra, mely szerint Attila ősüknek földjét szerezték csak vissza: az időközi honfoglalók, úgyszintén a nyugati népek is betolakodó idegeneknek tekintették őket s így őseink a magyar állam fennmaradását csak úgy biztosíthatták, ha a bennlakókat és a szomszédokat a lázadások és a harci szerencse megkísérlésétől elrettentik. Támadni voltak kénytelenek, hogy meg ne támadtassanak. Ha a honvisszafoglalás első szakában harcias természetükön, mely őket Szczythiából idevezette, erőt véve, azonnal a békés működés terére lépnek, ellágyulva, létezésüknek jogát elvesztették volna és a felülkerekedő bennlakók és a szomszédok bizonyára kiűzték volna őket. A támadás legerősebb elhárítása az elrettentés. Az államalakítás ténye, mint többé-kevésbé minden államalakításé, kétségtelenül ököl jogra volt alapítva, legalább is a honvisszafoglaláskor az országban lakó idegen népekkel szemben, — jóllehet magyar fölfogás szerint: *azok* telepedtek be jogtalanul az ősi földre, — de a középkorban az ököl jogot jogosult szerzési módnak tekintették. Nemzetközi viszonylatban *ma is* az ököljog, a háború, a nemzetközi viszonyok rendezője. A magyar állam is az ököljog folytonos gyakorlása és ezen jog következményeinek az ország határain túl történő kiterjesztése által tarthatta fenn magát, őseink abban a korban *a szentesített jogelvvé emelkedett ököljogot gyakorolták*, amely Németországban oly általános volt, hogy a német társadalomban rendezett jogviszonyok emiatt ki sem alakulhattak. Az ősmagyarok tehát nem tettek mást, mint ami abban a korban szokásos volt és amit más népek,

dánok, normandok, szlávok és németek is gyakoroltak. Végre is a germán nép betörései a római birodalomba semmivel sem különböztek a magyaroknak a német földre és egyéb nyugateurópai államokba tett beütéseitől. Mégha tehát igaz volna is mindaz, amit a magyarokról az egykorú megrémült európai népeség krónikásai összeírtak, ez, visszaállítva abba a korba, egyáltalán nem volna az akkori felfogás szerint szégyenletes.

Annál kevésbé lehet a magyarok magatartását elítélni, mert ők még mindig ingó-vagyonukhoz simuló társadalmi szervezetben éltek. Ennek a következménye az, hogy erős központi hatalom nem alakulhatott ki náluk. A vérszerződésben biztosított és szabályozott központi hatalom névleg, látszat szerint kétségtelenül megvolt ugyan, ezt bizonyítja, — alig néhány esztendő kivételével, — az Árpádházi királyoknak a fejedelmektől Gézán és Szent Istvánon keresztül észlelhető kétségtelen jogfolytonossága, — azonban ez a hatalom mégis csak meggyöngült, mivel csupán a törzsek vezetőinek egykori esküjére, ígéreteire volt alapítva. Bizonyos nemzeti egységféle okvetlenül kialakult közöttük, mert ha nem alakult volna ki, akkor belháborúnak kellett volna közöttük kitörni. Belháborúnak azonban egészen Géza fejedelemig semmi nyoma. Amint a szabadjára eresztett törzsek végigportyázták egész Nyugat- és Dél-Európát, úgy bizonyára egymást is megtámadták volna megfelelő zsákmány reményében, ha az egység tudata nem élt volna közöttük. Az egység tudata tehát megvolt, azonban inkább csak erkölcsiekben és bizonyára a vallásközösségben, úgy, mint a déloroszországi lelelkön.

Ez az ingó-vagyon követelményeihez berendezkedett társadalom azonban a visszafoglalt magyar hazában *mégis olyan tényekkel találta szembe magát*, amelyek tarthatatlanná tették a régi alkotmányt és jogrendet és Géza fejedelem korában véres belháborúkra, polgárháborúkra vezetett, míg nem Szent István

korában megtörtént a nagy átalakulás, nemcsak valási, de vagyoni és jogi tekintetben is.

Ezeket a tényeket a következőkben sorolhatjuk föl.

Mindenekelőtt találtak a magyarok az ország területén többé-kevésbé letelepedett, állandó lakhellyel bíró, nem nomád, jelentékeny részben már keresztény lakosokat. Ezeket részint meghagyták régi szabadságaikban, ha önként behódoltak, részint rabszolgákká tették, ha ellenálltak. Bármelyik eset következett azonban be, kétségtelen, hogy két egymással szembenálló, ellentétes tábor keletkezett. A magyarok a saját ingó-vagyonu társadalmuk szokásaihoz és erkölcsihez mértén viselkedtek később is és tartották, — már amennyiben tartották, — ősi vallásukat, azonban maguk is ismerték már Lebediában és Eteközben a keresztény, mohamedán és egyéb vallásokat s voltak közöttük is már keresztények s esetleg egyéb vallásúak is. A benttalált lakosság viszont már túlnyomólag keresztény. Ezt a két különböző táborot nem lehetett egymással könnyen eggyé olvasztani. A helyhezkööttség gondolata ki nem egyenlíthető ellentétben áll a szabad vándorlás gondolatával. A helyhezkööttség termelő munkára és önvédelemre rendezkedik be, — a szabad vándorlás elve főkereseti forrásul a zsákmányolást teszi és ennek megfelelően támadásra rendezkedik be. A vallási szervezetek is egymással szemben a harc valamilyen formáját vívták.

A másik figyelembe jövő tény az, hogy a magyarok szabad mozgása a visszafoglalt hazában bizonyos akadályokba ütközött. Visszafelé, kelet felé régi telepeiken ősi ellenségeik, a rokon besenyők tanýáztak, akik nemcsak hogy azt nem túrték és engedték a maguk nomád módon fejlett hadiszervezetükkel, hogy a magyarok hozzájuk törjenek be, hanem inkább még ők pusztították a visszafoglalt új magyar haza keleti részeit. Számptalan besenyő betérés riasztotta meg a Kárpátok hegláncának és az országszéli gyeptüknek, — az ország határán néptelenül hagyott, járhatatlan határsávoknak, — és a

határőrző székelyeknek védelme dacára a magyarságot.

Nyugat felé kezdetben sikerültek a portyázások, később azonban, mikor a nyugati népek kiismerték a magyarok hadviselési módját és megfelelő védekező ellenhadiszervezetet állítottak föl, akkor a nyugat felé való portyázások lehetősége megszűnt. A magyarság főerőssége gyorsaságában, könnyű lovakon viharos száguldásban és különösen ügyes nyilazásukban nyilvánult. Heves nyilzáporral törekedtek az ellenség sorait megbontani, gyakran visszavonulást színlelve. Ilyenkor is lóháton, nyeregből visszafordulva, rendkívül ügyesen lötték ki nyilaikat. Ha azután az üldöző ellenség sorai felbomlottak, adott jelre visszafordultak, új támadást kezdtek és a közelharcban karddal és lándzsával pusztították az ellenséget, a csata befejeztéül pedig zsákmánnyal nem törődve, kizárólag az ellenség teljes megsemmisítésére törekedtek. A lesvetésnek is mesterei voltak. Ez a harcmódoruk sikereiknek egyik titka. De az is magyarázza sikereiket, hogy abban az időben Nyugat-Európa a Karolingok birodalmának végleges felbomlása miatt éppen átmeneti korszakot élt, — miként azt a nemzetközi helyzet vázlatából megállapíthatjuk, — amelyben az új állami szervezetek még nem alakultak ki. A keleti frank birodalomban, — a későbbi német császárságban, — a Magyarországgal szomszédos területen, a központi királyság hatalma teljesen lecsüllyedt és az egyes törzsek, — bajorok, frankok, szászok, svábok — különállása újból erősödőben volt, ami az egységes honvédelmet alapjában támadta meg. Itáliában is teljes volt a fejtelenség; a pártok öldöklő harcban álltak egymással. Franciaország szintén szétesőfélben volt és állandó harc dúlt a Karolingoknak, Nagy Károly utódainak hívei és ellenségei között.

A honvisszafoglalást követő évtizedekben tehát sehohsem találkoztak nagyobb ellenállással s ezért a nyugati országok gazdagsága újra meg újra fölkelte zsákmányolási vágyukat. Pusztításaik súlyát leginkább a szomszédos német törzsek érezték meg.

A német birodalmat Nagy-Károly ideje óta, — mint az avar kor után láttuk, — birodalomvédő céllal szervezett határgrófság, Osztmark, *a mai Ausztria védte. Ez a grófság a magyar támadások alatt megsemmisült s Magyarország határait kitölték az Ennsig, illetve a Bécsi Erdőig, aminthogy Pannónia régi határai is addig terjedtek. Németország évi adó vállalásával volt kénytelen a nyugalmat megvásárolni, de az így nyert időt megfelelő ellenintézkedésre használta fel. Az első magyar becsapások rémületét fölvaltotta a veszély elhárításának vágya és az elhárítás módzatairól való gondoskodás, amely végül is eredményre vezetett és a magyarok több nagy vereség után arra a meggyőződésre jutottak, hogy a nyugat felé való hadjáratokkal fel kell hagyniok.*

Görögország a maga tehetetlenségében nem mért ugyan végzetes csapást a dél felé kalandozókra, de sok esetben szenvedtek a betörő seregek vereséget Görögországban is.

Ezek a vereségek többirányú súlyos következményekkel jártak.

Mindenekelőtt rájöttek a magyarok, hogy *megszűnt a lehetősége annak, hogy a hadjáratokat keresetforrásul használják föl.* Át kellett tehát térni egyéb jövedelmező foglalkozásra. Ez az egyéb jövedelmező foglalkozás csak itthon volt folytatható és pedig vagy állattenyésztéssel, vagy földműveléssel. Géza fejedelem maga buzdította népét arra, hogy békés ipari foglalkozásra térjen át s az addig hadviseléssel szerzett javakat jövőben kereskedelem útján szerezze meg.

Az állattenyésztés azonban nehézségekbe ütközött, mert a megtelepedett és a honvisszafoglaláskor itt talált lakosság területei a fejedelem intézkedéseivel, tilalmával, de meg annál fogva is, hogy a behódoltak szabadok maradtak s így vagyonuk sérthető nem volt, el voltak zárva a szabad vándorlás elől. Minden törzs a saját területén volt kénytelen maradni. A törzs tagjai azután a törzs saját területén egymással is összeütközésbe kerültek a közös legelőkön. Az ilyen

összeütközések fegyveres összecsapásokká fajultak, amelyeket kezdetben egymás között, a törzs keretén belül elintéztek, de minél inkább visszaszorult a magyarság a határai közé és minél inkább szaporodott a lakosság, annál kevésbé lehetett az összeütközéseket ilyen módon elintézni.

Ezek az összeütközések később vallási jellegű összeütközésekké fajultak. A magyarság ugyanis az ősi, magával hozott valláshoz ragaszkodott, — a honvisszafoglaláskor itt talált lakosság pedig, mint láttuk, már nagyrészt keresztény volt. Mikor tehát a portyázáshoz szokott és most már hazaszorult pogány magyarság ezzel a keresztény, illetve gazdálkodó népességgel szembekerült, akkor ez úgy mutatkozott, mintha vallási ellentétek robbantak volna ki.

A meghódoltatott népek sérelmeikkel a fejedelemhez fordultak. Ki adhatott volna nekik védelmet más, mint aki rendelkezett az ő földjükkel, a vagyonukkal, a személyükkel és odaadományozta őket a pusztaszeri gyűlésen, vagy más alkalommal egyik, vagy másik törzsnek, törzsfőnek vagy nemzetségnek? Ámde viszont a fejedelemnek, aki külföldi hadjárato-*kat nem folytatott*, — egyetlen esetet sem tudunk, amikor maga a fejedelem járt volna külföldön, — *nem volt ereje igazságot tenni*. A portyázó hadjáraton meggazdagodott vitézek, akik a háború nyereségeihez nemcsak szokva, de edzve is voltak és akik nem szorultak másnak a jóindulatára ingókban való vagyonosságuk miatt sem, kétségtelenül szembeszálltak minden olyan kísérlettel, amely megfélemezésükre irányult.

Éles ellentét alakult ki tehát a fejedelem és a törzsfők között, amelyet a vérszerződésben lefektetett alkotmány keretein belül aligha lehetett elintézni. Érezte ezt a mindenkori Árpádházi fejedelem is és bizonyára fölkészült, vagy igyekezett fölkészülni a törzsekkel, illetve törzsfőkkel történő leszámolásra. *De ő viszont kihez fordulhatott volna a saját törzsén kívül máshoz, mint egyrészt a keresztény megtelepedett lakossághoz, másrészt idegenekhez, akiket a ma-*

gyár törzsek közösségéhez semmiféle szál nem fűzött? Ezek az okok adják a magyarázatát annak, hogy a fejedelmek idegenekkel veszik körül magukat, bizonyára már a X. század közepétáján összeszervezik a letelepedett lakosságot, ráteszik a kezüket az el nem adományozott földekre és azokat olyanoknak adományozzák, akik megfelelően hasznosítani tudják, katonát tarthatnak a fejedelem részére; majd Géza fejedelem elérkezettnek találta az időt, hogy az egységes nemzeti fejlődés, a vesztett véres csaták adta kényszerűség hatása alatt és a saját házának érdekében megtörje a törzsfők uralmát.

Hogy ez miképpen történt, nem tudjuk. Semmiféle adatunk ebből a korból nem maradt, csupán annyi van egyik krónikában megörökítve, hogy Géza véreskezű fejedelem volt és ezért nem volt érdemes arra, hogy ő legyen Magyarország apostola. Milyen véres események dúlhatták fel az országot, hogyha egy keresztény krónikás ily módon jellemzi azt a fejedelmet, aki előkészítette a magyarság megtérését a katolikus anyaszentegyházhoz!

A kereszténység, miként föntebb már ismételten mondtunk, már korábban sem volt ismeretlen a magyarság előtt. Buzgó szerzetesek vértanuságra vágyva, nem egyszer próbáltak híveket szerezni a nyugaton portyázó magyarság soraiban, persze, nem sok eredménnyel. Az első térítési kísérletek, ha visszautasításal nem is, de közönnel találkoztak.

A nyugatról szerzett rabszolgák szintén a keresztény eszméket hozták magukkal és nem egy főúr keresztelkedett meg Bizáncban, vissza nem emlékezve Gordás király szomorú esetére, aki mintegy három évszázaddal előbb ugyancsak Bizáncban keresztelkedett meg és ezért vértanú halált szenvedett, hogy öccse, *Magyar* lépjen utána a trónra.

A térítés nagyobb eredményeket csak a fejedelmi család közreműködésével érhetett el, amelynek hatalmát s vele a fejedelmi tekintélyt Géza kíméletlen eréllyel állította helyre és tette a későbbi fejlődés megdönthetetlen alapjává. Véres küzdelmek árán

sikerült a törzsek önállóságához szokott főnökeinek hatalmát megtörni s a fegyelmetlen törzsek fölött, amelyekhez a zsákmányolások éveiben sok idegenszerű elem, szláv, bolgár, besenyő is csatlakozott, az uralmat véglegesen megszerezni. *Az uralom megszerzése azonban csak az ingatlan vagyona való áttéréssel volt lehetséges.* Hadsereget ugyanis, a fejedelem hatalmának egyedül biztos alapját, a zsákmányoló portyázáson kívül ebben a korban csak az ingatlanból szedhető hasznokkal lehetett eltartani. A külföldi kalandozások megszűntével más jövedelmi forrás nem maradt, mint a föld, Csak a földre lehetett támaszkodni s ennek fölismerése és a következmények gyakorlati levonása tette lehetővé Gézának a győzelmet.

A kereszténység befogadása természetesen a régi vallási szervezet ellenállásába is ütközött. Ezért volt a harc bizonyára elszánt és félelmetes, egyben kegyetlen és véres. Elvek csatáztak egymással, világnézetek fanatikusai, akiknek létalapja függött attól, hogy melyik fél kerül ki győztesen a küzdelemből. A régi magyar rendszer az ingó-vagyonra volt alapítva, amelynek a kora lejárt. Géza az ingatlan-vagyont tette az új társadalmi szervezet alapjává s ebben csak az új hit támogatására számíthatott. Hogy mennyire önző volt és mennyire csak ez a szempont vezette, az kiviláglik azokból a történelmi adatokból, amelyek szerint teljesen közömbös volt előtte mindkét vallás, az ősmagyar hit és a krisztusi vallás egyaránt. Megkeresztelkedett ugyan, de ennek dacára áldozott a régi isteneknek is és mikor emiatt szemrehányást tettek neki, azt válaszolta, hogy elég gazdag ő ahhoz, hogy mind a két Istennek áldozhasson. Politikai művét azzal koronázta meg, hogy a bajor hercegi dinasztiával rokoni összeköttetésbe lépett és fiát Gizellával, Henrik herceg leányával házasította össze. István ilyenformán sógora lett II. Henrik német-római császárnak. Ezzel az eseménnyel kezdődik a magyar nemzet szorosabb kapcsolata a nyugatinak nevezett, de inkább német kultúrával, ami további fejlődésének irányát megszabta.

Kereszténységre ugyan a magyarságot nem német papok térítették, de bizonyára jelentékeny részük van névtelen német hittérítőknek is a kereszténység elterjedésében. Talán nem is egészen egyéni elhatározás volt Géza részéről a kereszténység befogadása, hanem nemzetközi követelmény. Adataink vannak ugyanis arra, hogy mikor a portyázó hadjáratok kényszerű megszüntetése következett és Géza fejedelem a helyzet nyomasztó voltát észlelte, 973-ban követeket küldött hatalmas szomszédjához, Ottó német-római császárhoz és békét kért tőle. Ottó azt a feleletet adta, hogy a béke ára: keresztény hittérítők beengedése Magyarországra.

Ottó császárt messzemenő célok vezérelték. Világuralomra törekedett, amelyet az egyetemes egyházra akart fölépíteni. Nagy Károly és közvetlen utódai idejében még az egész Nyugat-Európára kiterjedő birodalom volt az egyház hatalmának és terjeszkedésének alapja. Ottó és utódai alatt, amikor a birodalom már nem terjedt ki a román népekre is, hanem csak a katolikus egyház egyesítette magában az összes nyugati népeket, a német uralkodók világuralmi törekvéseihez a katolikus egyház egyetemes eszméi szolgáltatták az alapot. Ottónak és utódainak cselekedeteit ebből a szempontból kell megítélni. Nyilván ez vezette Ottót abban is, hogy a magyarságot a keresztény hitre térítse. Ezen az utón akart ura lenni a magyarságnak. Géza fejedelem nem térhetett ki a császár kívánsága elől, hiszen portyázó csapatait megverték. Hozzájárult a hittérítők bebocsátásához, akik között szláv és olasz papok is szép számmal szerepeltek s megindult Magyarország átalakításának nagy-szabású munkája. De érezte a német magatartás veszélyeit Géza is, Szent István is s igyekeztek oly intézkedésekre, melyekkel magukat Németország hatóköréből kiszabadíthatják. A 973-ban történt kibékülést és a hittérítők bebocsátását Piligrim passauai püspök azonnal arra akarta felhasználni, hogy egyházmegegyének joghatóságát Magyarország felé kiterjessze és érsekséggé emelje, akciójának azonban Géza útját

álta. Minden előny dacára sem látta a magyarság érdekében állónak a német fennhatóságot. Már pedig a megtért környező országoknál azt tapasztalta, hogy a megtéréssel együtt jár a német fennhatóság kiterjesztése is. Ez okból Géza nem ismerte el egyetlen német egyháznak Magyarországra kiterjedő jogát sem,

Géza átvezette a magyar népet az ingó-vagyon társadalmi rendjéből az ingatlan-vagyon társadalmi rendjébe. Ennek a rendnek a végleges kialakítása azonban fiára, Szent Istvánra maradt.

HARMADIK RÉSZ.

XIII.

Az ingatlan vagyon korszaka (997-1848.)

Az ingatlan vagyon korszakát jellemzi az, hogy a társadalom berendezkedése az ingatlan vagyonból folyó követelményekhez simul. Ennek igazolása végett utalunk az 1885:VII. törvényre, amely még napjainkban is bizonyos ingatlanbirtokterülettől tette függővé azt a különleges jogot, hogy a birtokos az ország törvényhozásában minden választás, megbízás, vagy egyéb hasonló közjogi föltétel nélkül, csupán a saját személyében és születési viszonyaiban meghatározott alapokon résztvegyen. Ez a főrendiházi törvény már átmenet a földbirtok nagy politikai jelentőségének nagyfokú csökkenése, illetve elenyészése felé, — ami ugyan még ma sem következett be, — de még így is élénken mutatja azt az óriási jelentőséget, amellyel az ingatlanbirtok az ország történetében bír s amelyet az 1848. évi események sem tudtak teljesen megsemmisíteni.

Az ingatlan vagyon korszaka Szent Istvántól, vagyis 997-től 1848-ig tart.

Ez a kilencedfélszázados hosszú időszak három kisebb korra osztható.

Az első kor jellemzője az, hogy a királynak egyéni vagyona és királyi méltósága jogán őt megillető vagyon teljesen egységesnek tűnik föl, mintha minden, a király rendelkezése alá tartozó vagyon, az ő saját egyéni tulajdona volna. Ezeknek a kezelése is olymódon történik, mintha a tulajdonos a saját magánjogi vagyonát kezelné. A királyi vagyon közjogi szempontból is teljesen egyéni. Állami vagyonról be-

szelni alig lehet. Úgy tűnik fel, hogy a király az ország területéből a legnagyobb részt bírja tulajdonul s ő lévén a legnagyobb birtokos, ebből származó hatalmánál, túlsúlyánál fogva érvényesítheti csak akaratát másokkal szemben, akár elismerik mások ezt a hatalmat, akár nem. A helyzet olyan, mintha a király nem volna egyéb, mint magánjogilag tulajdonosa az országnak, politikailag pedig saját hatalmára támaszkodó diktátor, akit azonban egyrészt elismer bizonyos szabályok szerint a nép, vagy a nép vezetőinek többsége, de elismer különösen a pápa és elismernek nemzetközi vonatkozásokban a külföldi államok. A különbség eszerint királyság és diktatúra között annyi, hogy a király a nemzetközi és belső vonatkozásokban elismert jogú diktátor, míg a diktátornak elismert joga nincsen, a diktátor csupán tényleges hatalmára támaszkodik.

Az elismerés formája különböző lehet; a tárgyalandó korszakban a pápa részéről az elismerés főképp abban nyilvánul, hogy az ország főpapja által a királyt megkoronáztatja, — míg egyéb államfők részéről az elismerés a mindenkori nemzetközi kapcsolatok fölvétele által történik, miként ma is.

Az alattvalók egyben alkalmazottjai is a királynak, akiknek ellátásáról a király olyképp gondoskodik, hogy megfelelő módon beilleszti őket a termelés, rendfenntartás és honvédelem rendjébe. Ingatlantulajdona (*szuverenitása*) csak a királynak és a törzseknek van, egyént csak birtok illet az ingatlan fölött s mindenkor a birtokon lakók ellátásának kötelezettségével. Ezt a rendszert a tatárjárás törte meg.

XIV.

A királyi vagyon egyéni és közjogi egységének kora (997-1290.)

Ez a kor 20 Árpádházi és 2 nem Árpádházi, de női ágon az Árpádházhoz rokoni, illetve sógorsági viszonyban álló, összesen tehát 22 királynak és részben ellenkirálynak a történetével telik meg. Talán nem is történelem az, amit a 22 királlyal kapcsolatosan időrendben szoktak adni, — inkább egyszerű krónikának látszik. A keretet azonban a valóságos történelemhez mégis ennek a 22 királynak története nyújtja.

Az utolsó Árpádházi királynak, III. Endrének a története már a következő korra tartozik, de előzményeiben az ő élete is természetesen beleszövődik ennek a kornak végső eseményeibe.

A nemzetközi helyzetet a következő vázlat tünteti föl: Ausztriában 1018-tól 1055-ig *Albert, Henrik* fivére uralkodik, akit az osztrák történetírás „Győzelmes” (Siegreich) jelzővel diszit, mert a magyar kalandozókkal sikeresen szállt szembe és sikerült neki Ausztria határait a Lajtáig kinyomni, ahogyan azután Trianonig maradt. Albert halála után 1075-ig *Ernő* uralkodott, aki a német császárt támogatta a magyarok ellen. Utána 1095-ig *77. vagy Szép Lipót*, majd 1137-ig ennek fia, *777. vagy Szent Lipót* következett, akiknek uralkodását részint az úgynevezett investitúra -harcok, részint a német császár belső családi küzdelmei töltik ki. Előbb IV. Henrik császár, majd a pápát támogatta II. Lipót; a császár emiatt *77. Vratiszláv* cseh hercegnek adományozta Ausztriát. Vratiszláv erős hadsereggel indult II. Lipót ellen 1082-ben, Mailbergnél meg is verte, de végeredményben a harcok mégis azzal végződtek, hogy kénytelen volt Ausztriából kitakarodni. Szent Lipót

¹ Magyarázat a pápaságnál.

viszont a császár lázadó fiát, V. Henriket támogatta. V. Henrik ezért feleségül adja neki nővérét, Ágnest, Hohenstaufi Frigyes sváb herceg özvegyét.

III. Lipót fia, IV. Lipót, csak négy éven át, 1141-ig uralkodott, de ezalatt megszerezte a bajor hercegséget. Ugyanis Ágnes első házasságából származó másodszülött fia, III. Konrád néven, 1138-ban a német császári trónra emelkedett. A bajor és szász hercegséget bíró, büszkének nevezett Welf Henrik nem ismerte el III. Konrád császárságát, mire az őt megfosztotta hercegségétől és a bajor hercegséget mostoha fivérének, IV. Lipótnak adományozta. Büszke Henrik ebbe persze nem nyugodott bele. Polgárháború tört ki Hohenstaufok és Welfek között. E harcok folyamán előbb IV. Lipót, majd Büszke Henrik is meghalt. Előbbit követte fivére, a szavajárásáról úgynevezett *Jasomirgott II. Henrik*, aki Büszke Henrik özvegyét feleségül vette, így kibékült Büszke Henrik Oroszlán Henriknek nevezett fiával is, aki mostoha apja javára lemondott a bajor trónról, mire a szász hercegséget a császár visszaadta neki. Később, 1156-ban, Rótszakállu (Barbarossa) Frigyes császár, miután a Welfekkel ki akart békülni, elvette Jasomirgott Henriktől a bajor hercegséget is és visszaadta Oroszlán Henriknek, viszont *Ausztriát örgrófságból hercegséggé emelte*. Jasomirgott Henrik ezt tudomásul vette és *az akkor fejlődni kezdő Bécsben telepedett meg. Bécs ettől kezdve lesz jelentős tényezője a történelemnek*. Háborúskodott Jasomirgott Henrik a magyarokkal is: II. Géza 1146-ban megverte. A csehekkel is harcolt; egy csehkelkel vívott ütközetben szenvedett lábszártöréstől halt meg 1177-ben. Utóda *V. vagy Erényes Lipót*, keresztes hadjáratot vezetett Szent Földre, majd 1192-ben vezértársát a szent hadjáratban, Oroszlánszívű Richárd angol királyt, aki kénytelen volt Bécsen át venni útját vissza hazafelé, elfogta és csak 50 ezer márka váltságdíjért bocsátotta szabadon. Másik nevezetes eseménye uralkodásának, hogy Stájerország trónját 1192-ben végrendeleti örökösödés által megszerezte, miután az utolsó stájer herceg magtalanul halt meg és országát reá hagyta. 1194 december 31-én Grácban halt meg amiatt, hogy sétalovaglás közben leesett a lóról, lábát törte s minthogy orvos nem volt a közelben, így fejszével saját maga csapta le a tört lábat.

Katolikus Ferdinánd rövid négy évi (1195—1198) jelentéktelen uralkodása után *VI. vagy Dicső Lipót* került a trónra. 32 évig uralkodott. Ez alatt keresztes hadat vezetett Spanyolországba az arabok ellen, majd *1217-ben II. Endre magyar királlyal együtt Szent Földre*. Leányát, Margitot II. Frigyes német császár fia, Henrik vette feleségül. Ausztria a Babenbergi uralkodók között alatta érte el a legnagyobb gazdasági jólétet. Mezőgazdaság, ipar és kereskedelem virágzott. Néhány város polgárai már jelentékeny jólétre tettek szert. Ausztriában ott fejlődtek ki városok, ahol előbb már római települések

voltak s ahol püspökséget, kolostort vagy várat alapítottak. Enns volt az első jelentősebb osztrák város, melynek Dicső Lipót városi jogot — akkor még inkább büntető jelleggel — adományozott. Természetes, hogy székhelyéről, Bécsről is gondoskodott. A kereskedelem nagyon élénk volt. A Dunán rajnavidéki és bajor kereskedők — Bajorországban Regensburg volt a legjelentékenyebb kereskedő város — szövött árut, a magyarok élelmiszereket, olasz kereskedők pedig Itália és Kelet termékeit vitték Bécs és Enns piacára. A polgári jólét felébresztette a szellemi és művészeti életet. Ausztriában Keletkezett ez időben a Nibelung-ének és a Gudrun. Itt hajtott ki a „Minne”-ének s többször időzött a hercegi udvarban a korbéli legnagyobb német vándorköltő: Vogelweidi Valter (Walther von der Vogelweide).

Dicső Lipótot fia, *II. vagy Harcias Frigyes*, az utolsó Babenbergi uralkodó követte 1230-tól 1246-ig. Uralkodása összeesküvéssel kezdődött: a nemesek meg akarták fosztani trónjától. Ezt sikeresen megúsza, viszont maga keveredett összeesküvésbe. Ugyanis *II. Frigyes* német császár legnagyobb-részt Itáliában tartózkodott. Távollétére fiát, Henriket, Harcias Frigyes sógorát bízta meg helyettesítésével. Henrik fellázadt apja ellen, és ebben Harcias Frigyes támogatta őt. A császár *I. Vencel* cseh királyt, valamint a bajor és szász hercegeket bízta meg Harcias Frigyes megfenyítésével, akik be is törtek Ausztriába, majd maga *II. Frigyes* császár is Bécs ellen vonult Itáliából. Harcias Frigyes nem tudott ellenállni, Bécs elesett, s *a császár birodalmi szabad városá emelte*, amely többé nem volt a Babenbergi uralkodónak alávetve. Amde alig húzta ki lábát a császár Bécsből, Harcias Frigyes visszafoglalta Bécset, országából pedig úgy a cseheket, mint a szászokat és bajorokat kiverte. Erre a császár békét kötött vele. Nem sokkal később ismét hadakozik a csehek és magyarok ellen. A cseheket megverte, de a magyarok elleni csatában, 1246 június 16-án a Lajtánál elesett. *Ő volt a Babenberg-család utolsó férfisarja*. Halálával gazdtalan maradt a Babenbergek trónja, melyért lázas törtetés indult meg. Maga a német császár, *II. Frigyes* is meg akarta szerezni a vagyont, azért személyesen jelent meg Bécsben. A vagyont Ausztria és Stájerország, végül is a Habsburgoknak jutott. Azt az időszakot, mely e két országnak az utolsó Babenbergről a Habsburgokra szállásáig eltelt, *interregnumnak = uratlanság korának* nevezzük. Ez idő alatt általános ököljog, mindenki harca mindenki ellen uralkodott Ausztriában. A szerencse *II. Przemysl Ottokárnak* kedvezett, aki az osztrák nemességgel megegyezve, bevonult Ausztriába, majd a stájer rendekkel karöltve, Stájerországból kiverte a magyarokat, akik azt ez időben uralmuk alatt tartották. Néhány évvel később megszerezte Krajnát és Karinthiát, úgy hogy *II. Przemysl Ottokár*, a cseh király,

Európa leghatalmasabb fejedelme lett. Hatalmát azonban mihamar megtörte a még hatalmasabb Habsburgi Rudolf.

Svájcbban, az Aar folyó partján emelkedett a Habsburgi-grófok vára, Habsburg. 1218 május 1-én ebben a várban született Habsburgi Albrecht grófnak egy kis fia, aki a keresztségben Rudolf nevet kapott. A német fejedelmek ezt a Rudolf gróft 56-ik életévében, 1273 október 1-én német királlyá választották. Rudolf királynak az volt az első teendője, hogy azokat a birtokokat, melyeket bírlalóik nem jogszerűen szereztek, visszakövetelje. Ottokár nem akart engedelmessé válni, vonakodott Ausztriát, Stájerit, Krajnát és Karinthiát kiadni. Rudolf megtámadta. Ottokár védekezett. A küzdelem már-már Ottokár javára dőlt el kedvezően, mikor otthon saját alattvalói felkeltek s híret vette, hogy a magyarok is készülődnek ellene. Erre lemondott Ausztriáról, Stájerországról, Krajnáról és Karinthiáról, csupán Csehországot és Morvaországot tartotta meg és békét kötött Rudolfal. Mihelyt azonban a belzavarokat sikerült rendeznie, újra készülődött Rudolf ellen. Rudolf sem maradt tétlen: szövetséget kötött IV. vagy Kun László magyar királlyal és megtámadta Ottokárt. 1278 augusztus 26-án Ottokár vereséget szenvedett és maga is elesett a Dümkrut melletti csatában.

A győztes Rudolf Cseh- és Morvaországot 1283-ban visszatadta Ottokár fiának, II. Vencelnek, Ausztriát és Stájerországot pedig a rendek hozzájárulásával *1282-ben fiaiának, Albrechtnek és Rudolfnak adományozta. Ekkor ért véget az interregnum.* Egy évvel később azonban úgy rendelkezett, hogy csupán a vaskezűnek «tisztelt /. Albrecht egyedül kapja a tartományokat; az osztrákok ugyanis előadták neki, hogy rendkívül bajos két urnák szolgálni és kérték, hogy Vaskezű Albrecht legyen a fejedelem. Krajnát és Karinthiát Rudolf 1286-ban Tiroli Menyhért grófnak adományozta (Graf Meinhard von Tirol).

Közéletről érinti Magyarország történetét Csehország sorsa. Ez a sors III. Boleszláv halála után meglehetősen zavaros. Keresztények és pogányok küzdöttek egymással. A hatalmat látszólag Jaromir gyakorolta, aki a német császár hűbérese volt s 1012-ig uralkodott. Nevezetesebb az utána következő és 1037-ig uralkodó I. Ulrich, aki 1029-ben elfoglalta Morvaországot. Az ő fia volt Bretisláv, akit a cseh Achillesnek szokás nevezni. Már atyja életében nevezetes szerepet játszott. Tulajdonképp ő hódította meg Morvaországot is, mely addig a magyarok és lengyelek viszálykodásának tárgya volt. Mikor atyja, Ulrich, 1037-ben meghalt, ő lett Csehország és Morvaország közös fejedelme. Az volt a szándéka, hogy egy Németországtól független, nagy szláv birodalmat létesít, aminőt mintegy másfél század előtt Svatopluk kísérelt meg. Megtámadta Lengyelországot, Sziléziát elfoglalta, nagy diadallal és sok zsákmánnyal tért vissza hazájába és vonult be 1039

augusztus 25-én Prágába. Ám az ugyanezen évben trónra lépett III. Henrik német császár nem tűrhette a hatalma veszélyeztetése nélkül maga mellett egy független, és erős szláv államot. Hadat indított tehát Bretiszláv ellen. Bretiszláv megijedt és követek útján megígérte, hogy mielőbb a császár elé járul, hűségsküt tenni. Ígétét azonban nem tartotta meg, hanem helyett a Cseh Erdő szorosait eltorlaszoltatta s mikor a császár az engedetlenkedés miatt ellene vonulva, a neumarkti szorosba akart benyomulni, lesből rajta ütött és megverte. Ezzel betelt a mérték. A császár már 1041-ben három oldalról támadta meg és egészen Prágáig nyomult, Prágát ostrom alá fogta, mire Bretiszláv kénytelen volt megadni magát. Még 1041-ben hűséget esküdött Regensburgban a császárnak és attól kezdve hűséges hűbérese is maradt. Röviddel halála előtt legidősebb fiát, *II. Spitinyevet* választotta meg fejedelemmé, akinek többi fiát alárendelte. Ez ifjabb fiai között felosztotta Morvaországot. 1055-ben halt meg I. Bretiszláv. Fiai mihamarabb egymás ellen fordultak, mert Spitinyev üldözte testvéreit, úgy hogy ezek kénytelenek voltak Magyarországra menekülni. Itt az egyik testvér, Vratiszláv, nőül vette I. Endre, a másik, Ottó pedig I. Béla leányát, azután magyar támogatással *II. Spitinyev* ellen fordultak, akit meg is vertek, mire 1061-ben *II. Vratiszláv* lett a cseh fejedelem, aki morvaországi osztályrészét átengedte öccsének, Othónak. 1092-ig uralkodott. 1086-ban a német császár királyi címmel ruházta föl, de csak a saját személyére nézve; utódait nem illette meg a „király” cím. Utána *II. Bretiszláv* uralkodott 1100-ig. Kegyetlen, belső harcokban kiirtotta Csehországból a pogányság utolsó nyomait is, így véglegesítve Csehországban a kereszténységet. Halálával súlyos zavarok keletkeztek az uralkodói szék betöltése körül. Különböző trónigénylők léptek föl és háborúskodtak egymással negyed századon át, mígnen 1125-ben *Szobioszlávnak* sikerült az uralmat magához ragadnia. Szobioszláv 1140-ig uralkodott, amikor utána *II. Vladiszláv* ül a fejedelmi székbe, akit Rótszakállu Frigyes császár örökös királyi címmel ruházott fel 1158-ban a felsőolaszországi városokkal folytatott harcokban tanúsított magatartásáért. Később azonban összeveszett a császárral, mire ez megvonta tőle a királyi címet. Meghalt 1174-ben. Utána ismét uralomnélküliség következett, majdnem ismét negyedszázadon át. Tíz trónkövetelő küzdött a fejedelemségért, mígnen 1197-ben *I. Przemysl Ottokárnak* sikerült magához ragadnia a hatalmat. Ottokár nagy diplomata volt; lehet állítani, első diplomatája korának. Akkoriban Németország is szomorú viszonyok között tengődött. Két király harcolt az uralomért, Hohenstaufi Fülöp és a Welf-családból való Braunschweigi Ottó. Ottokár előbb Fülöphöz csatlakozott, aki 1198-ban örökös király címmel jutalmazta e lépését. Minthogy azonban az egyoldalról juttatott királyság nem látszott túlságosan biztosnak, Ottokár átpártolt Ottóhoz, aki erre megerősítette Ottokár örö-

kos királyságát. Erre ismét visszatért Fülöphöz. Fülöpöt azonban 1208-ban meggyilkolták, mire a cseh királyt ismét Ottó táborában látjuk, de nem sokáig. Ugyanis III. Ince pápa Hohenstaufi II. Frigyes személyében ellenkirályt állított Ottóval szemben s Ottokár volt az első, aki az új csillag felé fordult. Elébe sietett. Felajánlotta barátságát és szövetségét. És II. Frigyes is megerősítette Ottokár örökös királyságát. Ez történt 1212-ben. Ottokár 1230-ban halt meg. Fiát, *I. Vencelt* már életében, 1216-ban királlyá választotta. Vencel épp oly kiváló diplomatának bizonyult, mint az apja volt. Uralkodása kezdetén viszály támadt Hohenstaufi II. Frigyes császár és a pápa között. Vencel előbb a császárral tartott, de mikor ennek csillaga hanyatlani kezdett, a pápához csatlakozott. A császár hűségén azonban megmaradt sok cseh nemes. Ezeknek élére állott Vencel fia, aki később *II. Przemysl Ottokár* néven lett cseh király. Apa és fiú között polgárháború tört ki, az apa leverte és fogságba ejtette fiát és bebörtönözte. Erre Ottokár kibékült az apjával és ő is a pápa mellé állott, akinek segítségével azután, mikor atyja, *I. Vencel*, 1253-ban meghalt és ő lépett a cseh királyi trónra, Európa leghatalmasabb uralkodójává emelkedett. A magyarok ellen — a magyarok közeli xokona létére — négyszer viselt háborút azonkívül, amelyben *IV. László* a Habsburgi Rudolf szövetségében lépett föl. 1271-ben Győrre nyomult, 1273-ban Nyitrát foglalta el. Sorsát Ausztria történetének vázlatában láttuk. A dürrkruti csatában történt halála után 5 év múlva, 1283-ban, Habsburgi Rudolf császár visszaadta a cseh trónt Ottokár fiának, *II. Vencelnek*, aki 1293-tól Lengyelországnak is királya volt és 1305-ig uralkodott. Az ő fia volt az a Vencel magyar király, aki 1301-től 1305-ig uralkodott.

Lengyelország tulajdonképeni megalapítójának és a menekülő Endre, Béla és Levente magyar hercegek befogadójának, Chrobny Boleszlávnak 1025-ben történt halála után *II. Miciszláv* került a trónra. Rövid nyolc évig tartó uralmát lázongások töltik ki. Az utána következő *I. Kázmér* azonban, aki fiatal éveit a clugnyi kolostorban töltötte s aki bár papíron már 1034-től uralkodója Lengyelországnak, de trónját csak 1041-ben foglalta el, hamarosan végett vetett a lázongásoknak. Erélyes uralkodó. Legyőzte a poroszokat is. Béla herceget segítette *I. Endre* királyunk ellen. 1058-ban halt meg. Utóda *II. Boleszláv*, aki 1088-ig uralkodott, de uralkodásának vége felé kénytelen volt Szent László királyunkhoz menekülni egy lázadás elől. Követte őt 1102-ig a még gyöngébb *I. Ulászló*, aki ellen a fiai lázadtak fel. Az őt követő *777. Boleszláv* már ismét erélyes uralkodó. Pomerániára is kiterjesztette hatalmát. Könyves Kálmán királyunk szövetségese volt, de azért udvarába fogadta a Kálmán elől menekülő Álmos herceget s Halics miatt háborút is viselt a magyarok ellen, sőt Kálmán király megragadott fiát, Borist ő támogatta kezdetben a vélt trónigé-

nyeiért folytatott küzdelmeiben. 1139-ben történt halála után *II. Ulászló* következett, de ezt 1146-ban, elűzték. Helyébe *IV. Boleszláv* lépett, aki 1173-ig tartó uralma alatt a németek hűbérese lett. Az utána uralkodó *III. Miecisláv* rövid négy év alatt ismét kiterjesztette Lengyelország határait majdnem az egész régi területre, de 1177-ben elűzték, helyébe *II. Kázmér* ült, aki 1194-ig uralkodott. Utána ismét *III. Miecisláv* következett 1206-ig. Ekkor *Leszjek, az első választott király* lép trónra. Addig a királyok Isten kegyelméből, saját erejük jogán ültek a trónuson. Amint mondani szokták: a királyság nem jog, hanem tény. Közben 1215-től *Kálmán* magyar herceg a király de 1218-ban elűzik. Leszjek után 1227-től 1241-ig *Laszkonog Ulászló* következett, a lengyel *IV. Béla*. Ugyanis ő alatta támadták meg a tatárok Lengyelországot s ő a liegnici csatában vereséget szenvedett. Csak ezután fordultak a tatárok Magyarország ellen. De uralma alatt már előbb is történtek kedvezőtlen események. Elvesztette Pomerániát. Majd *Dániel*, *Halics* ura, *IV. Bélát* ismerte el hűbérurául. Emiatt a következő lengyel király, az 1279-ig uralkodó *V. Boleszláv*, súlyos harcokat is folytatott Dániellel. 1279-ben a jelentéktelen *Fekete Loszko* szerzi meg a hatalmat, de 1288-ban elűzik. Ezután két éven át *IV. Henrik* sziléziai herceg, majd 1293-ig *Przemiszláva* uralkodik, mikor is *II. Vencel* cseh király egyesíti uralma alatt Lengyelországot Csehországgal.

Ezek az országok, melyek történetét itt vázoltuk, nem voltak független államok. Lengyelország ugyan többször dicsekedhetett önállósággal, többször azonban Lengyelország is Németországtól függött. Ausztria, Stájerország, Krajna, Karinthia, Tirol, Cseh- és Morvaország Németországnak szerves alkotórészei voltak, bár bizonyos tekintetben, ideig-óráig szintén függetlenítették magukat. A szerves eggyüvé tartozást viszont nem kell úgy képzelni, mint a mai államok után gondolhatnánk. Az államhoz, a német birodalomhoz, amely számos ilyen többékevésbé független ország és tartomány egymáshoz fűzése által keletkezett, a közös főuralkodó, a császár, illetve német király kezébe lett hűségeskü kötötte őket csupán, a főuralkodó tényleges erején és hatalmán kívül, amely nem volt mindig elegendő nagy. Magában az országban a hűbéres fejedelem volt a legfőbb hatalom, mintha független lett volna az ország a közös nagy birodalomtól. Ezért van ezeknek az országoknak külön történelmük, mert tényleg külön államok is. A császár, illetve német király hatalma fölötti állam hatalma gyanánt jelentkezik, amely mellett magának a császárnak is lehetnek, sőt voltak — hiszen tényleges hatalma ezeken nyugodott — saját külön országai, királyságai, fejedelemségei, hercegségei stb., amint azokat a német uralkodók címeiben mindig felsorolva látjuk. A német császárok helyesen német-római császárok. Tulajdonképp német királyok; a király címnek azonban csak *német* közjogi jelentősége van: a német király a leg-

főbb német méltóság; a német-római császári cím egyházi elismerése a német király *világhatalmi* jelentőségének.

Aki a német birodalom e korbeli történetét teljességében akarná vázolni, az előbb ezeknek az összetevő országoknak és országocskáknak a történetét volna kénytelen megvilágítani. Erre itt nem vállalkozhatunk. A minket érdeklő német birodalmi államok történetét adtuk. Időrendi összefüggés megvilágítása végett a továbbiakban csupán a német császárok egymásutánját adjuk és utalunk a bennünket netalán érdeklő fontosabb eseményekre.

II. Konrád császárt 1039-től 1056-ig *III. Henrik*, majd 1106-ig a leghosszabban uralkodó és egyik legviszontagságosabb életű német császár, *IV. Henrik* követte. A német birodalom az erélyes *III. Henrik* alatt hatalmas kiterjedést nyert. Ő volt Péter királyunk támogatója is, az egyetlen német császár, akinek Magyarország, ha mindjárt csak nem egészen két éven át is, hűbérese volt Péter második uralkodása idején. Salamon király is hajlandó volt a német hűbérséget vállalni *IV. Henrik* alatt, ez azonban hajlandóság maradt: Salamont az elűzetése után nem sikerült többé a magyar trónra visszaültetni. Egyébként is más gondja volt éppen abban az időben *IV. Henrik*nek. 1073-tól 1075-ig a szászok ellen volt kénytelen harcolni, majd 1075-ben megindult az investitúra 2-harc. 1076-ban *VII. Gergely* pápa egyházi átokkal sújtotta, minek következtében kénytelen volt vezekelni: Canossában mezítláb, fején hamu, bűnbánó szőrcsuhában esdekelt bocsánatért, amit meg is kapott. (Ez a „kanosszajárás” kifejezésnek történeti eredete.) 1084-ben Rómában császárrá koronázták, majd hat éven át belharcolat vívott alattvalóival, azután hét évig Itáliában háborúskodott. 1105-ben fellázadtak ellene a fiai, úgy hogy megváltás volt rá, egyébként is már élemedett emberre, a halál. Követte 1125-ig *V. Henrik*, aki 1111-ben a pápát fogságra vette, majd 1122-ben egyezsége lépett a pápasággal Wormsban. (Wormsi concordatum.) 1137-ig *Szász Lothár* volt a császár. 1134-ben *Medve Albert* kap tőle egy területet, melyen megalapítja Brandenburgot. Azután 1152-ig *III. Konrád*, majd 1190-ig *Rötszakállú (Barbarossa) vagy I. Frigyes* a császár. Rötszakállu hat hadjáratot vezetett Itáliába a pápa és az olasz városok ellen. Ebbe a korba esnek a keresztes hadjáratok, melyeknek hangoztatott célja a Szent Föld felszabadítása volt a hódító izlám hatalma alól, Így *III. Konrád* és *Rötszakállu Frigyes* is vezetett Szent Földre keresztes hadjáratot. Rötszakállu az általa vezetett keresztes hadjárat során halt meg 1190-ben. Utódai: *VI. Henrik*, majd *Fülöp* és *IV. Ottó* ellenkirályok, álta-

Bár *VII. Gergely* pápának Salamonhoz intézett levele szerint a hűbéruraságot átadta „Szent Péternek”.

² Lásd a pápaságnál.

lános belső zavarok mellett, míglen *Hohenstaufi II. Frigyes* a pápa segítségével rendet nem teremt. II. Frigyes alatt felvirágzott Németországban úgy a gazdasági, mint a szellemi élet. Később ő is ellentétbe kerül IX. Gergely pápával, mire a pápa egyházi átokkal sújtotta, ellenkirályt állított ellene. 1250-ben bekövetkezett halála után utóda, *IV. Konrád* is folytatta a harcot Itália és a pápa ellen. 1254-től interregnum, uralomnélküliség, anarchia van Németországban, mígnem 1273-ban a német rendek *Habsburgi Rudolfot* választották német királlyá. Az ő sorsát eldöntötte a már ismertetett 1278. évi dürnkruti csata, amely II. Przemysl Ottokár országait az ő hatalma alá juttatta és neki a választás névleges joga mellé a meghódított országok tényleges hatalmát és az ezzel járó tekintélyt biztosította. Rudolf 1291-ben történt halála után *Nassaui Adolf* került 1292-ben uralomra, de őt 1298-ban az Ausztriából már ismert Vaskezű Albert, vejének, III. Endre magyar királynak tetemes hadi támogatásával a göllheimi csatában legyőzte és mint 7. vagy *Osztrák Albert*, ő lett a német császár.

Meg kell itt emlékeznünk arról, hogy a német lovagrend 1230 körül kezdi meg azt a hódító tevékenységet, mellyel a pogányoktól fokozatosan területeket ragad el, amely területekből és Brandenburgból alakul ki később Poroszország. Ez időben hatalmuk már meglehetősen kiterjedt, de 1300 körül még állandóan emelkedik és erősbödik.

Pápaság. Szent István királyunk trónraléptétől 1304-ig, amikortól az avignoni pápák kora következik, 70 pápa és ellenpápa ült Szent Péter apostoli székében. Nevezetesebb közülük a mi szempontunkból *II. Szilveszter* pápa, aki Szent Istvánnak a Szent Koronát küldötte. Azután tudni illik, hogy 1054-ben történt *végleges* keleti egyházszakadás idején *IX. Leó, II. Viktor* és *X. István* pápák uralkodtak, akik alatt megtörtént és véglegesen fogantatva ment a különválás, aminek egyébként ők csak szenvedő alanyai, mert az évszázados előzményekben részük nem volt. Legnevezetesebb reánk nézve több vonatkozásban a szigorú életű Hildebrand nevű szerzetesből felemelkedett *VII. Gergely*, a nagy pápa, aki 1073-tól 1086-ig uralkodott. Magyar szempontból rendkívül jelentős pápa, mert *kifejezetten állást foglalt a magyar függetlenség mellett több ízben is, Így Salamonnak ezt írja: „Te a királyi erényektől és erkölcsöktől eltántorodva, Szent Péter jogát és tiszteletét megcsorbítottad, midőn az ő országát (Magyarországot), mint hallók, a németek királyától fogadtad el hűbérül. Ha ez igaz, miként remélheted Szent Péter kegyelmét és a mi jóindulatunkat?”* Majd Gézához így ír: „A magyar királyságnak, mint a többi legnemesebb királyságnak is, saját szabadságában kell fennállani és nem lehet más ország királyának alávetve, csak a Szent és egyetemes anyának, a római egyháznak, *amely alattvalóit nem tekinti szolgáltnak, hanem fiainak.*” Ekkor már dült VII. Gergely és IV. Henrik között az investitúra-harc, lehetne tehát azt állí-

tani, hogy VII. Gergely számításból foglalt állást a magyar függetlenség mellett. Am a IV. Henrikkel folytatott küzdelmének olyan elvi oka volt, amelybe a királyságok függetlensége általában és így a magyar királyság függetlensége különösen is beletartozott, tehát belső ellenmondást kellene megállapítani, ha VII. Gergely számításból állott volna a magyar függetlenség mellé. A pápa és a császár összeütközésének oka ugyanis abban rejlett, hogy VII. Gergely túrheterellenek találta, hogy egyházi tisztségeket vidéki hatalmasságok anyagi érdekek figyelembe vételével és ne tisztán vallási szempontból egyházi hatóságok töltsenek be. Egyházi javadalmakat a világi uralkodók rendszerint pénzért adományoztak. Ez az úgynevezett szimonia. A javadalomba történő beiktatást, bevezetést, birtokbaadást nevezték *Investitúrának*. Az volt tehát a vita tárgya, ki adományozzon egyházi javadalmat: a császár és a többi világi urak-e *pénzért*, vagy az egyházi szervek vallási szempontok szerint? *Elvileg* nem vitás, ki mellett az igazság? De ennek folytatása logikailag az is, hogy *Isten kegyelméből való* király más királynak nem lehet alávetve, csak isteni hatalomnak. S tudva azt, hogy VII. Gergely szigorú életű szerzetesi sorsból emelkedett Krisztus helytartói trónusára, kétségtelennek kell tartanunk, hogy nyilatkozatait meggyőződés fűtötte, mikor a magyar királyság függetlenségét hangoztatta, mely csak Szent Péternek van alárendelve. Ő hangoztatta először, hogy Szent István az országát Szent Péternek ajánlotta föl s mint a királyok fölé rendelt bíró, a német császárokkal szemben a magyar királyok, I. Géza, majd Szent László mellé állt. Viszont Géza és Szent László is a pápát támogatta annyira, hogy Szent László feleségül vette Sváb Rudolf leányát, akit a pápa (IV. Henrikkel szemben) német ellenkirályul, illetve császáruul állított Németországban. Magyarországot ez a küzdelem döntő tényezővé tette Kelet-Európában. Egyházi érdek volt minél erősebb Magyarország, amely belátásnak eredményeként megállapítható, hogy míg Salamonnak Géza és László elleni mogyoródi csatájában csak 45 megye dandárai harcoltak, László uralkodásának vége felé már 72 a megyék száma, ami azután azóta alig is változott. Fontos IV. Kelemen (1265—1268) pápasága is. Kelemen pápa ugyanis, hogy a német-római császárok hozzátartozói uralmának¹ a kellemetlenül közeli Sziciliában és Dél-Itáliában véget vessen, rábírtá IX. vagy Szent Lajos francia király fivérére, Anjoui Károlyt, foglalja el Sziciliát, illetve Nápolyt s nyomban meg is koronázta királlyá. Károly eleget tett a pápa kívánságának s kiverte Sziciliából a németeket, de azután szükségesnek látta, hogy szövetségeseket keresen. A pápa közvetítésével Magyarországhoz fordult, IV. Bélával kezdett tárgyalni, majd ennek halála után V. Istvánnal megegyezett 1269-ben. Az egyezmény szerint véd- és dacszó-

¹ V. ö. középolaszországi előadásunkat.

vétiséget kötöttek. Ezt megerősítették azzal, hogy Károly király fia és örököse, Anjou Sánta Károly részére feleségül nyerték V. István egyik leányát, Máriát, viszont Károly király leányát, Izabellát vagy Erzsébetet, V. István fia és örököse, a későbbi Kun László királynak jegyezték el. A korszak végén, 1288-tól 1292-ig IV. Miklós volt a pápa.

Olaszországban is jelentős hatalomra tesz szert a pápaság. Az egyházszakadással egy időben kialakul az Egyházi Allam, mely VII. Gergely idején már terjedelmes területet vall magáénak. Időközben a *normandok* elfoglalják Dél-Itáliában a görögöktől utolsó itáliai területüket, Barit. A pápa szövetséget köt velük. 1139-ben egész Dél-Itáliát Nápoly szerzi meg, de 1194-ben házassággal VI. Henrik német császár keríti magához s 1265-ig, illetve 1268-ig* az ő családja uralkodik is. Észak-Itáliában a városok önálló államhatalommá fejlődnek s 1256-ban Velence és Génua között 125 éves kereskedelmi háború veszi kezdetét. 1265-ben megjelennek Nápolyban az *Anjouk* és uralkodnak ott 1442-ig. Ebben a keretben Itália állandó színhelye a német császárok hadjáratainak, melyeket a pápaság és az olasz városok ellen vezettek változó szerencsével, valamint színhelye a független városok ellenségeskedéseinek.

”Franciaország története 1031-től 1060-ig, illetve 1108-ig, *I. Henrik és I. Fülöp* alatt, a *nagy kirajzások kora*. A normandok *Tankréd fiainak* vezetése alatt megalapítják a délitáliai normann államot. *Hódító Vilmos* normandiai herceg 1066-ban elfoglalja Angliát. *Henrik* burgundi herceg megalapítja 1095-ben a portugál királyságot, *Bouillon Gottfried* pedig 1096-ban szent Földre vezeti az I. keresztes hadjáratot.¹ A belső helyzetet azonban zavarok jellemzik. Éppen ezek levezetésére szükségesek a kirajzások, melyek a békétlen elemeket foglalkoztatják, illetve eltávolítják. Az utódok, *Vastag vagy VI. Lajos* (1108—1137), *VU. Lajos* (1137—1180), *II. Fülöp* (1180—1223), *VIII. Lajos* (1223—1226), *IX. vagy Szent Lajos* (1226—1270), *III. Fülöp* (1270—1285) és *IV. vagy Szép Fülöp* a kirajzoltak otthon maradt birtokainak megszerzésére törekednek, Angliával hadakoznak az oda kivándorolt normandok birtokai miatt, másrészt egyre-másra küljebbitgetik országuk határait. A fejlődés fokozatos. Vastag és VII. Lajos háborúi még eredménytelenek, de II. Fülöp már elszedi Földnélküli János angol király franciaországi hűbérbirtokait és hatalmát Dél-Franciaországra is kiterjeszti. Szent Lajos hatalma már a Földközi-tengerig kiterjed, Szép Fülöp pedig, a középkor legnagyobb francia királya, véget vet Franciaországban az addigi német rendszerű hűbérmonarchiának és olyan közjogi szerkezetűvé alakítja át királyságát, mint aminő Szent István magyar királysága volt.

¹ Előbb is voltak Szent Földre vonuló, keresztes hadaknak nevezett hordák.

Anglia és Skócia uralkodó családja ez időben rokoni összeköttetésbe lépett Szent István királyunkkal. Az angolok utolsó törvényes királya, *Edmond* felkelt a hódító dánok ellen, de *Nagy Kanut*, a dánok, svédek, norvégek királya leverte és ezzel megszilárdította a dán uralmat Angliában. Edmond 1016 november 30-án meghalt. Két piciny fiacskáját, a szinte csecsemő korban lévő kis Edmondot és Eduárdot Nagy Kanut elküldte Dániába, féltestvéréhez, Olafhoz, hogy ölje meg őket. Olaf nem ölte meg, hanem elküldte őket Magyarországra, Szent Istvánhoz 1017-ben. Edmond a magyar udvarban meghalt, *Eduárd azonban felnövekedett és feleségül vette Szent István leányát, Ágotát*. Ebből a házasságból egy fiúgyermek, Edgár és két leány származott, *Krisztina* és *Margit*. Margitot nőül vette III. Malcolm skót király, akinek nevét a magyar közönség Shakespeare „Macbeth” című tragédiájából ismeri: ő öli meg nemcsak a tragédiában, hanem a történelem szerint is Macbethet. Margitot később szentté avatták, ő a skótok szentje: Skóciai Szent Margit. Közben Nagy Kanut után Angliában 1035-től 1040-ig *Harold*, 1042-ig *Harthanut* uralkodott, akivel kihalt Nagy Kanut családja. Az angolok ekkor visszatértek ősi királyi családjukhoz és megválasztották a dánok hozzájárulásával Edmond öccsét, *Hitvalló Eduárdot*, akit azonban a normand Hódító Vilmos a hastingsi csatában lever. 1066-tól 1087-ig *Hódító Vilmos*, azután *II. vagy Vörös Vilmos* uralkodik, aki 1093-ban Skóciát is elfoglalja. Malcolm elesik. Vörös Vilmost 1100-ban meggyilkolják. Emiatt új vérvivatar van készülöben hódítók és leigáztottak között, amelyet Szent István dédunokája hárit el. Malcolm és Szent Margit házasságából ugyanis született *Matild* nevű leánygyermekük. Az általános összecsapást úgy háritották el, hogy Hódító Vilmos második fia, Henrik, nőül vette Matildot. 1100 november 11-én volt az esküvő. Ugyanaznap koronázták Matildot Anglia királynőjévé. A magyar, angol és skót királyok véreből származó Matild (Maud) királyasszony és férje, a normand Hódító Vilmos fia, I. Henrik útján az Angliában *345. éven át uralkodó Planta genett családba* is átöröklődött az Árpádok vére.¹ *I. vagy Könyves Henrik* 35 évig uralkodott. Könyves Henrik adta London első szabadságlevelét. Alatta kezdődik százok, normandok és dánok összeolvadása. A következő király, *Blois István* 19 éves uralkodása egyetlen hosszú nagy polgárháború, melyet csak utóda, az 1189-ig uralkodó II. Henrik szüntet meg.

¹ *Fest Sándor*: Szent Margit skóciai királyné magyar származása, *Budapesti Szemle*, 1935 szeptember. — A Gif fürd, Maule, Berthnik, Fethikran, Chreichtown, Leslie és Drummond skót családok a Margittal kiment magyar kísérők lezármazói. A Drummond-család őse, I. Endre királyunk törvénytelen fia, III. Malcolm királlyal együtt esett el a Vörös Vilmos elleni ütközetben 1093-ban.

Ő szervezi meg Angliát, királyi hatalmát úgy területileg, mint jogilag, saját alattvalói irányában is kiterjeszti, erősíti, különben békés uralkodó. *Oroszlánszívű Richárd* részt vesz a harmadik keresztes hadjáratban, de visszafelé, 1192-ben, mint Ausztria történetében láttuk, az osztrák Erényes Lipót fogóságába esik, melyből úgy kellett kiváltani. 1199-től 1216-ig Anglia egyik legnevezetesebb királya uralkodott, *Földnélküli János*. A folyton erősbbödő francia uralkodók igyekeztek a kirajzott normandok birtokait megszerezni. Emiatt állandó harcban állottak Hódító Vilmos utódaival. Földnélküli Jánost sikerült francia birtokaitól megfosztani. A pápa 1208-ban egyházi átokkal sújtotta, 1213-ban hűségesküt tett a pápának, 1214-ben forradalom tört ki ellene, 1215-ben kiadta a Magna Chartát, az angol arany-bullát. Sorsa is hasonló a mi arany-bullát kiadó II. Endre királyunk sorsához.. Utána 56 éven át, 1272-ig III. Henrik uralkodik, akit a franciák szintén megvernek. *1258-ban összeül a Westminster és oxfordi parlament latin helyett — hazai angol nyelven.* 1264-ben forradalom, 1265-ben is. *1265-ben Oxfordban összeült Európa első népképviselői parlamentje.* A következő Eduárd 1307-ig uralkodott. *Alatta a parlament két házzá alakult.* Viszont a városok és grófságok kezdtek felségjogokat gyakorolni.

Spanyolországban minden forr. Örökös küzdelmek folynak az arabok és keresztény államcskák között, amelyek hovatovább egyesülnek és közösen lépnek fel az arabok ellen. Nevezetesebb esemény, hogy *Aragónia 1287-ben törvénybe iktatja a miniszterek felelősségét.*

Oroszországban 1015 és 1019 között *Szvjetopolk* uralkodik, aki három fivérért megöli, *Jarozsláv* viszont, aki azután 1054-ig uralkodik, őt veri meg. Jarozslávnak szerencsés hadjáratai voltak összes szomszédai, lengyelek, litvánok, észtek, besenyők, palócok ellen, ő szerkesztette az első orosz törvénykönyvet. Két, minket nem érdeklő uralkodó, *Izjeszláv* és *Vzjevolod* után 1093-ban *Szvjetopolk* (II. Vladimir) nevű uralkodó került trónra, aki 1113-ig uralkodott. Az ő leánya volt Könyves Kálmán királyunk második felesége, akinek fia volt Boris herceg. A következő fejedelmek minket nem érdekelnek. Fontosabb esemény, hogy az 1146-tól 1154-ig uralkodó *II. Izjeszláv* alapította Moszkvát. 1175-ben egymástól független és egymással folyton hadakozó tíz fejedelemség alakult, míg azután *Dsingiz* kán 1224-ben egész Dél-Oroszországot hatalma alá hajtotta s onnan rablóhadjáratokat folytatott Észak-Oroszország ellen. 1237-ben *Batu* kán több mint ezer orosz helységet, köztük Moszkvát porrá égetett s megalapította a *kipcaki aranyhorda birodalmat.*

Szerbia és Horvátország történetét a nemzetiségi kérdésnél vázoljuk. Itt csak azt emeljük ki, hogy Uros szerb fejedelem fia, Belus bán, II. Béla királyunk nejeinek, Ilonának fivére,

Magyarország nádora, majd a tizenkét éves korában trónra került II. Géza királyunk gyámja is volt kiskorúságában.

A görög, illetve keletrómai császárságban 1028-tól uralkodó *III. Románt* 1034-ben megölik. Utána 1041-ig *IV. Mihály*, 1042-ig *V. Mihály*, 1054-ig *IX. Konstantin*, 1056-ig *Theodora*, 1057-ig *VI. Mihály*, 1059-ig *Izsák*, 1067-ig *X. Konstantin*, a mi szempontunkból jelentéktelen császárok ülnek a trónon. A következő *IV. Románt* 1071-ben a törökök elfogják és kivégzik. Utóda, *VII. Mihály*, 1073-ban koronát küld I. Géza királyunknak, a Szent Korona alsó részét. A törökök az ő uralkodása alatt elfoglalják Kis-Ázsiát, Niceát. 1078-ig uralkodott. Majd 1081-ig *III. Nikefor*; azután 1118-ig *I. Elek* (Alexios) a császár. Itáliából ő már teljesen kiszorult, — mint láttuk, a normannok verték ki —, de a török támadást ő még visszaveri, sőt a keresztes hadak segítségével Niceát is visszafoglalja. A következő *II. János*, a mi Szent László királyunk leányát, *Piroskát* veszi feleségül. Fiuk, *I. Mánuel* 1143-tól, János halálától, 1180-ig uralkodott. Anyja jogán igényeket támasztott Magyarországra. 1154-ben László és István magyar hercegek az ő udvarába menekülnek fivérük, II. Géza elől. István itt feleségül vette Mánuel unokahugát, Máriát; ő lett később *IV. István* királyunk. Miután Mánuelnek gyermeke nem volt, örökbefogadta II. Géza királyunk fiát, Bélát, trónöröklési joggal. A görög császári trón reményében Béla a nevét Elekre (Alexios) változtatta. Mánuel második neje azonban fiút szült, így Elek-Bélát kárpóolták a császárné nővérének, Ágnesnek kezével és gazdag hozománnyal. Béla visszatért Magyarországra, ahol *III. Béla* néven lett király. Ez a családi összeköttetés Mármelt nem gátolta, sőt arra bátorította, hogy 1164-ben elfoglalja a Szerémséget és Dalmáciát. Mánuel után fia, *II. Elek* 1183-ig, majd utána *II. Izsák* uralkodott 1195-ig. Izsák neje *III. Béla* királyunk leánya. Izsák alatt a görög császárság elveszítette Ciprus szigetét és Bulgáriát. A következő *III. Elek* alatt megbukik a görög császárság: a frank keresztes hadak és Velence 1204-ben megalapítják romjain a latin császárságot, amely 1261-ig élt, de az utolsó latin császár, *II. Balduin* alatt, az ország már csak Trapezuntra és Niceára szorítkozott. Azután ismét visszaállt a görög császárság, de sorsa volt immár a halál, amely 1453-ban következett be, mikor *II. Mohamed* szultán *XI. Konstantin* császártól a várost elfoglalta, miután a birodalom már a XIV. század második felében is csak Konstantinápolyra és vidékére szűkült.

Meg kell emlékeznünk a törökökről, akik ugyan ekkor még csak Ázsiában hadakoznak, de az 1288-tól 1326-ig uralkodó *Ozmán* már egész Kis-Ázsiát elfoglalta és sikeresen harcolt a görögök ellen.

XV.

A királyi vagyon egyéni és közjogi egyeégének krónikája.

A 20 Árpádházi és 2 rokon királynak közismert politikai, krónikás története főbb eseményeiben a következő:

Géza fejedelem 997-ben hunyta le szemét. A trónon fia, *István* követte.

István pogány neve *Vajk* volt, ami *győzőt* jelent. Az István nevet Vajk a keresztségben kapta. István magyar jelentése koszorú, korona, valószínű tehát, hogy a név valamilyen kapcsolatban van a koronázással, habár az István név egyben a passauai egyház védőszentjének a neve is, aki után a források szerint, a keresztelő pap személyére tekintettel, adták neki e nevet: Sztefanosz-koszoru. Király János egyetemi tanár fejtegetései szerint eredetileg nem korona, hanem koszorú ékesítette a fejedelmet, a királyt, — és ennek a jelentősége az volt, hogy amiként a gyűrű, a koszorú formájú vár megvédi ellenséges támadásoktól a megtámadottakat, úgy a koszorú is, — később korona, — isteni erővel védelmezi azt, akinek fejére tették. Valószínű, hogy ez a hit is szerepet játszott akkor, mikor István a nevét a keresztségben kapta.

Bármilyen volt az István név fölvetelének az előzménye, történelmi tény, hogy István uralkodásának a legelején, mihelyt az ellene támadókat leverte, szükségesnek látta, hogy a maga számára koronát kérjen. Sokan ezt kétségbe vonják. Minthogy azonban a korona ma is itt van és más eredetéről nem tudunk, el kell fogadni, hogy István a pápától kérte és kapta.

István ekkor már nagy küzdelmek, véres belháborúk diadalmas befejezése után állott és így a pápa örömmel küldte neki a királyi koronát, melyet azután még 38 esztendőn keresztül viselt.

Bármily nagyok voltak is Istvánnak kül- és belpolitikai sikerei, a családi élete, mint általában az Árpádoké, a legszomorúbbak közé tartozott, nem azért, mintha feleségével lett volna összeütközése. Család alatt nem is csupán házaséletét és gyermekeinek sorsát értjük, hanem az egész Árpádházét. Egyetlen fia, a szép reményekre jogosító Imre herceg, vadászaton vadkan áldozata lett, családja többi tagjait pedig István maga üzte el vagy nyomorította meg.

Érdekes, hogy a magyar történelemben a vadkan kétizben is milyen tragikus szerepet játszik. Először Imre hercegnél, azután, majdnem 700 esztendő múlva, Zrínyi Miklósnál. Mindkét férfi reménysége volt a nemzetnek és mindkettő vadkan áldozatául esett. Egyik alkalommal sem maradt el a gyanú, hogy a vadkan önerejéből nem diadalmaskodott volna. Idegen kezek közreműködését gyanította mindenki mind a két esetben. De ebben a vonatkozásban semmiféle bizonyíték nincsen. Imre herceg esetében olyan nézetek is merültek föl, hogy ez az Isten büntetése volt az apának saját népével szemben tanúsított szigorúságáért.

Aki nem az embert tartja a történelem irányítójának, hanem a gazdasági erőket, az természetesen semmiféle következményt nem fűz az ilyen eseményekhez, mert hiszen eszerint mindegy volna, ki következik: a belső gazdasági erők úgyis ugyanabban a vágyban viszik a társadalmat. Aki azonban az embert állítja előtérbe, az sajnálattal emlékezik vissza ezekre az eseményekre, amelyek a nemzet sorsát végzetesen befolyásolták.

István király már meggyőződéses keresztény volt, nem úgy, mint édesapja, Géza fejedelem. Neki élő hite volt a Krisztus vallása. Ő igaz meggyőződésből igyekezett népét, sokszor akarata ellenére, a keresztény hitre téríteni, még pedig nemcsak a köznépet,

hanem a legmagasabb rangú tisztviselőit és rokonait is, így egyebek közt Gyula erdélyi vajdát, akit hosszas harcokban győzött le, Székesfehérvárott — kifejezetten akarata ellenére — a családjával együtt megkereszteltette, azután azonban a Képes Krónika szerint, mint atyját, tisztességesen, — ellenben Anonymus szerint: egész élete folytán börtönben tartotta.

Uralkodásának kezdetén a törzsfők, akik közül kettő István rokonának látszik, lázadásokat szítottak ellene, melyeket azonban könnyen leverte. Különbféle háborúi voltak, így a német császársággal szemben is, amely kedvezően végződött, s a háború eredményéhez képest István Magyarországhoz csatolta a Lajtától Bécsig elterülő síkságot, jóllehet a német császár volt a támadó fél.

Miután a fia, Imre, meghalt, az Árpádházi hercegeket pedig nem tartotta elég jó keresztényeknek — így közlik a krónikák — azért nővérének, Urseolo velencei dogé feleségének a fiát, Pétert akarta trónjának örökösévé tenni. Hogy emiatt a többi Árpádházi herceg föl ne léphessen, azért Vazulnak szemeit kiszúratta, füleibe pedig forró ólmot öntetett. Ez akkoriiban szokásos volt, ha azt akarták az uralkodók, hogy a trónörökös az uralkodásra képtelen legyen. Erre a többi Árpádházi herceg, — Vazulnak, vagy talán István testvérének, Lászlónak gyermekei — Lengyelországba menekültek.

Kézai krónikája szerint nem István, hanem felesége, Gizella és az ő idegen kísérete követte el a borzalmas cselekményt s maga István segítette elő az ő rokonai menekülését.

István 1038-ban halt meg és utána csakugyan Péter lépett a trónra, aki megfelelt ugyan István ama kívánságának, hogy formailag keresztény legyen, de mivel idegen volt és idegenekre bízta az ország kormányzását, erkölcstelen életével senki családi életét és vagyonát nem kímélte, alattvalói elfordultak tőle, gyűlést tartottak és azon megválasztották Szent István másik rokonát, illetve sógorát, Aba Sámuel, Pétert pedig 1041-ben elűzték.

Péter III. Henrik német császárhoz folyamodott, tőle kérte, hogy segítse vissza az ország élére, aminek fejében följánlotta Henriknek hűbérül az országot. Aba Sámuel úgy kísérelte meg trónja megmentését, hogy Szent István hódításait visszaadta a németeknek. A császár azonban az egész ország feletti uralmat aarta, ezért 1044-ben betört az országba.

Aba Sámuel védekezett, de védekezése előre sikertelennek mutatkozott, mert összeveszett az ország nagyuraival, miután uralkodói jogait komolyan vette és szigorú volt az urakhoz. Ezek tehát elpártoltak tőle és így III. Henrik hadai Ménfőnél legyőzték Aba Sámuel, akit menekülés közben meggyilkoltak.

A győztes III. Henrik ismét Pétert ültette a magyar trónra, akit 1045-ben meglátogatott, mikor is Székesfehérvárott, a templomban, mise alatt Péter, a magyar király, arany lándzsát adott át Henriknek, ami az akkori idők szokása szerint annyit jelentett, hogy elismeri magát a német császár alattvalójának, hűbéresének.

A német alattvalóság azonban nem soká tartott. Az elégedetlen magyarok Csanádon gyűlést tartottak és a külföldre menekült Árpádházi hercegeket, Endrét, Bélát és Leventét hazahívták. Béla nem jött haza, Endre és Levente azonban hazajöttek, amikor is, — mint a krónikás írja: — „a magyarok egész sokasága csapatostul tódult hozzájuk és ördögi sugallattól bujtogatva, makacsul azt kérték a hercegektől, engedjék meg, hogy az egész nép pogánymódra éljen, a püpököket és papokat megölje, a templomokat lerombolja, a keresztény vallást elhagyja és a bálványokat tisztelje. Meg is engedték nekik, hogy szívük kívánsága szerint éljenek és vesszenek ősapáik babonáiban, miután különben nem harcoltak volna Péter király ellen Endréért és Leventéért.”

A német uralom tehát a pogány hithez való visszatérést eredményezte.

A nemzet azt hitte, azért került az ország német uralom alá, mert keresztény lett. Rövid idő múlva

azonban kiderült, hogy a német uralom és a keresztény vallás mégsem jelenti ugyanazt.

Endre király, miután Pétert elűzte, Székesfehérvárott 1046-ban megkoronáztatta magát s azután elrendelte, hogy mindenki térjen vissza a keresztény vallásra. Viszont a németek fennhatóságát nem ismerte el. Erre a német császár megtámadta az országot,

Endre a németek ellen hazahívta Lengyelországból öccsét, az addig távol maradt Béla herceget, de főként a német ellen maga mellé tudta sorakoztatni az egész nemzetet s így megfelelő haderővel rendelkezett.

Henrik császár seregei először a Dunántúlra törtek be. A védelemmel megbízott Béla herceg mindent elpusztított az útjukból s így a német hadak megfelelő élelmezés híján kénytelenek voltak az országból kimenekülni.

Csakhamar újabb német támadás fenyegette az országot. Ekkor pedig egy Zothmund nevű bűvár megfúrta Pozsonynál a németek hajóit, mire ismét kénytelenek voltak kivonulni.

A császár végül is belenyugodott abba, hogy Magyarországról le kell mondania.

Amit a német császár hadai elérni nem tudtak, azt elérte az uralkodóház tagjainak viszálya.

Endre azt Ígérte Bélának, hogy mint hercegséget, neki adja az ország harmadrészét és halála után ráhagyja az országot. Béla erre az ígéretre jött haza Lengyelországból. Később Endrének fia született, Salamon. Ekkor, a krónikák leírása szerint, színpadias jelenetek között visszavonta Endre király a Bélának tett ígéretét. Béla fellázadt Endre ellen és győzött. Endre kevéssel utóbb meghalt és Béla lett Magyarország királya.

Ez a viszály főképp azért fontos, mert ekkor Bélaival szemben Endre is a németekhez folyamodott, akiket annakidején az ő utasítására Béla kiverj az országból. A német pártfogás kedvéért Endre a fiát,

Salamont, a német császár leányával házасította össze, ami újabb német igényeknek adott tápot. A nemzet nagyobb része azonban Béla herceg mellé állott, talán nem is Béla személyi kiválóságainál fogva, hanem azért, mert ismét a németek ellen kellett harcolni. E harcok és pártoskodások vagyoni rugóit még nem sikerült földéríteni.

Béla rövid ideig uralkodott, mindössze 1060-tól 1063-ig. Uralkodása kezdetén minden faluból két-két jóbeszédű embert hívott Székesfehérvárra gyűlésre. Ez az első, általános választójogra alapított országgyűlés, melyben nem a nemesi jelleg játszott a főszerepet. A gyűlés mindenekelőtt a pogány vallás visszaállítását kérte a királytól. Béla erre szétverte őket. Ez volt a pogányság utolsó nagyobb szabású megmozdulása.

A németekhez menekült Salamon királyfi megkísérelte, hogy a német császár segítségével megszerezze a magyar trónt. A császár hajlandó is volt támogatást adni. Hadat indított Magyarország ellen, ám Béla szemoeszállott s a nemzet a németek ellen ismét támogatta Bélát. Mielőtt azonban a háború sorsa eldőlt volna, Béla szerencsétlenség áldozata lett. Fiai: Géza, László és Lamberth — nem harcoltak a németekkel, hanem átengedték Salamonnak a királyságot, ők maguk megelégedvén hercegséggel. *Salamon* így 1063-ban trónra jutott és 1074-ig uralkodott. Amíg jóban volt a hercegekkel, segítségükkel sikereket ért el: a mai Románia területéről betörő kunokat, illetve besenyőket Erdélyben, Cserhalomnál megsemmisítette, Nándorfehérvárt a görögöktől elfoglalta stb. Később ismét kitört a családi viszály. Salamon király és Béla fiai között testvérharagra került a sor. A hercegek Mogyoródnál legyőzték Salamon királyt.

A mogyoródi csata eredményeként I. Béla idősebb fia, Géza került a trónra /. *Géza* néven. Géza tartott a németektől, mivel Salamon a németekhez menekült s azért a görög császár barátságát kereste, aki megígérte támogatását és koronát is küldött neki, a mai Szent Korona alsó részét, így fölkészülve várta

I. Géza a németek támadását, de amellett kerülni akarta a testvérharcot és ki akart békülni Salamonnal, ebben azonban 1077-ben történt váratlan halála meggátolta.

I. Géza halála után 1077-ben, /. vagy *Szent László* került a trónra, aki 1077-től 1095-ig uralkodott.

László legelső teendője volt kibékülni Salamonnal. Kibékültek. Salamon királyi ellátást kapott Lászlótól, de ezzel nem elégedett meg. összeesküvést szőtt László ellen. László fölfedezte az összeesküvést és Salamont elzáratta Visegrádon, ahonnan hat évi fogág után, 1083-ban, István király szentté avatásának alkalmából, szabadon bocsátotta, Salamon azután eltűnt. A nagyszabású torony, melyben fogoly volt, ma is áll Visegrádon.

Ebben az időben, — miként a nemzetközi helyzet vázolásánál láttuk, — a császár és a pápa harcba keveredtek egymással. E küzdelemben László a pápa mellé állott és a német császár ellen akart harcolni. *Ebből győződött meg a nemzet arról, hogy a kereszténység nem jelent okvetlenül német uralmat, mint ahogyan az addigi események mutatták, Így azok is, akik ingadoztak kereszténység és pogányság között a német hatalomtól való félelmükben, végleg behódoltak a kereszténységnek.* Szent László uralkodásának talán az a legnagyobb jelentősége, hogy a keresztény vallásnak sorsát, amely Szent István utódai alatt a legnagyobb válságok és bizonytalanságok között hanykolódott, végleg eldöntötte a kereszténység javára. Annyira megszűnt ekkor már a pogány vallás veszedelme, hogy Szent László, egyébként nagyon szigorú törvényeiben, a pogány vallás gyakorlásáért mindössze egy ökörbőr szolgáltatását tartotta megfelelő büntetésnek.

László kezdte meg Horvátország meghódítását, de befejeznie nem sikerült. A kunok ugyanis ismét betörték Erdélybe s így kénytelen volt Erdély védelme végett a horvát hadjáratot abbahagyni.

Lászlónak nem maradt fiu utóda, őt tehát fivé-

rének, I. Gézának fia, *Kálmán* követte az uralkodásban.

Kálmán első teendője volt Horvátország teljes meghódítása. Ezt követte Dalmácia megszerzése. Nem meghódítása, csak megszerzése, önkéntes meghódolás útján. A dalmát városok ugyanis névleg a görög császár hatalma alá tartoztak. Mikor Kálmán Horvátország megszerzése után bevonult Dalmáciába és — a krónika szerint — a dalmát városok arról értesültek, hogy a magyarok keresztények és a király jól akar velük bánni, ha békességben hatalma alá adják magukat, akkor előbb az öregek, aztán a fiatalok s *végiül* az egész köznép megesküdtött, hogy Kálmán királynak, valamint utódainak és Magyarországnak minden időben hűséges alattvalói lesznek. A király ennek fejében megígérte nekik, hogy ügyeik intézésébe nem avatkozik, adót nem kér tőlük, hanem csupán azt kívánja, hogy a kikötővám kétharmadrészét adják neki.

Dalmácia csatlakozása Magyarországnak új elenséget szerzett. Velence városa ugyanis mindent elkövetett, hogy a dalmát városokat uralma alá hajtja, Velencével szemben a magyar királyok nem tudták a dalmát városokat megvédelmezni, miután megfelelő tengeri haderőről nem gondoskodtak. Ennek ellenére mintegy 300 esztendőn keresztül állott fenn Dalmáciával a kapcsolat és ezalatt Magyarország és a dalmát városok között benső baráti viszony uralkodott.

Kálmánnak is meg volt a maga családi viszálya. Testvére, Álmos, csaknem állandó harcban állt vele, mert Kálmán után király akart lenni. Kálmán pedig a fiát, Istvánt, akarta trónja örököséül. Hogy fia uralmát biztosítsa, nemcsak Álmost, hanem ennek kisleányát, Bélát is megvakíttatta. Álmos erre Konstantinápolyba menekült a görög császárhoz, a kis Bélát pedig papok rejtették el a király elől.

Kálmán kétszer nősült. Első felesége Buzilla normann királyleány volt, a második pedig egy orosz uralkodó leánya; ez utóbbtól származó Boris nevű fiú apaságát Kálmán megtagadta.

Kálmán 1116-ban halt meg. Fia, II. István követte őt a trónon, aki szeszélyes és összeférhetetlen természet volt. Háborút viselt minden szomszédjával, noha rendszerint vereséget szenvedett. Gyermeke nem volt s már azt hitték, hogy vele kihal az Árpád-ház. Ekkor közölték vele a papok, hogy a megvakított Béla herceg még él és a pécsváradi kolostorban rejtőzködik. István erre Béla herceget jelölte utódává és mikor 1131-ben, 15 évi uralkodás után, életét befejezte, // vagy *Vak Béla* néven csakugyan Álmos megvakított fia követte őt a trónon.

A vak királynak két irányú támadással kellett megküzdenie: Kálmán király megtagadott fia, Boris, támadott Oroszország, illetve Lengyelország felől, seregét azonban Béla hadai kiverték az országból.

Csakhogy Borisnak az országban is voltak támogatói, mégpedig azok, akik Kálmán király alatt Béla apjának, Álmosnak voltak az ellenségei. Ezeket viszont II. Béla erélyes felesége, a szerb származású Ilona királyné az aradi országgyűlésen megölette.

Megszerezte II. Béla hazánknak Bosznia és Hercegovina nagyrészét, amelyet Ráma néven csatoltak Magyarországhoz. Tízévi uralkodás után, 1141-ben halt meg. Követte őt a trónon 15 esztendő fia, // *Géza*.

Alig lett király a gyermek Géza, máris újból megjelent az el nem ismert Boris, most már német támogatással, a maga vélt igényeinek érvényesítése végett. Géza azonban megverte a németeket s ezzel Boris trónigénylési igényeinek érvényesítését lehetetlenné tette.

II. Géza nevéhez nagyszabású telepítési politika fűződik.

II. Géza 1162-ben halt meg. Halálával ellenkirályok küzdelme kezdődött. Mánuel görög császár segítségével ugyanis először II. László, majd IV. István, mindketten II. Géza testvérei, kerültek trónra. // *László* 1162-től 1163-ig, *IV. István* pedig 1163-tól 1165-ig uralkodott Magyarország tekintélyes részén. Trónigényüket ahhoz az állítólagos Árpádházi trón-

öröklési rendhez fűzték, amely szerint a király után mindig annak fivérei következtek a trónon s csak ezek halála után következett a királynak a legidősebb fia. Ez azonban nem kétségtelenül megállapítható trónöröklési rend, mert az előző királyok trónöröklési igényei sem ilyen törvényes rendszerben gyökereztek. Minthogy azonban Mánuel görög császár a maga fönhatóságát éppen úgy, mint a német császárok, ki akarta terjeszteni Magyarországra is, ennél fogva valami ürügyet kellett keresni a beavatkozáshoz.

Ezzel a két királlyal szemben és velük egyidejűleg II. Géza fia, *///. István* is trónralépett már 1162-ben és uralkodott is 1173-ig. Volt idő, mikor III, István csak az ország legnyugatibb részeit tudta tartani.

A nemzet épúgy félt III. Mánuel fönhatóságától, mint a német császárok hódítási törekvéseitől és elkeseredett harcokat folytatott Mánuel császár és exoziturái ellen, míg végre Mánuel belátta, hogy törekvései nem érvényesíthetők és így békét kötött III. Istvánnal, II. Géza fiával, de azzal a kikötéssel, hogy viszont III. István öccsét, Bélát, aki ugyancsak II. Gézának volt a fia, magával viszi Konstantinápolyba és feleségül adja hozzá leányát, a görög császárságot pedig reáhagyja, Így remélte a két ország egyesítését. Alig ért Béla Görögországba, a császár újból támadott és elfoglalta Szerémséget és Dalmáciát, mint Béla örökségét. Viszont Bélából mégsem lett görög császár, mert Mánuelnek közben fia született.

III. István túrte Mánuel hódítását s mikor 1173-ban meghalt, III. Béla lett az utóda, aki szintén bele nyugodott abba, hogy a Szerémség és Dalmácia átmenetileg görög fönhatóság alatt maradjon. Ugyanis egy görög-magyar monarchia terve alakult ki benne az Árpádok, helyesebben a mindenkori magyar király uralma alatt. A terv azonban soha nem öltött testet s mihelyt Mánuel meghalt, III. Béla 1180-ban visszafoglalta úgy a Szerémséget, mint Dalmáciát.

III. Béla 1173-tól 1196-ig uralkodott, ő sem uralkodhatott azonban trónkövetelő nélkül. Vele szemben

öccse, Géza, az osztrák herceg pártfogoltja, követelte a trónt. Amint azonban öccsével szemben sikerült trónrajutnia, trónját trónkövetelő többé nem háborgatta. Nevezetessége III. Béla uralkodásának, hogy ő alapította a minisztérium ősi formáját, az udvari kancelláriát, melynek hivatása volt, hogy a király rendeleteit írásban kiadja és ezáltal tulajdonképpen az ország ügyeinek legfőbb intézője lett. Az ő korától szokásos Magyarországon az írásbeliség. Az udvari kancellária 1848-ban. szűnt meg; később még rövid időre feltámadt.

III. Béla kétfelé osztotta vagyonát és az ország trónját Imre fiára, pénztét pedig Endre fiára, a későbbi II. Endrére hagyta. *Imre* uralkodott 1196-tól 1204-ig. Endre azért kapta apjától a pénzt, hogy a Szent Földre keresztes hadat vezessen. Endre azonban ehelyett a magyar trónt akarta megszerezni Imrétől. Kísérlete sikertelen maradt, Endrét Imre király elfogatta és elzáratta. E belső testvérharcok sok bajt hoztak az országra. Még a legkevesebb, hogy a testvérharcok alatt a velenceiek elfoglalták a leg hatalmasabb dalmát várost: Zárát. Súlyosabb az, hogy *a testvérharcokban úgy a király, mint Endre birtokadományokkal igyekeztek a maguk részére híveket szerezni és régi híveiket megtartani, amiáltal a királyi vagyont csökkentették és így a királyi hatalom alapjait megrendítették.*

Imre halála után fia, a kiskorú *III. László* jutott trónra, akinek alig féléves uralkodása után végre sikerült *//. Endrének* a maga fejére tenni a királyi koronát.

Amennyire kereste *//. Endre* a trónt, olyan gyöngének bizonyult a trónon. Uralkodása elején tulajdonképpen nem is ő, hanem a felesége, a német származású Gertrud uralkodott a maga híveivel; Gertrudot azalatt, míg II. Endre Lengyelországban hadakozott, összeesküvők megölték. A király oly gyönge volt, hogy nem merte bántani a hatalmas gyilkosokat.

Később, 1217-ben a pápa unszolására elindult

II. Endre a Szent Földre, hogy apja, III. Béla ígéretét, aki evégből hagyta neki a pénzt, valóra váltsa és keresztes hadat vezessen a Szent Föld fölzsabadítására. Örökölt pénze azonban ekkorra természetesen elfogyott, kénytelen volt kölcsönpénzt fölvenni, hogy a hadjárat költségeit fedezhesse. Kénytelen volt továbbá Záráról a velenceiek javára, akik azt — mint emiitettük — elfoglalták, lemondani, vagyis a tényleges állapotot elismerni, mert különben megtagadták tőle, hogy hajóikkal a Szent Földre szállítsák. A Szent Földről eredmény nélkül tért vissza. Valóságos célja nem is a Szent Föld felszabadítása, hanem inkább a konstantinápolyi, akkor úgynevezett latin császárság megszerzése volt; de ez sem sikerült. Itthon zavarok fogadták. A Szent Földi ut költségeit is valahonnan vissza kellett fizetni és ezt erőszakos módszerekkel igyekezett elérni. Az általános elégedetlenség közepette a nemesség nyomására, kénytelen-kelletlen kiállította az úgynevezett *aranybullát*.

Uralmának nevezetes eseménye, hogy *1232-ben a Zala folyó mindkét partján lakó királyi szolgák a király engedelmével összejöttek és törvényszéket tartottak a pörösködő nemesség ügyében*. A királyi szolgák alatt abban az időben a nemeseket értették, tehát a nemesség jött össze és ezzel megvetette a köznemesség későbbi szereplésének az alapját. Ez volt az első nemesi megyei gyűlés.

Uralkodása alatt ő is megosztotta az uralmat fiával, a későbbi IV. Bélával, aki a királyi hatalom süllyedését látva és észelve, hogy ez a süllyedés a várbirtokok eladományozásának a következménye, a várbirtokok visszaszerzését tűzte ki céljául, ami óriási ellenállást és elkeseredést váltott ki.

Apjának, II. Endrének 1235-ben bekövetkezett halála után *IV. Béla* lépett a trónra és uralkodott 1270-ig.

Uralma kezdetén még nagyobb eréllyel igyekezett a várföldeket visszaszerezni, mint atyja életében. Föllepését azonban sikertelenné tette a tatárjárás. 1241-ben tatárok rohanták meg Magyarországot, a mohi

síkon tönkrementek a magyar sereget, Béla is menekülni volt kénytelen és a tatárok az egész országot elpusztították. Kivonulásuk után Béla fokozott erővel látott hozzá az ország helyreállításához és kiérdekelte, hogy Magyarország második megalapítójának nevezték.

1258-ban fiát, Istvánt ifjabb királlyá koronáztatta. Ezzel újabb viszályok magvát hintette el, mert István szembeszállt atyjával és 1265-ben Lsaszeznál vívott ütközetben le is győzte. Ennek a belső harcnak a következménye az volt, hogy mindkét király meggyöngült, viszont a főurak mind nagyobb hatalomra tettek szert, mert híveket természetesen mindkét király csak újabb adományokkal tudott szerezni.

IV. Béla az unokáját, a szépségéről híres Kuni-gundát, II. Przemysli Ottokár cseh királyhoz adta feleségül, István ifjabb király pedig fiának és leányának házassága által a francia királyi családdal rokon Anjoukkal lépett családi összeköttetésbe. Az Anjouk ekkoriban legyőzték a német császárt és a pápa halálából nekik adta Nápolyt és Dél-Itáliát.

IV. Béla 1270-ben halt meg. Követte őt fia, az addigi ifjabb király, *V. István* néven. V. István rövid két évig, 1270-től 1272-ig uralkodott, de már ekkor érezte az apjával folytatott viszálykodásának káros következményeit. Ugyanis az apa és fiu harcában szétszotgatott királyi vagyon rendkívüli hatalmat juttatott néhány főúrnak, mint: Dunántúlon a Kőszegi grófoknak, Észak-Magyarországon a Csákoknak, északkeleti Magyarországon az Abáknak és az Omodéknak, Erdélyben az Aporoknak, a tengerparton Brebiri grófoknak, akik oly rendkívüli gazdagsággal és hatalommal rendelkeztek, hogy szinte függetlenek voltak a királytól. Ennek a nagy hatalomnak a következményeit nemcsak a királyi hatalom és a király személye sínylette meg, hanem megsínylették a netalán be nem hódolt kisebb nemesek és papok is, mert a király nem tudta megvédeni őket, úgyhogy mikor V. István rövid uralkodás után meghalt és 1272-ben tízéves fia, *a Kun Lászlónak nevezett IV. László*

került a trónra, az országban akkora nyomorúság keletkezett, hogy a szegény embernek még igavonó barma sem volt, hanem maga húzta szekerét, amelyet azután László szekérének nevezett el a nép. A nagyurak valóságos háborúkat viseltek egymás ellen, városokat pusztítottak el és a falvak népét házastul és barmostul elvitték a maguk birtokára. A kis király rokonságánál fogva a kunok befolyása alá került s azok erkölcei szerint élve, úgyszólván teljesen elidegenedett a magyarságtól.

A pogány kunok ellen a magyarok a pápához fordultak segítségért, aki rábírta a királyt arra, hogy törvényt hozzon a kunokról. A törvény 1279-ben, — 17 éves volt ekkor IV. László, — kimondotta, hogy a kunoknak le kell telepedniök és meg kell keresztelkedniük. Erre a kunok ki akartak vonulni az országból, de a király ezt megakadályozta, maradásra kényszerítette őket, viszont azonban a kun törvény megtartásáról többé szó sem lehetett. Maga a király is a kunok között élt s azok is ölték meg 1290-ben. *Nevezetessége IV. László uralmának, hogy ő segítette a Habsburgokat a cseh Ottokárral szemben ausztriai uralmuk megalapításához;* ugyanis 1278-ban Habsburgi Rudolf IV. László segítségével verte meg és ölte meg Ottokár cseh királyt a morvamezei csatában. Megemlítjük itt azt a kiváló magyar hadvezért, aki ősi magyar lovas taktikájával legnagyobb érdemet özerzett a dürnkruti sikerben: Soós Györgynek hívták. A magyar derék hadat pedig Csák Máté vezette.

IV. László halálával, főleg a külföldön azt hitték, hogy vele kihalt az Árpádház, miután neki nem maradt gyermeke. A magyarság azonban talált még egy Árpádházi sarjadékot, III. Endrét. Az ő uralkodása azonban már a következő korba esik.

XVI.

Magyarország területe az Árpádházi királyok alatt.

Az Árpádoknak itt vázolt története nemcsak a mainál, de a világháborút megelőző csonkítatlan Magyarországnál is jóval nagyobb területen folyt le.

Anonymus elbeszéléséből tudjuk, hogy Zuard vezérletével egy egész hadsereg vonult le a Balkánra, meghódította Rácországot (a későbbi, illetve mai Ó-Szerbiát) és Közép-Albániát egészen Durazzóig, a ezen a területen megtelepedett és ott maradt. Mikor azonban Zsolt kiszabta Magyarország határait, — mint láttuk föntebb, — ő már a görögök felé a Vaszilkapuig és a Rác^földig, nyugatról pedig a tengerparton Spalatóig szabta ki, tehát a Zuard hadserege által megszállott rész már ekkor elszakadt a magyar fennhatóság alól. úgy látszik, hogy Zuard nemcsak a megszállott területről nősült, hanem nősülésével egyúttal önállósította és függetlenítette magát s ez a terület csupán a hódítás befejeztéig tartozott Magyarországhoz. Az ott megtelepedett magyarok később elszlávosodtak, elszerbesedtek, illetve elalbánosodtak.

Az ország egyéb területe ebben az időben három kategóriába tartozott. Az ország alapterülete, amelyen tulajdonképpen nyugodott az egész magyar hatalom, nevezhető *anyaországnak*. Ennek közjogilag teljesen egységes részei voltak a *kapcsolt részek*. Gyöngébb szálakkal voltak azonban az országhoz fűzve a *hűbéres tartományok*.

Anyaterület.

Az anyaország területe maga is nagyobb volt a világháború előtti csonkítatlan, rendszerint történelminek vagy szentistváninak nevezett Magyarországnál.

Kiterjedtebb volt az ország anyaterülete *Csehország felé*. Konstantin császár ugyanis a X. században irt munkájában négyszer megismételte, hogy a magyarok *Nagy Moraviát* elfoglalták, ott megtelepedtek és ott laktak. Ez a rész később elszakadt az országtól, még pedig Szent István alatt akkor, amikor István Koppány fölkelésének leverésével volt elfoglalva. Ekkor lengyel kézre került Morvaország, de I. Boleszláv halála után, 1025-ben Szent István visszafoglalta. Alig néhány évi uralom után, 1029-ben ismét elvesztette, amit Bratiszláv, a cseh Achilles, cseh herceg 1030-iki okmányából lehet megállapítani, ugyanis Bratiszláv ebben az okmányban közli, hogy a magyarokat morva földről elűzték.

Jelentékeny terület tartozott Magyarországhoz a mai *Alsó-Ausztriából*, az úgynevezett lajtántúli rész, amely majdnem Bécsig, vagyis Pannónia rómaikori nyugati határáig, a Bécsi Erdőig terjedt. Ezt a területet Aba Sámuel vesztette el, akitől III. Henrik német császár vette el. Erről a területről I. Endre végleg lemondott a trieri szerződésben 1053-ban.

Jelentékeny terület volt a *Karantán széleknek* nevezett terület. Anonymus tudósítása szerint a beköltöző magyarok a karantánok határszélét is elfoglalták. Ez alatt a terület alatt Steierországnak a Mura folyó melletti vidékét kell érteni, — miként azt a frank közigazgatási berendezkedés ismertetésénél láttuk,¹ — amely azonban, úgy látszik, sohasem volt békés birtok; Aba Sámuel hadseregét Pettau (a római kori Poetivio) körül az osztrák örgróf megverte. I. Béla a vejét, Ulrik karinthiai örgróftól bizta meg e tartomány kormányzásával, utóbb másik vejének, a horvát Zvojnimirnek juttatta. Ekkor a karinthiaiak

¹ V. ö. 84. 1.

megkísérelték a terület élszakítását, de Salamon és I. Géza megverték őket. Úgy látszik, hogy a XII. század végén veszett el Magyarországra nézve e terület, bár erre nézve csak utólagos adataink vannak. Ugyanis egy 1222-iki okirat arról emlékezik meg, hogy I. Pettai Frigyes egy Sontag nevű birtokot adományozott a német lovagrendnek és ez akkor történt, amikor atyja a birtokot a magyaroktól elragadta. A területet tehát III. Béla, Imre vagy II. Endre uralkodása alatt veszítette el Magyarország. Erre nézve Csehország történetének vázlatában is közlünk adatokat.

A Dráván túli terület, *Szerémség* és Nándorfehérvár szintén Magyarországhoz tartoztak. Konstantin császár ugyanis azt írja, hogy ahol a magyarok laknak, ott régi emlékek vannak, mint Szirmium (Mitrovica), Belgrád stb. és a Duna és Száva közt is laknak magyarok. 1009-ben Szent István a pécsi püspökség javára tett adományáról rendelkező alapítványlevelében így szól: „Negyedik határu a kő árkot rendeltük, amely a Dunánál kezdődik és a Szávánál végződik”. Ez a kőárok Valkó, Szerem és Pozsega vármegyék nyugati szélén húzódik végig. Szent László 1093-ban a kalocsai püspöknek a pécsi püspök elleni perében ítéletet hoz és a pécsi püspök birtokainak határát ugyancsak a Duna és Száva közti kőárokkal határozta meg. IX. Gergely pápa 1229-ben megengedte, hogy a kalocsai érsek az egyházmegyéjéhez tartozó Szerémségben új püspökséget alapíthasson. Ebben az oklevélben olvashatjuk, hogy Magyarország ama része tekintetében történik intézkedés, melyet „a király nővére kormányoz”. Eszerint tehát a pápa a Szerémséget világosan Magyarországhoz számítja. Kétségtelen mindebből, hogy a Duna, Száva és Dráva közt fekvő Szerem, Valkó, Verőce és Pozsega vármegyék, mint drávántuli vagy szerémi kerület Magyarország valódi alkatrészét képezték. Külföldi forrásokban is találunk a Szerémség hovatartozandósága tekintetében adatokat. A Szerémség nem lehetett egyszerű magyar vármegye, hanem jelentékenyebb te-

rület, még pedig nemcsak területi, hanem egyéb tekintetben is. Erre vall, hogy mikor II. Béla birodalmát először osztotta fel, harmadik fiának, Istvánnak, a Szerémséget szánta. Ezt igényelte Mánuel is a fogadott fia, a későbbi III. Béla magyar király részére, állítólag, mint atyjától nyert birtokot s azt 1164-ben III. Béla javára fegyveres erővel el is foglalta. Viszont a császár halála után, 1180-ban, mint láttuk, ismét III. Béla foglalta el, illetve foglalta *vissza* és csatolta az országhoz a Szerémséget. 1229-ben a Szerémséget, mint azt IX. Gergely pápa fenti okleveléből láttuk, II. Endre nővére, III. Béla leánya, Margit, az akkor már özvegy görög császárné bírta.

Nándorfehérvár csekélyebb megszakításokkal állandóan magyar területhez tartozott. Konstantin császár szerint azon a helyen, amelyen „*most*”, — vagyis mikor Konstantin császár a művét írta, — magyarok vannak, ott van Bélagrada. 1028-ik évi külföldi krónika szerint viszont Belgrád a bolgárok és magyarok határszélén van. 1072-ben a görögöktől foglalták el a magyarok a várat ostrommal és Nikétász parancsnok Géza hercegnek adta fel a várat. A keresztes hadjáratokról szóló egyik krónika azt jegyzi fel, hogy 1096-ban a keresztes hadak vezére átment Zimonyon, ahol vége van Magyarország határának és Belgrád *bolgár* városba jutott. A közbeeső 24 év alatt tehát nyilván békés megegyezéssel, valamilyen okból átengedték a magyarok a várat a bolgároknak, ha csak nem téved a külföldi krónikás. Ugyanis semmi nyoma annak, mintha a bolgárok időközben akár ostrommal, akár békés úton megszerezték volna Belgrádot. Annyi bizonyos csak, hogy 1128-ban már ismét *görög* birtok Belgrád, mert a magyarok ekkor Belgrádot a görögöktől ostrommal foglalják el. II. István azonban valószínűleg visszaadta Belgrádot a görögöknek, vagy Manuel a Szerémségnek III. Béla jogán történt elfoglalásakor vette be, mert Manuel császár halála után III. Béla Belgrád vidékét, mint a görög császársághoz tartozót, pusztította.

Legjelentékenyebb alkatrésze volt Magyaror-

szágnak a Nagy-Alföldön, a Dunántúlon és az északi Felvidéken kívül, mint amelyeknek Magyarországhoz való tartozása sohasem volt kétséges, *Erdély*. Figyelemreméltó, hogy Magyarországnak ez a Meszesen túli alkatrésze már a honvisszafoglaláskor külön nevet viselt s attól kezdve is állandóan külön elnevezés alatt említik. A középkorban Partes Transsilvanæ, erdőntuli részek a neve. Anonymus, Kézai krónikája, a Képes Krónika, a Béldi kódex, Thuróczy Krónikája Erdőelő, Erdőelve, Erdély, Erdőntuli ország, Hétvár néven említik. Egy francia krónikásnál Fekete Magyarország a neve. Erdélynek ebből a korból krónikája nem maradt. Anonymus szerint már a honvisszafoglaláskor meghódították a magyarok Erdélyt s később Szent István, 1002-ben Magyarországhoz kapcsolta, miután anyai nagybátyját, Gyulát, aki fölkelt ellene, leverte.

Meg kell emlékeznünk *a temesi kerületről*, a Maros, Tisza és Duna közéről, amelyet a vezérek a honvisszafoglalás alkalmával Gládtól foglaltak el s attól az időtől kezdve állandóan akatrésze volt Magyarország anyaterületének. Glád nemzetségéből származott Ajtony (Ochthum), aki Viddinben, görög szertartás szerint keresztelkedett meg és szákhelyén, Marosvárbán nagy hatalmat gyakorolt, a királynak a Maroson leúszó sóját és minden egyéb árut önkényesen megvámolt, a királlyal egyáltalán nem törődött már csak azért sem, mert föltétlen támogatásra számíthatott II. Bazil keletrómai császár részéről. Hatalma a Kőröstől Erdélyig, Viddinig és Szörényig terjedt. Szent István a Dobokától származó Csanád vezért küldötte Ajtony ellen, Ajtonyt Csanád legyőzte és megölte. Szent István a diadalmas vezért azonkívül, hogy Ajtony birtokát neki adományozta, illetve a megye ispánjává tette, azzal tüntette ki, hogy Marosvár nevét Csanádvárra változtatta.

Utoljára emlékezünk meg a *Szepességéről*, amelyről Anonymus többször is említi, hogy már a vezérek korában, tehát a honvisszafoglaláskor Magyarországhoz tartozott.

Az eddig felsorolt területek történelmileg állandó alapalkatrészei voltak Magyarországnak s csupán megszerzésük módja és netalán közigazgatásuk vagy kiváltságaik tekintetében különböztek az ország egyéb területeitől.

Kapcsolt részek.

A *kapcsolt részek* lazább viszonyban állottak az országhoz, mert ha nem is külön fennhatóság, de mindenesetre külön kormányzó személyek és hivatalok vezették ügyeiket. Ezek a kapcsolt részek a következők voltak:

1. *Szlavónia*. Körös, Várasd és Zágráb várme-gyék, a szomszéd határőrvidék és egy az idők folya-mán később Boszniához kapcsolt kis terület alkotta Szlavóniát, melynek területe mintegy 19.000 négy-szögkilométert tett ki. Prokopi Cézár szerint már 548-ban *szarmata* szlávok költöztek be erre a terü-letre. Konstantin császár szerint pedig a Dalmáciába jött horvátok egyrésze 610 és 641 között „Illyriát és Pannóniát” elfoglalta; ez a terület Szlavónia egy része lehetett. Az avarok kiűzése után frank és német ki-rályok fennhatósága alá jutott e tartomány, melynek a magyarok beköltözésekor Braszláv volt a hűbéres fejedelme. A fuldai évkönyvek, Konstantin császár és Anonymus egybehangzó tudósításai szerint a magya-rok ezt a tartományt is visszafoglalták a honvissza-foglaláskor s az 1224. és az 1228. évi oklevelekből ki-tetszik, hogy Szent István és I. Béla király Szlavóniá-ban birtokokat adományoztak. II. Krezimir horvát király leányát Imre *szlavon* herceg jegyezte el, de ez a „szlavón” herceg magyar királyfi volt. Szlavóniát azután Szent István átengedte II. Krezimirnek, ellen-szolgáltatásul azért, mert segítette őt 1028—1030. években a II. Konrád német császár elleni háborújá-ban. Kétségtelennek kell tartanunk, hogy királyaink Szlavóniát nem tartották Magyarország alapalkatré-szének, jóllehet már Szent László, a horvátoktól

visszaszerezve, végleg a maga uralma alá hajtotta s ez attól kezdve állandóan magyar uralom alatt volt egészen Trianonig. Ám ennek ellenére sem vették föl a magyar királyok címökbe a „Szlavónia hercege” méltóságot, jöllehet minden új szerzeményük nevét késedelem nélkül be szokták iktatni címükbe. Csak 1492-ben használja II. Ulászló a Szlavónia királya címet is egyebek között, miután 1490-ben az ország Mátyás király fiát, Corvin Jánost Szlavónia hercege címmel ruházta fel s II. Ulászló így akarta elsőbbségét Corvin Jánossal szemben tanúsítani.

2. *Horvátország* a második kapcsolt tartomány. ősi története és Magyarországhoz való viszonya meglehetősen homályos. Konstantin császár följegyzése szerint az avarok 680 körül elfoglalták Dalmáciát. Heraklius császár ekkor felhívta ellenük a fehér horvátokat, akik akkor a mai Galiciának nyugati részében, tehát körülbelül Szilézia szomszédságában laktak. Ezek közül egy nemzetség, amelynek élén 5 férfi és 2 nő állott, népével Dalmáciába vonult s azt néhány évi hadviselés után elfoglalta, de elfoglalta egyúttal Illyriát és Pannóniát is.

A római kor tárgyalásánál már utaltunk arra, hogy Pannónia kiterjedt a Balkán adriamenti északnyugati részére is, ahol egy időben Illyria volt. A görög forrás tehát nyilván e terület egy részét érti.

Főuruknak a horvátok a görög császárt ismerték el. Ez történt volna 610 és 641 között. Római hitértitők azután a horvátokat megtérítették és megkeresztelték. Nagy Károly megtörvén az avarok hatalmát, a horvátok frank járom alá jutottak, Szeremből frank erősség és Szerémségből Francochorion f Frankország) lett. 799-ben a déli Horvátországba is frank hadak vonultak be, a dalmát tengerpart római városai pedig, amelyek nem voltak a horvátok birtokában, Nagy Károly oltalma alá adták magukat. A Száva és Dráva közötti horvátok és egyéb szlávok fejedelme Arnulf német király hűbérese lett, a Duna és Száva közöttiek pedig bolgár uralom alá kerültek.

Ez a történelmi folyamat kezdetben meglehetősen

zavarosnak tetszik. Konstantinusz szerint ugyanis a görög császár az avarok ellen hívta segítségül a horvátokat, akik Galíciából egyszerre csak Dalmáciában teremnek anélkül, hogy az avar birodalmon keresztül történő vonulásuknak bármiféle nyoma volna. Sőt történelmi adataink vannak arra, hogy a horvátok is az avarok alattvalói voltak. Nem képzelhető tehát, hogy a horvátok az avarok ellenére keresztül tudtak volna vonulni az avar birodalmon. Valószínűbbnek látszik az, amit Prokopi Cézár említ, hogy az 548-ban Szlavóniába költözött *szarmata* szlávok vonultak dél felé, — vagy pedig, hogy a tengerparti zavarok leküzdésére maguk az avarok vitték volna a horvátokat északi hazájukból az Adriai-tenger mellé s csak az avar birodalom megszűntével önállósították magukat a horvátok, illetve cseréltek gazdát, mert az avarok helyett előbb frank, majd görög fennhatóság alá adták magukat.

Horvátország határai, amelyekkel szintén Konstantin császár ismertet meg bennünket, alig terjedtek a Kulpa folyóig, aminek Konstantin császár azt a magyarázatát adja, hogy a IX. század második felében Krezimir fejedelem halála után zavarok törtek ki, ami a horvátok haderejét nagyon leszállította. Konstantin császár szerint *a horvátok szomszédok a magyarokkal*.

Magyarország és Horvátország között barátság fejlődött ki Zvojnimir Döme idejében, aki még mint bán, I. Géza és Szent László nővérét, Ilonát vette feleségül és ezzel Szlavónia egy részét kapta hozományul, amelyet Salamon király és Géza herceg segítségével a „karantánok” (stejerországiak)¹ ellen sikeresen megvédelmezett. A krónikák szerint Zvojnimir e sógorság által nagyon hatalmas lett és Horvátország királya lesz, 1076-ban királlyá választották s VII. Gergely pápa követe őt zászló, jogar, kard és korona által felavatta királlyá, mely alkalommal VII. Gergely pápának és utódainak hűséget esküdött.

¹ Lásd a frank közigazgatási berendezkedést a 84. lapon.

Alattvalói Zvojnimir királyt 1089 előtt meggyilkolták, mire felesége, Ilona, a bátyját, Szent Lászlót hívta segítségül. Szent László meg is indult és Szlavóniát már vissza is foglalta, amikor erdélyi események elszólitották Horvátországból. Horvátországban teljes fejtelenség tört ki, mígnem László utóda, Kálmán Horvátországot 1096-ban teljesen meghódította. Majd meghódította Dalmáciát is, s Velencével szövetkezve három hónapon át hadjáratot tartott Apuliában a normannok ellen.

3. Az előbbieken adtuk *Dalmácia* elfoglalását; csupán azt kell megjegyeznünk, hogy mikor a kútfők Dalmácia elfoglalásáról szólnak, akkor beleértik Horvátországot is, mert régen Dalmácia név alá foglaltatott Horvátország is. Utalunk arra, hogy mindezt a területet a magyarok már a honvisszafoglaláskor megszerezték, de úgy látszik, időközben ismét elvesztették,

A dalmátok kedvelték az irántuk jóindulatú magyar uralmat, de mivel a magyar királyoknak nem volt hajóhaduk, mely a tengeri városokat és főleg azok kereskedelmét oltalmazta volna, a folyvást ármánykodó és Dalmácia birtokára vágyó Velencétől sokat kellett szenvedniök, Így Magyarországnak Dalmácia igen bizonytalan birtoka volt, bár annak megtartásáért és visszaszerzéséért sok magyar vér omlott.

4. *A szörényi bánóság.* (Más, mint a Szerémség.) E bánóság székhelye a Duna balpartján Orsován alul feküdt s a mai Románia Erdély és Duna közti területének azt a részét foglalta magában, amely Orsován túl az Öltig terjedt. Ezt a bánóságot nevezték a magyar honvisszafoglalás előtti időben Rabonbánóságnak, a Zsil folyóról, amely a bánóság közepén folyik végig és az ókorban Rabon volt a neve. Szent Gellért krónikája említi, hogy Ajtony Szörényig uralkodott. Ezt a bánóságot IV. Béla 1247-ben Kumániával, vagyis Kunországgal együtt a János vitézeknek (Johannita rend) adományozta a többi közt oly föltétellel, hogy a jövedelem felét a szörényi bánáságból azonnal, Kumániából pedig csak 25 év múlva fizessék a kincstárba.

Szörény tehát rendezett állapotú kapcsolt terület volt. míg IV. Béla 1260-ban Ottokárral harcolt, addig a bolgárok Szerényt elpusztították. Lőrincz országbíró és mosoni főispán kiverte a bolgárokat a szörényi bánságból, mire a király őt tette meg szörényi bánná. E bánságot Bazarád Mihály havasalföldi vajda III. Endre korában elfoglalta.

5. *Macsoi bánság.* Szerbia északi része a Drinától a Moraváig volt a macsoi bánság. IV. Béla veje, Anna nevű leányának férje, Bratiszláv viselte a macsoi herceg címet, ami azután ennek Béla nevű fiára is átszállott. 1269-ben Uros szerb király pusztította a bánságot, de megverték. 1286-ban mégis elfoglalta azt a szerb fejedelem.

6. Volt még okleveleink szerint *ozorai és sói* bánság, *krucsoi és boroncsi* bánság, *verbászi* ispánság, de ezeknek a kapcsolt részeknek, melyek főnökei szintén magyar országnagyok voltak, az anyaországhoz való viszonyáról nincsenek kielégítő adataink.

Hűbéres tartományok voltak:

1. *Galícia és Lodoméria.* Anonymus szerint a magyarok Kiev után Halicsba és Ladomériba vonultak, amelyek túszokat és ajándékokat adtak nekik, azonkívül évi adót köteleztek. (Halics és Galícia ugyanazt jelentik.) A királyság korában Magyarországnak e tartományokhoz való viszonyát először a Képes Krónika említi. Szent László hadat viselt ellenük s a szorongatott ruthének hűséget ígértek és mindenben alávetették neki magukat. 1224-ben II. István király Galícia királyának címezi magát. — Bélus nádor megszerzi II. Géza király öccsének, László hercegnek III. Boleszláv leányát, Juditot feleségül. Judit Galiciát kapta hozományul. Házasságukból Miciszláv herceg született, akinek Galícia lett volna az öröksége. Judit azonban özvegyen maradván, egy orosz úrhoz ment feleségül, akitől Vladimír és Román nevű fiai származtak. Miciszláv és két féltestvére összeütköztek

Galícia uralmáért, mire Miciszláv nagybátyját, III. Béla magyar királyt hívta segítségül, azonban III. Béla már későn érkezett, mert Miciszlávot Vladimír megmérgezte. Erre III. Béla a tartományt 1185-ben a fia, a későbbi II. Endre király számára foglalta el, Vladimirt pedig elzáratta. Vladimír azonban 1187-ben megszökött a fogságból és II. Kázmér lengyel királytól kért segítséget. A magyarok erre feladták Galíciát és III. Béla 1189-ben békét kötött Kázmérral. Galícia fejedelme Vladimír lett, de III. Béla megtartotta a galíciai király címet. 1206-ban Endre egy győzelmes háborúban ismét megszerezte Galíciát, sőt megszerezte Lodomériát is, s a királyi címbe fölvette e tartományok nevét, magukat a tartományokat azonban később elvesztette, úgyhogy 1213-ban ismét hadat vezetett Galíciába, hogy fiának, Kálmánnak, királyságként megszerezze. 1215-ben a pápa beleegyezésével Kálmánt az esztergomi érsek csakugyan meg is koronázta Galícia királyává, s Kálmán 1241-ig a ruthénok királyának címezte magát, bár 1218-ban, míg II. Endre a Szent Földön járt, Galíciából elűzték. Hosszas alkudozások után végre is Galícia ügye nem nyert rendezést, bár királyaink folyvást éltek a galíciai király címmel. Később Nagy Lajos és még későbbi királyok és erdélyi fejedelmek szintén megszerzték a galíciai trónt, ez azonban már nem ebbe a korba tartozik.

2. *Cumánia vagy Rumania, Kunország* (Moldva és Havasalföld). Ez a magyaroknak a hon visszafoglalás előtti utolsó lakóhelye — Etelköz —, amelyet a besenyők a magyarok elűzése után megszállottak. Később kunoknak nevezik forrásaink a besenyőket, amint már Anonymus is kunoknak nevezi őket a kievi események leírásánál. Innen a Cumánia, vagyis Kunország elnevezés. 1227-ben a kunok fejedelmének fia, Boris meghívta Róbert esztergomi érseket a kunok megkeresztelése végett, aki 1228-ban mintegy 15.000 kunt meg is keresztelt és egy magyar domonkosrendi szerzetest, Theodorikot (Detre) püspökükké tette. A térítésben résztvett IV. Béla is, — még mint ifjabb

király — s IX. Gergely pápa 1229-ben a magyar királyoknak a cumániai kunok részére tett intézkedéseit megerősítette, 1234-ben pedig arra serkentette IV. Bélát, hogy építsen a kunok számára székesegyházat, lássa azt el javadalommal és a kunok közt akkor már ott élő oláhokat is térítse a nyugati egyházba, 1235-től kezdve IV. Béla Cumánia királyának is hivatta magát, 1247-ben pedig egész Cumániát hűbérképpen a János vitézekre ruházta.¹⁾ 1261-ben István ifjabb királyt, a fiát, kinevezte Cumánia hercegévé, aki aztán a „kunok ura” címet használta.

3. *Bulgária.* 1124-ben II. István Bulgária királyának címezte magát, nincs azonban adatunk arra, hogy milyen alapon. 1182-ben III. Béla Mánuel görög császár özvegyének kérelmére a bitorló Andronikusz ellen Bulgáriába tör, Nisig több várost és várat elfoglal s ezt a szerzeményét leányának, Margitnak, a görög császár nejének adja hozományul. 1202-ben Imre királyunk csap Bulgáriába, annak öt egyházmegyéjét elfoglalja és Macedóniának egy részét is meghódítja, egyben ismét fölveszi az időközben már elhagyott Bulgária királyi címet. E hódítás miatt Ivanics bolgár fejedelem 1203-ban panaszt emel a pápánál, s még ugyanez esztendőben, amíg Imre hadai Németországban és a lázadó Endre herceg, — a későbbi II. Endre király — ellen hadakoznak, Ivanics mind Imre hódítmányait, mind pedig Margit császárnő hozományát visszafoglalta, sőt 1204-ben III. Ince pápa Ivanicsot, a bolgárok és oláhok fejedelmét, mivel a nyugati egyház kebelébe tért, királyi címmel ruházta föl és neki jogart és koronát küldött. Emiatt Imre élénk szemrehányást tett a pápának, mire III. Ince pápa nyomban, még 1204-ben válaszolt és azt közli Imre királlyal: „írtad, hogy Ivanics azt a földet, amelyet atyád a te nővérednek, a görög császárnőnek hitbérül adott, elfoglalta. Rajta leszünk, hogy kellő elégtételt nyerj. írod azt is, hogy csodál-

¹ Lásd a szörényi bánságnál 178. lap.

kozol amiatt, hogy Ivanicsot, akinek erre joga nincsen, tanácsod meghallgatása nélkül, rögtön királlyá kívánjuk koronázni, s követeled, hogy e szándékunktól álljunk el.” — Mutatja ez a válasz Imre király leveleinek éles hangját. — A pápa azonban nem volt hajlandó elállni a szándékától, épp azért a magyar királyok a kard jogán szerezték vissza ismét Bulgáriát annál inkább, mert 1238-ban a bolgár fejedelmek már megint elszakadtak a nyugati egyháztól és maga IX. Gergely pápa hívta fel Bélát arra, hogy ragadjon fegyvert a bolgárok ellen. IV. Béla ettől kezdve állandóan használja a Bulgária királya címet, s hogy ez nemcsak üres cím volt, mutatja az a tény, mely szerint okleveles adatunk van arra, hogy 1269-ben Kasztorea városát adományozta. Igaz, hogy míg Béla 1260-ban Ottokár ellen harcolt, a bolgárok a Szörényi bánságot pusztították, de Lőrincz országbíró megverte őket és visszaállította Bulgáriában is a magyar fennhatóságot.

4. *Szerbia.* 1152-ben Szerbia fejedelme, Csudomil vagy Nemanics, II. Géza magyar király nagybátyja, Magyarországhoz hűbéri viszonyba lépett. A következő évben II. Géza békét kötött Mánuel görög császárral és lemondott Szerbiáról. Imre király 1197-ben ismét fölvette a Szerbia királya címet és 1202-ben Vuk szerb fejedelem kérelmére segílyt adott a pápánál koronát szorgalmazó István szerb fejedelem ellen. Imre király öcesével, a későbbi II. Endre királlyal összefogva, háborúban legyőzte István fejedelmet és a szerb fejedelemséget, mint hűbért, Vukra ruházta. Mikor ez III. Ince pápának tudomására jutott, üdvözlő levelet intézett Imre királyhoz, amelyben azt írta, hogy nagyon örvendett, mikor a magyar király a követe által tudtára adta, hogy a nagy zsupán földjét ismét uralma alá hajtotta. Felhívta Imrét, hogy menjen Szerbiába és a nagy zsupánt és nemeseit eskettesse meg a Szent Szék iránti engedelmességre. Egyben a pápa Szerbiát a kalocsai érsek metropolitán hatósága alá rendelte. Vuk szintén kért a pápától

koronát, amit Imre király nem ellenzett, de csak az ő világi jogainak épségben tartása mellett, Királyaink Szerbia északnyugati részéből alkották a macsói bánságot és IV. Béla veje, Bratiszláv herceg és ennek fiai, Béla és Mihály, Macsó urának is írták magukat. Királyaink 1205. óta állandóan élnek a Szerbia királya címmel. 1272-ben V. István király hadat vezetett Szerbiába, hogy vejét, Dragutint, az atyjával, Urossal kibékítse. Ugyanebben az évben említik okleveleink a krucsói és boroncsi magyar bánságokat Szerbia északkeleti részében. 1286-ban a szerb fejedelem elfoglalta a macsói bánságot.

5. *Bosznia és Hercegoviról.* Kálmán király Dalmácia elfoglalása alkalmával benyomult Boszniába is, fegyvereit a Narentáig vitte és Alsómoesiának azt a részét, melyen a Ráma folyik, elfoglalta. 1103-ban már Ráma királyának is írja magát s azóta ez a cím szerepel a magyar királyok címei között, de nemcsak a cím, hanem a tényleges uralom is megillette a magyar királyokat. 1199-ben Vuk azt jelentette Rómába III. Ince pápának, hogy „a magyar király területén, Boszniában”, az eretnekség nagyon terjed. Tudniillik a patarenusok terjeszkedtek. A pápa fölhívta Imre királyt, hogyha Kulin bosnyák bán az eretnekeket ki nem üzi, akkor kobozza el a bán minden jószágát. Három év múlva jelentette Imre a pápának, hogy Kulin bán megesküdött a kalocsai érsek kezébe, hogy nem tűri tartományában az eretnekeket és ha mégis tűrné, akkor 1000 ezüst girát fog büntetésül fizetni, amely büntetéspénznek fele a pápáé, fele pedig a magyar királyé lesz. Az eretnekek körül többrendbeli levélváltás történt a pápa és a magyar királyok között, s hogy Bosznia állandó hűbéres tartománya volt Magyarországnak ebben az időben, ezt leginkább mutatja az, hogy mikor IV. Béla 1261-ben Bécsbe ment békekötés végett, akkor elkísérte őt a bosnyák bán is mint hűbéres fejedelem. Az oklevelek 1272 óta említenek Boszinában ozorai és sói bánságokat és verbászi ispánságot. (Ráma—Bosznia.)

6. *Stiria*. A római kori Pannónia egyik ama része, melyből Nagy Károly a frank határszéli védőtartományt, vagyis a karantán örgrófságot szervezte. Mai neve Stájerország. A babenbergi uralkodóház utolsó férfisarja, II. Frigyes, Ausztriának és a XII. század végén ezzel egyesült Stiriának fejedelme a IV. Béla magyar királlyal vívott csatában 1246. június 16-án életét vesztette, így Ausztria hercegi széke megürült. Stiria egy részét három századon át bírták a magyarok. IV. Béla ezen a címen igényt támasztott az osztrák hercegség gazdátlanul maradt birtokaira és 1247-ben a pápa is támogatta Béla igényeit. 1251-ben az osztrákok a 23 éves Ottokár cseh, a stájerok pedig a 12 éves István magyar herceget választották fejedelemükké, akire Gertrud, az elesett Frigyes nővére, szintén ráruházta jogait. Erre a magyarok 1252-ben Stájerországot elfoglalták. A Béla és Ottokár között emiatt támadt háborúnak az 1254. évi pozsonyi béke vetett véget, amely Bélának Stiria Semmeringtől Karinthiáig, Ottokárnak pedig az ettől északra eső részét és Ausztriát juttatta. Frigyes nővérét, Gertrudot néhány stájer várossal elégitették ki. Stájerország élére azután Béla kormányzót állított István herceg személyében, aki a következő címet használta: „Mi István bán, egész Szlavónia vezére és Stiria kapitánya”. Később István ifjabb király lett és nejével, a kun Erzsébettel Pettauban telepedett meg és átvette Stájerország kormányzását, de már ekkor ezt a címet használta: „Mi István, Isten kegyelméből király és Stiria hercege”. István feleségének, Erzsébetnek, udvari magyar szokásai nem tetszettek azonban Stájerországban és a fellázadt stájerok a magyarokat kiűzték és Ottokárt hívták be, aki 1259 december 25-én, karácsony napján érkezett Grácba. István hasztalanul akarta Stájerországot visszafoglalni, mert az emiatt kitört háború a magyarok nagy vereségével végződött s IV. Béla 1261-ben, a bécsi békében le is mondott Stiriáról Ottokár javára. A lemondást az 1271. évi pozsonyi békében megismételték. Erre következett azonban 1278-ban a morvamezei

csata, amely Ottokár vereségével és halálával végződött és úgy Ausztriát, mint Stájerországot a Habsburgoknak juttatta, jóllehet a morvamezei csata kiemelését Habsburgi Rudolf IV. László magyar király támogatásának köszönhetette, de IV. László nem gondoskodott a tartomány visszaszerzéséről.

Látnivaló, hogy a magyar királyság ebben a korban Európa legnagyobb hatalmai közé tartozott. Tíz országot foglalt magában, úgymint Magyar-, Sziavon-, Dalmát-, Horvát-, Bosnyák-, Galícia, Lodoméria, Szerb-, Kun- (Moldva és Havasalföld) és Bolgárországokat. Ezek címeres zászlait hordozzák körül királyaink koronázásánál mind a mai napig és kötelességükké tétetik a királyoknak, hogy a tartományokat, amennyiben netalán azok elvesznének, az országhoz visszakapcsolják. Nem ebbe a korba tartozik e törvény, de fölemlítjük itt, mert viszont Kun László királysága, amely alkalmat adott a törvény meghozatalára, e korban zajlott le; Kun László ugyanis, aki a Habsburgoknak megszerezte Csehországot és Stájerországot, valamint Ausztriát, elveszítette a magyar Dalmáciát és a hűbéres tartományok egyrészét. Az 1298-iki törvényhozás ez okból a királyt az államterület épségeért felelőssé tette, mondván: ha az ország bármely része, bármi szín alatt, akármelyik király által elidegenítettett volna, köteles azt a király ur visszakapcsolni, hogy Magyarország örvendhessen tagjai épségének, Ha a király ur az akadály megszüntével ezt tenni elmulasztaná, a kalocsai érsek az ország főpapjainak hozzájárulásával, egyházi fenytéket fog ellene alkalmazni.

Magyarország az Árpádházi királyok korában a hazánkat közvetlenül övező tartományok négyötöd-részére kiterjesztette uralmát. A déli szláv tartományokat mind a hatalmába vonta. A szerzemény, nagyságát tekintve, majdnem példanélküli az akkori Európában és annál inkább méltánylandó, sőt érthetetlen, mert a közigazgatás nagy decentralizációja, a trón-

villongások, a tatárjárás, az ország erejét megzsibbasztották. Az eredmény nem lehet szerencsés véletlen. Mindenesetre része van ebben a magyar nemzet kiváló tehetségeinek is, azonban talán legfontosabb e tekintetben az a tisztázandó kérdés, hogy egyéni szempontból, emberanyag tekintetében mi is hát ez a magyar nemzet?

Nemzetiségi kérdésünk történelmi alapjai. — Népmozgalom, életmód.

XVII.

Népesség

A honvisszafoglaló magyarság a ma általánosan elfogadott nézet szerint, finn-ugor eredetű. Számtalan más nézet is fut azonban. Bármilyen eredetű is, kétségtelennek kell tartanunk, hogy meglehetősen homogén néptömeg volt az, mely a honvisszafoglalást elvégezte. Viszont kimutattuk, hogy körülbelül ugyanannyi volt, vagy lehetett a visszafoglalt haza területén talált lakosság száma, mint amennyi a bevonulóké, s a haza területén talált lakosság már, legalább is az elnevezések szerint, nem volt homogén.

A terület után tehát tisztáznunk kell, hogy ebben a korban milyen elemekből tevődött össze Magyarország lakossága.

Nincsen semmi különös adatunk arra, hogy a vezető elemek milyen népfajhoz tartozhattak. Kétségtelen csak az, hogy magyarul kellett beszélniök, mert hiszen Kálmán király korában még magyarul fogalmazták a törvényeket, de okleveleink megelőző korból is magyar szavak emlékét őrizték meg. Kétségtelen tehát, hogy az uralkodó réteg magyarul beszélt, tehát nem volt idegen a néptől. Kétségtelen azonban az is, hogy idegen ajkú népek is éltek az országban. Vizsgáljuk meg tehát Magyarország lakosságát ebben a korban.

Vizsgálódásunkat e tekintetben nem szorítjuk szorosra a tárgyalt korra, tehát 1290-ig, hanem mind a mai napig kívánjuk előadni a nemzetiségekre vonatkozó adatokat lehető röviden összefoglalva, hogy így tisztább kép álljon előttünk a különböző „nemze-

tiségekről”. Azért említjük idézőjelben a „nemzetiségeket”, mert nézetünk szerint nagyon sok „nemzetiségiünk tulaj donképen nem volt idegen a magyartól, hanem körülbelül hasonló viszony volt közöttük, mint tegyük fel a görögöknél az ionok, dórok, lakedajmoniak, stb., vagy a németeknél a bajorok, szászok, stb. között. Ezek mind külön törzsek, mind külön népek, de azért beletartoznak az általános „görög”, illetve általános „német” fogalomba. Ha nem így volna, lehetetlen volna megérteni, hogy a magyarság, — az irtó harcokon, üldöztetésekben, kalandos háborúkon keresztüljutott, majd a testvérharcokban is megzilált és kiirtott magyarság, — hogyan szívhatta volna föl magába és hogyan egyesíthette volna a maga nyelvében azokat a néptörzseket, nemzetiségeket, amelyek Magyarország területét a honvisszafoglalás idején lakták! Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a történelmileg igazolt telepítések, habár évszázadok előtt, talán 7—800 év előtt történtek is, nem juttattak a magyar népnek beolvadó néptömegeket. A betelepített németek, a bebocsátott szerbek, a beszivárgó románok máig megőrizték magukkal hozott ősi nyelvüket, — amivel szemben rá kell mutatnunk, hogy a Magyarországon honvisszafoglaláskor talált népek *kivétel nélkül* beolvadtak a magyarságba. Ennek csak egy magyarázata lehet: nevezetesen az, hogy nem is volt közöttük talán olyan nagy különbség és ellentét, amely különleges beolvadást tett volna szükségessé. Vegyük csak a szláv népeket. A szláv népekről senki sem tudja, honnan jöttek. Szláv népeket már a római írók említenek az ókorban, de nincs arra adat, hogy ezek a szláv népek már akkor szláv *nyelven beszéltek* volna. A szláv csak annyit jelentett, hogy szolganép, sclavus, magyarul szolgál, tót. *Mindenféle* szolganépet értettek a rómaiak sclavus szó alatt. Ellenben hiába vizsgáljuk át tüzetesen a vonatkozó forrásokat, hiába tanulmányozzuk a szlávok legnagyobb tudósainak műveit, nem találunk azokban semmi egyebet, csupán sejtéseket a szlávok, helyesebben a szláv nyelv eredetéről. Csak a szláv *nyelvről* lehet szó, mert *szláv faj*

a valóságban nem létező fogalom. Csak össze kell hasonlítani a cseheket, lengyeleket, oroszokat, szerbeket és horvátokat, hogy az ember egy szempillantásra, még laikus szemmel is megállapíthassa, hogy közöttük semmiféle fajbéli hasonlóság nincsen. Ellenben a bukaresti román tudományegyetemnek egyik tanára állapította meg tüzetes vérvizsgálatok alapján, hogy *a* magyarság sokkal közelebbi rokon a tótokkal, mai nevükön szlovákokkal, semmint a csehek.

Az ókori történetírókat tanulmányozva, akik a dél-orosz síkságokról, vagy a szlávok mostani lakóhelyeiről írnak, kétségbevonhatatlanul meg kell állapítanunk, hogy azokon a helyeken az ókori írók idejében még nem szlávul beszélő népek laktak. Hérodotosz szerint a Fekete-tengertől északra részben görögül beszélő népek, szittyák laktak, vannak azonban közöttük nem görögül beszélők is, de ezek nyelvét Hérodotosz nem ismerteti, viszont abból a körülményből, hogy ezek a népek egymást mégis megértették, azt kell következtetni, hogy a nyelvük egymástól nem nagyon térhetett el. Hérodotosz, aki az új ión nyelvet használta, megértette a szittyák egynémelyikének a nyelvét, de viszont nem értette meg másokét, mert reá nézve, az ion görögségű íróra nézve nagy volt a különbség az egyes nyelvárnyalatok között. De attól még a szittyá népek egymást megérthették. Korunkban is van erre példa. A német-szászok nyelve rendkívül hasonlít ma is az angolszászokéhoz és a német-szász nyelv ismerője legkönnyebben sajátíthatja el az angol nyelvet. Mindennek dacára az, aki németül tud, megérti a német-szászokat és nem érti az angolszászokat. Pedig a két nyelv, az időközi változások leszámításával, egészen közel áll egymáshoz. Ez lehetett Hérodotosz korában a szittyá nyelveknél is a helyzet. A szláv népek tehát a maguk szláv nyelvét későbbi korban alakították ki. Ez a kialakítás nem föltétlenül északon történt és nem föltétlenül bevándorlás útján jutott a Balkánra a beszivárgó szláv családok ajkán, hanem kialakulhatott úgy a Balkánon, mint északon. Igaza van talán Palacki cseh

történetírónak abban, hogy a magyarok honvisszafoglalása egy nagy szláv-tenger kialakulását akadályozta meg, de nem abban az értelemben, amint azt Palacki és társai gondolják, hogy tudniillik itt szláv-világhatalom alakult volna ki, hanem abban az értelemben, hogy az ősi nyelv megőrzésével megakadályozták az itteni nyelv vagy nyelvek elszlávosodását.

Kétségtelen, hogy a szláv nyelvekben vannak olyan alkatelemek, amelyek nem egyeznek sem a magyar, sem a görög nyelvvel. Ezeket a nyelvelemeket valahonnan beleoltották a szláv nyelvekbe, de lehetséges, hogy önmaguktól alakultak ki. Hiszen új szavak és egyéb új nyelvelemek nem csupán más nyelvekből kerülhetnek egy nyelvbe, hanem a nyelv maga is alkothat kifejezésmódokat. Ha ez nem így volna, akkor a nyelvek között nem volna különbség. Bármiként kerültek ezek a nyelvelemek a szláv nyelvekbe, tényként meg kell állapítani, hogy tényleg vannak a szláv nyelvekben oly elemek, amelyek nincsenek rokonságban semmiféle más nyelv egyes elemeivel sem, jóllehet a nyelvtudomány megállapításai szerint a szláv nyelvek az indogermán nyelveknek ágai. Ezek a nyelvelemek valahogyan a Krisztus utáni időkben csúsztak be, vagy alakultak ki a szláv nyelvekben. A görög nyelv fejlődése során is megállapítható, hogy már abban az időben, amikor a szláv nyelvek létezéséről még tudomásunk nincsen, — de viszont megelőzve azt az időt, amikor egyes történelmi forrásokból már arra lehet következtetni, hogy a Duna balkáni partjain szláv népek vannak alakulóban, — a görög nyelv, körülbelül Szaloniki magasságában, szlávosságot kezd magára öltetni. Ezek a jellegzetességek később annyira megerősödtek, hogy a görög nyelv tájnyelvi felosztásában ma ugyanennél a vonalnál olyan két tájnyelvi terület alakult ki, amelyek közül az egyiknek lakói a másik területnek a lakóit alig-alig, vagy egyáltalán nem értik meg.

A görög nyelvénél, különösen az újjörög nyelvénél, ez nem csodálatos jelenség, mert hiszen hivatalosan is kétnyelvűség uralkodik. Más az irodalmi nyelv és

más a beszéd. A beszélt nyelv azon a területen is, amely egységesnek tekinthető, vagyis a Szaloniki vonaltól délre eső nyelvterület, körülbelül húsz tájnyelvre oszlik, amelyek közül a tzakóni nyelv megőrizte úgyszólván teljes érintetlenségében az ókori dórnyelvet, míg a többi tájszólások a legtarkább változatait nyújtják a közgörög nyelvtől a legújabb görög nyelvig a beszéd különféleségeinek és bizony egymás megértése a legnagyobb nehézségekbe ütközik.

Mint különleges érdekességet megjegyezzük, hogy a dór nyelvet megőrző tzakóni nyelvet minden jel szerint az ó-Szerbiából, az egykori Rasciából oda bevándorolt nép utódai beszélik, s miként Anonymusból tudjuk, Rasciában Zuard vezér magyarjai voltak megtelpedve, akiket csoba-magyaroknak, vagyis ostoba magyaroknak neveztek. Ezt azonban itt csak fölemlítjük anélkül, hogy bármiféle következtetéseket fűznénk ehhez a tényhez.

Miután a görög nyelvben is észlelhetők ezek a szlávós jellegzetességek, ennél fogva arra gondolhatunk, hogy a délorosz síkságon, — Scithiában, Szittyországban, ahol a magyarok is tanyáztak, — a lengyel sikterületeken és a Balkán északi részein lakó különféle görög és görög származású, tiszta vagy kevert népelemek között, talán a különféle háborús események hatása alatt, maga a görög nyelv fejlődött át szláv nyelvvé. Ezzel meg volna magyarázva az is, hogy miként került a magyar nyelvbe a sok szlávnak látszó elem, jóllehet ezek az elemek végső fokon mégsem szláv nyelvelemek, hanem az ősi indogermán közösségből átszármazott tulajdonságok. De meg volna magyarázva ilymódon az is, hogy a magyar honvisszafoglalás miatt történhetett oly simán és magyarázatát adná ez a föltevés annak is, hogy a honvisszafoglaláskor Magyarország területén talált népelemek miként szívódtak fel oly könnyedén a magyarságba, jóllehet a későbbi időkben letelepedett idegenajkuak évszázados együttléte dacára is megőrizték nyelvi különállásukat.

Példakép hivatkozhatunk az Észak-Magyarország

területén a honvisszafoglalás idején talált szláv népekre. Ezeket a szláv népeket talán morvaszlávoknak nevezhetjük, mert miként azt a következőkben igazolni fogjuk, a mai szlovákok, vagyis tótok nem leszármazói ezeknek a szlávoknak, hanem későbbi bevándorlók. Bizonyítja ezt a nyelvük. A honvisszafoglaláskor a magyar felvidéken talált szláv nép ugyanis «í, *sd* hangot ejtett ott, ahol a szlovák-tótok ma *cs, dz* hangot ejtenek. A honvisszafoglaláskori szlávok magyar módra azt mondták: mostoha, rozsdá, mesgye, Pest, — a mai tót-szlovákok pedig azt mondják, hogy: macoha, ridza, medza, Pécs.

A honvisszafoglaláskori szlávok *g-t* mondtak ott, ahol a mai szlovák-tótok *h* hangot ejtenek, A morva-szláv kiejtés szerint: Nógrád, Visegrád, Esztergom, Vág, Galgóc stb. helynevek, amelyekben ma a szlováktótok *g* helyett *h-t* ejtenek, vagyis *grád* helyett *hrád-ot* mondanak.

A honvisszafoglaláskori szlávok használták az úgynevezett orrhangú (nasalis) *n* hangot, s úgy mondták: Korompa, Dombó, Munkács, Krencs, Szenese, stb., — míg a tót-szlovákok ugyanezeket a helyneveket így ejtik: Krupa, Dubova, Mukács, Krucsa, Stuca. A morva-szlávok dongát mondtak, a tót-szlovákok dugat mondanak, — a morva-szlávok gombát mondtak, a szlovák-tótok gubát mondanak, — a morva-szlávok rendet mondtak, — a tót-szlovákok réd vagy rádót mondanak és így tovább.

Kétségtelen ezekből — és itt föl nem említett egyéb adatokból —, hogy a honvisszafoglaláskor itt talált szláv népek nyelve sokkal közelebb állott a magyarhoz, mintsem a mai tót-szlovákok nyelve. De bizonyos vonatkozásban közelebb állt a görög nyelvhez is. Ebből megállapítható tehát, hogy a mai tót-szlovákok nem leszármazol a honvisszafoglaláskori morva-szlovákoknak, viszont azonban ezek a morvaszlovákok és a pannón-szlávok a magyarok nyelvéhez *hasonló* nyelvet beszélhettek, amely nyelvek ugyan a többszázados különélés következtében már elhajlottak egymástól, de azért alapjukban még azonos, vagy

nagyon közeli és mindkét fél részéről könnyen megérthető nyelvek voltak. Csak így magyarázható az a teljes összeolvadás, amely szinte lehetetlenné teszi az egymásba szívódott két nyelv elemeinek a szétválasztását. Azok az elnevezések, amelyeket a krónikákban találunk, tulajdonképpen nem egyebek, mint egyes törzsnevek, törzsnevei egy nagy nép egymástól különélő tömegeinek, amelyek azonban egymástól még nem túlságosan idegenedtek el. Nézetünk szerint tehát azok a különböző, állítólag idegen népek, amelyeket a magyarok a honvisszafoglaláskor az ország területén találtak, a magyaroktól nem idegen népek voltak.

Bizonyos valószínűséget kölcsönöz ennek a föl-fogásnak az a körülmény, hogy a magyar nemzetiségi történetben úgyszólván nyomát sem találjuk annak, mintha Magyarországon — görögök is éltek volna. Pedig kétségbe nem vonható, hogy Magyarországon rengeteg görög élt. E görögök egyházközségeket is alapítottak, amelyek az 1869:IX. t.-c. 9. §-a értelmében még ma is önkormányzati joggal fölruházva, önállóan működnek az országban, híveik azonban tisztára magyarok. Tudjuk azt, — a szépirodalom is tele van ilyen adatokkal, — hogy községeinkben egész sor görög utcák voltak, sőt városrészek, amelyekben semmi nyoma nincs annak — és az egykorú adatok szerint sem sok nyoma volt annak, hogy ott görögök laktak vagy laktak. A görög annyiban különbözött a magyartól, hogy műveltebb volt és kereskedéssel foglalkozott, amiből meggazdagodott, egyébként azonban, ha talán beszélt is görögül és egyházi vagy egyéb hivatalos írásaiban a valóságos, ma is görögnek nevezett nyelvet alkalmazta, tényleg mégis teljesen beolvadt a magyarságba.

Két görög beszívódásról van tudomásunk.

Az újabbkori görög bevándorlás Konstantinápoly, Bizánc, a görög császárság székvárosának bukásával kezdődött, amikor a görögök Magyarországra menekültek a török elől, s ez a menekülés hosszabb időn át tartott. Itt, Magyarországon, egyházközsé-

gekbe és egyéb, inkább kereskedelmi és ipari társaságokba szerveződtek és így minden módjuk és alkalmuk megvolt arra, hogy nemzetiségüket megőrizték. Nincs nyoma azonban annak, hogy megőrizték volna. A görög szabadságharc sikerével jelentékeny számban tértek vissza fölszabadult hazájukba, a mai Görögországba, körülbelül egy évszázaddal ezelőtt; ez a jelentékeny visszatérő szám azonban nem jelenti azt, mintha Magyarországon is tömegesen itt nem maradtak volna, s mindennek dacára az országban semmi nyomuk. Találkozunk görög nevekkel előkelő közjogi állásban lévő tisztviselőknél, tekintélyes kereskedőknél és iparosoknál, — csak példaképpen utalunk az Agorasztó és Szacelláry nevekre, — de a görög családi név dacára nincs Magyarországon görög, aki görögül tudna. Legalább mi hiába nyomoztunk ilyen görög után. Aki görögül tud, az ezt a tudását vagy tanulás útján szerezte vagy legújabban vándorolt az országba és hozta magával nyelvtudását. Az 1869:IX. törvénycikk tárgyalásánál ezeknek a görögöknek az egyházközségei feliratot intéztek a törvényhozáshoz, amelyben bejelentették, hogy ők ugyan felekezeti tekintetben görögök, azonban nemzetiségre nézve szintiszta magyarok, vagyis amiként kifejezték magukat feliratukban: „Görögkeleti hitvallású magyarok”.

A görögöknek es az újabb, néhány évszázados betelepülése tehát azzal az eredménnyel járt, hogy még abban a súlyos időben is, amikor a magyar nép tulajdonkép nem is létezett, csak lent a mélységben vonta a mindennapi vergődés és létfontartás keserves igáját, a görögök mégis beolvadtak a magyarságba ugyanakkor, amikor más nemzetiségek és betelepülők erősödtek. Kétségtelen, hogy a magyar és a görög nyelvek között rég kellett tehát olyan kapcsolatnak fennállania, amelyet bár a tudomány nem ismer és eddig nem derített föl, mégis létezik és megkönnyíti, sőt talán a legnagyobb mértékben elősegíti a két nép összeolvadását.

Annál fokozottabb lehetett ez a kapocs és nyelv-

hasonlóság az első beszivárgás alkalmával, a honvisszafoglalás idején és a következő közeli időben, mikor a magyarság sokkal közelebbi kapcsolatban állott a görögökkel. Rendkívül sok adat mutatja, hogy a magyarok és a görögök között sűrű érintkezés történt. A kereszténységgel nyert vallási műszavaink túlnyomó része nem szláv, amiként azt nyelvtudományunk tanítja, hanem görög. A magyar „egyház” szó a görög *ἐκκλησία* (olvasd: egyosz) = tanács, gyülekezet, templom elmagyarosított alakja, — püspök (episzkoposz) = felügyelő, felvigyázó, — evangélium = *εὐαγγέλιον* (euangelion) = jó hír, — pünkösöd *πεντηκοστή* (pentékoszté) = ötvenedik, — korozsma *χάρισμα* (charizma) = kereszteléskor adott ajándék, s'tb, A magyar vezérek közül sokan Görögországban keresztelkedtek meg, a görög papok hittérítést folytattak és minden jel arra vall, hogy Szent István korában nagyon nehéz lehetett a választás a között: vajjon ne inkább Bizánchoz csatlakozzék-e a magyar kereszténység, mint Rómához. Bizánc ekkor még nem szakadt el Rómától, — illetve Bizánc és Róma ekkor már kibékültek, de az ellentét közöttük alig enyhült és félévszázad multán újabb szakadáshoz vezetett. Ezt a magyar nemzeti politika abban az időben bizonyára sejtette, ha nem is tudta. Bizonyos tehát, hogy megfontolás tárgyát képezte, ne inkább kelet felé forduljon-e a magyar kereszténység. De egészen a III. Béla koráig, sőt IV, Béla koráig a legszorosabb kapcsolatban, összeköttetésben élt egymással a két állam és a két nép. A görög császári trónon magyar királyleány, Árpádok leánya ült a császár oldalán. Ezeket a kapcsolatokat a magyar köztörténetírás nem domborítja ki, azonban ezek le nem tagadható összeköttetések. Bizonyosnak kell eszerint mondanunk, hogy Magyarország és Görögország között a honvisszafoglalástól egészen a tatárjárásig a legszorosabb összeköttetés állott fenn, görögök bizonyára nagyszámmal voltak hazánkban, — mindennek dacára semmi nyomuk nem maradt, ami csak a két nép valaminemű közeli rokonsá-

gával magyarázható, különben nem olvadhattak volna össze ennyire egymással.

A görögök módjára eltűnt még sok egyéb nemzetiség is a magyar nemzetben, amely egyéb nemzetiségekről a történettudomány általában megállapítja, ha teljesen bizonyosnak nem veszi is, hogy rokonságban állhattak a magyar néppel. *Ilyen* nemzetiségnek minősíthető néptörzsek voltak:

1. *Kabarok*, a kazár nemzet amaz ága, mely krónikáink szerint a VII—VIII. században csatlakozott a magyarokhoz, a IX. században már tudott magyarul és a XII. században teljesen elfelejtve állítólagos külön nyelvét, már egészen egybeolvadt a magyarral.

2. *A besenyők*, 1010-ben kezdtek krónikáink és egyéb adataink szerint beköltözni. Számos falut alapítottak, egész nagy területet népesítettek be és nagyszámuk dacára, a XIV. században már teljesen elmagyarosodtak. Véleményünk szerint eredetileg sem voltak mások, mint a magyaroknak közeli rokonai. Némely forrás „kun” néven említi őket.

3. *A kunok* egyes csoportjai már a XI—XII. században átjöttek a mai Románia, akkor Kunország, Cumánia területéről, de túlnyomó részben csak IV. Béla telepítette ide őket. Még ekkor is nomád életet éltek, a Tiszántúlon és a Duna-Tisza közén nagy egybefüggő területeken, a mai Nagykunországban és Kiskunországban legeltették nyájaikat, sátrak alatt éltek, egyik helyről a másikra költöztek, szívósan ragaszkodtak szokásaikhoz, ruházatukhoz és nyelvükhöz is. Nyelvükről Zsigmond király korából maradt egy följegyzés, amely azt mutatja, hogy nem török nép volt a kun, hanem ugyanazt a nyelvet beszélte, mint a magyar, de bizonyos fokig módosítva. Zsigmond király alatt ugyanis küldöttséget menesztettek a királyhoz és szónokuk így szólította meg a királyt: „*Tejes kürüla, — és ourumuk!*” Zsigmond odafordult a tolmácshoz és megkérdezte, hogy miféle tatár beszéd ez. A tolmács lefordította neki, hogy ez annyit jelent: „Tisztelt király, édes urunk!”

Aki a vidéki életet ismeri, az onnan tudja, hogy a

„*tejes úr*” megtisztelő megszólítás. Kiveszett ugyan időközben a használatból, mert egyrészt olyanok is alkalmaztatták magukra, akiknél ez a címzés értékét veszítette, másrészt azért is, mivel a „*tejes*” szó magyarozatát a „*tekintetes*” szóban keresték és visszaállították ennek a szónak a használatát, jóllehet a „*tekintetes*” szó nem más, mint a latin *spectabilis* szó fordítása. A görög nyelvben megtaláljuk a „*tejes*” szó eredetijét s eszerint annyit jelent, hogy tisztelt, vagyis ugyanazt jelenti, mint aminek annakidején Zsigmond király számára a tolmács lefordította.

Az „*és*” a tolmács szerint annyit jelentett, hogy „*édes*”⁵. Ma is használjuk „*édes*” helyett az *éds* = *écs* szót: *éts* anyám, *éts* uram, stb., *édesanyám*, *édes uram* helyett. Az *édesnek* az eredetijét¹ szintén megtaláljuk a görögben, a kun szónok tehát nem tett egyebet, mint a ma is divatozó köznyelvi szóhasználatnak megfelelő kifejezést alkalmazott. Viszont ez a magyar és kun nyelv közötti, minden eltérés dacára fönnforgó hasonlóság és közös visszavezethetőség a görög nyelvre azt mutatja, hogy a kunok nem török vagy tatár nyelven, hanem a magyarokéhoz közel hasonló nyelven beszéltek s ennek megfelelően nagy tömegeik és eltérő életmódjuk dacára, betelepítésük után alig egy évszázad alatt magyarosodtak el.

A kunok viszontagságos sorson mentek keresztül. Ők ugyanis történelmi adataink szerint a tatárok elől menekülve futottak Magyarországra, egyrésztük visszamaradt a délorosz síkságokon, illetve Moldovában és a Krím félszigeten, — a Magyarországra jött kunok még a tatár betörés előtt összeütkezésbe kerültek a magyarsággal és ezért itt is üldözték őket, — a tatárok pedig kivonulásuk után részben ugyancsak a délorosz síkságokon telepedtek meg s ekkor keveredtek, vegyültek közéjük az ott már előbb visszamaradt kun-törzsek és ugyanoda vitték magukkal a tatárok azokat a kunokat, akik a magyarországi hadjárat alkalmával hozzájuk csatlakoztak. Ezek a kunok össze-

³ *Hoίς* (olvasd: *édűsz*) = *édes, édős*.

vegyülve a tatárokkal, azoknak a nyelvéből természet-szerűleg sokat vettek át úgy Moldovában, mint a Krím félszigeten és a két hely közötti területen. A moldova-krími kunok nyelvéről készült azután az a kun kódex, amely alapjává lett annak a balhiedelem-nek, mintha a kunok török-tatár nép volnának. IV. László idején és a török hódítások során ezek közül a tatár kunok közül is kerültek Magyarországra egyes csoportok, de ezek végig megtartották tatár-kun elnevezésüket s ezek hozták magukkal azt a kun miatyánkot és egyéb egyes szólásmódokat, amelyek szintén hozzájárultak a kunok török-tatár eredetének elméletéhez.

4. *A jászok*, ők is a tatárjárás idején voltak kénytelenek nyugat felé vándorolni. Útjukban alapították a Pruth folyó mentén Jászvásárt, a mai Jassyt. Egyrészüik bevonult Bolgárországba Viddin környékére, másrészüik Magyarországra jött, ahol 1280 táján telepedtek meg a Tisza-Duna közén, részben a Tiszántúl és Komárom megyében. Nevük fönmaradt Jász-Nagykun-Szolnokmegye nevében, másrészt külön jogrendszerükben is, nyelvük azonban maradék nélkül magyarrá vált, úgyhogy szinte azt lehet állítani, hogy *a jászok nyelve képezi a mai magyar köznyelv alapját*. Ez a körülmény is mutatja, hogy a jászok nyelve nem lehetett más, mint a magyar. A „jász” egyébként annyit jelent, mint íjász

5. *Böszörmények*. Mohamedánok voltak s a magyarság a mohamedánok „muzulmán” jelzőjének megfelelő megváltoztatásával nevezte őket böszörménynek. Beköltözésükről nincsen tudomásunk, azonban tudjuk azt, hogy 1241-ig ,vagyis a tatárjárásig, bár magyarul tudtak, vallásukra tekintettel külön tartották magukat a magyaroktól, a tatárjárás után azonban megkeresztelkedtek és teljesen beleolvadtak a többi magyarságba.

6. *Tatárok*. Tulajdonképpen tatár-kunok. Ezeknek a nyelvét tartalmazza és mutatja a kun-kódex s a már említett kun miatyánk. Pesthy Gábor tudósítása szerint ezek a „tatárok” a kunokkal rokon miser-

törzsből származtak és úgy kerültek Magyarországba, hogy részint egyszerűen beszivárogtak és nagyobb csoportokban is engedély nélkül beköltöztek, — részint pedig Nogaj tatár khán 1285-ben szövetségre lépett Kun László magyar királlyal és a tatár khán csapatokat küldött Kun László segítségére, 1287-ből már okleveles adatok igazolják, hogy Kun László seregében tatárok is szolgálnak. A tatárok alapították Tatárfalva, Tatárszállás, Tatárszentmiklós (ma Kunszentmiklós) és Tatárszentgyörgy községeket, ahol megtelepedtek. Idővel azután teljesen elmagyarosodtak, talán éppen annak következtében, hogy nem tiszta tatárok, hanem kunokkal vegyült tatárok voltak és így bizonyos közösség állott fönn közöttük és a magyarság között. Különállásukat azonban majd egészen a legújabb korig megtartották és még a múlt században is őrizgették régi hagyományaikat. Nem lehettek teljesen idegenek a jászokra nézve sem, mert V. László és I. Mátyás király törvényei a kunokkal és a jászokkal együtt említik őket, mint katonáskodásra és hadviselésre kötelezett kiváltságos népet.

7. *A pannon-szlávok.* Ezek a honviszafoglalás-kor a Dunántúlon éltek és meggyőződésünk szerint nem voltak igazi szlávok, hanem csak pásztorai a rómaiak csordáinak és nyájainak és mint szolgák kapták a szláv nevet. Nézetünk szerint nyelvileg és fajilag rokonságban állhattak a magyarokkal, habár nyelvük az idők folyamán tetemes változáson ment is keresztül. Bár az egész Dunántúlt betöltötték, már a IX. században szövetségre és barátságra léptek a magyarral, a következő két évszázadban pedig teljesen beolvadtak, ami elképzelhetetlen volna, ha a két nép között csupán hódító és leigázott viszonya állott volna fönn. Talán a hunok vagy avarok leszármazol voltak.

8. *Morva-szlávok.* Ugyanaz az eset, mint a pannon-szlávokkal, erre azonban a tót-szlovákoknál fogunk részletesebben kitérni.

Nem rokonnép jellegüknél, hanem szétszóródottságuknál fogva szívódtak fel a magyarságba és a többi magyar jellegű néphez:

1. *Csehek.* A XII—XIII. században sok családi összeköttetés volt a magyar királyi és a cseh fejedelmi családok között és ennek következtében több cseh főúr költözött be hazánkba. Ezek hoztak be magukkal cseh földműveseket is. Jobb megélhetést keresve is vándoroltak be hozzánk egyes cseh-tömegek. Ezek azonban nem egy területen és nem egy csomóban, hanem szerte-széjjel szállottak meg, ahol éppen alkalmas földet, vagy telepet találtak. A Csehi nevű falvak vagy puszták e régi cseheknek nevét őrzik. Szétszórtan éltek és ez abban az esetben is megmagyarázná teljes beolvadásukat, ha egyébként a cseh, mint szláv nyelv, nem volna, helyesebben: abban az időben nem lett volna még, ha nem is közeli, de mindenesetre valamilyen kapcsolatban a magyar nyelvvel. Ezek a csehek már az Árpádházi királyok alatt elmagyarosodtak. A későbbi bevándorlók különféle más szláv tömegek kialakulását segítették elő. Különösen a felvidékre vonultak be nagy számmal csehek és Mátyás király idejében annak fekete seregében is nagy számmal szolgáltak. Újabb bevándorlásuk az 1849 utáni időszakban, különösen az abszolutizmus korában történt, de ekkor is szétszórtan, mindjárt tisztségeket vállalva, úgyhogy ennek következtében majdnem teljesen elmagyarosodtak ezek is.

2. Betelepítésük nem ebben a régi korszakban történt ugyan, de teljesség kedvéért itt említjük meg a *szaporogi kozákokat*, akiket II. József telepített meg az ország különböző helyein, nagyobb tömegekben az egykori Tiszai Korona Kerület városaiban, ahol részben elmagyarosodtak, részben elszlávosodtak, részben pedig visszavándoroltak Oroszországba, ahol külön Zenta nevű községet alapítottak, miután legnagyobb tömegben Zentároi vándoroltak vissza.

3. *Vallon olaszok.* Hazánk Árpádkori művelődésére rendkívül nagy befolyást gyakorló nép. Lüttich-Namur környékéről, Belgium déli részéről, ínségtől űzve 1047-ben kezdtek bevándorolni és vándorlásuk 1150-ig tartott. Minden nevezetesebb városunkban, mint Székesfehérvár, Esztergom, Eger, Pécs, Nagy-

várad, stb. nagy szerepet játszottak. Részük volt nevezetesebb építkezéseinkben, ők honosították meg a nemesebb szőlőfajtákat és tanították a nyugati Ízlést. Visszajártak ugyan Aachenbe és Lüttichbe, egy kis töredékük Eger tájékán egészen a XVI. századig vallon-olasz nyelven beszélt, de túlnyomó részben már a XV. században magyarokká vagy németekké váltak, úgyszólván származásuk emlékét csak egyes, Olasz és egyéb hasonló helyneveink őrzik. Különböznek tőlük az itáliai olaszok, akikről azonban külön lesz szó.

4. Elenyésztek és részben magyarokká, részben németekké lettek a bevándorolt *franciák* is. Franciák csak a török hódoltság megszűnése után vándoroltak Magyarországra, de azt lehet mondani, hogy ma már csak nevük őrzi francia eredetüket, Így például Benárd, De Gaigne, stb., amelyek magyarrá lett családokat jeleznek, továbbá Duprée, stb., amelyek németté lett családok nevei, ezek azonban a megszállott Marosszög egyes községeiben laknak, az egykori temesi bántság területén.

Látjuk tehát, hogy a magyarság egész sor külön népnek minősített embertömeget szívott fel, amelynek egy része föltétlenül a magyarság közeli rokonának minősítendő, a másik rész felszívása pedig csak úgy történhetett, hogy azok szétszóródtak Magyarország területén és aszerint, hogy milyen területre kerültek, lett belőlük magyar, vagy pedig más nyelven beszélő népelem.

Ezek mellett a felszívódott egykori népek mellett tetemes számmal voltak a trianoni szerződés idején Magyarországon nemzetiségek, amelyeknek érdekében Magyarországot feldarabolták azon a címen, hogy Magyarországnak ősi lakói voltak a magyaroknál. Ezek a népek:

1. *A tótok, mai elnevezés szerint szlovákok.* Tulajdonképpen nem is tótoknak, vagy szlovákoknak, hanem cseh-szlovákoknak hívják ma őket, ámbar ennek az elnevezésnek semmiféle alapja nincsen. A szlovákok ugyanis nem a csehek rokonai, hanem egy a XIV. század körül betelepedett és időközben nemcsak

természetes szaporodás, hanem nyelvátváltoztatás útján is szaporodó népnek a leszármazol.

Főntebb kimutattuk nyelvészeti alapon, hogy a szlovákok nem leszármazol a honvisszafoglaláskor itt talált morva-szlávoknak. A morva-szlávok nem. is azon a területen laktak, amelyen a tótok, hanem az úgynevezett *régi Morvaországban*. A mostani Morvaország a Morva felső völgyét foglalja magában és csak a régi Morvaország teljes felbomlása után, 70 évvel később *kezdet* kialakulni. 890-ben a régi Morvaországnak Szvatopluk volt a fejedelme. Ugyanekkor a mai Morvaország, osztrák Szilézia és a régi kis Lengyelország területén fehér-horvátok laktak, de államot nem alkottak.

A morva-szlávok a VIII. század végén, 790 és 800 között vonultak a régi Morvaországnak nevezett területre. Ezt a területet ugyanis az avarok bírták, amíg Nagy Károly a 791—98. évi háborúban ki nem verte őket. A Nagy Károly hadai, illetve népe, a frankok, igényt támasztottak erre a régi Morvaországra, mielőtt azonban benépesítették volna a területet, odahúzódtak a morva-szlávok. Hogy honnan jöttek, — nem tudni. Talán előbb is ott laktak már. Ebből aztán egy majdnem évszázados háború keletkezett a két nemzet között. A frankok fegyver jogán tartottak igényt a régi Morvaországra, a morva-szlávok pedig az előbbi odatelepülés jogán. A morva-szláv és frank ellenségeskedés során a morva-szlávok nemcsak, hogy megvédelmezték a frankok ellen a maguk igényeit és területét, hanem be-betörögettek frank területre is. Szövetkeztek a bolgárokkal és így támadtak a frankok ellen. A hosszas ellenségeskedés következményeként Arnulf császár arra az elhatározásra jutott, hogy a morva-szláv birodalmat megszünteti. 891-ben győzedelmeskedett a normannokon, azután szövetséget kötött a magyarokkal és 892-ben kétoldalról támadta meg a morva-szlávokat, nyugatról ő, keletről a magyarok. A morva-szlávok erősen védekeztek, mégpedig a magyar lovas sereggel szemben eredményesen: avar rendszerű földvéraikkal. A

Garam mellett még most is megvannak romjaikban a bényi, alsó- és felsőváradi hatalmas földsáncok, amelyeken a magyarok nem tudtak áttörni. *Ekkor ismerték meg a magyarok hazánkat, az Attilától rájuk maradt területet*, de ez még, — úgy látszik, — nem bírta őket arra, hogy áttepedjenek Etelközből Magyarországra. Viszont azonban megállapítható, hogy a morva-szlávok ellenálltak Arnulf és a magyarok együttes támadásának, tehát nem voltak olyan gyöngye nép, hogy a később Etelközben szétvert, — vagy Anonymus adatai szerint ugyan nem szétvert, de nomádul költözködő magyarság őket egyedül és könnyedén, meghódíthatta volna. Kétségtelen tehát, hogy a magyarok a morva-szlávokkal nem csupán háborús érintkezésben lehettek, hanem kifejlődött közöttük, talán éppen a háborús érintkezés kapcsán felmerült régi rokonság tudatával, valamely más közelebbi összeköttetés is. Legalább a későbbi események ilyesmire vallanak.

Ugyanis 894-ben Szvatopluk olyképp végrendelkezett, hogy országát három fia között osztotta föl ama föltétel alatt, hogy II. Moymir uralmat gyakoroljon két testvére fölött is. A testvérek azonban mihamarabb összevesztek és II. Szvatopluk, Moymir testvére és uralkodótársa, a bátyja, Moymir ellen a németekhez folyamodott. II. Moymir viszont, — a közelmúltban történt magyar támadás dacára, — a magyarokat hívta segítségül és győzött is, úgyhogy a németek alig tudták Szvatoplukot egy földvárból kimenteni és magukkal vinni. A németek, illetőleg helyesebben bajorok, 899 tavaszán Szvatopluk kedvéért újra megtámadták a morva-szlávokat. Moymir ekkor is a magyaroktól kért segítséget, akik azonban ekkor Olaszországban kalandoztak és így kisebb csapattal támogathatták csak szövetségesüket, azonban *Moymir, hogy seregét a bajorok előtt félelmetesebbé tegye, magyar módra állította ki liadseregét külsőségekben is, lenyíratta katonái fejét, szóval átvette a magyar hadsereg megjelenési formáit* és így fordult a bajorok ellen, illetve tört be Pannóniába, ahol rettenetes

pusztítást vitt végbe, úgyhogy a salzburgi érsek 900 júliusában kelt levele szerint Pannónia északnyugati felén egyetlenegy ép templom nem maradt. (Érteni kell Pannónia alatt a történelminek nevezett magyar határoktól nyugatra eső lajtántuli részeket is.)

Moymir ekkor annyira biztosnak és erősnek érezte magát, hogy a magyarokkal is szembefordult és *902-ben megverte a magyarokat*, akik ekkor ismét a németekkel fogtak össze és 905-ben kétoldali támadással megverték Moymirt. *Ez a támadás azonban főként azért sikerült, mert a morva-szlávok jelentékeny része önként csatlakozott a magyarsághoz.* A győzelmes háború megszüntette a morva-szlávok birodalmát, a morva-szlávoknak az a része, amelyik már a háború előtt nem csatlakozott a magyarokhoz, északra húzódott és a fehér-horvátokkal egyesült, egyrészüik pedig lehajózott a Dunán és a bolgárokhoz menekült. *Az egyesült magyarok és morva-szlávok viszont a régi morva-szláv területen maradtak*, amely területre a németek is igényt támasztottak és ki akarták verni a magyarokat és morva-szlávokat a morva-szláv területről. *Az egyesült magyar és morva-szláv hadak* azonban a bajorokat a Rába mentén iszonyúan megverték, úgyhogy a salzburgi érsek, két püspök és számos gróf lelte halálát a csatában.

A morva-szlávoknak és a magyaroknak ez a közös föllépése és diadalmas csatája a legkézzelfoghatóbb bizonyítéka annak, hogy nem két külön és egymástól vadidegen nép állott itt össze, hanem olyan két nép, amelyek között az alkalmi egyesülésen kívül mélyebb kapcsolatok is állottak fönn.

A szlovák-tótok nem ezeknek a magyarokkal teljesen egybeolvadt és a magyarokkal rokon morva-szlávoknak a leszármazol. Történelmi adatok igazolják, hogy még a német telepések is megelőzték házáinkban a szlovák-tótokat.

Ha Pozsonytól Vágújhely irányába északkelet felé, innen Garamszentbenedek, majd Balassagyarmat s innen Miskolc, Zemplén irányában egyenesen

kelet felé egy vonalat húzunk, látjuk, hogy ezen alul nagy sík területek vagy lankás dombok, attól északra pedig erdős, magas hegyek vannak. Ezek az erdős, magas hegyek a magyarok honvisszafoglalásakor és még azután körülbelül két századon át, tehát mintegy 1100-ig, teljesen lakatlanok voltak. Ugyanis abban az időben általában nagy, országválasztó lakatlan községeket hagytak az országok egymás között védelmül, amelyeket a magyarok *gyepűnek* neveztek. Gyepűkre természetesen csak a letelepedett magyarságnak volt szüksége. Ezekben a gyepűkön semmiféle lakható, fölhasználható terület, vagy élmezési alkalom nem volt, úgyhogy a rabló seregek nem találtak utat, nem találtak élelmet és így nem tudtak betörni. Ami különösen Trencsén és Árva megyéket illeti, ahol ma leg­sűrűbben laknak a szlovák-tótok, ezek még 1065-ben is, oklevéli adat szerint, teljesen puszták voltak, az oklevél szerint „solitudók”. E megyék északi része nevezetesen a Kisuca és Várin patakok köze még 1244-ben is egészen lakatlan volt s Árva megye egyes részeire csak a XIV. században kezdtek egyesek be­telepedni, sőt a megye északi részeibe csak a XVI. században költöztek lengyel eredetű hegyi lakók, a *goralok*.

Liptó megyében először magyarok, azután németek kezdtek falvakat alapítani és csak azután jöttek a szlovák-tótok, akik ezekre a területekre, ahol most leg­sűrűbben és egy csomóban jóformán egyedül laknak, csak a XII—XIII. században kezdtek beszállingózni és letelepedni. Akkorra ugyanis a nyugati kalandozásokat Magyarország megszüntette és így a vele határos északnyugati országok között annyira megerősödött a béke és barátság, hogy kölcsönös betörésektől nem kellett tartani, az országelválasztó gyepűk fönntartása tehát fölöslegessé vált.

976-ban a mai Morvaország területén, Olmütz körül volt még egy kisebbszerű önálló fejedelemség. 996-ban ezt a cseh fejedelem elfoglalta. A csehektől a tartomány 1003-ban lengyel kézre került, akik 1029-ig bírták, majd ismét visszakerült cseh kézre,

bizonyos függetlenséggel. 1055-ben I. Bratiszláv halála után ennek legidősebb fia, Spitynev, lett a fejedelem; másik fia, Bratiszláv kapta a morva tartomány keleti felét Olmütz, — harmadik fia, Konrád pedig a morva tartomány nyugati felét, Brünn-Brno székhellyel. Spitynev üldözte a testvéreit, úgyhogy Bratiszláv Magyarországra menekült és itt 1058-ban nőül vette I. Endre magyar király leányát,

Ezzel kezdődik a családi összeköttetés a magyar királyi és cseh fejedelmi családok között.

Ezen időtől 1253-ig hat magyar királyleány volt a cseh fejedelmek neje, s állandó szövetséget tartott fenn csehek és magyarok között. 1253-ban II. Ottokár a babenbergiek öröksége miatt bontotta meg a másfél-százados szövetséget.

A magyar király segítségével Bratiszláv elnyerte a cseh fejedelemséget s olmützi hercegségét öccsére, Othora ruházta, aki azt 1087-ig bírta.

Otho herceg is szövetségre lépett és rokonságba került a magyar királyi családdal, mert I. Béla magyar király leányát, I. Géza és Szent László magyar királyok nővérét, Eufémiát vette nőül. 1074-ben ez az Otho cseh fejedelem segítette Gézát és Szent Lászlót Salamon legyőzésében, viszont 1092-ben Szent László segítette Otho fiait, unokaöccseit, hogy atyjuk hercegségét visszakaphassák.

Ugyanekkor Lengyelországban is Szent László egy unokaöccse, Ulászló herceg uralkodott és Szent Lászlóval jó barátságban állott. Ilyen barátságos és rokoni helyzetben Szent László lehetőnek és előnyösnek látta, hogy az ország gyepűit kijjebb tolja és az eddig lakatlan részeket benépesítésnek megnyissa. Evégből a pozsonyi és nyitrai határőröket a Morva folyó mellé rendelte s nem csupán Szokolca környékét, hanem ettől északra egész az Olsava folyócskáig és Magyar-Bród városig terjedő vidéket Magyarországhoz csatolta, ami annál könnyebben történhetett, mert miként a terület tárgyalásánál láttuk, ez a terület már a honvisszafoglalástól kezdve, éppen a morva-szlávokkal való egyesülés révén különben is

magyar terület volt. A Vág felső völgyében Szent László két várat is épített: Bolondócot és Trencsént es két vármegyét szervezett.

A sok vért vesztett magyarság azonban nem tudta benépesíteni ezeket a területeket, de nem is igen volt alkalmas síkföldi szokásainál fogva a nagy hegységek közti letelepülésre. Szent László és utódai tehát megengedték, hogy más országokból, idegen települők jöjjenek és alapítsanak községeket. Jöttek tehát mindenekelőtt németek. *A németek után jöttek a Felső-Morva mentén és a volt osztrák Sziléziában lakó szláv és nagyobb részét juhtenyésztéssel foglalkozó pásztorok, a mai szlovák-tótok ősei.* Egyes főúri családok később nagy terjedelmű uradalmaikat ugyancsak telepítéssel igyekeztek benépesíteni és hasznosítani. Annyira mentek, hogy nem csupán beengedték a letelepülőket, hanem külön szabadságokat, kiváltságokat osztogattak nekik. Ezeket az egyideig kiváltsággal rendelkező falvakat hívták tót nyelven *lehotáknak* és tudjuk, hogy Magyarország északnyugati részén sok lehota helynév van. Különösen trencsényi Csák Máté engedélyezett 1301—21 között sok Iehotát, hogy így hatalmát gyarapítsa a királlyal szemben, de hogy ezek a szlovák-tótok éppen olyan idegenek voltak, mint akár a németek vagy a franciák, vagy bármely más betelepített idegen nép, azt világosan igazolja Kálmán király törvényének 80. cikkelye, mikor azt mondja: „Az összes mások földjén dolgozó szabadok és a vendégj övevények, mint a tótok, vagy a többi idegenek, a szabadok dénárjait fizessék” stb. Kálmán király tehát az idegenek közt elsősorban a tótokat említi, akik az akkori köztudomás szerint nemrégiben kerültek hazánkba és vendégjövevénynek, hospitesnek számítottak. A többi azután már jóformán magától jött. A XV. században a husziták rablásai a felvidéki német városokat, községeket nagyon elnéptelénítették, az ő helyükbe is jöttek szlovák-tótok. Azután következett a törökhódítás. A török a szlovák-tótokat nem érte el, mert határai csupán az Alföld és a Felvidék közti vonalig terjedtek, az ő gyer-

mekeiket tehát a török nem rabolta, férfiakat nem öldöste, földművelőit nem fűzte rabláncra és asszonyait nem hurcolta fogságba rabszolgánőnek, ők tehát szaporodtak.

Szaporodásukat elősegítette az is, hogy időközben a Dunántúlról is északra húzódtak a rómaiak pásztornak nevezett oláhok (valachi), akik a felvidéken szintén elszlávosodtak és ezzel a tót tömeget gyarapították. Mikor azután Magyarország Budavárának a törököktől való visszavételével, majd a zentai csatával a XVII. század végén fölszabadult, akkor az oláhval is kevert tótság készen állt nagyarányú terjeszkedésre, 1686 és különösen a II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának végét jelentő 1711 után az elpusztult üres falvakba szlovák-tótokat telepítettek, hogy legyen munkászék, így történt, hogy a XVIII. század folyamán a szlovák-tótság előzönlötte az egész országot, Erdély kivételével, ahol a népesség elég sűrű volt. Világos tehát, hogy *a szlovák-tótok nem őslakosok a magyar felvidéken*, hanem csak a XII. századtól fogva lassan bevándorló, a századok folyamán lassan elszaporodott, részben a Dunántúlról odavándorolt oláhokkal, akik eltótosodtak, gyarapodott népség, akinek nincsenek a magyar honvisszafoglalást megelőző igényei, illetve jogai. A Morva és az Odera folyók felső völgyében lakott fehér-horvátok ivadékai ők, részben pedig a Dunántúlról odavándorolt oláhoké és csak annak köszönhetik nyelvük és nemzetiségük fennmaradását, hogy a XII—XIII. században ide bevándoroltak, magyar közigazgatás és magyar védelem alá jutottak, mert eredeti hazájukban visszamaradt társaikat vagy, kiszorították a németek vagy elcsehesítették a csehek. A honvisszafoglaláskor itt talált morva-szlávok, — akik azonban nyilván csak nevükben, szlávok, valójában, mai fogalmaink szerint, nem szlávok, hanem rokonai a magyaroknak, — teljesen egybeolvadtak a magyarsággal és őket, illetve velük együtt a honvisszafoglaló magyarokat illeti meg a régi Morvaország területe és az egész magyar felvidék. Ha a magyar külföldi kalandozások vezéreinek nevét nézzük, talá-

lünk közöttük ilyen neveket, mint Durcsák, Bogát, ezek pedig szláv nevek, tehát nyilvánvaló, hogy már a hon visszafoglalás ideje óta egy a magyar és a morvaszláv, akiknek területeire csak később szivárogtak be a szlovák-tótok.

2. *Szerbek, horvátok, szlavónok.* Honfoglalás-kori krónikáink tudnak arról, hogy már a honvisszafoglaláskor *érintkeztek* a magyarok a szerbekkel, mert hiszen Zuárd vezérlete alatt egy egész hadsereg telepedett meg a szerbek ősi fészkeiben, Rasciában. Kascia jó messze van Magyarországtól és honvisszafoglaláskor a világháború előtti magyar területen nem is voltak szerbek. A *szerbek* a Balkán félszigetnek ma talán legjelentősebb népe. Történetük előnyösen különbözik más népek történetétől annyiban, hogy *eredetük a legősibb kortól a mai napig meglehetősen határozottsággal nyomon kísérhető.* *Az ő történetüket nem, burkolja a sokat emlegetett őstörténeti homály,* csak annyiban, amennyiben propaganda végett ez szükségesnek mutatkozott. A propaganda célja az volt, hogy a délszláv népek egysége kimutattassék s így Jugoszlávia egy délszláv gondolategységben megalapítható legyen. Ezt a délszláv egységet csak úgy lehetett kialakítani, hogyha a szerbek ókori világos történetét szándékosan elhomályosítják, mert különben a szerb-horvát egységet és a szerb-szlovén egységet sem lehetett volna elhítni, miután nem is felel meg a valóságnak. A szerbek ugyanis ősi Balkán-nép, míg a horvátok később, jóval később, csak az avar uralom alatt kerültek a Balkánra. A politikai események bizonyítják is, hogy külsőségekben lehetett ugyan a két népet egy kalap alá hozni, lelkekben azonban megmaradtak a régi ellentétek.

A balkáni Makarskának írt, de Matyarszkának ejtett nevű hegység lejtőin, az Adriai-tenger partján lakott a mythologiai ókorban a *várdainak* (*άρδαίοι* = latinul vardaei) nevezett nép. Ennek közvetlen keleti szomszédjai voltak az *autariak*, akiknek a neve magyarul magabíró, függetlent, önállót jelent. A tengertől elzárva örökös harcban éltek a várdaiakkal,

verekedve velük a tengeri kijáratért, amelyet azonban a várdaiaktól semmi módon nem tudtak megszerezni.

A szerbek legújabb története is ilyen tengeri kijáratért folytatott küzdelmekkel áll szoros összefüggésben.

Körülbelül a mai Montenegró és Hercegovina területén folytak ezek a sikerre nem vezető harcok: az autáriak nem tudták a várdaiaktól kikényszeríteni a tengerhez vivő kijáratot. Minthogy azonban népük rohamosan szaporodott, élni kellett, azért az autáriak két részre szakadtak és egyik részük *Triballosz* királyfi vezetése alatt elvonult kelet felé, a Balkán-félsziget közepe felé, a későbbi Rascia, vagyis Ó-Szerbia területére, hogy ott teremtsen meg magának a megélhetés föltételeit. Az autáriakat azután szétszórta a kelták, úgyhogy írásbeli följegyzéseken kívül ősi hazájuk területén is csak a Tára hegynek és a Drina egyik forrás-folyócskájának, a Tára folyócskának nevében maradt ránk emlékezetük. A Triballosz királyfi vezetésével kelet felé vándorolt néptörzsek azonban mindmáig él és fennmaradt, mert *ez a szerb nép*.

A görög mondák szerint az autári népnek volt egy Autarieusz nevű fejedelme, ennek fia volt Pájón, akinek fia, tehát Autarieusz unokája volt Triballosz, aki az elszakadt néptörzset kelet felé vezette. Triballosz királyfitól kapta a nevét a szerb nép, akkortól kezdve ugyanis ezt az elszakadt népet *triball* népnél, nevezték. A neveknek érdekes jelentésük van. Autarieusz görögül, mint föntebb már irtuk, magabírót, függetlent jelent, — a Pájón név jelentése = verekedő, páholó, — a Triballosz jelentése = mulató, gondtalan.

A propagandas szláv és kapcsolatos történetírás tagadja a szerbeknek a triballoktól való származását. Ha ugyanis a szerbek az ősi triballok utódai, a horvátok pedig — mint tudjuk — északról vándoroltak be, akkor megdőlné a délszláv egység gondolata. A tagadás azonban hiábavaló. Történelmileg igazolható

tény, hogy a triballok Ó-Szerbia területére költöztek. Ismerjük ott egész történetüket odaköltözésüktől kezdve, egészen rövid időköz kivételével, egészen máig. Hangtanilag semmi akadálya nincs annak, hogy a *szerb* szót a *triball* szóval azonosítsuk. A terület szintén megegyezik a szerbek ősi lakóhelyével. Nincsen semmi adat arra, mintha a szerbek, illetve triballok erről az ősi lakhelyükről kivonultak volna, vagy őket onnan más nép kiűzte volna, vagy más nép költözött volna az ő helyükbe egészen addig, amíg Anonymus szerint a magyarok be nem telepedtek közéjük Zuard vezérlete alatt. Görögök, rómaiak, gótok, hunok tartották ugyan ideig-óráig leigázva őket, de ezek a hódoltságok megszűntek. Arra vontkozólag sincs semmi adat, hogy ha a szerbek nem a triballok leszármazol volnának, akkor honnan jöttek? A horvátokról írásos emlékekből tudjuk, hogy északról jöttek. *A szerbekről hallgat minden krónika.* A középkorban ismét triballoknak nevezgetik őket, míg végül át nem veszi végleges uralmát a „szerb” szó.¹ *Logikailag, az ismert tények és azok összefüggései alapján lehetetlen mást állítani, mint azt, hogy a szerbek egyenes leszármazol a triballoknak, akik később, az elszlávosodási folyamat közepette, más népek között szintén elszlávosodtak, de eredetileg nem voltak szlávok és nem rokonai a horvátoknak.*

A szerbeknek *ez* az általunk kifejtett története a Kr. e. IV—V. századba nyúlik vissza. A szerbek, — akkor még triballok, — Ó-Szerbia területéről tovább terjeszkedtek kelet felé az úgynevezett triball síkságon, amely a mai Bulgária egyrészt is magában foglalta. Legrégibb lakóhelyük az Angrusz és Bongrusz, ma: Morava folyó környékén volt. Közvetlen keleti szomszédjuk volt a *trér* nép, amelytől az annakidején Ojiszkosznak, ma Iszkernek nevezett

¹ Érdekes, hogy egy erdélyi Schesaeus nevű szász költő, Ruinae Pannóniáé című latin nyelvű költeményében, 1550-ben triballoknak nevezi azokat a népeket, akiket a magyar népballada „szebeni rácok”-nak mond. V. ö. 238. lap.

folyó választotta el őket. Szomszédságába kerültek a veszedelmes és hatalmas odryzák nevű, hódító trák népnek is, amely Szitalkesz nevű főnöke vezetésével hódító hadjáratot kísérelt meg ellenük, de sikertelenül: a triball-szerbek vitéz harcosok voltak és diadalmasan verték vissza a támadást, Sőt: ellentámadásba fogtak és örökös rablóhadjárataikkal, melyek során egyizben, Krisztus előtt 376-ban egészen az Egéitenger partjáig nyomultak elő, rémei lettek a tőlük keletre lakó néptörzseknek. Ezidőtől kezdve mintegy 40 éven keresztül jólétben és hatalomban éltek. Krisztus előtt 335-ben azonban Nagy Sándornak, az akkor még ugyan nem világbíró, de már akkor is hatalmas macedón királynak megtámadására készülődtek. Nagy Sándor megelőzte őket; nem várt egy hónapot az ultimátummal, hanem még mielőtt fölkészültek volna, rajtuk rontott és tönkreverte őket.

Ettől kezdve jelentéktelen néppé süllyedtek, amely egyszerű leltári nép volt a különböző egymást követő hódítók mérlegében. Theodoziosz római császár halála után, 395-ben a római birodalom véglegesen kettészakadt nyugatrómai és keletrómai birodalomra. A triballok, illetve szerbek a keletrómai birodalom fennhatósága alá jutottak s a hunok hadjáratait a keletrómai császárság alattvalóiként szenvedték végig. Priszkosz Rhetor, a bizánci ügyvéd, aki a császár követét elkísérte Attilához való útjában, leírja, hogy Nisben, amit akkor Naisszosznak hívtak,, meg kellett állapodniok, mert a szerb fejedelem tartozott ott néhány hun szökevényt kiszolgáltatni.

A hun birodalom bukása után és az avarok idejében a szerbek, úgy látszik, ismét némi függetlenséget élveztek minden szomszédjukkal szemben. Az avarok támadásai kényszerítették Bizáncot, hogy önvédelem végett a dunamenti szláv és egyéb népeknek bizonyos szabadabb mozgást engedélyezzen, hogy ne a birodalom sérelme és gondja legyen egy-egy avar támadás. A szerbek ezt az önállóságukat az avarok bukása után is megtartották és a következő időkben voltak a görög császároknak szövetségesei, hűbéresei,

versenyársai, ellenségei, rövid ideig hódítói és urai, de alattvalói — egy nagyon rövid időszakot leszámítva — többé soha; csak később a török szultánnak.

E Krisztus utáni föltűnésük alkalmával a szerbek már zsupánnak nevezett törzsfőnökök alatt éltek. Első ismert fejedelmek Voiszláv, Radoszláv és Proszegoj. Azután Vasztimir következett, akinek 838-ban történt halála után három fia megosztotta az országon. Cyrill és Method, a két szláv apostol térítette őket keresztény hitre 867-ben. 892-ben *Péter* nevű zsupán ragadja magához a hatalmat, anélkül, hogy a többi zsupán függetlenségét teljesen megtörni sikerülne, s a Zuárddal betelepülő magyarok segítségével az Adriáig terjeszti ki hatalmát. 917-ben Simon bolgár fejedelem elfogja Pétert és egy *Pál* nevű zsupánt ültet a fejedelmi székbe, de Pál annak ellenére a bolgárok ellen fordul és 920-ban megveri őket. Ezzel azonban elveszti fő támasztékát, a bolgár erőt, 923-ban elűzik. Helyébe a görög zsoldos *Zakariás* kerül, akit görög barátsága miatt 926-ban a bolgárok üznek el, az országot elpusztítják, népét fogságba hurcolják. Hat év múltán a bolgárok hazabocsátják a szerb, illetve magyar foglyokat, Zuárd népét s ekkor a foglyokkal visszatérő *Császláv*, aki a *fogság* hat éve alatt ismét egyesítette a szerbeket, a már önálló törzsekre, zsupákra bomlott népet, s valamennyit hatalma alá hajtva, megalapította a középkori értelemben vett szerb államot. Császláv fejedelem 933-tól 962-ig uralkodott, részint a bolgárok, részint nyilván az odatelepült magyarok segítségével. Ez idő alatt a különféle törzsnevek feledésbe mentek, csupán az ősi közös tribal = szerb név maradt fent s ettől az időponttól kezdve a török hódoltságig a Balkán történetét a görög, bolgár és szerb hatalmaknak aziránti törekvése tölti ki, hogy a Balkán felett ki legyen a kizárólagos ur.

A magyarok a szerbeket lakóhelyük nevérol, Easciáról, rácoknak nevezték. Csak a XIX. század közepe táján kezdett nyelvünkben a szerb elnevezés meghonosodni. A csepelszigeti szerbek még ma is

rácoknak nevezik magukat. Azt mondják, hogy ők rácok, nem szerbek: „Mi szmo rácovi”.

Rácok és magyarok között már az Árpádházi fejedelmek és királyok alatt sűrű volt az érintkezés. Ami, tekintettel a Zuard-féle magyar sereg balkáni letelepedésére, nem csoda. De ez az összeköttetés rokon kapcsolatokban is nyilvánult. Az Árpádházi királyok és szerb uralkodók többszörösen összesógoroisodtak. A szerb trónon, a szerb fejedelem, illetve szerb király oldalán magyar királyok leányai ültek fejedelemné, illetve királyné gyanánt, mintegy 100 esztendőn keresztül. Nagy Uros szerb király felesége IV. Béla magyar király lánya volt, Uros 1243-tól 1277-ig uralkodott. Sikeresen harcolt a tatárok ellen. 1253-ban leverte *Raguzát, ahonnan a mai szerb irodalmi nyelv ered.* Ugyanez évben diadalmaskodik a bolgárokon. 1257-ben öccsét ülteti a bolgár trónra és IV. Béla magyar királyt támogatja Ottokár ellen. 1277-ben fellázad ellene fia, mire ő kolostorba menekül.

Uros után Dragutin következett 1281-ig. Felesége V. István magyar király leánya. 1281-ben a görögök legyőzik s öccsét, *Milutint* segítik trónra, akinek neje a későbbi III. Endre magyar király leánya. Valószínű, hogy a testvérek harca III. Endre ama törekvéseire vezethető vissza, hogy megszerezhesse a magyar trónt; ebben a törekvésében a szerb támogatásra is alapított, de Dragutin a felesége révén apósághoz, V. Istvánhoz, illetve sógorához Kun vagy IV. László magyar királyokhoz kapcsolódott. Dragutin kolostorba vonult.

Milutin II. Uros néven 1281-től 1321-ig uralkodott. Kiűzte hazájából a görögöket. Tatár járom alól felszabadította Bolgárországot és elfoglalta. A viddini fejedelemséget pedig Szerbiához csatolta.

Azalatt az idő alatt, amíg magyar királyleányok ültek a szerb trónon, egy hosszú évszázad alatt, a szerb állam dicsősége, jóléte, gazdagsága és hatalma egyre növekedett, mígnem az elődök gyűjtötte erők teljes kifejtésével *Dusán* cár megszerezte a bizánci

görög császári koronát is. Ekkor érte el a szerb nép történetének legfényesebb korszakát. Ezután nem-sokára következett a félelmetes összeomlás. De akkor már nem volt magyarok és szerbek között többé barátságos összeköttetés. Dusán császárt 1356-ban V. Uros váltja fel. Ő már ellenséges viszonyban van a magyarokkal. A magyarok Nagy Lajos alatt elfoglalják Boszniát és Dalmáciát. A törökök is betörnek, 1367-ben Mernyavics Vukasin megöli V. Urost és fejedelem gyanánt, tehát cári, császári cím nélkül ő uralkodik. Az országot belső zavarok dúlják, míglén 1389-ben Rigómező megássa Szerbia sírját: letörte a török.

A honvisszafoglalás idején magyar területen nem laktak szerbek. A szerb nemzet akkor még csak a Morava, Ibar, Lim és Zeta (= Zenta Montenegróban) folyók völgyében élő pásztornép s csak a XII. században kezdett hegyeiről leszállva, északnyugat felé terjeszkedni, amely terjeszkedés IV. László idejében vált erőteljesebbé, amikor a Száva jobbpartján, a Drina és Morava közé eső Macsói bánságot és Boszniát 1286—90 között a szerb király kerítette kézre. Macsvát azután a szerbek bírták 1319-ig. Akkor Róbert Károly visszafoglalta. A szerb terjeszkedés ettől kezdve inkább délnyugat felé történt. 1386-ban, Nagy Lajos halála után, szabadabb ut nyílt a szerbek előtt Magyarország felé, a magyar trónörökösödési zavarok következtében. Ugyanez időben a szerbek a régi Bolgárországból elfoglalták a Morava és Timok folyók közötti részt Galambóc várával együtt és így hosszú vonalban lettek szomszédai Magyarországnak, mégpedig legnagyobbbrészt olyan területen, amely e korban, — mint láttuk, — közjogi-lag még Magyarországhoz tartozott.

Ezt a szerb terjeszkedést a törökök állították meg, akik megtámadták a szerbeket és 1389-ben, a rigómezei ütközetben, — amelyben úgy az 1371-től uralkodó Greblyánovics Lázár Knez, szerb fejedelem, mint I. Murád török szultán (uralkodott 1359-től 1389-ig) elesett — megverték őket, megsemmisítve a

szerb hatalmat. Az ország kis részekre szakadt, legnagyobb részt török fenhatóság alá jutott: Lázár Knez fia, István, hogy országát el ne veszítse, az új török szultánnal, I. Bajaziddal (1389—1403) szövetségre lépett és Magyarország ellen indult.

Kegyetlen és rettenetes rablóhadjáratot folytattak Magyarország ellen a törökökkel egyesült szerb csapatok 1389—1402 között. Ez alatt a Szávától és Dunától délre eső, Magyarországhoz kapcsolt tartományok a legirtózatossabb pusztítást szenvedték végig. 1396-ban Nikápolynál megverik Zsigmond magyar király seregeit. Ennek a pusztító háborúnak 1402-ben az ankarai ütközet vetett véget, amelyben Timur tatár kán megverte és fogságba ejtette Bajazidot és ezzel a török hatalmát egy időre megtörte. 1405-ben Zsigmond király is győzelmet aratott Boszniában, mire a szerb fejedelem visszatért Magyarországhoz és 1406-ban meghódolt Zsigmond magyar király előtt, elismerve fenhatóságát, de azzal a kikötéssel, hogy országát megtartja és Magyarországon is kap néhány várat az esetre, hogy ha a török elűzné, legyen hová menekülnie. Ettől kezdve 1459-ig Szerbia Magyarország melléktartománya volt, fejedelme, — 1427-től 1456-ig Brankovics György, 1458-ig Brankovics Lázár, 1459-ig Jelena, azután 1471-ig interregnum, nemzeti államfő nélküli idő következett, — a magyar király hive és főembere. Élénk kereskedés indult meg Magyarország és Szerbia között. A szerbek kezdtek átköltözni a Dunán és Száván Magyarország anyaterületére. Biztos, hogy 1436-ban már sokan laktak a mai Szerem és Verőce megyék területén. 1439-ben, midőn a törökök Szendrőt ostromolták, maga a szerb fejedelem, Brankovics György is Magyarországra menekült, a Duna mentén lakó szerbek is feljebb vonultak. A Kevevárban lakó szerb kereskedők ekkor vonultak fel egészen a Csepelszigetig és alapították a mai Ráckevét. Az Ujpalánka vidékén lakó szerbek a tiszamenti Alpárra és Tenyőre költöztek fel. 1440-ben egész Szerbia a töröké. 1443-ban sikerült ugyan a töröktől Szerbiát visszahódítani, s 1444-ben a szegedi

béke Brankovics Györgynek visszaadta a maga országát, a beköltözött szerbek azonban — továbbra is Magyarországon maradtak annál inkább, mert a szerb fejedelmi család belviszályai nemcsak, hogy megakadályozták Szerbia fejlődését, hanem 1459-ben végleg török kézre juttatták azt, úgyhogy Brankovics György unokái ismét Magyarországra menekülve, Kölpény és Beregszó várakban telepedtek meg. Velük együtt menekültek más szerb főurak, Belmosevityek, Jaksityok, Bakityok, stb. s ezek is hozták magukkal az ő híveiket. Később a magyar királyok hívták is a szerbeket az ország déli részére, a török által elpusztított lakatlan területek benépesítésére s így ezen a címen is tömegesen jöttek a szerbek. Kinizsi Pál 1481-ben hadat viselt a Balkánon, egészen Krusócig, Szerbia volt fővárosáig hatolt seregével és ekkor egy tömegben 50.000 szerb jött át vele Magyarországra. A magyarok nemcsak, hogy nem bántották a szerbeket, hanem szívesen látták és támogatták őket. Mátyás király 1481:III. törvénye kimondotta, hogy nem tartoznak tizedet fizetni, 1481:IV. törvénycikkének 1. §-a pedig kifejezetten kimondja, hogy azért nyújt kedvezményt, hogy a rácok Magyarországon jó móddal megtelepedjenek és hogy példájukra mások is, akik török uralomnak vannak alávetve, hajlandóbbak legyenek az országba jönni. Egyes megtelepedettek, például a ráckeveiek külön kedvezményt is kaptak, úgyhogy a szerbek szívesen költöztek be Magyarországra.

Nemcsak barátságos szerbek jöttek azonban, hanem 1526, a mohácsi vész után ellenség gyanánt is: a török hadseregnek ekkor már jelentékeny részét képezték a szerb zsoldosok. 1597-ben az egykor színmagyar Bács-Bodrog vármegyében már 35 szerb lakosságú község volt, ugyanakkor Temes és Torontál vármegyék lakossága csaknem csupa szerbektől állott. A török hódoltság terjedésével azután egyre húzódtak fel egészen Komáromig, más oldalon a Tiszamentén egészen Szolnokig. Legsűrűbben a Száva és Dráva között töltötték meg, úgyhogy a XVII. században a mai

Szerem és Verőce megyék területét, továbbá Torontál déli részét *Kis Rácországnak* nevezték.

E nagy tömegű bevándorlás dacára *tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ezekkel a szerbekkel a magyar nemzetnek különleges baja nem volt.* A mohácsi vész után ugyan Csрни Jován, a Zápolya János kocsisából lett fekete cár, okozott némi kellemetlenséget, de ez nem a magyarság elleni akció volt, nem nemzeti ellenségeskedés, hanem csak olyan természetű megmozdulás, aminő teljesen egységes nyelvű nép körében is előfordul. Dózsa György is megszervezte a magyar jobbagyságot és más körülmények között fölkelésbe vitte. Nála súlyosabban Csрни Jován sem lépett föl. A bevándorolt szerbek, mint tömeg, a magyarság ellen ekkor még nem vétettek. Békés pásztor- és földművesnép voltak s a békesség kedvéért megfizették adójukat mind a török, mind a magyar földesúrnak. Ha kellett, szívesen harcoltak a magyarral együtt a török ellen. Sokan beálltak a magyar hajdúcsapatokba. Még Hajdú megyében is egész községeket alapítottak a rác hajdúk, mint például Hajdúböszörményt, amelynek egykori neve Rácböszörmény volt, továbbá Ujfehértót, amelynek egykori neve Rácfehértó volt. Nyilván a honvisszafoglaláskor, a Zuard katonáival beléjük vegyült magyar vér, magyar érzés, magyar szokások és akkor még nem túlzottan eltérő nyelvük okozta ezt, hiszen bár nagytömegekben telepedtek le, letelepedési helyeiken mégis elmagyarosodtak.

A szerb nemzetiségi kérdés és a szerb területi aspirációk nem ezektől a szerbektől indultak ki, hanem a későbbi betelepülőktől. Utánuk ugyanis még két szerb betelepülés történt.

Egy csoport, a *morlások*, elszerbesedett oláh nép, amelyet *uszkoknak*, szökevényeknek is szoktak nevezni, a XVI—XVII. században telepedett be a Dráva-Száva közé. *Ezek Bosznia északnyugati részéből jöttek: zsoldosok gyanánt és határőrökül szolgáltak. Ezek már nem illeszkedtek be a magyar viszonyok közé.* A magyarság szempontjából azonban ez a be-

település kisebb jelentőségű, mert olyan területre történt, amely terület a török hódoltságtól való felszabadulás után a magyar nemzet újjáfejlődési folyamatában kisebb szerepet játszott.

Sokkal súlyosabb és kihatásaiban végzetes betelepülés volt *a Csamejovits Arzén szerb pátriárka által vezetett menekülő tömeg befogadása.*

A törökök akként rendezték be balkáni uralmukat, hogy a szerbek részére Ipek székhellyel szerb pátriárkaságot alapítottak. A pátriárka nemcsak egyházi tekintetben, hanem igazságszolgáltatás tekintetében is joghatóságot gyakorolt. A Balkánon maradt szerbek nem csupán egyházi, hanem polgári tekintetben is a szerbek fejének tartották a pátriárkát.

Budavár visszafoglalása után úgy találták a szerbek, hogy elérkezett az ideje a régi független Szerbország visszaállításának. Akadt is fejedelmük a volt erdélyi török tolmács, *Brankovics Iván György* személyében, aki a névrokonságot felhasználva, a Brankovics despota család ivadékának adta ki magát és a szerbeket felkelésre biztatta. *Az ipeki pátriárka titokban Brankovics kezére játszott.* A szerbek fegyvert ragadtak és néhány német császári vezér csapataival megkísérelték Viddin elfoglalását, de nem sikerült, Brankovics nem hagyta magát. újabb kísérletekbe fogott s ezek a kísérletek átmenetileg sikerültek is, mire az ipeki pátriárka *nyíltan* Brankovics mellé állt. A szerencsés eredmény azonban tragikus következményekkel járt, mert kiderült, hogy a császári vezérek nem független Szerbiát akarnak, hanem a császári hatalomnak a Balkánra való kiterjesztését s ahelyett, hogy a győzelmük után a független Szerbiát helyreállították volna, elfogták Brankovics Iván Györgyöt és előbb Bécsbe, majd onnan Éger városába vitték fogságba. Ennek következménye lett, hogy a reményeikben és várakozásaikban csalódott szerbek cserbenhagyták a császáriakat, sőt részben visszpártoltak a törökökhöz, aminek eredményeként 1690 január 3-án a törökök tönkrevették az ó-Szerbiában

tanyázó császári, addig diadalmas hadsereget, amely-kénytelen volt onnan kitakarodni. Az ipeki pátriárka, Csarnejevics Arzén, levonva magatartása következményeit, szintén kénytelen volt menekülni, magával vezetve 40 ezer menekülő családot, akik ugyancsak nem mertek tovább a bosszúálló törökök főnhatósága alatt maradni, Magyarországra menekültek. Itt bizonyos menekülői kiváltságokban részesültek, amelyek a következő pontokba foglalhatók össze:

1. A Juliánus-féle ónaptárt használhatják.

2. Az egyháziak és polgáriak együttesen szabadon választhatnak pátriárkát.

3. A pátriárka a görögkeleti egyházakkal és egyházi személyekkel rendelkezhet.

4. úgy Görög-, Rác-, Bolgár-, Dalmát-, Bosnyákországokban, mint Jenopol és Hercegovina tartományokban, továbbá Magyar- és Horvátországokban, végül Myzia és Illyria azon részein, ahol valóban görögkeleti vallásúak laknak, a görögkeleti vallású lakosoknak a pátriárka nemzeti elöljárójuk lesz.

Ezek a kedvezmények átmeneti időre szóltak, addig, míg a szerbek ismét vissza nem térhetnek hazájukba, amit rövid időre vártak, miután a törököktől szenvedett vereséget csak átmenetinek tekintették. Sajnos azonban, Szerbia felszabadítása még hosszú ideig váratott magára és a menekült szerbek kénytelenek voltak Magyarországon maradni.

A kedvezmények és kiváltságok mihamarabb összeütközésre vezettek a vendégül látott szerbek és a magyar hatóságok között. A magyar hatóságok ugyanis azt kívánták, hogy a császári katonák elszállásolásában a menekült szerbek is vegyenek részt, miután erre nekik is módjuk és alkalmuk van, mivel olyan helyekre telepítették őket le, amelyek a török pusztítás következtében üresen maradtak. A szerbek ez ellen tiltakoztak. Ebből az összeütközésből olymódon láboltak ki, hogy megismerkedtek a régen Magyarországon lakó szerbekkel és azok közül polgári vajdájukká megválasztották *Monaszterli Jánost*. A

király a választást megerősítette. Ennek azután, mint saját főnököknek, engedelmeskedtek.

1690 nyarán a császári seregek ismét megindultak a Balkán felé. Kilátás nyílt rá, hogy Csarnejovics szerbjei visszatérhetnek hazájukba. Ez alkalomból Csarnejovics Arzén a királyhoz fordult, hogy bővítse ki régi kiváltságaikat négy ponttal. Még pedig:

1. A Csarnejovics Arzénnal menekült szerbeket visszaviszi a király hazájukba.

2. Ott megengedi, hogy a szerbek saját külön elöljáróik alatt, régi szabadságaik és szokásaik szerint éljenek.

3. A magtalanul elhunyt görögkeletiek vagyona a pátriárkára és a görögkeleti egyházra szálljon. S végül:

4. A menekült szerbek mindnyájan a pátriárkától, mint egyházi fejüktől függjenek, de nem csupán egyházi, hanem világi dolgokban is.

I. Lipót király 1691 év Szent István napján a szerbeknek ezt a kívánságát is teljesítette, ami további zavaroknak a kútforrása lett. A visszatelepítési szándék ugyanis csak szándék maradt. A hadjárat nem hozta meg a kívánt eredményt. A menekült szerbek ekkor ez újabb kiváltságaik alapján, amelyek láthatólag csak a balkáni Szerbia területére szóltak, mint állam az államban rendezkedtek be és újabb és újabb követelésekkel álltak elő, majd 1706 június 16-án, II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején 24 pontba foglaltan feliratban kérték a királytól, hogy vélt sérelmeiket orvosolja. *Ebben a nevezetes beadványban fordul elő először az a kívánság, amelyet csak 215 esztendő múlva, Trianon adott meg a szerbeknek, hogy miután őket nem tudják hazaszállítani, ennél fogva szakítsanak ki nekik külön területet, Vojvodinát, vajdaságot és oda telepítsék őket, mint különálló államszervezetet, vagy néptörzset, mindenestre megfelelő autonómiával. Ez a terület nem kevesebb lett volna, mint a Dráva-Száva köze, továbbá Bácsbodrog, Csanád, Arad és Békés vármegyék területe. Vagyis a Trianonban elszakított terület.*

Ugyanekkor II. Rákóczi Ferencsel is folytak alkudozások, de Rákóczival nem tudtak megegyezni. A császár és király, I. József azonban 1706 szeptember 29-én, a szerbek június 16-i beadványára egy újabb kiváltságlevelet bocsátott ki, amelyben teljesítette a szerbek némely kívánságát, a többit pedig azzal az *ígérettel* halasztotta el, hogy majd ha Magyarországon béke lesz, akkor azokat is teljesíteni fogják. Egyúttal kimondta a király azt is, hogy fentartja a jogot a tekintetben, hogy a kiváltságokat később az idők követelményei szerint megfelelőbb alakban szerkessze.

Így kerültek a szerbek kiváltságos helyzetbe Magyarországon. Nagyobb részt határőrök lettek. Tizedet, adót nem fizettek. Áldott jó földeken, Magyarország legtermékenyebb részein szánhattak, vehettek, úgyhogy *mikor 1717-ben a császári seregek Szerbiát csakugyan visszafoglalták s így hazájukba visszatérhetek volna — akárcsak 1444-ben —, nem mentek, hanem továbbra is Magyarországon maradtak és — itt tartották fenn területi igényeiket.*

1790-ben ismét megkísérelték a régi nagy kívánságot, a külön terület kihasítását elérni. Temesvárott nemzeti gyűlést tartottak s ott adták elő újabb kívánságaikat, — de még ugyanazon esztendőben a karlócai pátriárka és püspöktársai azt kérték a királytól, azután pedig az országgyűléstől, hogy őket és még néhány alkalmas szerb személyt, hívják meg a magyar országgyűlésre. A magyar országgyűlés elfogadta a karlócai pátriárka és társai előterjesztését azzal, hogy ugyanazon jogokat adja meg a szerbeknek, amelyek az ország többi lakosait is megilletik. Ez a barátságos fogadtatás a szerbeket döntésre kényszerítette, hogy mihez ragaszkodnak inkább: régi, nem Magyarországra vonatkozó kiváltságleveleikhez és külön területre tett ígéretekhez-e, vagy pedig elismerik, hogy nekik, mint bevándorló menekülteknek, nem lehet több joguk, mint az ország régi lakosainak s ezzel közvetve lemondanak kiváltság-

levelükről, magyar állampolgárok lesznek, de viszont bejutnak a magyar országgyűlésbe.

A szerbek az utóbbi módozatot választották. Elfogadták az 1790/1. évi XXVII. és az 1792:X. törvénycikket, amelyek megnyitották előttük az utat a szabad birtokszerzésre, a hivatalviselésre s őket Magyarország polgáraivá téve, az ország többi lakosai-val egy sorba helyezték és főpapjaiknak a magyar országgyűlésen helyet, szavazatot biztosítottak. Egész csomó gazdag szerb kereskedőcsalád kért és kapott magyar nemességet, szerzett nemesi birtokot.

Mindezeket az előnyöket a szerbek csak 1848-ig értékelték annyira, hogy megmaradjanak a magyar állam keretei között. 1848-ban ismét fölállították a Vojvodinára vonatkozó területi igényeiket, azokat 1849-ben a bécsi udvar ismét megígérte, teljesítette is, csak nem úgy, ahogyan a szerbek elképzelték, hogy nevezetesen ott majd ők lesznek egyedül és kizárólag az urak. Az új területen nem ők laktak egyedül, nem ők választották a tisztviselőket, sőt a közigazgatás nyelve sem lett szerb, hanem német.

Az 1867. évi magyar-osztrák kiegyezés megszüntette a Vojvodinát. Trianon teljesítette azután a szerbek kívánságát és nekik juttatta a rég áhított területet.

A *horvátok* szintén nem laktak Magyarországon a honvisszafoglalás idején, értvén Magyarország alatt csupán a világháború előtti teljes magyar területet. Anonymus szerint a magyarok ugyan — 42. fejezet — „*egész Horvátországot*” is meghódították és a nemesek fiait kezesül összeszedve, tértek vissza Magyarországra Árpád vezérhez. Azonban ez a Horvátország a Szávától délre, az Adria mellett feküdt és a hódoltsága nemsoká tarthatott, mert Horvátország ama területén önálló fejedelemség alakult, a fejedelmi ház családi összeköttetésbe is lépett a magyar uralkodóházzal és utóbb ismét fegyverrel kellett Horvátországot meghódítani, bár a fegyveres hódítás dacára bizonyos különállása Horvátországnak mindig megmaradt. 904—928 között

Tomisláv uralkodott, aki 910 körül hol Velencével, hol Bizánccal hadakozott országa függetlenségeért. *Ugyanekkor felvette a királyi címet, ő az egyetlen, aki a szláv uralkodók közül előbb kap királyi címet Szent Istvánnál.* Az egymást követő Krezimir, Miroszláv, Pribina, Drzsiszláv és Szvatoszláv után az 1009-től 1035-ig uralkodó // *Kresimirnek* már Szent István a szövetségese, aki támogatta őt Konrád német császár elleni védelmi háborújában. 1058-ig *István*, majd 1073-ig *Péter Kresimir* uralkodik; utóbbi elfoglalta Dalmáciát és Szlavóniát, de I. Endre Szlavóniát visszafoglalta tőle. Utána 1091-ig Szent László sógora, *Zvojnimir* uralkodott, akinek uralkodása vége felé belzavarok törtek ki, mire Zvojnimir Szent Lászlót hívta segítségül. Szent László beavatkozott, de az erdélyi események miatt kénytelen volt távozni. Helytartóul az 1091-ben elhalt Zvojnimir helyébe Álmos herceget hagyta Horvátországban, aki 1095-ig töltötte be tisztségét. A be nem hódolt horvátok *Szvácsics Pétert* ismerték el fejüknek, míg 1102-ben Kálmán királyunk őt le nem verte s meg nem szerezte Dalmáciát is.

A terület tárgyalásánál Horvátország földrajzi helyzetét nagy vonalakban már érintettük, azért itt csupán utalunk arra, hogy a horvátok csak később húzódtak a Dráva-Száva közötti terület egy részére, Szlavóniába s onnan a később betelepülő szerbekkel és egyéb szláv népelemekkel vegyülve, török nyomás alatt, magyar vendégszeretet élvezve, árasztották el a Dráva-Száva közének egész területét, melyet azután az 1867. évi kiegyezés juttatott nekik *régi hazájuk helyett*, bizonyos autonóm jogkörrel felruházva. *A horvátoknak tehát Magyarország semmiféle területéhez nincsen történeti igényük*, legfeljebb annyi, amennyit nekik a magyar törvény biztosított, mert ezt a területet nekik a magyar nép önként adta. Ajándékot azonban nem lehet többet követelni, mint amennyit az ajándékozó önként nyújt.

Ezektől a területi és jogi megfontolásoktól eltekintve, a *horvátok történetének leghomályosabb*

részét a horvátok szláv mivoltának a kérdése adja. Nem bizonyos, hogy a horvátok szlávok voltak. A szerbektől kétségtelen, hogy nem voltak szlávok, mert ők a triballok leszármazói. A horvátok azonban északról vándoroltak be Biborbanszületett Konstantin császár följegyzése szerint északi, Fehér-Horvátországban nevezett hazájukból, amiként azt már előadtuk. A nevük alapján egyesek összekapcsolják őket az ókori *karp néppel*, amelyet *dákfrig* törzsnek sejtnek s amelytől a Kárpátok hegysége is kapta volna a nevét. A *horvát* név eszerint nem volna egyéb, mint a „kárpát” szónak *germán*, illetve árja változata, amely az *ar* szótagot szabályszerű nyéívmódosulási törvény szerint megfordította és így lett belőle *krapat*, illetve a görögben *chrobat-osz*, a későbbi szláv nyelv módosulás szerint: *hrvat*. A Kárpátok gót neve *Harfada*, ami az ismertetett szóváltozást igazolná; ez ellen a föltevés ellen hangtanilag sem lehet kifogást emelni. Azonban, ha a horvátok csakugyan *dák-frig* törzs leszármazói, akkor nem szlávok, legalábbis eredetükben nem azok, amit igazol Konstantin császár könyve is, amely sohasem nevezi a horvátokat szlávoknak, hanem őket mindig élesen megkülönbözteti a szlávoktól. Eszerint az a könnyű hódoltatás, amely Anonymus krónikájából kitűnik, esetleg szintén annak a körülménynek volna köszönhető, hogy a horvátok és a magyarok egymással rokonnép, akiket elválasztott egymástól a későbbi nyelvfejlődés.

Azonban bármiként is van a helyzet, kétségtelen az, hogy a horvátok jogszerűen egy hajszálat sem igényelhetnek a világháborús Magyarország területének még ama részéből sem, amely fölött 1867 óta autonóm joggal rendelkeztek.

Szlavónok laktak a honvisszafoglalás idején a Dráva-Száva-köz Zágráb, Kőrös és Várasd vármegyéinek területén, melyet Szlavóniának neveztek.

A Dráva-Száva-köz többi területe, Szerem, Verőce és Pozsega megyék, — 1746 óta hivatalosan Alsószlavónia, — *okleveles* adataink szerint 1083-tól 1526-ig rendes, a magyar királytól közvetlenül kor-

mányozott megyék voltak, — *krónikáink* szerint pedig már a honvisszafoglaláskor a magyar állam szerves alkatrészül foglaltattak el. Erre tehát, miután ezen a területen semmiféle idegen nép nem tanyázott, nem is támaszthat igényt semmiféle nép. A szlavónok sem. Akik különben nem is támasztottak erre a területre igényt soha. *Krónikáink* szerint ez a terület bolgár fenhatóság alatt állhatott. De ez bizonytalan s a bolgárok nem is támasztottak rá igényt. E megyék nevei is magyar jellegűek.

1526—1699 között, a török uralom idejében, a magyarság Szerem, Verőce és Pozsega területéről is majdnem teljesen kipusztult és helyét ekkor, tehát több mint félezer évvel a honvisszafoglalás után, népesítették be bizonyos szláv népelemek, de ekkor sem szlavónok.

A terület 1699-ben felszabadult végleg a török uralom alól és ezidőtől kezdve 1745-ig *szerémi ke-területnek* hívták. Az 1741:XVIII. törvény elrendelte, hogy a temesi, *szerémi és alsószlavóniai* kerületeket rendes polgári közigazgatás alá kell adni. Mi volt ez az „Alsó-Szlavónia”? Kőrös és Belovár megyét *együtt* értették alatta. Mutatja ezt az is, hogy a törvény a szerémi kerületet külön említi. 1745-ben bizottságot küldtek ki, hogy a törvény rendelkezései értelmében egyebek közt ezt az Alsó-Szlavóniát is a polgári közigazgatásnak visszaadja. A megszálló katonaság azonban, nyilván felsőbb titkos rendelkezésre, vonatkozott az igazi Alsó-Szlavóniából, vagyis Belovár, Kőrös megyék területéről kivonulni. A bizottság, hogy a törvény rendelkezéseinek mégis eleget tegyen, megelégedett a szerémi kerület visszacsatolásával a polgári hatóság alá s a törvény kedvéért ezt a területet nevezték el 1746-ban Alsó-Szlavóniának. Ennek az eljárásnak a kimutatása azért szükséges, mert Magyarországgal szemben területi igényeket az illető terület *neve* alapján is támasztottak. Kétségtelen azonban, hogy ez az „Alsó Szlavónia” sohasem volt Szlavóniának alkatrésze, hanem mindig Magyarországhoz tartozott és tulajdonképpen törvény ki-

játszása végett változtatták a terület igazi nevét az új, helytelen névre. Így lett Szlavónia egészen újkori, önkényes elnevezéssel a volt Szerémségből, holott sohasem tartozott semmiféle szlavón joghatóság alá. Erre a területre tehát sem a horvátoknak, sem a szlavónoknak, sem más délszláv népnek igénye nem lehet.

Szlavóniát, —az igazit, — a magyarok eredetileg Tótországnak nevezték. A magyar „tót” szó ugyanis ugyanazt jelenti, mint a „szláv”, „sclav”, „szlovák”, stb. — annyi, mint szolgál. Ez volt a régi Tótország s ennek a Tótországnak a lakossága, Anonymus szerint, szintén önként csatlakozott a magyarsághoz. Valószínűleg annál kevésbé volt ez is szláv eredetű törzs, mert ez is beolvadt a magyarságba és csak később szlávósodott el vagy szlávósodott vissza, esetleg talán nem is az őslakosság szlávósodott vissza, hanem az ő helyükbe beköltözködő déli és nyugati szlávok.

A honvisszafoglalás idején az igazi Szlavónia a német birodalomhoz tartozott, közelebbről a bajor hercegséghez s ennek fenhatósága alatt a karantán örgrófságba volt beosztva.

3. *A románok vagy oláhok.* *AJL* „oláh” szót nem azért használjuk a rum un ok megjelölésére, mintha ezzel őket kisebbiteni akarnók, de azért, mert ők igényeiket azoknak a népeknek a történetére alapítják, amely népeket a történelem folyamán minden forrás mindig oláhoknak (vlach, valach) irt. A „román” név nem is helyes éppen *romén* álláspontról tekintve, mert ők viszont magukat rumunoknak, nem románoknak hívják s a nyugati népek nyelve is rumunoknak nevezi őket. Hogy ennek ellenére rumun helyett mégis románoknak fogjuk őket nevezni, ahol nem lesz szükséges az „oláh” szó használata, az a magyar általános szóhasználatban gyökerezik. Nálunk ma az oláhokat, illetve rumunokat románoknak hívják, írják hivatalosan és köznyelvben; nálunk ezzel a szóval van tehát megjelölve alakilag és tartalmilag az a nép, amely magát rumunnak nevezi s amely alatt a román regátban élő, Erdélyben uralkodó és rumun nyelvet beszélő népet kell érteni.

Ezt az előrebozsátott fejtegetést szükségessé tette az a körülmény, hogy a rumunok vagy oláhok román nevéből a magyar közönség bizonyos téves következtetéseket von le. Nehogy tehát abba a hibába essünk, hogy a helytelen szóhasználat következtében előadásunk is netalán téves következtetésekre adjon alkalmat, azért kellett *név* tekintetében előrebozsátani a fönti megjegyzéseket.

A románok Erdélyben és Már maros megyében, valamint a Maros-Tisza-Duna szögének keleti részén élnek nagyobb tömegekben. Anonymus elbeszélése és egyéb krónikás adatok szerint a honvisszafoglalás idejében is ott éltek már Erdélyben és a Maros-Tisza-Duna szögében. Erdélyben Gyélo, a Maros-Tisza-Duna szögében pedig Glád volt a fejedelmük, akiket a magyarok megverték és országukat elfoglalták, Anonymus elbeszélése szerint ezeknek a megvert fejedelmeknek a seregében nem csupán oláhok voltak, hanem egyéb népek is. Kétségtelen azonban, hogy oláhok is voltak.

A románok nem elégszenek meg Anonymus elbeszélésevel és annak a megállapításával, hogy a honvisszafoglaláskor már Erdélyben, illetve a Maros-Tisza-Duna szögében laktak, hanem eredetüket visszaviszik Krisztus után 100-ra, Traján császár idejére, amikor római légiónok vonultak be Erdélybe, ott letelepedtek és — a románok szerint — ezektől a légiónoktól származnának a románok, akik ott, — állítják, — állandóan laknak azóta, tehát a magyarokat jogi rangsor tekintetében megelőzik.

Ezzel szemben a nyelv és az oklevéli adatok azt mutatják, de a krónikások elbeszélése is azt bizonyítja, hogyha a honvisszafoglaláskor voltak is netalán „románok” Erdélyben és a Maros-Tisza-Duna szögében, ezek nem voltak azonosak a mai románokkal, a mai románok *azoknak* nem leszármazol.

Mit mond a nyelv? Nézzük a földrajzi neveket. A Maros folyó neve a római gyarmatosítás idején és még két századdal azután is *Maris* volt. Ebből a VIII—XII. századokban *Moris* lett, amiből az Er-

délybe beköltözött szász Mörischt, a román pedig *Művest* csinált. Ha már most a románok Krisztus után 100 óta, vagyis Trajánus hadjáratai óta állandóan Erdélyben laktak volna, akkor megtartották volna a *Maris* nevet, mint ahogyan a *mare*, *marginé*, stb. szavakban megtartották az *a* hangot, tehát ugyanolyan körülmények között, mint amilyen körülmények között a *Maros* nevének első szótagjában láthatjuk az *a* hangot, *A román mégis Murest csinál a Marosból*, már pedig a román nyelv hangváltozásaiból azt lehet megállapítani, hogy a román az *ó* hangból szokott *u* hangot alakítani; így lett a latin *móri* meghalni igéből *muri*, a latin *portare* hordani szóból *purta*, stb. Ennélfogva visszafelé következtetve, kétségtelen, hogy ha a román *Muresnek* ejti a *Maros* nevét, akkor *ő azt olyan korban hallotta először; amikor már Morisnak hangzott* a folyó neve, mert *o* felel meg az *u* hangnak, tehát csak a VIII—XII. századokban. A románok erdélyi tartózkodása ennélfogva a VIII. század előtti időre nem volna visszavihető. Hogy tényleg a VIII. században, vagy később kerültek-e Erdélybe, az itt nem fontos, arra másutt térünk ki, itt csak az a fontos, hogy a románok erdélyi tartózkodása nem vihető vissza Traján császár idejébe.

Egyéb példák is vannak, Így az *Ompoly* folyó neve. Ezt a római gyarmatosítás idején *Ampelumnak* hívták. Ha a románok a római gyarmatosítás idején Erdélyben laktak volna, akkor az Ampelumból *Impelt* csináltak volna, mint ahogyan a latin *campus* == mező szóból *kimpet* (camp), *cantus* = ének szóból, *kintet* (cânt), stb. csináltak.

Számtalan ilyen nyelvészeti érvet lehet ellenvetnünk annak, mintha a románok Trajánus óta állandóan Erdélyben laktak volna. De történeti érvek is ez ellen szólnak. Ugyanis az egykorú források azt adják elő, hogy a római légiók a gótok támadásai miatt a III. század közepén, Aurelianus császár alatt, kivonultak a dunabalparti Dáciából és a Duna jobbpartjára, Moesiába húzódtak. Ettől az időtől kezdve a Duna balpartján, a régi Dácia területén, a mai Er-

délyben, sőt az egykori szövényi bántság területén is megszűnnek a római feliratok, téglák, eszközök, eltűnnek a föld színéről az összes római helységnevek s az egykori Dáciát gótok, hunok, gepidák, avarok s egyéb népek özönlik el. *Mindegyik népről vannak történeti feljegyzések*, régészeti leletek, maradtak utánuk helynevek, *csak a rómaiakról és a románokról nincsen 260-tól 1208-ig egyetlen szó sem*, nincs egy történelmi adat, nincs egy régészeti lelet, nincsen helynév, nincs iras, épület, amelyet a románok ebben az időben készítek volna. Nemcsak csatáik nincsenek, vagy egyéb nevezetes tényeik, de még mint kártevők, mint garázdálkodók sem szerepelnek, nincs rablótámadás, gyújtogatás, lopás, amit elkövettek volna. Nyilvánvaló tehát, hogy nem is lakhattak azon a területen, mert elvégre 1000 esztendőn keresztül mégis csak kellett volna utánuk valami kis emléknek megmaradni. De nem maradt. Az első emlék 1208-ból származik, tehát a honvisszafoglalás utáni II. századból, — nem számítva Anonymus krónikáját. Erre azonban majd külön fogunk kitérni.

A nyelv a legbiztosabb vezérvonal a tekintetben, hogy egy népnek az eredetéhez visszamehessünk. Próbáljuk meg a román nyelv vizsgálatával megállapítani a románok eredetét.

A román nyelv magva tiszta latin. A testrészek, a számnevek, a közelebbi rokonsági fokok, a kezdetleges foglalkozásokra vonatkozó szavak latin eredetűek. A latin nyelvből ez a kiágazás azonban *már akkor történt, mikor már megvolt az olasz nyelv* és a hangtani megfelelések arra mutatnak, hogy *a román nyelv nem közvetlenül a latinból, hanem az olasz-hói származik*, tehát nem gyermeke, hanem unokája a latin nyelvnek. Ugyanis a román nyelv épügy elejti a szók végén az *s*, *m* hangokat, mint az olasz, — épügy a latin tárgyesetből képezi a főneveket, mint az olasz, — épügy diphtongusokat csinált az *e*, *o* hangokból, mint az olasz, — *a*, *k*, illetve *c* hangzót épügy cs-nek ejti *e*, *i* hangok előtt, mint az olasz. Ezek s még számos más egyezés, kétségtelenül bizonyítják, hogy

a román nyelv az olasz nyelv származéka. Minthogy pedig az olasz nyelv Itáliában alakult ki, ennél fogva *a románoknak Itáliából kellett származniok abban az időben, amikor az olasz nyelv már kialakult.* Ez a Krisztus utáni V—VII. századokban ment végbe.

Ha már most a világtörténet balkáni eseményeit vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a keletrómaiak, vagyis a görögök 553-ban, a keleti gótok teljes levevése után elfoglalták Itáliát és annak alsó részét, nevezetesen Apuliát, egészen 1040-ig erősen kezükben tartották. Bizonyos, hogy a hódítók a hivatalokat is kisajátították és nagybirtokokat is szereztek a meghódított itáliai területen. Viszont a keletrómai, vagyis görög császárság ama területén, amely Valona és Thesszaloniké — ma Szaloniki — közt terül el, vagyis Epiruszban és Thesszáliában, a lakosság nagyon megfogyatkozott a hunok, majd a nyugati gótok, később az avarok és a szlávok pusztításai következtében. A gótok pusztítása után a bizánciak az Albán Hegyek között megmaradt albánokat telepítették át az elpusztított vidékekre, majd pedig mikor a szlávok újra megritkították a lakosságot, akkor Itáliából hoztattak hegyipásztorokat és azokat a Thesszália északnyugati részén lévő hegyekre, az úgynevezett Pindus hegyre telepítették.

Ezek a délitáliai pásztorok, a telephelyeiken talált albánokkal összevegyülve, voltak a román nép közvetlen ősei. Az Itáliából való áttelepítés a VI. század végén történhetett. Ettől az időtől a X. század végéig, vagyis 983-ig, — alább látni fogjuk, miért fontos ez az évszám —, körülbelül kilenc emberöltő telt el, kilenc nemzedék nőtt fel s ez egyszerű számítás szerint elég volt arra, hogy egyrészt erősen elszaporodjék, másrészt nyelve a többi román nyelvektől különböző, sajátos nyelvvé változzék. *Az albánoktól kölcsönözték a románok azt, hogy a többi román nyelvekkel ellentétben a névelőt hátravetik.* Az albán ugyanis nem elől, hanem a szó után használja a névelőt. Például a Jezsuiták utcája albánul így hangzik: rug i Jezuitved. Ugyanígy használja a névelőt a ro-

mán nyelv, például az olasz *il uomo* = az ember szót a román *omul-nak* mondja, omu il összevonásával. A 11—19 számneveket szintén albán módra képezik: un szpre zees = 1 a 10 felett, stb., — az *l* és sokszor az *η* hangok helyett gyakran *r* hangot ejtenek (rhotacizmus) és a latin *a* helyett a torokból hangzó *â* = majdnem *i* hangot ejtenek. Midőn a románok 600 társán Thesszáliába költöztek, akkor már keresztények voltak, ennél fogva a kereszténységet az itáliai latin, illetve olasz papoktól tanulták meg s így annak dacára, hogy görög környezetbe kerültek és a görög nyelvből több kulturszót átvettek, — például tanító románul *dascal* (dászkal), görögül *didaszkalosz*, stb. — a keresztény vallásra vonatkozó főfogalmaikat mégis az itáliai olaszoknál is szokásos latin eredetű szavakkal jelzik. Például: *ceruli* (latinul *coelum*) = ég, *inger* (latinul *angelus*) = angyal, *crestinu* = keresztény, *lege* (*religio*) = vallás, *biserica* (*basilica*) = templom, *crucea* = kereszt, *sírbatore* = ünnep, *florii* = virágvasárnap, *paresimi* = nagyböjt, stb. A VIII. században a görög császárok elszakították őket a latin szertartású egyháztól, vagyis a római anyaszentegyháztól, görög papokat küldöttek hozzájuk és így számos görög szót vettek át, a használatos keresztneveik pedig jóformán mind a görög nyelvből valók, az egyházszakadás után a görögkeleti egyház hívei lettek, mindennek dacára megmaradtak nyelvükben ezek az olasz-latin egyházi kifejezések, amelyek Traján császár korából nem származhatnak és amelyeket közvetlenül a latinból sem meríthettek.

Ezek a nyelvészeti adatok kétségtelenül mutatják, hogy a románoknak semmi közük nincs a rómaiakhoz, legalább is közvetlenül, Traján császárral kapcsolatban.

Az így megalakult román nép azután benépesítette Thesszáliát és Görögország egy tekintélyes részét úgy, hogy a XI—XIV. századokban, tehát mintegy három századon keresztül nem is hívták Thesszáliát másképp, mint Nagyoláhországnak, az 1205 után alakult hercegséget pedig az Athéneiek és

Oláhok Hercegségének nevezik, sőt a thesszáliai partoknál magát a tengert is Oláh-tengernek hívták, s hogy a fejlődés és terjeszkedés történeti útját is megismerjük: Aetolia és Akarnánia neve Kisoláhország volt, délkeleti Epiruszé pedig Felsőoláhország; onnan felől terjedtek az oláhok, úgy, mint fentebb ismertettük.

983-ban a görögök és bolgárok összeütközése nyomta a románokat közelebb az Aldunához. A 976-ban trónralépett II. Baziliosz görög császár ugyanis 981-ben a bolgár birodalmat megtámadta, de vereséget szenvedett. Ugyanez időben Ázsiában ellencsászára is támadt, amit a bolgár cár fölhasználva, 983-ban ő tört be Thesszáliába, benyomult egész a régi Görögországba, sőt a Peloponézuszba is. Sok várat elfoglalt, egész Thesszáliát leigázta, de nem állott meg az egyszerű leigázásnál, hanem — Skylitzes görög történetíró följegyzése szerint — *a lakosságot, családot, pereputtyostul fölpackolta, elvitte magával belső Bolgárországba, a férfiakat besorozta hadseregébe* és a görögök ellen fölhasználta, sőt maga is larisszai, thesszáliai nőt vett el feleségül.

Larissza és környéke azonban ebben az időben az előadottak szerint kizárólag román, illetve akkor még oláh lakossággal bírt, így *a bolgár cár románokat vitt magával Bulgária belsejébe.*

A „Bulgária belseje” azonban igen határozatlan fogalom. Próbáljuk a helyet pontosabban meghatározni.

A krónikás azt is mondja, hogy a *görögök ellen* használta a bolgár cár az oláhokat, már pedig abban az időben a görögök csak Thrácia birtokában voltak. Azonkívül az áttelepített románok hegyi lakók voltak, tehát főleg hegyvidék védelmére alkalmasak. E két körülmény a Struma és Marica folyók közt emelkedő Rhodope hegységre irányítja a figyelmet és ha a vidék történetét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy már 1014-ben hiába ostromolja II. Baziliosz Bolgárország és Görögország határán az erősen elrekesztett *Kim-pulung* és *Klidion* nevű szorosokat. 1078-ban *Kimpina*

nevű faluban verték meg Basaliák nevű bitorlót. Ezek a helynevek már tiszta román nevek. 1091-ben a Marica völgyében részben román pásztorokból álló seregével győzi le Komnen Elek császár a betörő besenyőket. 1095-ben pedig oláh kalauzok vezetik keresztül a kunok seregeit a Balkán hegység szorosain.

Kétségtelen történelmi adatok szerint tehát alig néhány évtizeddel a bolgár cár költöztetése után, Hhodope környékén bukkannak fel a románok és román földrajzi nevekre akadunk, sőt a vidék egész lakosságának románokból kellett állania, mert *a XII. század végétől a XIII. század közepéig a Rhodope hegység mentét Oláhországnak, Vlachiának* hívták. Tudelai Benjámín, aki 1159—1173 között utazott Görögországon át Palesztinába, Thesszáliában oláhokra bukkan, akikről így ír: „Zeitunnál kezdődik Valachia, melynek lakosai hegyeken laknak. A népet valachnak (oláh) nevezik. Ezek oly sebesen szaladnak, mint a kecskék. A hegyekről a görögök birtokaira csapnak zsákmányért. Nincs király, aki meg bírná zabolázni őket.”

Közelebbi adataink is vannak e második Oláhország fekvéséről. A keleten 1253-ban utazó és az akkori keleti országokat jól ismerő Rubruquis Vilmos francia követ azt írja a bolgár birodalomról, hogy az Kisbolgárországból és Konstantinápoly felé Oláhországból áll, tehát Thracia (Rumélia) részén kellett ennek az Oláhországnak lennie. 1205-ben Henrik konstantinápolyi latin császár írja a pápának Drinápoly városáról, hogy az Görögország legerősebb városa és csak a hegyek választják el a közelső *oláh* népektől. A Macedónia keleti részében székelő arosi püspök 1244-ben azt panaszolja a pápának, hogy egyháza területét a görögök és *oláhok* elfoglalták. Barbarossa Frigyes keresztes hadjáratának leirója, Ansbert nevű pap azt írja, hogy mikor a német császár hada Filipopoliszból 1189 végén Drinápoly felé indult, akkor Frigyes nevű udvarbíró becsapott egy Vlachiának nevezett és Thesszáliától nem messze eső tartományba, ahol nagyon sok élelmiszert talált. 1190 elején pedig a

würzburgi püspök és a salmi gróf törtek be ugyan- csak az oláhok földjére, ahol két várost üresen talál- tak, a harmadikat pedig 5000 ember levágásával meg- vívták.

Ez a rhodopementi Oláhország északfelé egészen Nisig terjed, mert Ansbert útleírása szerint Brani- csevótól Nisig görögök, szerbek, bolgárok és *oláhok* zaklatták a keresztesek seregeit, Nistől Szófia felé azonban *már csak görög és oláh* támadásokról emlé- kezik meg. Hogy Oláhország csakugyan kiterjedt erre a vidékre, azt nyilvánvalóvá teszik a Szófia környé- kén fenmaradt helyneve is, mint Vakarel, Pasarel, Cerecel, Csorul, Karnul, Cresul, Mrugas, Picsor, stb.

Teljes történeti biztossággal megállapítható tehát, hogy Bolgárország és Görögország határszélén, ahová 983-ban a bolgár cár a Thesszáliából hozott oláhokat telepítette, 983-tól 1260-ig Vlachia, Oláh- ország nevű tartomány állott,

A Thesszáliából 983-ban a rhodopementi Oláh- országba telepített románok életében két fontos kö- rülmény ragadja meg a figyelmünket. Az egyik az, hogy a görögök hatalmából kikerülve, a bolgár-szláv papok és kenézek (urak) hatalma alá kerültek. A bolgár egyház szervezete változatlanul megmaradt, a románok ennek az egyháznak a szervezetéből később sem szabadultak ki, ami annyit jelent, hogy papjaik, íródeákjaik a bolgárok közül kerültek ki. Ez a ma- gyarázata annak, hogy a nyelvükbe tömérdek szláv szó ment át és hogy a románság ezen ágának isten- tisztelete 1715-ig bolgár-szláv nyelven folyt és hiva- talos irataik is mind bolgár-szláv nyelven készültek.

A másik, a román nemzet megalakulására és jö- vendő sorsára még fontosabb körülmény volt az, hogy a bolgár cár katonákká tette és határőrökül használta őket, Így a rhodopementi románok kikerültek a pász- torkodás köréből, olyan szervezethez jutottak, amely összetartotta, sőt országok hódítására és megtartására is alkalmasokká tette őket. Később ennek követke- zésében a görögök is zsoldos katonácul fogadták fel őket, ezen a réven viszont nagyobb műveltségre és

ismeretkörre tettek szert. 1095-ben tudomásunk van már egy Pudila nevű görög császári román kémről is.

Mint a görög császár katonái jártak először a román katonák a Duna balpartján, a későbbi Oláhország, most Románia, illetve regat területén. Ugyanis Mánuel görög császár unokatestvére, Andronikosz trónkövetelési igényekkel lépett fel, de eredménytelenül, úgyhogy 1164-ben menekülni volt kénytelen. Mánuel császár román katonákat küldött Andronikosz üldözésére, akik az ígért jutalom reményében átkeltek a menekülő Andronikosz nyomában a Dunán, valahol a mai Szucsava táján utól is érték, elfogták és visszavitték Konstantinápolyba.

Két évvel később már nagyobb tömegekben kerültek a mai Románia földjére. Mánuel görög császár ugyanis háborút viselt a magyarok ellen s egyik seregét Vatatzes Leó nevű vezérének parancsnoksága alatt arra utasította, hogy Erdély felől támadja meg Magyarországot, míg ő a másik seregével Nándorfehérvárt fogja ostrom alá. Vatatzes Leó serege a források szerint, — Kinnamosz egykorú görög író beszéli el, — nagyrészt oláh katonákból állott. Ennek a seregnek az utvonala a Fekete-tenger mellett húzódott. Átkeltek a Dunán s a mai Tömösi vagy Bodzái szoroson keresztül törtek be hazánkba.

Az oláh katonáknak ez a két kirándulása azonban semmiféle jelentőséggel sem birt Románia kialakulásában.

Körülbelül két évtizeddel később, Angeles Izsák görög császár idejében, — III. Béla magyar király veje, — 1186 táján nagy bolgár-oláh felkelés tört ki. A görög császár ugyanis óriási adót vetett ki a bolgároknak és oláhokra, de azok nem fizettek, mire a császár elvétette tőlük a marháikat és juhaikat. A bolgárok és románok erre Kalopéter = szép Péter és Asen (Hasszán) — Ansbert krónikás szerint: Crassianus — testvérek vezetése alatt föllázadtak, de a görögök megverték őket. Kénytelenek voltak menekülni, 1187-ben átkeltek a Dunán, szövetséget kötöttek a kunokkal, a két fölkelő vezér kisöccse, Kalojoan

(= szép János), feleségül vette az egyik kun főúr leányát s most már a kunok seregével megerősödve, visszatértek hazájukba és elfoglalták Bolgárországnak a Duna és a Balkán hegység között elterülő részét. Kalopéter és testvérei azután 1206-ig együtt küzdöttek a kunokkal, akikkel nem csupán kereskedelmi, gazdasági és katonai, hanem családi összeköttetésbe is léptek, ezen a réven megismerték a regátot, annak legelőit és *téli szállásra odavitték a jószágait.*

Nemcsak ideiglenesen, hanem véglegesen is kezdtek azonban most már Cumániában megtelepedni. Átköltözésük különösen nagyméreteket öltött 1208 után, amikor Philippopolisnál a görögök, — ekkor latin császárság cím alatt, — tönkreverték őket, úgyhogy Nagyoláhország Thesszáliában véglegesen behódolt a görögöknek, viszont a rhodopementi Oláhországból az egész román lakosság átmenekült Cumániába, Kunországba. *1234-ben már egyházilag szervezve oly nagyszámban jelent meg az oláh nép Cumánia területén, hogy az odaköltöző magyar és német katolikusok a nyelvük és vallásuk veszélyeztetésével is kénytelenek voltak hozzájuk alkalmazkodni.*

A románok történetének e vázolója mellett a regat története is azt igazolja, hogy ott románok nem voltak. Nem szükséges itt a legősibb korig visszamenni, elegendő, ha rámutatunk arra, hogy hiteles történeti források szerint 896-ban a besenyők (kunok) kiűzték a magyarokat a regat területéről és a besenyők foglalták el a magyarok helyét. Három teljesen érdektelen és egymástól távolálló görög író, Bíborban született Konstantin császár, Suidas és Skylitzes János (illetőleg az ő művét átíró Kedrenosz) bizonyítja, hogy 896-tól 1066-ig besenyők bírták a Duna balpartját, azután pedig a kunok foglalták el ezt a területet, illetve a kunok talán azonosak a besenyőkkel. Csak egy 1234-beli adat igazolja, hogy a kunok országában már románok, illetve oláhok is élnek.

Van azonban egy adat, amely szerint 1222-ben „románok” lagnak az Olt mellett, a Barcaságra ve-

zető egyik ut az ő földjükön vezet keresztül és hogy a nagyszebeni szászokkal együtt használhatták a főgarasi hegyeken lévő nagyerdőt. Egy 1223. évi oklevél szerint pedig II. Endre király az oltmenti „románok” földjének egyrészét a kerci monostornak ajánlódta. Egy 1250-iki oklevél szerint az oltmenti „románok” már 1210-ben harcoltak a szebeni ispán vezérlete alatt a viddini lázadók ellen. Vannak végül krónikáinkban is nyomai annak, hogy a honvisszafoglaláskor „románok” laktak Erdélyben és egyéb területeken.

Ezekről az adatokról mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a források nem „románokról” írnak, hanem *oláhokról*. Következésképpen oláhokról, amihez azt fűzik hozzá, hogy ezek a *rómaiak pásztorai*. *Senkinek sem jutott eszébe még azt állítani, hogy a pannóniai oláhok románok volnának*, jöllehet Anonymus azt is írja, hogy Pannóniában szintén oláhokat találtak a magyarok, a rómaiak pásztorait. Ebből tehát az következne, hogy a Dunnátul is román terület. Ez pedig helytelen következtetés volna, mert „*oláh*” *nem azonos a „románnal”, sem a rumunnal. Az oláh a rómaiak pásztorait jelenti minden közelebbi nemzetiségi meghatározás nélkül.* Amint tehát nem román a pannóniai oláh, úgy nem román az erdélyi, a szörényi, a cumániai oláh sem, hanem csak oláh, a rómaiak pásztor, nemzetiségre tekintet nélkül. Egy magyar népballada szerint Szebenben rácok laktak, a Kerekes Izsák című népballada ugyanis egyik sorában azt írja, hogy „jönnek a szebeni rácok”.¹ Ez mégsem jelenti azt, mintha Szebenben *szerbek* laktak volna. Éppen így *az oláh elnevezés sem jelent románt.* Ennélfogva teljesen igaza van és igaza lehet Anonymusnak és a többi forrásnak, amikor oláhokról beszél, ezek az oláhok azonban nem elődei a románoknak, a románok nem ezektől származnak, mert az „oláh” szó csak foglalkozást, pásztorkodást jelentő kifejezés. Minthogy pedig a „románok”, helyesen rumunok is

¹ V. ö. a 211. lap jegyzetével.

pásztorokdó nép voltak, — mégpedig tényleg rómaiak pásztorai, mert itáliai eredetűek, — ennél fogva őket is oláhoknak nevezték, mint azokat a más nemzetiségű pásztornépeket is, akik a rómaiaknak az állatállományát gondozták és legeltették. Ez azonban semmiféle kapcsolatot nem jelent a mai románok és a régi, honvisszafoglaláskori oláhok között.

Ugyanez a megállapítás vonatkozik az 1222-től kezdve fölbukkanó oklevéli adatokra is. Amennyiben azonban netalán az oltmenti oláhok csakugyan román ősök volnának, — ami semmivel bizonyítva nincsen, — arra az esetre nagyon egyszerű magyarázattal szolgál ezeknek a talán román-ős oláhoknak Erdélybe jutásáról az a körülmény, hogy III. Béla király 1182-ben megtámadta a bitorló Andronikosz görög császárt és tőle elfoglalta Nis és Szófia városokat a környékükkel együtt. Azon a környéken, abban az időben, — az előadottak szerint — a románok ősei laktak, akkor már kitűnő katonák, megedzve a határőrszolgálatban, a bolgár-görög harcokban, saját fegyveres felkeléseikben és a kunok szövetségében a görögök ellen folytatott harcokban. Fel lehet tehát tenni, hogy III. Béla ezeket a katonákat a maga szolgálatába fogadta és amiként annakidején a bolgár cár áttelepítette őket a thesszáliai Nagyoláhországból a rhodopementi Oláhországba, ugyanúgy ő is kisebb vagy nagyobb csoportot áttelepített Erdélybe. Szerepet játszhatott ebben az Árpádházi királyoknak az a nézete, hogy az egyeséges nyelvű királyság gyöngye, minélfogva több nyelvű lakosságot óhajtottak. A románok egy addig ismeretlen nyelvű nép voltak, föltehető tehát, hogy III. Béla fölhasználta az alkalmat újabb idegen nyelvű katonás nép megnyerésére, habár Kekaumenos görög hadvezér 1071-ben nem sok előnyös tulajdonságukat ismeri. Különösen föltehető ez azért, mert az erdélyi határszélek oltalmazása nem csekély gondot okozott a királyoknak és szükségük volt megbízható, jó katona-anyagra. Amennyiben tehát az oklevéلبeli adatok „oláh” kifejezése nem egyszerűen, nemzetiségre való tekintet nélkül, foglal-

kozást jelentő szó, akkor ezt a semmiféle ellenténnyel meg nem cáfolható föltevést kell elfogadnunk annál inkább, mert azon a helyen, ahol ezek az oltmenti „románok” laktak, *tiszta magyar helynevek fordulnak, illetve ugyanazon oklevél szerint fordultak elő.* Még pedig: Egerpatak, Nagybükk, Árpás, stb. Ebből világos, hogy ahová a „románokat” III. Béla letelepítette, ott eredetileg magyarok laktak, mert maguk a románokra vonatkozó oklevelek tartalmazzák ezeket a magyar helyneveket is. Már pedig, ha a hely eredetileg román lett volna, akkor ott magyar helynevekkel nem találkozánk. Oda tehát „románok” mindenkép későbbben kerültek, mint a magyarok.

Kétségtelen mindebből, hogy a románok a honvisszafoglaláskor nem laktak Magyarország területén, de még a regatba, az egykori Cumániába, Havas-aiföldre és a Szörényi bánóságba is csak már a magyar Árpád-házi királyok ideje alatt kerültek. Ennélfogva semmiféle elsőbbségi igényt a magyarsággal szemben sem Erdélyre, sem az ő ó-királyságukra, a regatra sem támaszthatnak. *Nemzetközi jog szempontjából még a regat is a magyar birodalom alkotórésze.* A nemzetközi jog ugyan mindig meghátrál a tények előtt, azt fejezi ki a rebus sic stantibus, a viszonyok adottsága szerinti érvény elve, de viszont semmiféle nemzetközi jog nem évül el és a magyar királyoknak, a magyar államnak, a magyar nemzetnek sajátmaga iránti kötelessége ezeknek a jogoknak a fönntartása és kellő időben való érvényesítése.

Miként keletkezhetett mégis az a téves nézet, mintha a románok a rómaiak leszármazol volnának és már Traján császár óta lagnának Erdély területén?

A XV. században széltében divatozott a reneszánsz, a humanizmus, a régi római birodalom műveinek, irodalmának, művészetének bámulata. Ezzel kapcsolatban, különösen hízelkedő udvari íróknál, az a szokás kapott lábra, hogy a szereplő személyek és népek eredetét az őskor klasszikus népeinek, különösen a rómaiaknak történetével kapcsolják össze. Magyarországon, Mátyás király uralkodása alatt,

1485 táján bukkan föl *Bonfini Antal* nevű udvari történetíró, aki az akkor dicsősége teljében uralkodó Mátyás király származásáról könyvet írt, amelyben Mátyás királyt, illetve a Hunyadi családot a római Valerius Corviis családjától, nevezetesen annak amaz ágától származtatja, amelyet Corvinus Messala Pannóniába telepített át, Mátyás királynak tetszett Bonfini könyve és kinevezte őt udvari történetírójának. Az udvari cím azonban nem mentette meg Bonfinit a kortársak gúnyolódásától, amelyet Mátyás király származásáról kiagyalt elmélete miatt kellett elszenvednie s így elhatározta, hogy egyebek közt ennek a művének a védelme céljából is megírja a magyarok történetét. Meg is írta. *Ebbe a művébe szötte bele azt az állítását, hogy az oláhok Trajánus és a többi római császár Dáciába küldött seregeitől és gyarmatosaitól származnak.* Bonfininek ez a műve rendkívül elterjedt és így a románok is mihamarabb tudomást szereztek Bonfini állításairól, amelyeket örömmel tettek magukévá, annál inkább, mert közjogi követeléseik támasztásánál megfelelő történeti alapot találtak Bonfini előadásában. Később azután egész elméletet építettek a románok Bonfini következtetéseire és ezeket az elméleteket Európaszerte elterjesztették.

A románok későbbi erdélyi szereplése nem változatos és nem érdekes, inkább kegyetlenségében irtózatos. Lassan szivárogtak be az országba, a lakatlan helyekre, mint hegyipásztorok, részben pedig a török háborúban elhurcolt lakosok helyébe, mint munkások. Azután ugyanúgy, mint a szerbek, a vendégjogból területi igényeket származtattak és ezeket érvényesítették a trianoni szerződésben.

4. *Ruthének vagy kisoroszkok.* A szerbek Magyarország feldarabolásánál nemcsak a maguk területi igényeit érvényesítették Trianonban, hanem a horvátok és szlavónok képzelt igényeit is. Ugyanígy a csehek sem elégedtek meg a maguk és a tót-szlovákok igényeinek érvényesítésével, hanem a szláv jellegű ruthének, kisoroszkok állítólagos területi igényeit is a maguk javára érvényesítették. A magyar állam terü-

létén majdnem félmillió ruthén élt. Ez a ruthén népesség az Északkeleti Kárpátok hegyeit és völgyeit lakta, illetve lakja ma is. Hú népe volt II. Rákóczi Ferencnek és mindig testvéries egyetértésben élt a magyarsággal. Anonymus szerint a honvisszafoglaló magyarokkal ruthének is jöttek be az országba, akik az utat készítették előttük, hivatalos oklevelek azonban azt igazolják, hogy a XIII. századig Magyarország azon részén, ahol a ruthének egy tömegben laknak, lakatlan erdőség, királyi vadászterület terült el.

Azok a kisoroszok vagy ruthének, akik a honvisszafoglaló magyarokkal jöttek be, nyilván teljesen fölszivódtak a bevonuló magyarságba és nem külön területen, hanem a magyarság között szétszóródva telepedtek le.

Az északkeleti Kárpátokban lakó ruthének később jöttek hazánkba.

1054-ben I. Jaroszláv megosztotta birodalmát öt fia között, úgyhogy egyszerre öt fejedelemség keletkezett az addigi nagy fejedelemség helyén és e kis fejedelemségek között, idők folyamán, természetszerűleg sok ellentét, háború, viszálykodás tört ki. A legyőzött fejedelmek kénytelenek voltak menekülni, így sokszor menekültek egyes fejedelmek, vagy főurak Magyarországra is hiveikkel együtt. Az ilyen menekülteknek királyaink hol itt, hol ott adtak telephelyet. Az ilyen szórványosan bejött, nyelvbeli rokonaiktól elszakított és köröskörül magyar lakosoktól körülvett, különben is csekélyszámu oroszok nem tudták a nemzetiségüket fenntartani, megőrizni, amibe valószínűleg belejátszott az is, hogy a honvisszafoglaláskor Magyarországon talált és elszlávosodófélben levő népekkel fönnálló nyelvbeli hasonlóságok az elmagyarosodást számukra megkönnyítették. Ezek a ruthének legkésőbb a XIII. századig már beolvadtak a magyar nemzetbe.

Mikor azonban Galícia túlnépesedett és lakosságát eltartani nem tudta, akkor a fölösleges népesség kezdett áthúzódni a magyar gyepükre. Ekkor, a XIV.

században, kezdtek a ruthének átszállingózni a Kárpátok déli oldalára is. A magyar földesurak szívesen fogadták őket, mert addig a lakatlan erdőkből nem volt jövedelemük, az oroszok pedig legalább a jószágaik után adót fizettek, nekik, ha pedig erdőt irtottak és szántóföldeket törtek, megfizették a kilencedet is, így keletkeztek először pásztorszállások, majd kicsi ruthén falvak Magyarország északkeleti részén, amire bizonyára befolyással volt az is, hogy Nagy Lajos időközben Magyarországhoz csatolta Galíciát úgy, hogy 16 évig Galíciában is magyar tisztviselők voltak, akik az ottani ruthénekkal megismerkedtek.

A ruthének görögkeleti vallásúak voltak ugyan, azonban 1646-ban egyesültek a katolikus egyházzal s így még közelebb jutottak a magyarsághoz. Területi igényt nem is támasztottak és a ruthéneket, csupán cseh érdekből szakították el Magyarországtól.

5. *A németek.* Magyarországnak a németekkel a honvisszafoglalás óta nagyon erős ellentétei és kapcsolatai voltak. A honvisszafoglaló magyarok legközelebb Németországot találták kalandozásaikkor és így azt pusztították végig. Viszont a német császárok igyekeztek főnhatóságukat a magyar nemzetre is kiterjeszteni. Ebből kölcsönös háborúk, összeütközések keletkeztek, úgyhogy a honvisszafoglalástól még jó hosszú ideig haladhatunk a történelem országútján, míg a kezdeti összeütközések elsimulnak, jöllehet sok családi összeköttetés is keletkezik a magyar és a német uralkodók, valamint a főúri családok között, amelyek azzal járnak, hogy az idegenbe vitt hölgyek magukkal fegyveres kíséretet vittek s e révén sok nevezetes német vitéz került hazánkba.

A kölcsönös ellenségeskedés azonban csak államközi jellegű, amely nem akadályozta meg, hogy hazánkba *állandóan*, hol kisebb-nagyobb tömegekben, hol egyenként ne szivároogjanak, vándoroljanak, telepedjenek német lakosok. Minden magyarországi nemzetiségnél szem előtt kell tartanunk a bevándorlásuk időpontját, de sehol annyira, mint a németnél, amelynek a magyar nemzet ipar, kereskedelem, művelődés

tekintetében talán a legtöbbet köszönhet, ha ilyen vonatkozásban egyik nemzet a másiknak egyáltalán köszönhet valamit.

A magyar honvisszafoglalás idején, a németiség négy főtörzsre és jóformán különálló hercegségekre oszolt. Hozzánk legközelebb lakott a bajor: a Duna jobbpartján, le egészen a tiroli hegyekig és a Dráváig. Ettől nyugatra, a Felsőrajna mentén lakott a sváb. A Majna és az Alsórajna között laktak a szászok. A szászok közül Nagy Károly korában egy csoportot áttelepítettek a Rajna balpartjára, Aachen környékére, amely nem tartozott ugyan a szász hercegséghez, de azért szászul beszéltek és szászoknak is hívták őket.

A magyar honvisszafoglaláskor nem laktak a visszafoglalt területen németek. úgy a történet-, mint a nyelvtudomány kétségtelenül megállapította, hogy Magyarország területére a németiség csak a honvisszafoglalás után kezdett bevándorolni, még pedig eleinte házassági kapcsolatok útján, mint a királyné kísérete.

A XII. században, a kereszties hadjáratok idején indult meg a németek kelet felé költözködése, amely eljutott Magyarország keleti határáig. Ennek a bevándorlásnak főbb mozzanatai a következők:

Szászok. II. Géza király 1147-ben, a keresztiesek átvonulása alkalmával, megengedte, hogy az Alsórajna baloldaláról, Aachen környékéről, nagyobb csapat Erdélybe, részben Gyulafehérvár környékére^ részben az akkori gyepükön túl, a mai Szeben megyébe, a lakatlan földekre letelepedhessen, azt művelés alá vegye; amivel szemben kikötötte, hogy kötelesek az ország határán a kunok ellen védelmezni az országot. Ezek a telepések 1150-ben a régi flandriai grófság területéről jöttek, azért flandriaiaknak is hívták őket, de mivel beszédükben a szász nyelvet használták, azért közönségesen szászoknak nevezzük őket.

Velük körülbelül egyidőben érkeztek azok, akiket II. Géza a mai Bereg és Ugocsa megyékben helyezett el nem csupán a földek megművelése, hanem a Tisza.

mentén betörő ellenség ellen való védekezés céljából is.

III. István vagy III. Béla királyok korában ismét nagytömegű német bevándorló jelentkezett, ezeket Doboka, Kolozs, Torda megyék szélén, a Beszterce és Lekence folyók mentén helyezték el. Ezek a Rajna jobbpartjáról, Elbertfeld és Essen vidékéről való szászok voltak és a bányászathoz is értettek. Volt közöttük egy csoport bajor is.

III. Béla idejében jelentkeztek a szepesi szászok ősei, akik között voltak vallon-olaszok, frankok, sőt svábok is, azért egyik községük Olaszi, a másik Deuschendorf, a harmadik Svábfalu nevet nyert.

Ezzel a csoportos szász bevonulás véget ért.

Okleveleink határozottan megkülönböztetik a szászoktól a *teuton* németeket, így okleveleink szerint 1230-ban Kálmán herceg *szabadságot* ad a *teuton*, szász, magyar és szláv vendégeknek (*hospites*). 1240-ben okleveleink szerint Óbudát *szászok*, Pestet és Kispestet pedig (vagyis a Szent Gellérthegy alját), teutonok lakják. A szászok példájára ugyanis 1170-től a mosel- és majnamenti frankok is megindultak Magyarország felé, de ők mint kereskedő és földmives nép, inkább az ország belsejében kértek szállást, így elterjedtek a dunántúli városokban Pozsonytól egészen Valkó váráig, továbbá Pozsony, Hont, Szatmár és Bihar megyékben. Nagyobb csoportban csak III. István neje, — német származású magyar királyné, — telepített közülök a mai Gönc környékén, a Hernád völgyében 10 falut. Közülük valók a későbbi kassai németek is.

A Héderváryak és a Frankayak ősei hozták magukkal a vas- és sopronmegyei hieneket, de Melich János meggyőző tanulmányai szerint a magyar nyelvbe bejutott szavaik azt árulják el, hogy ezek a telepések mind mosel- és majnamenti származásúak, bár őket okleveleink teutonoknak nevezik.

A tatárjárás után a frank hercegség keleti részéről, Nürnberg környékéről, továbbá Thüningiából

érkeztek 1242-től újabb nagy csoportok, főleg erdőirtás és bányaművelés végett. Ekkor keletkeztek a körmöcbányavidéki német falvak. A szepességben is, a Gölnic patak mentén ezek a németek terjedtek el és alapították a XIV. században a gömörmezei német városokat és falvakat.

A bajorok közül ezúttal csak szórványosan jöttek úgy, hogy különösen megjegyzik az osztrák tartományok Eisenwurzeli városából bányaművelés végett behozott torockai németeket.

E három, 1150-ben, 1170-ben és 1242-ben megindult német bevándorlással a nagyobbfokú német telepítések megszűntek s csak az ország nyugati részén, az osztrák tartományokkal mindinkább erősödő kereskedelem okozta, hogy az ország nyugati határszélein mind több bajor származású német költözött át és telepedett meg. A XIV. századtól hosszabb időn keresztül nem jöttek német települők, legalább nagyobb számban nem. Két kis csoport, vallási üldözés elől menekülve, ez alatt az idő alatt is betelepedett, de ezek jelentéktelenek. Az egyik volt az anabaptisták, habánok csoportja, amely 1547-ben hazánk északnyugati részén, a sasvári és berencsi uradalmak területén húzódott meg, A másik volt az úgynevezett heidebauerek csoportja, amely 1604 után a Mosón megye déli részén elpusztult falvakat szállta meg. Mindkét csoport a sváb törzshöz tartozott s a mai Hüttenbergből és Badenből menekült hazánkba.

A török ki verése után újra megindul a német bevándorlás. Kezdetben ez szórványos és gyér volt, ugyanis csak a hadsereg nyomában járó és a várak helyi real Utasánál dolgozó német iparosok jöttek és telepedtek be a városokba. Esztergom, Buda, Pest, Arad városokba már az 1686—1700. években költöztek német iparosok és kereskedők. A II. Rákóczi Ferenc szabadságharca egy időre megszakította a további német beözönlést, amely azonban a szabadságharc után hatalmas méreteket öltött. Alig egy évszázad alatt megszázsorosodott a beözönlő németek száma. Ennek illusztrálására szolgáljon néhány

példa, Esztergom megyében 1715-ben csak három német község volt, 1790-ben tíz, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében 1715-ben tizennyolc német község volt. 1790-ben negyvenhárom, Tolna megyében 1715-ben csak egy német község volt, 1790-ben hatvan, Bács-Balassa megyében 1715-ben tizennyolc német község volt, 1790-ben 130 és így tovább. Németországban a megélhetési viszonyok ezidőtájt a spanyol örökösödési háború és egyéb csapások miatt rendkívül súlyosak voltak, úgyhogy a lakosok szívesen mentek bárhová, ahol megélhetést találtak, Így aztán Savoyai Jenő herceg, a zentai győző, 1698 óta a ráckevei nagy uradalom birtokosa, — tőle örökölte az uralkodóház a ráckevei uradalmat, — csoportosan telepítette be a németeket a Csepelszigetre és Budafokra. Példáját követték a bécsi skót bencések, a pozsonyi Klarissza apácák, a magyar királyi kamara budai osztálya, gróf Zichy Péter, az óbudai uradalom tulajdonosa, a Wattay, Ráday családok, Grassalkovich Antal herceg és mások, Így lett tele Budapest környéke német és pedig nagyobb részét sváb eredetű községekkel.

A kalocsai érsek, gróf Csáky Imre Pest megye déli részén népesített be 3 pusztát falut németekkel, Komárom megyében az Eszterházy grófok, Fejér megyében, a csókakövi uradalomban a gróf Hochburg család és a gróf Lambergek, Esztergom megye déli részén az esztergomi érsek és a káptalan telepített le németeket.

Baranya és Tolna megyékben a XVIII. század elején a nagy egyházi javadalmak mind németek kezébe jutottak. Pécsi püspök volt 1703—32-ben Nesselrode Ferenc, pécsváradi apát volt 1715—32-ben Zinsendorf Fülöp, szekszárdi apát volt 1720—50-ben Treutson János, dunaföldvári apát volt 1733—47-ben József hesseni herceg és augsburgi püspök (!). A volt császári tábornokok is óriási uradalmakat kaptak a töröktől visszahódított területekből. Veteráni kapta a dárдай, Savoyai Jenő herceg a bényei, Carrara a siklósi, Breuner a szentlőrinci uradalmat. Ezek mindnyájan azon igyekeztek, hogy uradalmaikba német

telepéseket hozzanak. Tolna megyében az Eszterházy, Festetich és Döry családok folytatták a németek be-telepítését és mivel II. József császár a protestáns németek beköltözése ellen sem emelt kifogást, azért a telepítők kívánságára sok protestáns német is bevándorolt.

Hazánk északkeleti részén gróf Károlyi Sándor, — II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának a szatmári békét megkötő tábornoka — telepített 1711-től kezdve 1733-ig a volt Rákóczi uradalmakból szerzett birtokaira, hat szatmárnegyei községbe, svábokat és frank-németeket, ahonnan azután ezek, mikor elszaporodtak, más községekbe is átköltöztek. Bereg megyében a munkácsi és szentmiklósi uradalmat Schönborn Lothar mainzi érsek és Schönborn Frigyes bambergi érsek kapták meg, ezek szintén németeket hoztattak új falvak alapítására és a meglévők nagyobbitására. Zemplén megyében a Trautson család nyerte a sárospataki uradalmat, amelynek területén három német falut létesített. Bács megyében 1760-ig a magyar királyi kamara 8 falut adott a bevándorló németeknek. A Temesközön Mercy Klaudiusz katonai kormányzó az 1718—27. években 50 elhagyott, néptelen, vagy csak gyéren lakott helyre hozatott németeket és franciákat. 1763—70. években Mária Terézia sürgetésére a Temesközön és Bács megyében új német községeket telepített a tartományi kormányzóság és a királyi kamara. A felhívás felsorolta a bevándorlóknak nyújtott kedvezményeket: 6 évi adómentesség, ingyen épület -és tűzifa, iparosoknak 10 évi adómentesség, stb. Erre csak a Temesközére kb. 17 ezer lélek vándorolt be és részben új községeket alapított, részben pedig a már meglévő német községekbe költözött. Bács megyében pedig 7 új gazdag német község keletkezett. II. József ezzel sem volt megelégedve, hanem 1782-ben újabb bevándorlásra szólította fel a német birodalom lakosait. A Temesközbe ekkor 2880 család költözött be, Bács megyében 7 új protestáns német község alakult. Ezenfelül egyes földesurak és a királyi kamara másutt is telepítettek le némete-

ket, csak nem ily nagyszámmal és nem nagyobb összefüggő területen.

Talán az a körülmény, hogy századokon át ugyan, de különböző helyekről, különböző körülmények között vándoroltak be a németek, okozta, hogy a németek, egyetlen eset kivételével, — a német lovagok külön jogokat igényeltek, de azokat II. Endre kiűzte, — soha nem követeltek a magyar állam egységével és fönmaradásával ellentétes jogokat. Rendesen megelégedtek az egyes városoknak adott kedvezményekkel. De lehet, hogy a német telepedési és terjeszkedési politikának egyik okosan alkalmazott elve, hogy közjogi igényekkel nem lép fel. Hiszen német telepések nemcsak Magyarországon vannak, hanem az egész világon, Szovjet-Oroszországban épugy, mint ahogyan voltak a cári Oroszországban, és talán nem oly mértékben, de Franciaországban épugy, mint Amerikában. Ez a terjeszkedési politika a magyarázata talán annak, hogy a világháborút követő összeomlás idején az oly sok kedvezményben részesült német telepések egyáltalán nem törődtek az impériumváltozással, hanem kifogás nélkül hozzájárultak úgy a román, mint a szerb államhatalomnak rájuk történő kiterjesztéséhez, csupán a maguk egyéni érdekeinek biztosítását kötötték ki és azóta époly megbízható polgárai az utódállamoknak, mint amilyen megbízható, békés, nem lázongó polgárai voltak Magyarországnak Trianon előtt.

6. *Bolgárok.* A régi Bolgárország a Fekete-tengertől a Drináig terjedt, tehát hazánkkal az Alduna és a Száva mentén hosszú vonalon határos volt. Természetesnek látszanék, hogy sok bolgár vándoroljon át Magyarországba, esetleg magyar Bolgárországba, azonban a 895—96. évi háború, mely a magyarság etelközi telepeinek teljes pusztulását eredményezte, oly gyűlöletet ébresztett a két nép között, hogy bolgár bevándorlásról nem lehetett szó. 1000—18 között az első bolgár birodalom megsemmisült, elfoglalta a görög császárság és bírta 1180-ig. Ez alatt az idő alatt a bolgárság beolvadt a szlávokba úgy, hogy az

1180-tól 1393-ig fennálló második bolgár királyság már szláv jellegű állammak minősíthető. Ekkor már román alattvalói is voltak a bolgár államnak, de ez a bolgár állam is ellenséges viszonyban élt a magyar állammal, többrendbeli háborút is viseltek. Ezek a bolgárok később mégis összeköttetésbe kerültek a magyarokkal, miután a Krassószőrény megye területén volt gyepük fölöslegessé váltak s ezeket e bolgár-szlávokkal népesítették be. Ezek a bolgár-szlávok már román pásztorokat is hoztak magukkal, akik nagyobb számmal voltak mint gazdáik és annyira elszaporodtak, hogy a bolgár-szlávok beléjük olvadtak.

A Magyarországon napjainkban lakó bolgárok-nak ezekhez a XIII—XIV. században bevándorolt, de eloláhosodott bolgárokhoz semmi közük.

A XVII. században Viddintől délre, Kiprovác városában és környékén, egypár faluban katolikus bolgárok laktak. 1689 őszén Badeni Lajos herceg Nis felől Viddin felé támadt és azt elfoglalta, ámde a Bádeni herceg csapatait egy év múlva a törökök kiverették. Ezek a viddini bolgárok ekkor gyanúba keveredtek, hogy a németek kémei. Ezért a törökök üldözni kezdték őket, mire a Dunán át menekültek és beköltöztek Erdélybe és egyes más magyar területekre. Az 1716—17. évi győzelmes hadjárat azután fölszabadította a Maros—Tisza—Dunaközét és a volt Szörényi bánságot, vagyis a regatnak az Olt jobbpártjáig terjedő részét. Ekkor ismét jöttek át bolgárok, még pedig Orsovára. Viszont 1737—38-ban a törökök visszafoglalták a szörényi bánságot és a menekülő bolgárok kénytelenek voltak tovább futni Temesvár felé. A tartományi kormányzóság ezeket a bolgárokat Óbesenyő faluban telepítette le 1738-ban. Utánuk azután még jöttek bolgár menekülők, akik Vingán telepedtek le, majd újabb telepeket alapítottak, még pedig Bolgártelep, Berestyé, Székelykeve és Nagy-erzsébetlak községekben, ahová átköltöztek utánuk az előzőleg Erdélybe menekült bolgárok is. Lassanként elmagyarosodnak. Nyelvük elszigeteltségük miatt lassan-lassan különben is annyira átváltozott, hogy a

bolgárországi bolgár nem érti meg őket. A magyar nép, amelynél mezőgazdasági napszámos munkákat végeztek, nem bolgároknak, hanem bogaroknak nevezi őket. Területi igényeket egyáltalán nem támasztottak, ennek ellenére, mint a Maros—Tisza—Dunaszögben lakó népséget, Trianon elszakította tőlünk.

Honvisszafoglaláskor Anonymus szerint voltak bolgárok az országban, még pedig Zalán fejedelem és Glád fejedelem is uralkodott bolgárokon. Ezek azonban hamarosan annyira elmagyarosodtak, hogy az ingatlan birtok korszakának kezdetén már nyomukat sem lehet találni.

7. *Krasován szlávok.* A Krassó vagy Karas folyó eredeténél egymás mellett hét hegyi falu fekszik. Lakosai délszláv nyelven beszélnek és krasovánoknak hívják őket. Bevándorlásukról csak annyi bizonyos, hogy 1358-ban még nem laktak ott, de 1550-ben Krassó város 8 tanácsosa közül ötnek már szláv vezetékneve volt. Valószínűleg akkor menekültek hazánkba, mikor a török Boszniát elfoglalta s mivel a krassai uradalmat az albán származású Krassófel Orbonás család bírta, — orbonás annyi, mint albán, — ez adott nekik menedéket.

8. *Örmények.* A magyarországi, helyesebben erdélyi örmények az Ararát hegység mellett lévő Ani városból származnak. Innen menekültek 1239-ben a Fekete-tenger északkeleti partjára és vonultak tovább különféle viszontagságokon keresztül mindaddig, amíg 1672-ben I. Apaffy Mihály fejedelem engedélyével Erdélyben meg nem telepedtek. A fejedelem a görgényi kincstári uradalomban, továbbá saját ősi birtokán, Ebesfalván, — újabb magyar neve: Erzsébetváros, — adott nekik engedélyt házak építésére, de megtelepedtek Gyergyószentmiklóson és Szépvízen, majd Szamosuj váron is. Azt lehet mondani, teljesen beolvadtak a magyarságba és különállásukat csupán örmény szertartású katholicizmusuk, valamint a sajátos magyar beszédük jelzi. Annyira magyarokká váltak, hogy a 13 aradi vértanú közt is kettő volt örmény származású.

A honvisszafoglalás idején, de Szent István korában sem voltak még Magyarországon.

9. *Albánok.* 1737-ben az albánok felkeltek a törökök ellen, de a törökök megverték őket, mire menekülni voltak kénytelenek. Hrkovci és Nyikinci községekbe telepítette le őket a péterváradi határóság parancsnoka, ahol *részben*, de lehet, hogy Trianon óta már egészen is elszerbesedtek.

10. *A lengyelek.* Árva megye trsztenai járásában, 15 egymás mellett fekvő faluban, körülbelül 15 ezer gorál, vagyis hegyvidéki lengyel lakik. A XVII. században költöztek hazánkba, de anyanyelvüket, a lengyelt, máig megőrizték. Természetes, hogy semmiféle területi igényeik nem lehetnek. Honvisszafoglaláskor nem laktak Magyarországon.

11. *Cigányok.* Ezalatt az elnevezés alatt nagyon különböző egyéneket, illetve hordákat szoktunk érteni. Vannak közöttük, akik még bírják a cigány nyelvet, de túlnyomó részük, különösen a muzsikusok, már csak magyarul beszélnek. Körülbelül a XV. század elején jelentkeztek először hazánkban, nagyrészen nomádok ma is, bár az elmúlt félezer esztendő alatt többször megkísérelték őket letelepíteni, de ez sohasem sikerült. Bár körülbelül százezren vannak, mégis jelentőség nélküli nép. Nincs rá adat, mintha a honvisszafoglaláskor vagy Szent István idejében már laktak volna Magyarországon.

12. *Olaszok.* A királyság kezdetén a hazai olaszokról élénk színekkel emlékeznek meg hazai krónikáink és azok kicsapongásait szigorúan meg is rójják. Kézai szerint Kálmán korában és így valószínűleg az ő nevével, Buzillával, jöttek olaszok Casertából, Olivér és Rátold. De csoportosan is költöztek be. Fennmaradt egyik pecsétük körirata: „Esztergom város olaszainak pecsété”, — ami azt látszik igazolni, hogy külön községet képeztek. Régi emlékeink latinoknak nevezik őket. Idővel teljesen elmagyarosodtak és azt lehet mondani, nyom nélkül szívódtak fel a magyarságba, dacára annak, hogy később is, külö-

nösen Mátyás király idején, tömegesen jöttek Magyarországra és különben is a magyar-olasz összekötetés nagyon élénk volt. Itt említjük meg, hogy krónikáink *spanyol* előkelőségek beköltözéséről is megemlékeznek, de ezek is teljesen elmagyarosodtak.

Még két olyan nemzetiségről vagy nemzetről kell megemlékeznünk, amelyekről tudjuk, hogy közöttünk élnek, hogy vannak, hogy különállásuk van, de azért mégis teljesen beolvadtak a magyarságba és ennél a sajátságos helyzetüknél fogva a többi nép- és nemzetiségi csoportokban őket el nem helyezhetjük. Ezek a törökök és a zsidók,

A törökök nem nemzetiség, mert 150 esztendőn keresztül hódolta tói, urai voltak Magyarország jelentékeny nagyrészének. Ezalatt az idő alatt részben ők maguk is magyarosodtak, részben pedig a magyarságból sokat önmagukba olvasztottak, így különösen a janicsárok közé sorozott és gyermekkorukban szüleitől elragadott magyar ivadékokat. Uralmuk összeomlása után azonban Magyarországról teljesen kitakarodtak, illetve a visszamaradtak megkeresztelkedtek és magyar neveket vettek föl, úgyhogy nem lehet megállapítani, hogy az összevegyülés magyar és török között milyen mértékben történt. Még nevük is ritkaság a magyar nyelvkincsben, annál nehezebb kikutatni, sőt egyáltalán lehetetlen a török származást azoknál, akik az irtó hadjáratok után ittmaradtak, mert ezek természetesen, ha netalán törökök voltak is, a következményektől való félelmükben letagadták származásukat. Különös igényeik nincsenek.

A honvisszafoglaláskor Magyarországon nem voltak törökök. Igaz ugyan, hogy a tudomány a magyarokat is törökfajtájú népek közé sorozza, azonban ez legalább is vitás és mi nem is tartjuk a magyarokat törökfajtájú népnek. Voltak ugyan magyar területen honvisszafoglaláskor bolgárok, akiket a tudomány török eredetű népnek minősít. Többé-kevésbé ez is vitás azonban és különösen nem állapítható meg, hogy a magyar területen bolgároknak nevezett népség mennyiben volt török, amennyiben szláv, vagy esetleg

más nemzetiségű. Akár törökök voltak azonban a bolgárok, akár nem, kétségtelen, hogy semmiféle területi vagy más igényt a magyarokkal szemben nem támasztottak, illetve nem támasztanak.

Napjainkban hitközségbe tömörülnek a törökök s így igyekeznek, ha nem is fajilag és nyelvileg, de legalább felekezetiileg különállásukat fönntartani.

A zsidók. Minden történelmi kútfő szerint a kazárok között elterjedt a zsidó vallás és a fejedelem is áttért a zsidó hitre. A kazárok azonban fajilag nem sémiták. A kazárokból kiszakadt *kabar* tömeg külön nyolcadik törzs gyanánt csatlakozott a magyarokhoz. Ebből sokan azt következtetik, hogy a magyarok között a honvisszafoglaláskor zsidók is voltak, akik azonban nem fajilag, csak felekezetiileg voltak zsidók. A zsidó történetírók ezzel nem elégszenek meg. Szerintük nemcsak a honvisszafoglaló magyarság között voltak zsidók, a kazárok, hanem több forrás alapján azt mutatják ki, hogy a visszafoglalt haza területén is már laktak zsidók a honvisszafoglaláskor. E nézet szerint a honvisszafoglaláskor tehát úgy a hazai területen, mint a bevonuló magyarság soraiban zsidókat is találunk s hogy ezek a zsidók később is működtek, illetve megmaradtak a magyarok között, azt különféle későbbi törvényeink igazolják, mert első királyaink törvényei tele vannak zsidókra vonatkozó rendelkezésekkel. A királyság megalapítása után is tömegesen jöttek zsidók Magyarországra, így tudomásunk van arról, hogy 1098-ban II. Bretiszláv cseh fejedelemnek jelentették, hogy némely zsidók dus vagyonukkal együtt alattomban Magyarországra és Lengyelországba „költöztek”. Csehországban ugyanis ekkor a zsidókat üldözték.

Van olyan nézet, amely szerint csak mese az, mintha a zsidók már a honvisszafoglaló magyarokkal együtt bejöttek volna, mint kabarok, mert a kazárok csak akkor tértek át a zsidó felekezetre, részben pedig az izlamra, mikor a kabarok már régen elszakadtak tőlük. Ez nincs igazolva. Nem tudjuk, hogy a kabarok *mikor* szakadtak ki a kazárokból. Minthogy azonban

az e korbeli vallásváltozások mindenütt ellenállásba ütköztek, így fel kell tennünk, hogy a kabarok ép azért szakadtak el a kazároktól, mert nem akartak zsidók lenni s csatlakoztak a magyarokhoz, akik szintén megőrizték ősi vallásukat. Valószínű, hogy vallásuk azonos is volt. A kabarok tehát nem voltak zsidók.

A mai magyarországi zsidóság azonban nem viheti vissza eredetét a honvisszafoglalás idejére. Ugyanis Nagy Lajos, — a Budai Krónika és Küküllei János esperes tudósítása szerint — 1360-ban az összes ki nem keresztelkedett zsidókat kikergette Magyarországból, mivel mint az üdv buzgólkodója, a katolikus hitre akarta téríteni őket — mondja a krónika —, de a zsidók hajthatatlan keményfej üsége miatt tervét kivinni nem tudta. A király a kiűzött zsidók ingatlanait foglalta el a kincstár javára., ingóikat magukkal vihették; egyes városok polgársága azonban, például Soproné, buzgón hajtotta végre a kiűző rendeletet, mert örült, hogy így adósságaitól könnyűszerrel megszabadul. Lehetséges, hogy miként Spanyolországban a maranuszok, úgy Magyarországon is maradtak vissza magyar „maranuszok”, akik külsőleg megtagadták zsidó voltukat, titokban azonban továbbra is zsidók maradtak és ősi vallásukban éltek, erre azonban semmi adat nincsen.

Nagy Lajos öt év múltán, 1365-ben megengedte, hogy egyes városokba kivételesen, zsidók telepedheszenek le. Ez ismét lehetségessé teszi azt a föltevést, hogy talán a régi zsidók telepedtek vissza. Erre azonban szintén nincs adat, legfeljebb valószínűség van, úgyszólván le kell vonnunk azt a következtetést, hogy a mai zsidók közül senki sem tudja Magyarországon az eredetét 1365-ön túlra visszavinni.

Már az eddig előadottakból látható, hogy a zsidóság nem föltétlenül zsidó faj, mert nem föltétlenül sémita eredetű. Lehetséges, hogy török vagy más zsidó vallásra tért népség leszármazol. Ezt csak egyénenként lehetne elbírálni. A zsidók a külsőségekben, a felekezeti különállástól és az ebből származó külön er-

kölcsiségüktől eltekintve, különösen nyelvileg, majdnem teljesen beolvadtak a magyarságba s éppen ezért a *nemzetiségi* kérdés tárgyalásánál alig lehet számukra megfelelő csoportot találni.

Meg kell itt említenünk, hogy a székelyek között, a reformáció továbbfejlesztése gyanánt, tért hódított a *szombatosok* felekezete, amely ugyanúgy, mint a zsidóság, a vallási törvények és a felekezeti közigazgatás tekintetében maga is több csoportra rétegződik. A szombatosság alapítója *Eössi András* szent-erzsébeti székely főnemes, főapostola pedig ennek fogadott fia, *Péchi Simon*, akit tehetsége Erdély kancellári székébe emelt. A hívek egyaránt sorozódtak székely földművesekből, mesteremberekből, jobbágyokból, polgárokból, nemesekből. Magyarországra a felekezet nem terjedt át. Az 1595-i gyulafehérvári erdélyi országgyűlés már Erdélyben is föllépett ellenük. Ezeknek a szombatosoknak a leszármazol, bár őseredetükben tiszta székelyek, tehát magyarok, mégis már a zsidósághoz számíttatnak, mihelyt ősi fészkeiket elhagyják és a világban szétszóródnak.

A zsidókérdésre egyébként az antiszemizmus tárgyalásánál a kapitalista korszakban visszatérünk.

Nagyvonalú, bár lehetőleg teljes képét igyekeztünk nyújtani az előadottakban ama nemzetiségek és népségek történetének és a magyarsághoz való viszonyának, amelyekkel a magyarok 1000 esztendő alatt hosszabb-rövidebb ideig együtt éltek. Forrásainkban és törvényeinkben szerepelnek még különböző nevek, amelyek látszólag szintén egyes nemzetiségeket rejtenek, így például első királyaink törvényei, sőt az aranybulla is intézkednek *izmaelitákról*. Ezek azonban nem egyebek, mint mohamedán magyarok; izmaelitaságuk nem nemzeti vagy faji, hanem felekezeti jellegükben domborodik ki. Werbewczy hármaskönyvének III. rész 25. cikkelye említést tesz „*filiszteusokról*”; ezek persze nem a bibliai filiszteusok; a Hármaskönyv a *jászokat* érti filiszteusok alatt. Vanak azután szerviánok, szerzesánok, csajkások, stb., amelyek azonban mind nem külön népnevek, hanem

részint ruházatra, részint foglalkozásra, részint eredetre mutató kifejezések, stb. Úgyhogy azok a látszólag népségeket jelölő kifejezések, melyek a magyar történelmi kútfőkben azokon kívül, amelyekre a fentiekben kitértünk, előfordulnak, rendszerint nem jelentenek külön népséget.

Természetes, hogy egyéb nemzetiségű *egyének* is szerepelnek a magyar történelem során, azonban ezek *csak egyének*. Előadásunkban csupán azokra a népségekre voltunk tekintettel, amelyeknek *népi* vonatkozásban mutatkozott valamelyes észlelhető jelentőségük a magyar történelem során.

Megállapíthatjuk ebből az előadásból, hogy a magyartól, legalább látszólag, többé-kevésbé különálló népségek nagyrészükből beleolvadtak, elvegyültek a magyarságba, azok viszont, amelyek különállásukat nyelvi tekintetben is megtartották, részben felléptek területi igényekkel a világháború előtti és azt követő időkben, részben nem. Amelyek nem léptek föl, azokra itt megjegyzést tenni nem kívánunk. Amelyek azonban területi igényeket támasztottak, azokra nézve *kiemeljük, hogy nincs közöttük egyetlenegy sem, amely a magyarokat Magyarország területén megelőzte volna*. Nincs közöttük egyetlen olyan népség, vagy nemzetiség egyetlen egy sem, amely lezármazója volna a magyar honvisszafoglaláskor Magyarország területén talált lakosságnak, vagy a lakosság bármely részének, hanem mindnyájan jóval később, legalább is egy századdal, de a legtöbb esetben még hosszabb idővel később kezdtek bevándorolni Magyarországra.

XVIII.

Népmozgalmi adatok.

Mekkora volt Magyarország lakosságának száma Szent István idejében, arra vonatkozólag semmiféle megbízható adatunk nincsen. Csupán egyes hadseregek létszámából gyaníthatjuk, hogy elég nagyszámú lakossága lehetett az országnak annak ellenére, hogy egyes krónikáink azt írják, hogy az ország lakossága gyér volt. Talán megbízható adatokkal szolgálhatott volna a Szent István korában szerkesztett telekkönyvféle, de ez Róbert Károly korában elveszett. Csupán vaktában való tapogatódzás volna tehát, ha bármiféle számmal akarnók az ország lakosságának számát kifejezésre juttatni.

A *népszaporodás* részben természetes szaporodás, részben betelepítések, részben pedig egy ma már ismeretlen módon, hadifogoly rabszolgák szerzése által történt.

A természetes szaporodás méreteire nincsen semmi adatunk.

A bevándorlásra, illetve betelepülésre a nemzeti ségi kérdéssel kapcsolatosan elég bőven kiterjeszkedtünk, más számszerű adatunk itt sem igen van és ami volna, az részint megbízhatatlan, részint pedig tág következtetésekre nyújt alkalmat. Annyit megállapíthatunk, hogy királyaink nagy gondot fordítottak a betelepülőkre, az úgynevezett hospesekre, vendégekre, akiknek nemcsak szabad megtelepedést engedtek, hanem más előnyöket is biztosítottak, így részben, vagy egészben fölmentették a közterhek viselésétől. Szent

István, — a legenda szerint, — a telepések fosztogatóit az utak keresztezésénél kettesével felakasztatta, mert országát minden jövevény számára menedékké akarta tenni. A legrégebb városi privilégiumban, a székesfehérváriiban, írva van, hogyha bárki a jövevények közül náluk akarna megtelepedni, az a város szabadságaival élhessen. A tatár pusztítás után IV. Béla 1268-ban a maga telepítéseiről így nyilatkozott: „Mikor a tatárok országunkat barbár vadsággal elpusztították, az ország lakosait nagyrészt megölték, vagy elhajtották és az azelőtt sűrű lakosságú Magyarországot így sok helyütt pusztasággá tették, a lakosaiktól megfosztott vidékek benépesítése végett a világ minden részéből földműveseket és vitézeket hívtunk és nekik birtokokat és jövedelmeket adományoztunk.” Az Árpádházi királyok közül még II. Géza volt az, aki a telepítésben nagyobb buzgalmat fejtett ki.

Jelentős tényező volt a lakosság szaporításában a foglyok szerzése. A hadifoglyokat rabszolgáknak tekintették és mint hadizsákmányt osztották fel. 1072-ben a magyarok Nándorfehérvárt ostromolták Géza herceg, a későbbi I. Géza király vezetésével s mikor a várórség megadta magát, a zsákmány felosztásakor a herceg ellenezte, hogy a görög őrseget, mint hadifoglyokat zsákmányul felosszák. Salamon király azonban erővel kikényszerítette ezeknek a felosztását is. (Salamon király és Géza herceg későbbi összeütközésének egyik oka). Azonban több esetről is tudunk, amikor a magyarok nagyszámú hadifoglyot hoztak, Így Aba Sámuel 1042-ben sok fogollyal tért vissza Ausztriából. 1050-ben a magyarok Gebhard regensburgi püspököt üldözve, Bajorországból hajtottak el sok foglyot. 1054-ben Morvaországból hoztak hadifoglyokat földet művelni. 1069-ben a Trencsén vidékét pusztító *cseheket*, — *akik maguk is hadifoglyoknak rabszolgául való eladását szokták olyképp gyakorolni, hogy Németországból rabolták az embert és Magyarországon eladták*, — a magyarok elfogták és rabszolgákká tették. 1072-ben Nándorfehérvárnál,

azaz Belgrádnál a görögökön kívül besenyők is estek fogságba. Ugyanebben az évben Ausztriában, 1273-ban pedig Morvaországban, Ausztriában és Karinthiában 20—20.000 foglyot szedtek össze a magyarok. Látnivaló, hogy a hadifoglyoknak rabszolgául való szerzése jelentős mértékben szaporította a lakosságot.

Azonban a lakosság *fogyása* majdnem elérte a lakosság szaporodásának arányait. Pontos adataink erre sem igen vannak, azonban az a mérték, ahogyan királyaink a betelepítést végezték, azt mutatja, hogy sok emberre volt szükségük, ami csak abból származhatott, hogy a népesség száma aránytalanul fogyott. Ilyen népességfogyasztó tényezők voltak a sűrű belháborúk, a belső összeütközések, az ellenség részéről gyakorolt fogolyrablás, a kivándorlás és ezekhez lehet számítani némiképpen a rabszolgaságot és az elemi csapásokat.

Azt, hogy a *háború* ember pusztítással jár, nem kell bizonyítani. A háborúban elpusztult emberek, katonák száma tekintetében van némi adatunk, azonban általában az adatok nem megbízhatók. Tudjuk azt, hogy a kalandozások korában egy-egy végzetes vereség alkalmával, pl. Augsburgnál, forrásaink szerint 30—50.000-re tehető a veszteség. Négy-ötezer emberes veszteségről említést sem téve, csak a tatárok emberpusztítására utalunk, amely szerint a mohi pusztán 65—70 ezer főnyi sereg pusztult el. Pestig a tatárok egy nap alatt százezer embernél többet gyilkoltak meg. Magyarország egész lakosságát annyira kiirtották, hogy többnapos járáson embert nem lehetett látni. Két évtized múlva mégis, 1260-ban tizennégyezer emberünk veszett el a Morva folyónál. Jellemző a csehek hadviselési módjára, hogy 1271-ben Ottokár, a magyarországi községek lakosaira a templomokat rágyújtatta s katonái a csecsemőket lábaiknál fogva csapdosták a falhoz,

A *belviszályok* szintén sok ember elpusztításával jártak. 1074-ben Salamon király az unokatestvérei, Géza és László hercegek elleni csatájában, 36 zászlóalj katonaságát vesztette el. Hogy ez a 36 zászlóalj:

pontosan mennyi lehetett, azt nem tudjuk; van azonban adatunk néhány évtizeddel későbbi időből, mely szerint egy zászlóalj körülbelül 500 embert tett ki, 36 zászlóalj tehát 18.000 embert. Sokat kellett ugyanabban az ütközetben a hercegeknek is áldozniok, amit a Képes Krónika is megállapít, mondván, hogy abban az ütközetben Magyarország vitézeinek nagyobb része odaveszett s László annyi ezer halottat látva, egész bensejében megindult.

A *fogságbaesés* méreteire számszerű adataink szintén nincsenek, de tudjuk, hogy 1070-ben, 1086-ban, 1095-ben, 1092-ben, a besenyők rengeteg embert raboltak el. Emberrablásaik következtében Mármaros és Erdély déli része egészen néptelenné vált, úgyhogy a XII. század közepén ezeknek a helyébe kellett telepíteni a szászokat.

A *kivándorlás* jelentéktelen veszteségeket okozott és ezek is rendszerint csak átmenetiek voltak. A kivándorlók ugyanis inkább menekülők voltak, akik az egyes menekülő hercegekkel és más főurakkal futottak külföldre, mint azoknak a hívei, mihelyt azonban a vezérek visszajöttek, akkor ezek is visszajöttek. Ez ugyan nem mindig, de a legtöbb esetben megtörtént.

A *rabszolgaság* inkább a szaporodást gátló, semmint a népességet fogyasztó intézmény. A rabszolgaság egyébként nemcsak nálunk, hanem egész Európában uralkodó baj volt. A vezérek időszakából a keresztény magyarok is sok rabszolgát örököltek és ezeknek száma a királyság korában még szaporodott újabb hadifoglyok és rabszolgavásárlás által, továbbá a büntetések következtében, amelyek bizonyos esetekben a szabadoknak rabszolgaságba utasát jelentették. A pápa már Szent István korában elrendelte a keresztény rabszolgák felszabadítását, azonban ennek a rendelkezésnek a végrehajtása nagy ellenállásba ütközött, úgyhogy nem is lehetett foganatosítani, mindössze annyi volt az eredmény, hogy a rabszolgák helyzete enyhült. Viszont a pogány rabszolgákról, akiket a magyarok üzbégeknek neveztek, a pápa sem intézkedett. A rabszolgák, bár annyiban személyszámba men-

tek, hogy vagyonuk lehetett, dolog gyanánt biráltattak el, jogügyletek tárgyai lehetek, lehetett őket adni, venni, cserélni, örökségül hagyni. Mint a marhákat, darabonként vagy fejenként számították őket. A tulajdonos önkénye szerint rendelkezett munkájukkal, életükkel, családi életükkel is, úgyhogy a férfit és nőt egymástól tetszése szerint elválaszthatta, megfoszthatta őket gyermekeiktől is. Mindenféle bántalmazás megengedett volt a rabszolgával szemben, a rabszolgának nem volt panaszjoga, sőt a gazdája ellen nem is tanúskodhatott. Viszont a bűncselekményeket a rabszolgáknak súlyosabban számították be, mint a szabad embernek. Ha megszökött, vagy eltulajdonította valaki, valóságos hajtóvadászatot rendeztek utána. A viszonyaikban rejlő körülmények következtében azután egyrészt a halálozási arányszámuk volt nagyobb, másrészt a szaporodási lehetőségük kisebb. Ennek következtében minősíthető a rabszolgaság olyanak, mint ami a népesség fogyását idézte elő, illetve a népesség szaporodását hátráltatta.

A lakosság számát csökkentették továbbá az *elemi csapások*. Ilyenek voltak a szárazság, sáskák, éhhalál, dögvész (pestis, kolera és egyéb járványok, stb.), azután árvíz és több efféle.

Hogy ezek a csapások számszerűleg mennyiben idéztek elő a lakosság számában csökkenést, arra nincsenek megbízható adataink és így sem a romlás terjedelmét, sem a csapások számát nem ismerjük, mert ezeket a krónikák csak mellékesen érintik. Tudjuk azt, hogy éhhalál pusztított 1016-ban, 1074-ben, 1174-ben, 1242-ben. Dögvész pusztított 1074-ben, 1242-ben, 1271-ben. Éhség és dögvész pusztított az 1146—47-ik esztendőben, amelyről azt mondja a Képes Krónika, hogy abban az emberek nagyrésze elveszett. Ugyanez a Krónika azt állítja, hogy a tatárjárás alkalmával is többen veszték el éhen, mint amennyit fogságba hurcoltak, vagy fegyverrel megöltek.

XIX.

Életmód. — A nők helyzete.

Életkor tekintetében nincsenek pontos adataink. Nagyjából csak a királyokról és néhány főrangú személyről tudjuk, hogy meddig éltek ősünk és ez meglehetősen szomorú képét mutatja az életkornak. A magyarok vezető férfiai, nagyon csekély kivétellel, nagyon fiatal korban haltak meg, részben természetes, részben erőszakos halállal. Pedig az életkor rendkívül nagyjelentőségű lehet, — miként azt napjainkban tapasztaljuk, — a társadalmak, nemzetek, államok életében, mert a történelem tanulsága szerint a fiatalság ugyan zseniális, nagyszabású alkotásokra képes, viszont ezzel szemben a fiatalság alkotásai rendszerint nem tartósak. Nincs a történelemben olyan fiatalon, meghalt zseni, akinek az alkotásai soká túléltek volna, — soká! még évekről sem igen beszélhetünk, — tehát akinek alkotásai akár csak évekkel is túléltek volna alkotójukat. A tartós alkotások, egyebek között, valahogyan össze vannak kötve a hosszú élet tapasztalataival is. Ezzel magyarázható talán az is, hogy leg-hosszabb életű uralkodóink egyike, Szent István, képes volt uralmát olyképp megszervezni, hogy az az utána következő zavaros időkben is, megállta a vihart. Hosszuéletű királyaink, mint aminő volt például Szent László, Könyves Kálmán, III. Béla, IV. Béla, rendszerint maradandóbb intézményekkel járultak a magyar nemzet történetéhez, mint azok, akik talán dicsőséges, de rövid élet után tűntek el a szereplés színpadáról. Sajnálatos körülmény, hogy életkor szem-

pontjából még senki sem vizsgálta sem a magyar, sem a világtörténelmet.

Életmód és szokások szintén fontos tényezői egy nemzet életének. Ezek közé tartozik egyebek között az élelmezés és a ruházkodás. Egy nemzet sorsában fontos szerepe van az elfogyasztott táplálékoknak. Nem mindegy az, hogy józanéletű, vagy pedig iszákos nemzet sorsáról van-e szó, mert a józan életű talán megfontoltabb és nehezebben éri el céljait, mint az alkoholtól nem tartózkodó nép, amely alkoholmámorában meggondolás nélkül hajlandó esetleg oktalanságnak látszó, de sikeres cselekmény végrehajtására. A jó táplálkozás ezenkívül a testierőt is fenntartja és szívósabbá teszi a népet. Viszont a túltáplálkozás már bizonyos lustaságra és kegyetlenségre való hajlandóságot is von maga után. Ebből a szempontból ítélve meg a táplálkozás és általában az életmód értékét, a magyarok e korbéli életmódjáról tudjuk, hogy kenyérrel éltek. A magyar a bő táplálkozásra, különösen húseledelekre és az ezektől elválhatatlan borra nagyon sokat adott. Különösen kedvelték a sertéshúst. A sertéshúsevéstől tartózkodó izmaelitákat törvénnyel is kötelezték a sertéshús evésére. Törvényeink kimondják, hogy ha az izmaeliták magukat a sertéshúsevéstől megtartóztatják, akkor át kell adni őket a királynak. Továbbá, hogyha az izmaelitáknak vendégeik vannak, mindmaguk, mind vendégeik csupán disznóhússal éljenek. A sertésekre általában kiváló gondot fordítanak az egykorú jogi rendelkezések és kiváltságlevelek. Az alapítólevelek gondoskodtak a monostorok csürhéinek táplálásáról. Szent István megengedte a bakonybéli apátnak, hogy sertései a Bakonyban legelhessenek. A királyoknak is annyi disznójuk volt, hogy az aranybullában külön rendelkezést vettek fel arról, hogy a király disznai a nemesek erdőin és rétsein ne legelhesenek.

Fogyasztották a magyarok a lóhúst is. Ez eredetileg pogány szertartásaikhoz tartozott, illetve abból származott, a kereszténység felvételével azután éppen vallási okokból meg kellett szüntetni a lóhúsevést, de

I. Endre alatt ismét visszaállították. Később nem találunk sem intézkedést, sem más tudósítást a lóhus-evésről.

Kedvelt élelmicikk volt a vadhús. A vadászatot szenvedélyesen űzték. Az alapítók a monostorok számára vadhúsról is gondoskodtak. A bakonybéli apát-ság például a részére kijelölt területeken bárki által elejtett vadnak a felét kapta. László királynak ínséget szenvedő katonái szarvasokkal és bivalyokkal csillapították éhségüket.

A halászat is szorgalmasan űzött foglalkozás volt és a magyarok étrendjéből nem hiányzott a hal. Különösen vizáról emlékeznek a források. A pécsváradi monostornak 50 halászt adott az alapítólevél. A bakonybéli monostor szintén számos halászt kapott. Annyi halászsuk volt a monostoroknak, hogy Kálmán király elrendelte, hogy a monostoroktól a fölösleges halászokat el kell venni.

A kenyérfogyasztás ugyan általános szokás lehetett a források szerint, a malmok azonban kezdetleges állapotban voltak. Szent Gellért püspök, mint tudjuk, utazás közben megszállt egy faluban, ahol hallotta, hogy a magyar szolgáló dalol és aközben *kézi malmot* hajt és öröl.

A táplálkozás tekintetében érdekes felemlíteni I, Endre király küldeményét, amelyet III. Henrik német császár kérelmére küldött az *ellenséges* német sereg éhségének csillapítására. Küldött nekik 50 nagy vizát, 2000 oldal szalonnát, 1000 bikát, kenyérből többet, mint amennyit el tudtak vinni. Küldött továbbá juhot, ökröt és bort is bőségesen. Kétségtelen, hogy mindezekkel az élelmiszerekkel a magyarok is táplálkoztak.

Az élelmezésre nagy gondot fordíthattak, ezt mutatja az a körülmény, hogy a monostorok mennyi szakácsot kaptak. Például a pécsváradi monostor 9 szakácsot, 9 péket és 5 cukrászt kapott.

Italok közül a magyarok szerették a bort, a sört és a méhsört. Kedvenc italuk volt eredetileg a tej. A

források szerint lótejet ittak, sőt azt erjesztették; az erjesztett lótej élvezete már dőzsöléssé fajult náluk. Később azután áttértek a borivásra és ezzel kapcsolatosan természetesen a bortermelésre. A monostorok nagyterjedelmű szőlőket kaptak. Így a sümegi monostor 30 egész és 6 fél, a dömösi pedig 38 szőlőhegyet kapott. A pécsvárdi monostor 110 vincellért kapott. László és Kálmán királyok az ingatlanok felsorolásánál első helyre a szőlőket teszik. Hogy a bor élvezete milyen mértéket ölthetett, legjobban mutatja az, hogy már a királyság kezdő éveiben külön intézkedés volt szükséges a papok és polgárok részegeskedése ellen. Ugyanis rendelkezés történt abban a tekintetben, hogy a pap fedje meg azokat, akik a lakomán másokat ivásra erőltetnek és ha nem hallgatnak rá, akkor hagyja ott a lakomát és jelentse be az esetet a főesperesnek; ha ezt a kötelességét elmulasztja, akkor fel kell függeszteni a hivatalától és 40 napig vezekeljen. Ha pedig maga a pap erőltetné az ivást, vagy éppen lerészegednék, akkor el kell csapni. Ha nemes ember erőltet másokat ivásra, vagy maga lerészegedik, 40 napon át kell vezekelnie és ha ez többször megismétlődik, akkor ki kell közösiteni az egyházból. A kiközösítés a legsúlyosabb büntetési nemek egyike volt, mert a kiközösített számára törvényenkívüli állapotot jelentett. Rendelkeznek jogszabályaink a tekintetben, hogy a pap ne legyen kocsmáros. Különösen nem tarthat bor kicsinyben való kimérése végett kocsmát, általában kocsmába sem szabad járnia, csak szükség esetén akkor, ha utazik, útközben.

A részegeskedés a legmagasabb köröket sem kímélte. II. Béla király a borivásznak adta magát és udvarnokai részegségében mindent megkaphattak tőle. 1216-ban Jakab váci püspököt bepanaszolták a pápánál tivornyái miatt. Különösen IV. vagy Kun László ellen maradtak súlyos vádak a tivornyák és orgiák miatt.

A sört és méhsört is nagyon szerették. Szent István a Pannonhegyi apátságához méhsör-főzőket rendelt. A dömösi prépostság jobbágysai évenként 1522

csöbör sört és 175 csöbör méhsört adtak a monostornak.

A multságokat általában nagyon szerették. Szent Gellért életrajzában bő tudósítás olvasható a zene- és énektanításról, ami kétségkívül egyházi zenére vonatkozik ugyan, de krónikáink világi zenéről és énekről is sokat irnak. A lakoma és vendégség szeretetét nem az európaiaktól tanulták a magyarok, ezt már a Fekete-tengertől hozták magukkal. A tatárjárás előtti magyar ifjúságról azt írja Tamás főesperes, hogy az egész napot válogatott lakomák és vaskos tréfák közt töltötték, éjjeli álmuk reggel 9 óráig tartott s naponként nem komoly, hanem multságos dolgokkal foglalkoztak. Az ünnepélyek között nem utolsó helyet foglaltak el a mennyegzők. Tudjuk például, hogy Kálmán király mennyegzője Buzilla királynővel rendkívüli ünnepségek között tartatott meg. Székesfehérvárott tömérdek nép gyűlt össze és a lakodalmat sátorok és zöld lugasok alatt tartották. Nagyszerűek voltak azok az ünnepélyek is, amelyeket ugyancsak Kálmán király 1096-ban Builloni Gottfried lotharingiai herceg tiszteletére rendezett. III. Béla Esztergomban rendezett I. Frigyes császár tiszteletére nagyszabású ünnepségeket. A királykoronázási és azok az ünnepségek általában, melyeket húsvétkor, pünkösdkor és karácsonykor tartottak, vagy a templomok felszentelésének, esetleg védőszentjeinek évfordulói, továbbá diadalmas csaták évfordulói alkalmával rendezett ünnepségek is nagyszabásúak voltak.

A halotti torokat is nagy fényűzéssel és különösen bőséges táplálkozással ülték meg. Szent István király törvényei intézkedtek a torról. Kimondja Szent István egyik törvénye, hogy ha valaki a rabszolgáit abból az okból nem tudta felszabadítani, bár szándékában volt, mert meghalt, akkor özvegye és fiai a rabszolgákat szabadítsák fel és tort is tartsanak az elhalt lelkének üdvéért. A torok alkalmával világi énekesek és zenészek, hegedűsök is közreműködtek, de a budai zsinat meghagyta, hogy a hegedűsök zenéjét és énekét a papok ne hallgassák.

A tánc nagyon divatos lehetett. A budai zsinat megparancsolta, hogy a templomokban és a temetőkben táncolni nem szabad.

Fényűzést a ruházkozásban nagyon szerették a magyarok. Ruházkozásukról leírás ugyan nem igen maradt, csupán ásatások eredményeiből ismerjük inkább a ruházatukat, ámde vannak törvényes rendelkezések és olyan forráshelyek, amelyek mégis bizonyos betekintést engednek a ruházkozásnál gyakorolt fényűzésükbe. Így Kálmán királyunknak egy törvénye megtiltotta, hogy a papok világias öltözetet viseljenek. A törvény azt mondja: pap ne viseljen világi öltözetet, úgymint cafrangos felső öltönyt vagy pettyegetett dolmányt, vörös keztyűt, hímzett vagy zöld mentét, nadrágot, festett csizmát vagy tűzött topánt és különösen a mellényen ne legyen selyemmel varrott díszítés. 1264-ben, midőn a Fischa torkolatánál Béla herceg tartotta menyegzőjét Brandenburgi Kunigundával, a magyar főurak pompás, drága szőrmékkel szegélyezett öltözetben, a kucsmaikon magasló kócsagtollakkal és a szakállaikba fonott gyöngyökkel és gyémántokkal vonták magukra a vendégek figyelmét.

Hogy a fényűzés milyen nagymértékű lehetett, azt mutatja némiképp az is, hogy Szent István tetemeit 1083-ban, szentté avatása alkalmával ezüst koporsóba tették, II. Béla 1134-ben olyan lószerszámot küldött Lothar császárnak, amelyen az arany diszitmény 22 girát nyomott. S ugyanő a bambergi püspököt arany és ezüst edényekkel és 2 font tiszta arannyal ajándékozta meg. Gertrud királyné 1211-ben a leányát, Erzsébetet a thüringiai grófnak adta feleségül, ekkor egyebek között a következő ékszereket adta: nagyszámú arany és ezüst edényt, drágaköves gyűrűket, igen értékes ékszereket, ezüst *fürdőkádat*, selyem, bársony és más drága kelméket oly nagy mennyiségben, hogy Erzsébet hercegnő életirója szerint annyi, oly szép és oly drága ékszereket és ruhákat még sohasem láttak Thüringiában. IV. Béla halála után leánya, Anna hercegnő, 1270-ben a családi kincsekkel II. Otto-

kár cseh királyhoz menekült. E családi kincsek nagyjából a következőkből állottak: 1 aranykorona, 1 kard arany és ezüst díszítéssel, arany láncok, drágakövekből és gyöngyökből készült csillagok, számos arany és ezüst edény és ékszer. (Ezek okozták részben Ottokár bukását és a Habsburg-Ausztria megalapítását, mert IV. László magyar király részben ezek miatt is kötött szövetséget Habsburg Rudolf-fal és verte meg Ottokárt 1278-ban.)

A magyarok ebben az időben részben már állandó lakóházakban laktak. A nomád élet azonban még ekkor sem szűnt meg. Erre vonatkoznak azok a törvények, amelyek úgy intézkednek, hogy a falu a templomát végleg nem hagyhatja el, hanem ha elköltözne a templomtól, vissza lehet a templomhoz kényszeríteni. A monostorok cselédei és rabszolgái állandó házakban laktak. A Garam-melléki bencés apát-ság szolgálainak 100 házuk volt. Szent Lászlónak egy törvénye intézkedik azokról a rabszolgákról, akiknek saját házaik vannak. A lakosság nagyobb része azonban és főként a nemesség sátorokban lakott. Egyes források szerint a falvakban és városokban igen hitvány házak voltak, amelyeket jobbára nádból, ritkábban fából és csak nagyon ritkán építettek kőből. II. Endre feleségét, Gertrud királynét, sőt a kunok IV. László királyt is, még sátorban gyilkolták meg. Tamás főesperes arról értesít, hogy a magyar ifjúság egész életét kies erdőkben és kellemes réteken tölti, még pedig nemcsak a férfi fiatalság, hanem a nők, az asszonyok is. A szerzetesek azonban már kőházakban laktak.

Mindezek a körülmények egyebek között az életkor szempontjából is fontossággal bírnak. De ebben a vonatkozásban talán a legfontosabb a családi élet. A nők helyzete úgy a királyság előtti, mint a királyság utáni időből meglehetősen ismeretes előttünk. Tudjuk, hogy a nők döntő befolyása a férfiak nevelésére és műveltségére elsőrendű fontosságú a társadalom fejlődésében, ennek viszont ellentéte lehet, hogy a nő helyzete mikép van szabályozva s meg kell állapíta-

nunk, hogy a magyarság abban az időben, amikor a nők szinte Európaszerte majdnem rabszolgasorsban éltek, nálunk, legalábbis jogilag, a társadalom legmegbecsültebb helyét foglalták el. Törvényeink gondoskodnak a nő anyagi ellátásáról, eszményként állítják fel a nőt és különösen a női tisztaságot. A női szemérmeket pedig úgyannyira értékelik, mint magát az életet.

Igaz ugyan, hogy rengeteg olyan adat maradt fenn, amelyek a nőkkel szemben tanúsított durvaság példái. De éppen az a körülmény, hogy ezek az esetek figyelmet keltettek, mutatja, hogy nem mindennapi, megszokott esetek voltak, Így pl. Péter király átka volt a magyar nőknek. Szerfölött kicsapongó életet élt, csatlósai féktelen bujaságot űztek, a magyarok nejeit és leányait erőszakosan megfertőztették, Péter király udvari népe miatt nem volt biztos abban az időben senki a feleségének és leányának tisztasága felől, — írja a krónikás. — Salamon, a mogyoródi csatavesztés után szembekerült anyjával, aki szemrehányásokat tett neki, mire a Képes Krónika szerint a király arcon akarta ütni anyját, de a felesége megfogta a kezét. II. István király nem akart törvényes feleséget venni, hanem ágyasokat tartott, miért is a zászlós urak és az előkelők feleséget hoztak neki, mert az ország pusztulásától féltek István agglegény állapotára miatt. Kun László elvette ugyan Károly apuliai király leányát feleségül, de azért szeretőket tartott, a kun Eduát, Kupcsecset, Mandulát és más kun nőket, akik miatt az ország nagyjai és nemesei gyűlöltek őt, sőt a pápa is megfeddette. Súlyos helyzetben előfordult, hogy a férjek a feleségük és leányaik kiszolgáltatásával szereztek maguknak mentességet. De a többnejűség sem volt ritkaság, Így a görögkeleti egyházhoz tartozó Ajtonynak hét felesége volt. Ezeknek egyikét Ajtony leveretése után Szent István király Csanádnak ajándékozta. Az őshit érdekében támadt zendülések alkalmával fölszínre került a bűbajos nők szerepe is, Így például Vata fia, János zendülése alkalmával varázsló és bűbajos nőket gyűjtött maga köré.

A papság sem volt mentes a többnejűségtől, sőt— amint az első királyaink törvényeiből kitűnik — a nemi élet tisztátalanságaitól sem.

Mai szemmel nézve és ítélve, nem lehet könnyen eldönteni, dicséretes vagy kevésbé dicséretes volt-e az, hogy leánygyermekeket, úgyszólván csecsemőkorban, kolostorba adtak. A legnépesebb és legdúsabban javadalmazott apácakolostor volt a margitszigeti kolostor, Szent Margit klastroma, amelynek, míg a hercegnő élt, 70 beavatott tagja volt. Ezek között volt 3 hercegnő, 1 nádorleány, 8 főispánleány, 1 erdélyi hercegnő s ezek közül a felénél több 16 éves koron alul került a kolostorba, még pedig egy 2 éves, kettő 4 éves, egy 6 éves, hét 7 éves, kettő 9 éves és kettő 10 éves korában. Margit hercegnő még nem tudott beszélni, amikor a kolostorba vitték (elsőízben Veszprémbe, onnan a Margitszigetre). Adatunk van arra, hogy sokan nem tudták az apácák közül, hogy hány évesek és ezek közül 3 főispánleány volt. Ezek a gyermekek, zsenge koruktól hozzászoktatva a kolostori élethez és szabályokhoz, eszményképei lehetnek a valóságos léleknek.

A nők nagybecsülését és a női erények legmagasabb értékelését jelenti az, hogy Szent István Máriának ajánlotta föl Magyarországot.

A hajadon a férjhezmeneteléig családi gyámság alatt volt annyira, hogy esetek vannak rá, hogy a család szükség esetén a leányokat elzalogosította. A leányt az atyja vagyoni és rangbéli viszonyaihoz mért nevelés és kiházasítás illette meg. Szent István feljogosította a birtokost, hogy jószágait a leányai között is feloszthassa. Az aranybulla a birtok negyedrészenek a kiadását kötelezte a leányok számára, ha fiú nem maradt. Ha a házas nőt a férje elhagyta, a törvény az asszonyt a birtok élvezetében oltalmazta. Kálmán király korában már nem is lehetett elválni. Zsidótól a keresztény feleséget el kellett venni, az izmaelita pedig kényszerült a leányát magyarhoz feleségül adni.

A gazda szabadon rendelkezett rabszolganőjével, de ha másnak a rabszolganőjéhez közeledett, esetleg

azt feleségül vette, akkor maga is rabszolgaságba süllyedt; így akarták azt megakadályozni, hogy házasság révén a rabszolganő fölszabaduljon.

Az özvegy a gyermekei fölött gyámságot gyakorolt s ha netalán férjének bűne miatt elkobozták volna is a férj jószágait, a vagyon egyharmadát a feleség és gyermekek számára mégis meghagyták. Az özvegynek haszonélvezeti joga volt férje egész vagyonára mindaddig, amíg újra férjhez nem ment. Újabb házasságra nem lehetett kényszeríteni, de ha mégis férjhezment, akkor csak illő ruházatot vihetett magával. Ha nemes ember másnak a házat megtámadta és ott másnak a feleségét megverte, akkor vagyonának kétharmad részét a sértett javára elkobozták. A nőrablás és erőszak büntetése az volt, hogy az elrabolt nőt a szüleinek visszaadták, a nemes tartozott 10, a szabad pedig 5 tinót fizetni büntetésül. Aki akár leányon, akár asszonyon erőszakot követett el, azt Szent László törvényei szerint úgy büntették, mintha emberölést követett volna el. Kálmán király korában a bűnös erőszak miatt rabszolgaságba került. Aki a feleségét meggyilkolta, az 50 tinóval bűnhődött és böjtölni volt köteles.

Látnivaló, hogy törvényeink meglehetősen sok előnyt juttatnak a nőnek, viszont ezzel szemben nagyon szigorú büntetéseket is szabnak rájuk. Nevezetesen a házasságtörő nőt a férj büntetés nélkül megölhette. A prostituáltokról úgy intézkedik Szent László, hogy a püspök a saját igazságérzete szerint rendelkezék fölöttük, — ellenben egy későbbi, 1279-iki, jogszabályunk szerint nyilvános rimákat sem pap, sem világi község a házában nem tűrhet súlyosi büntetés terhe alatt, mert az ilyen nők által, akik testüket bérért árulják, vétkezésre nyílik alkalom, ideiglenes betegséget és más veszélyt okozhatnak s meggyaláztatik a keresztény vallás.

A tolvaj nőért a férj kétszer tartozott váltságot fizetni, harmadszor eladták rabszolgának. A tolvaj apának 10 évesnél idősebb leányait szintén eladták rabszolgáló gyanánt. A tolvaj nőt magát, ha özvegy

volt, a szeme kiszúrásával büntették, a férjnél levőnek az orrát metszették le s mindkettő elveszítette a férje vagyonából őt illető részét. A leányt rabszolgának adták el.

Kétségtelen ezek szerint, hogy a magyar társadalomban a nő kiváltságos helyet foglalt el; legszigorúbban biztosították számára a tisztaság lehetőségét, de viszont ezzel szemben súlyosan büntették is meg nem felelő magatartását.

Talán legtalálóbban jellemzi a magyar nő helyzetét „feleség” szavunk, amely „társat” jelent. A köztudat a felezés fogalmára vezeti vissza „feleség” szavunkat, de ez téves. A „feleség” ugyanazon gyök származéka, mint a „felebarát”: „Látjátok *feleim* szümtökkel mik vagyunk.” Ez a „fél” pedig társat jelent. *Πέλας* görögül (olvasd: pelasz) társ, felebarát.¹ A nő tehát társa a férjnek jóban, rosszban.

¹ *Αάετε ίόλαι μου* (olvasd: láete pelai mu) = látjátok feleim.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Hadszervezet. Ipar. Kereskedelem.

XX.

Hadfölszerelés és ipar.

A lakosság olyan jellemzése, hogy hibáit és erényeit fölsoroljuk, ebben a korban lehetetlen, annyi mindenféle népség jellemvonásait kellene megállapítani, amire megbízható forrásanyag nincs. Az olyan jellemzések, mint például „a régi átok, a viszály” és más efféle, egyrészt tartalmatlanok, másrészt nem külön magyar jellegzetességet adnak.

Az életmódból folyó és azzal szorosan kapcsolatos *foglalkozási ágak* megközelítőleg ismereteseek előttünk.

Bizonyos az, hogy a mindennapi élet folytatásához és a fényűzéshez, de különösen a háborúviseléshez szükséges dolgokat elő kellett állítani. Hadianyagok beszerzését nem lehetett zsákmányolásra alapítani, azokat a hadviselő félnek magának kell gyártania. A hadianyag minősége döntő jelentőségű a háborúban, kétségtelen tehát, hogy diadalmas háború fejtett ipar nélkül el sem képzelhető.

A magyar hadsereg főfegyvere volt ez időben a *nyü*, illetve *íj*, amellyel a nyilat ellőtték. A Nemzeti Múzeumban őrzött nyíldarabokból látni, hogy a vessző vége levél- vagy rombuszalakú vasból készült és gyakran szárnyas volt. Tudjuk, hogy az ostromlott városokba (Pavia, Cambrai, 924) *íjjal gyűjtő anyagot* is lőttek. A nyílvesszőt *tegezben*, az *íjat tokmányban*¹ tartották. A tegezben a nyílvesszőkön kívül *reszelő* is volt a nyílhegyek élesítésére, A tegezt *keskeny övre* akasztva viselték. Az íjat (nyilat) még a XVII. század végén is használták.

¹ Később, szláv hatásra, puzdra lett a neve.

Használták eleink a *pányvát* vagy hurkot (ma ifjúsági irodalmunk idegen szóval: *lasszónak* nevezi), melyet a hortobágyi csikósok még ma is ügyesen vetnek.

Általános volt, — mindig a honvisszafoglalás és az Árpádházi királyok idejét értve, — a lándzsa, gerej vagy gerely, kopja, dárda stb. név alatt ismeretes fegyver, melyet őseink eredetileg valószínűen *dzsidának* neveztek. A technika fejlődésével a dzsidának különféle: hosszabb, rövidebb, súlyosabb, könnyebb, zászlós, döfő, hajító, stb. fajtái alakultak ki, melyek némelyikét eleink már Európában vették át nyugat-európai népektől s ezek a különböző fajtái az ugyanazon lényegű, nyársszerű fegyvernek kapták a különféle neveket. A dzsida eredeti alakja olyan lehetett, aminő a szentmiklósi korsó-leleten látható: fanyélre dugott hosszúkás vas, alatta kis zászló a nyélhez kötve. Hogy e fegyver az alakját sok századon át nem változtatta, turnicsei és gelencei *falfestményekről* állapítható meg.

A magyar *kard* keskeny, első tekintetre egyenesnek látszó, de a végén gyöngén görbült fegyver. Nem minden magyar embernek lehetett kardja, emellett tanúskodik a föntebb már említett, Szentmiklóson talált *serleg*, melynek díszítése előkelő lovast ábrázol zászlócskás dzsidával, pikkelyes vérttel és alacsony sisakkal, de — kard nélkül. A keskeny, gyöngén görbült kard, mellyel honvisszafoglaló őseink hadakoztak, ezer év múltán, korunkban, Európa legtöbb lovasságának fegyvere lett. A kard azután különféle más formákat vett föl: lett belőle *pallos*, *dákos* (pán-célszuró pallos), *meg* (a dákos hosszabb fajtája), *fringia*,¹ stb. A pallos, dákos egyenesek voltak, in-

¹ A „fringia” szót némelyek abból magyarázták, hogy ma is divatos kezdőbetűs rövidítése ilyesféle mondatoknak: F(ranciscus) R(ákóczy) I(n) N(omine) G(entis) I(mpetit) A(us-triam), vagy I(usurgit) A(rmis) = Rákóczy Ferenc a nép nevében támadja Ausztriát, illetve kelt fegyverre. De ez helytelen magyarázat, mert jóval régebben is voltak már fringiák.

kább szúráásra szolgáltak; *vágni*, — lovas ütközetben szúráásra alig van mód és alkalom, — görbített pengéjű karddal lehet. Kardjaink *anyaga* jól edzett vas, sőt leleteink szerint *damasz*k kardjaink is voltak. Ezeket rendszerint damaszkuszi kardoknak szokták nevezni, mintha Damaszkusz városából erednének; ez azonban téves, *Damaszk* vagy *damaszt* annyit jelent, hogy *tarka*. Régente a kardpengék aranyos díszítését is damaszkolásnak nevezték. *Damaszk* vagy *damaszt kard* tehát a tarka pengéjű kard. A penge tarkasága a kardnál nern felszínes. Ezt a pengét ugyanis úgy készítik, hogy különböző vasdarabokat, patkószöveget és más ilyenfélét kovácsolnak össze. Az ilyen penge sokkal szívósabb, mint az egyanyagból készült penge. Az egymásba kovácsolt különféle vasdarabkák azután megtartják színüket és határvonalikat és csiszolás közben tarka képet nyújtanak: innen a penge neve damaszt vagy damaszk, — mint a cifra szövésű vászoné is, — tarka, változatos.

A kard *hüvely*e bőrrel bevont fából készült azért, hogy könnyű legyen és menet, ügetés vagy vágatás közben ne csörögjön, ne riassza zörgésével az ideges lovat. A hüvely hátsó része felül nyitott volt vagy *rugalmas betét*tel ellátva, hogy a penge kihúzása könnyű legyen. Rendszeren két egyes vagy két kettős *karika* volt rajta, hogy az *övhöz* erősített rövidebb és hosszabb *kardszj*hoz csatolhassák.

Balta, *csákány*, *fokos* és *csatabárd* lényegileg ugyanaz a fegyver, a célnak megfelelő alakváltozattal. Alap a balta. Ha ennek élét kiszélesítik, bárd lesz belőle. Ha a balta fokát hátrafelé nyujtvánnyal látják el, fokos lesz belőle s ha ezt a nyujtványt hátrafelé némileg görbítve tovább nyújtják és hegygel látják el, a balta élét pedig a nyélre keresztbe fordítják, csákány a neve. A kisebb csákányt, ha nyele megfelelően hosszú, szintén fokosnak nevezik. A fokos és csákány eredetileg nem volt főnév, hanem jelzője a baltának s amint például a *béres cselédből* lett csak,

béres, úgy a fokos baltából és csákány baltából is csak fokos és csak csákány lett. Az egyedüli ősmagyardnak megállapított csákányt 1872-ben Demkóhegyen találták.

Buzogányuk is volt honvisszafoglaló eleinknek, legalább nyugateurópai nézetek szerint Európa a magyaroktól vette át a „Buzogan” használatát. Honvisszafoglalásunk előtt nem volt Európában buzogány. Viszont kútfőink nem emlegetik a buzogányt s azok a buzogányok, melyek állítólag a magyarokéi lettek volna, bronzból készültek, jöllehet a magyar fegyverek általában vasból valók s csak a díszítésük vagy kevésbé fontos alkatrészük más fém. Ha tehát a magyar hadifölszereléshez tartozott volna a buzogány, akkor azt is vasból készítették volna.

A harcos fejét *sisak*, *süveg* vagy *kalap* fődte. A sisak fémből vagy bőrből készült, hegyben végződő, sapkaszerű, fejhez simuló félgömb, melyet hátulról a nyak védelmezése végett, a félgömb széléhez függesztett drótháló vagy tagozott vértlemez egészített ki. Ezt azután különböző kiegészítőkkal, orrvédővel, sisakellenzővel, stb. láttak el. A *süveg* nemezből készült fém — sokszor: ezüst — lemezzel; készült bőrből is; formája ma is ismeretes. A kalap népünk-nél ma is megtalálható őseredeti formájában.

A *paizs* eleinte kerek vagy trapéz alakú volt. Ércből, de fából is készült és állati bőrrrel vonták be. A puszkaporos lövő fegyverek kiszorították használatból, mint nemhogy előnyös, de káros védőalkalmatosságot. Acélból is készítettek paizsot. Közép-Szolnok (rég) vármegye irattárában maradt ránk 1643-ból egy pörirat; eszerint a felperes egy acélból készült ősrégi paizst követelt, mely még „az első magyar királyé”, — Attilaé lett légyen valaha. Ha nem ismerjük is el, hogy Attila volt az első magyar király és hogy az övé volt valaha a paizs, mindenesetre nagyon régi volt, különben nem mondták volna 1643-ban „vetustissimum”-nak, nagyon réginnek. És „acélból” volt!

Vértet is viseltek a honvisszafoglaló magyarok. Vértjüket Európa *magyar vértnek* nevezte el s a

könnyű lovasságot a magyar huszárok módjára ilyen-
nel látták el. A vértlemez akként képződött, hogy az
egyestestreszket fedő érlemezeket összekapcsolták,
Az a hely, hol a két lemez összeért, volt a vértzet leg-
gyengébb része, azért ezeket úgy kapcsolták egybe,
hogy egyik lemez a másikat takarta, Ha az összekap-
csolást *ezen a módon* merevítették volna, nem lehetett
volna a vértben mozogni, azért ellesték a természet-
től a — rák vértzetet s megvolt a rákszerű, mozgó-
tagu vért. Ez volt a magyar vért.

Fontos felszerelés volt a *lószerszám*. A legfon-
tosabbak közé tartozik a *nyereg*, őseink fanyergét,
melyet Európa átvett tőlünk, ma is magyar nyereg-
nek ismerik. Ezeket Tiszafüreden készítették. *Ezek a
legjobb katonanyergek*. Első és hátulsó kapájuk nem-
csak a lovas ülésének szilárdítására szolgál, de a
nyereg oly módon való fölpackolását is lehetővé teszi,
hogy az a lovat lehető legkevésbé terheli. A nyereg
nincs kipárnázva, a párnát összehajtott pokróc pó-
tolja, mellyel a lovat lenyergelés után le lehet takarni:
egyrészt tehermegtakarítás, másrészt ez kiküszöböli
a gyors romlásnak kitett bármiféle párnázás ama hát-
rányát, hogy feltöri a ló hátát; könnyebben is javít-
ható.

A *kantár* a zablával, *nyeregtakaró* (prémes bőr),
a nyereg hátracsuszását akadályozó *szügyelő* és az
előrecsuszást akadályozó *farmatring* oly speciális ma-
gyar jellegűek, oly kevésbé hasonlítanak a többi népe-
kéhez, hogy bizvást tarthatjuk magyarnak.

A *patkót* természetesen ismerték eleink. Tőlük
vették át a görögök. Bölcs Leó szerint a nyeregről
„*kengyelvas* és *tarsoly* függött, mely utóbbiban ló-
patkó és 3—4 napra való élelem van”. Miután ken-
gyelvasuk volt, így nem bocskort, hanem csizmát vagy
cipőféléket kellett hordaniok, mint azt Eötvös Károly
szellemesen kimutatta.

Nagy jelentősége volt a *kürtnek*, mely a parancs-
nok jeladó szerszáma volt. De harcikedvet növelő dal-
lamokat is fújtak vele. A szentgalleneni mulatozás al-
kalmával az erdőből a járőrség kúrtriadással jelen-

tette, hogy a közelben fegyveres csapattal megrakott kastély van, mire azonnal csatarendbe álltak.

Egyenruházatukról nem sokat tudunk, 1545-ben a magyar katonát tollal díszített lapos kalappal ábrázolták, dolmánya térdig ért.

Hadi jelvényük a *zászló* volt. Krónikásaink szerint a magyar sereg sok zászlóval volt ellátva. A fővezéri zászlón, — úgy látszik, — Géza fejedelem idejéig koronás turul madár volt, miként Kézai Simon mester ezt a *hunokról* előadja. Zuárd és Kadosa vezérek *címeres zászlókkal* hajóztak át a Dunán a Balkánra. Szent István Márton pápa és György vértanú képével ékesített zászlót vitt magával Koppány ellen. Salamon király zászlói fehérek, Szent Lászlóéi vörösek voltak. Kun László király korában már országzászlajáról is szó van.

A honvisszafoglalás *után* megismerték őseink a *szer számíjat*, vagyis az íj- vagy nyíl-ágyút, helyesebben talán gépesített íjat, melyet a szakirodalom számszerij néven ismer, de ez értelmetlen szó. Bár nem nagyon kedvelték, de volt nekik.

Följegyzésre érdemes, hogy Favé és Renaud francia írók szerint Európában Magyarország és a Fekete-tenger táján, tehát *mindenkép magyarok járta területen használták először a puskaporral működő lövőfegyvert*, sőt *nyugati* fegyvertörténeti írók, mint dr. Meyer kapitány és Demmin *német*, valamint Susanne tábornok *francia* író, egybehangzóan előadják, hogy Salamon magyar király Belgrád 1072-i ostrománál „*tűzi lövőfegyvereket*” használt; eszerint a magyarok már az állítólagos Schwartz Berthold előtt ismerték vagy a puskaport vagy más hasonló anyagot és annak használatát, amit talán ázsiai népektől, — akik a kínaiaktól tanulták, — hoztak magukkal Európába. Komoly tudományos megállapítás szerint a *Schwartz Berthold* nevű *szerzetesről*, *akinek a puskapor feltalálását tulajdonítják, azt sem tudjuk, hogy valóban élt-e?* Némelyek szerint 1259-ben élt Mainzban, mások szerint 1354-ben Nürnbergben, ismét mások szerint Goslarban vagy Kölnben. 1853-

ban Freiburgban (Breisgau) állítottak neki emléket, de semmiféle okirati emléke nincs annak, hogy miért tartják ilyen nagy embernek,¹ mégha évszázadokon át, különböző helyeken, netalán csakugyan — élt volna is.

Mindez a gazdag hadifölszerelés azonban még nem meríti ki az ősmagyar hadiszervezet hadianyag-késztségét.

Általános nézet, hogy honvisszafoglaló eleink nem értettek *várvíváshoz* s nem is volt várvíváshoz kellő fölszerelésük. Pedig ez nem így van. Váratat ugyanis nem okvetlenül ostrommal kell bevenni. A világháborúban láttuk, hogy Verdunt a németek képtelenek voltak ostrommal megszerezni. Ellenben Przemysl elesett ostrom nélkül, mert elfogyott a konzerv, az élelmiszerkészlet. A várat ki lehet éheztetni. Leó császár művének 60. §-a azt igazolja, hogy eleink *főképp* ezen a módon igyekeztek az ellenséges várak birtokába jutni. De ha így célt nem értek, közvetlen ostromtól sem riadtak vissza, *voltak ostromló eszközeik* és azokat eredményesen alkalmazták.

Kiev várát ostrom alá véve, Anonymus szerint *lábtókat* állítottak annak falaihoz.

924-ben Páviát és Cambrayt tüzes nyilakkal gyújtották fel, sőt Pávia falait *árkokkal* övezték.

955-ben Augsburg ostromához *különféle szerszámokat* (diversa instrumenta) vittek magukkal.

1044-ben Aba Sámuel III. Henrik elől visszavonult a Rába mögé, a folyó védelmére azonban *hajító és egyéb gépeket* (machinas et tormenta) hagyott vissza.

1072-ben Nándorfejérvár (Belgrád) ostrománál Salamon király nyolc *fatornyon*, ugyannyi *faltörőn kívül* egyéb gépeket is használt, köztük a már említett ágyuszerű készülékeket.

Ezek krónikás, irott kútfőkből merített adatok, tehát esetleg nem megbízhatók. *De voltak eleinknek*

¹ Bárczay: A hadügy fejlődésének története, Tud. Akadémia kiadása 1895, II. köt., 222. lap .

maguknak is váraik, melyek, legalább romjaikban, ránk maradtak és kézzel foghatók, tehát bizonyosan voltak. Ránkmaradt összesen 1649 ismert vár. Ezek közül teljesen lakható és laknak ma is 152 várat és várkastélyt, részben laknak 44-et, rom 345, elpusztult 1108. E várak közül 678 már e most tárgyalt kor után épült; a honvisszafoglalás, vagyis az ingó vagydon és az ingatlan vagydon itt tárgyalt első korszakára 971 vár esik.¹

371 *ismert* várunk volt tehát honvisszafoglaló eleinknek és Árpádházi királyainknak! Ezek közül 310—850 úgynevezett „pogányvár”, „földvár”, gyakran „bolondvár”, „leányvár”, „tündérvár”, melyek némelyikének eredete a bronzkorig, sőt a kőkorig nyúlik vissza.² *Ezeket eleink hozták rendbe a honvisszafoglalás után.* Mintegy 120—138 római castrum (= tábor vagy vár) volt. *Ezeket is honvisszafoglaló őseink tatarozták ki,* tették használhatóvá. úgy a pogányvárakat, mint a római castrumokat a kor követelményeinek megfelelően, *az általános európai színvonalat felülmúlva,* átépítették, kiegészítették, kellő felszereléssel látták el. Ezek a várak a legkülönbözőbbek voltak. Volt közöttük *üvegvár*, amelyet úgy építettek, hogy falait kova-, trachit-, porfir-, gránit- vagy bazaltkőből rakták, azután a fal külső oldala mellé tüzet raktak; a nagy hőfok a fal külső kőrétegeit megolvasztotta, illetve egybeolvasztotta s mikor a tűz kialudt és az olvadt kőrétegek kihültek, az egész vár egyetlen üvegvárnak tetszett, szilárd, sima, csillogó, megmászhatatlan üvegfallal. Természetesen mészkő-

¹ Könyöki—Nagy: Középkori Várak, Tud. Akadémia kiadása, Bpest, 1905, 297. lap.

² A minősítő nevek magyar mithologikus és mesei jellegűek. — A szekcsői földvár a neolith kortól honvisszafoglalásig állandóan lakott hely volt. Tele van bronzkori leletekkel. Ezen kívül sok római épületanyag, népvándorláskori és pogány magyar tárgy kerül elő 15—20.000 évre visszatekintő omladékaik alól, bizonyosságul annak, hogy állandóan lakták. — Ugyancsak bronzkori eredetű a felső dobszai, felső kubini, ábránkai, ilosvai, demecseri, bajánházi, kudui, bölcskei, stb. pogányvár.

ből, homokkőből, conglomerátumból, stb.-ből nem, csak a fent elsorolt építőkövekből lehetett üvegvárat égetni. Az üvegvár nem a mesék világába tartozik tehát; ilyen üvegvár volt például a Bors vezér által Szalatna mellett, Zólyom megyében újonnan épített szélnyei üvegvár is, vagy a potornyai (Liptó megye) vár.¹) Voltak sziklába vájt várak, vízvárak, földvárak, kővárak, téglavárak, aszerint, hogy az illető vidéken milyen építőanyag, vagy milyen terep állott rendelkezésre és hogy mi volt a vár rendeltetése.

Honvisszafoglaló őseink Anonymus szerint 26 kész, használható, ép várat találtak az ország területén. Ezek betűrendben: Alpár, Bánya, Baranya, Bihar, Bolondóc, Borsóvá, Diósgyőr, Galgóc, Gömör, Három, Kéve, Kurzánvár Pest mellett, Nógrád, Nyitra, Orsova, Poroszló, Sempte, Sóvár, Szamosvár, Szatmár, Trencsén, Ungvár, a garammenti Várad, Vasvár, Veszprém és Zemplén. Anonymus nem említi, de más forrásból tudjuk, hogy használható állapotban kapták Zalavárt is, a Zala mocsaras vidékén, *De mindjárt a honvisszafoglalás után maguk a magyarok is építettek, vagy teljesen újráépítettek várakat.* Ilyenek voltak Anonymus más forrásból is megerősített adatai szerint: Borsod, Csongrád, Himesudvar, Kacs- vagy Ursuvár (Örsvár), Komárom, Szabolcs, Tasvár (Sárvár), Zólyom, néhány nemzedékkel későbbiek Csákvár, Csanád, Patavár. Az elhagyott várakat, például Szekcsőt, karbahozták, a nekik nem megfelelő helyen épült régi várak helyett a közelben, de megfelelő helyen újat építettek, például a római Brigetio (Szöny) helyett Komáromot, sőt az ország északnyugati és délkeleti (Erdély) részeiben egész *várrendszereket* építettek, többszáz vár és váracs be rendezésével.

Lehet-e ezekről a magyarokról föltételezni, akik a várak ezreivel rendelkeztek, hogy ne lettek légyen ostromló és várvédő eszközeik? Nyilván rendelkeztek elegendő, fölösszámu várvédő és támadó szerszámmal.

¹ Könyöki—Nagy: I. m. 235. 1.

Mi minden kellett a várhoz?

Természetesen, csak a fontosabb kellékeket emeljük ki.

Ablakbélleteket kőből faragtak. Ezeket a XII. századig deszkával, szalma- vagy vesszőfonattal zárták el, melyre kis nyilasokat, lyukakat vágtak, e nyilasokra bélhártyát (hólyagot), olajos (zsiros) papírost, vékony bőrt (hártyát), vékony szarulemezt vagy macskaüveget alkalmaztak, hogy némi világosságot nyerjenek. A deszkaablakok rendszerint vízszintes sarokvasban mozogtak s keresztgerendával zárták el őket, mint falusi házakban ma is szokták a nagy kapukat. Az ily hiányosan elzárt és világított szobákban, kivált télen, nagyon kellemetlen lehetett a tartózkodás, még akkor is, ha *kandalló* volt a szobában és sokat tüzeltek, mert ekkor füsttel lett tele a helyiség. De a kandalló tüze nem is egyformán hevítette át a szoba levegőjét. Ám ez akkor egész Európában így volt. Ezért várták és dicsőítették költeményeikben a trubadúrok olyannyira a tavaszt. A XII. századtól kezdve már üveget is alkalmaztak az ablakokra s ekkor ezt ónkeretbe foglalták. Ezután már festett üveggép ablakokra is bukkanunk.

Az *ajtók* fából, vastag deszkából készültek, gyakran *vaslemezzel*, vagy legalább *vaspántokkal* bevonva és *vaskopogóval* (a mai csöngők helyett) ellátva. Rendszeren kőserpenyőben forogtak. Gerendával zárták el. Néha nagyon díszesek voltak, még művészi intarziákra (berakások) is bukkanunk. Az *ajtóbélletek* rendszerint simára faragott, de néha művészi faragványokkal díszített terméskőből készültek.

Alagút a várak szinte elmaradhatatlan alkotórésze. Alig van vár, melyből hiányoznék az ultimium refugium, a végső menedék, mikor az ellenség rohamát feltartóztatni már nem lehet, csak a menekülésben lehet menteni a menthetőt: az alagúton át menekült, aki menekülhetett. Trencsén, Pozsony, Selmec, Körmöc, Tersatto (Fiume) várából a városba vezetett alagút. Körmöcbányán a várkapolnából a város házába visz az alagút. Zólyom-Lipcsén a lépcsőházban

van egy 26 méter mély kút, ebből 20 méter mélységben nyílik egy 126 méter hosszú, sziklába vájt alagút, mely a Garamvölgy országútja felé egy uradalmi pincébe vezet; az alagút folyosójának magassága 1.8—2 méter, szélessége 100—120 centiméter, tehát mintegy 250 tömör köbméter mészkövet, — mészkőben van az alagút, — kellett kivájni és kifuvározni — 20 méter magas kutnyiláson át.

A várakat, hacsak nem köröskörül meredek lejtőjű emelkedésen épültek, részben vagy egészben *árok*kal övezték, hogy az ellenség rohamát ezzel akadályozzák. A várkapu előtt rendszerint mindig volt árok, amelybe pillért építettek; ezen nyugodott a *felvonóhid* vagy *dobogó*, régi magyar nyelven: *emelcső*, melynek szerkezete e korban olyan volt, hogy egyik vége a kapu alatt lévő erős tölgyfagerendához volt kapcsolva vaskarikákkal, melyekben a hidnak ez a része forgott. Néha, például Bozók várában, az emelcső kivételesen két köserpenyőben forgott. A híd másik végére két lánc volt erősítve, melyekkel a falban levő csigák igénybevételel felhúzták a hidat. Ahol árok nem volt, ott legalább *farkasvermet* ástak a felvonóhid alá, amely 3—4 méter mély, ugyanilyen széles és 8—10 méter hosszú volt; a verem talajába pedig 8—10 centiméter vastag, 50—60 centiméter magas, hegyes karókat vertek.

A várak *bútorzata* e korban kezdetleges. *Ágyat* Európaszerte nem igen használtak. 1234-ben III. Henrik angol király szalmazsákos nyoszolyát készíttetett, ami divattá vált és ettől kezdve Európaszerte gyorsan terjedt. Ámde — III. Bála magyar király *már 1189-ben* szép ágyat ajándékozott I. Frigyes német császárnak s az ágyneműből a *vánkosok* és *takarók* szépségét különösen fölemlítik. Általában inkább *szőnyeget* terítettek a földre, illetve padlóra s arra helyezték a fekhelyül szolgáló, szőrrel vagy gyapottal tömött *derékaljat*, esetleg *szalmazsákot*.

A *ruhát*, *ékszer*t s egyéb apróságokat a falak mellé állított, gyakran igen szépen faragott vagy festett, esetleg fémdíszel kivert vagy vaspántokkal

erősített *ládákban* őrizték; a szekrényt nem ismerték.

Asztaluk a parasztkocsmákból ismert kecskelábú asztal volt, bár akadt négy lábú asztal is. *Abroszuk* is volt. A várúrnak és előkelőbb vendégeinek külön *székük* volt, amelyeket gyakran gazdagon díszítettek. Általában azonban inkább padokat használtak, a kandalló és asztal körül pedig vánkosokkal borított padokat alkalmaztak; ezeken a padokon, különösen a kandalló körül, aludtak is.

Régi végrendeletek és vagyonösszeírások szerint eieink nagyrabecsülték a *díszedényeket* s ha vendégek érkeztek, az ételeket és italokat arany és ezüst edényekben és serlegekben szolgálták fel. E díszedényeket lépcsőszerű állványokon, azaz *pohárszékeken*, alkalmas helyen kirakva tartották.

A váron *címert* alkalmaztak, rendszerint a vár kapuja fölött s azt vagy festették vagy kőből faragták ki.

A várak szobáit *falszőnyegekkel* vagy *falfestményekkel* díszítették.

A várak vízellátását *kutak* elégítették ki. Néhol rendkívül mély, 60—100 méter mély, sziklába vájt várkutakról tudunk. A munkácsi sziklakútnak két oldalt (!) tartályai (!) is vannak. A kút felső részét fa-, vagy gyakrabban kőkáva védte. A szabadban álló kutak fölé kis tetőt alkalmaztak, főleg ott, ahol kézi kerék segítségével húzták a vizet. Mélyebb kutaknál nagyobb vederral merték a vizet s ilyenkor, hacsak helyszűke nem akadályozta, lóerővel húzták fel, megfelelő, bár kezdetleges szerkezet segélyével, mint például Trencsénben, Munkácson, Nyitrán. A legtöbb várban a kutak mellett külön *víztartályokban* is tároltak vizet, sőt egyes várakban, mint Bozók, Vágbeszterce, Vöröskő, stb. *vízvezetékek* és *szennyvízcsatornák* is voltak.

Jellegzetes része a várnak a *lovagterem*, bár ez inkább csak a XI. századtól kezdve terjedt el. Egyes várainkban azonban már a honvisszafoglalás idejéből találni olyan helyiségeket, melyek a lovagteremnek feleltek meg, például Trencsénben, Zólyomban,

stb. A lovagterem padozatát gipszfövenyből, téglaporból, apró tégladarabokból, néha szőrrel kevert anyagokból döngölték, esetleg zománcos és színes téglákkal burkolták. Téli időben a padozatot szőnyeggel borították. A terem egyik végén 30—40 centiméter magas emelvény állott; ünnepek alkalmával a várúr és előkelő vendégei ezen helyezkedtek el, A falakat fedő szőnyegeket olymódon függesztették fel, hogy a kiszolgáló cselédség az étellel és az itallal a fal és szőnyeg között, mint folyosón járhatott. Radványban és Biccson még ma is tanulmányozható a mennyezet alatt a „termek felöltöztetésére” szolgáló szerkezet. A lovagteremben helyezték el a díszfegyvereket, ellenségtől zsákmányolt zászlókat, paizsokat és egyéb dísztárgyakat; a lovagterem szolgált fegyvertárul is. A mennyezetet néhol szép faburkolat borítja.

A termeket és szobákat *kandallóval* fűtötték; az alárendeltek helyiségeiben *banyakemence* (búbos stb.) árasztotta a meleget, esetleg szolgált kenyérsütés céljaira. A kandallót néha *márványból* készítették s gazdag faragványokkal díszítették.

Malmok is voltak a várakban. A várnép élelmzéséről minden körülmények között gondoskodni kellett. Sok földalatti és földszinti helyiség élés- és gabonatárul szolgált. Hogy a gabonát szükség esetén minél gyorsabban örölhessék, magában a várban, vagy esetleg a várhoz közel malmot rendeztek be, A malom hajtására szél- vagy vizierőt, ahol folyóvíz nem volt és szélmalomnak sem akadt alkalmas helye, emberi erőt használtak részint kis kézimalmok, részint nagyobb malomkövek működtetése végett is. Trencsénben szélmalom, Zólyomban, Krasznahorkán, Munkácson és Szepesváron lóerejű malom volt, de Munkácson a vár alatt *erődített* vízimalom is volt, melyet a Latorca vize hajtott.

A *szertár* nélkülözhetetlen kelléke a várnak. Ebben tárolták a védőeszközöket, nyilakat, szurkot hogy szükség esetén kellő mennyiségben készletben legyenek.

A várakat a gazdagabb várurak *kőszobrokkal* díszítették.

A várbeli épületeket szalmával és zsindegyel fődtek. A fődémszerkezet fából készült,

A különféle szükséges célok végett a várban *tornyokat* is emeltek. Könyöki József és Nagy Géza: *Középkori várak* című munkájukban¹ a következő kimutatást adják az e korbéli vártornyaiokról:

a) *Négyszögű tornyok.*

	A fal	A toronyfal		Az építés ideje
	vastagsága	belső	belső	
m é t e r b e n				
Borostyánkő	1.—	5.—	5.—	ismeretlen
Csobánc	3.—	7.—	7.—	„
Csejthe	1.20	8.20	5.60	1340-ben már állott
Csábrág	1.90	7.15	6.85	ismeretlen
Ecsegh	1.20	4.60	4.60	„
Dévény	1.75	6.—	6.—	„
Ghimes	2.—	6.25	5.90	1250
Hrussó	1.20	3.50	3.50	1295-ben már állott
Tapolcsány	3.—	3.30	3.11	ismeretlen
Kőszeg	1.50	3.50	3.50	„
Lietava	1.75	5.50	5.50	1341-ben már állott
Revistye	1.40	5.50	5.50	ismeretlen
Trencsén	2.50	6.—	6.—	1275

b) *Kerek tornyok.*

	Falvastagság	Belső átmérő	
Appony	1.—	11.—	1390-ben már állott
Bajmóc	1.20	8.—	1320-ban már állott
Budetin	1.—	12.—	1250-ben már állott
Buják	2.—	4.—	ismeretlen
Keresd	2.55	7.—	„
Saskő	2.20	5.40	„
Szepesvár	3.—	8.—	„

¹ 183. lap.

E tornyok építési anyaga igen különböző, de épügy mint a várfalak építőanyagában, találunk kövön, téglán, fán és vason kívül cementet és meszet is.

A toronyban jelzési célokra rendszerint *harang* függött.

Világításra vagyonosabb várurak faggyú- és viaszgyertyát, kevésbé vagyonosak szurtos fenyőforgácsot vagy fenyőágot használtak; ezt megfelelő készülékkel a falra erősítették. A gyertyák tartására *fagyertyatartót* használtak.

Külön kell megemlékezni a *monostorokról*, amelyek nem hadi célokat szolgáltak ugyan, de úgy épültek, hogy védekezésre alkalmasak voltak. Midőn a kereszténység Európaszerte terjedni kezdett, a monostorok vagy kolostorok, a szerzetesek telepei, a műveltség, tudomány és vallásos élet középpontjaivá lettek: a szerzetesek irtották az erdőrengetegeket, művelték a földet, a népet vallásos életre szoktatták. Ahol a szerzetesek megtelepedtek, ott az utas a monostorban ellátást és biztos nyugóhelyet talált, így sok helyen a monostorok a közlekedés gócpontjaivá lettek s körülöttük, mint a várak körül, községek, városok fejlődtek. Viszont éppen gazdasági jelentőségüknél fogva támadásoknak is ki voltak téve, ami ellen védekezniük kellett s így megfelelő erősítésekkel építkeztek. Hazánkban is ez történt. Első erődített zárdánk (monostor), amelyről tudomásunk van, a pannonhalmi bencés kolostor, melyet az 1001. évi alapító oklevél szerint már Géza fejedelem kezdett építeni s Szent István fejezett be; ez még a tatár ostromnak is ellenállt. Pannonhalmán kívül Szkalkán (Trencsén megye), Ladányban, a nyitramegyei Kolozson, barsmegyei Lekéren, hontmegyei Zebegényben is volt a bencéseknek zárdájuk; a szkalkai barlangban élt Szent István korában Zuerard lengyel remete. Érdekes a garam-szentbenedeki apátság, melyet I. Géza 1075-ben alapított, kolostora dombon épült, lejtős részét két torony és erős fal védi, a másik oldala rohammentes, 25 méter magas, meredek sziklafal. Nem

kevésbé érdekes a premontreiek jászóvári monostora, amely kellő megerősítés híjján áldozatul esett a tatároknak s csak 1436-ban, — most tárgyalt korunk után, — építették újra s ettől kezdve már „Castrum de Jászó”, *Jászóvár* a neve. Volt ezeken kívül még számos erődített monostor, amelyek jellege mind egyforma: elsősorban a zárdai élet, a vallás, a kultúra céljait szolgálták, másodsorban céljuk volt az önvédelem s ennek megfelelően várszerűen épültek.

Külön magyar jellegzetesség a *kőház*. Krónikáinkból és egyéb kútfőkből úgy tudjuk, hogy eleinknek a mai értelemben nem voltak lakóházaik. A hadiszertörténet az ellenkezőt bizonyítja: *a magyaroknak olyan sajátosságos épületeik voltak, amelyek Nyugat-Európában ritkaságszámba mentek. Ezek voltak a kőházak és megvédhető házak.* A kőház megvédhető nemesi lakóház a községek szélén. Ilyenben laktak azok az urak, akiknek váruk nem volt. A kőház berendezése hasonlít a mai lakóházéhoz azzal a különbséggel, hogy védhető módon építették s néhol fallal vették körül. Általában a XIV. század végéig építettek ilyen kőházakat. Nyitraszegen, Novákon, Alsómicsinyén, Felfalun, Nagykosztolányban, Simonyiban (a Simonyi családnak), Zsemberben (a Zsemberyeknek), Kispalugyán (a Palugyayaknak) stb. lelünk kőházat. A felfalui kőháznak 20 méter magas őrtornya volt. A Palugyayak románkori, tehát körülbelül 1000 körüliről származó kőháza még 1875-ben is megvolt. A megvédhető ház nagyobb, akkora kőház, hogy a várszerű igényeket házvolta dacára kielégíthesse. Ennek a követelménynek megfelelően emeletesre, esetleg 2 emeletesre építették és kellő védelmi készséggel látták el. Megvédhető ház volt a Szenic közelében fekvő Berencsvár (neve dacára sem volt vár), a komárommegyei Gesztes, azután Vöröskő, Borostyánkő, stb. Borostyánkő a stájer határon fekszik s talán emiatt erős kőfalakkal, mély árkokkal, szeglettornyokkal van erődítve.

Nem tartozik ugyan a hadfölszerelés anyagi részéhez, de következtetéseink levonása céljából szük-

ségesnek véljük már itt fölemlíteni, hogy voltak eleinknek úgynevezett *községi váraik*, amelyek *sehol másutt* elő nem fordultak s amelyek műszakilag azonosak voltak más várakkal, csupán jogi helyzetük volt más, mert a *községeké voltak*.

A várak *jelzőkészülékekkel* is olymódon voltak felszerelve, hogy egy éjjel egész Magyarországon végigfuthatott a közérdekű hír, értesítés, utasítás, parancs. Ezek oly tökéletesen voltak beszerelve, hogy még a török pusztítások után is kifogástalanul működtek: ha Vácról portyázni *indult* egy török csapat, ennek híre *1—2 óra alatt* a Kárpátokig terjedt. A távíró sem gyorsabb. Csak a rádió múlja felül.

íme: előttünk főbb vonalaiban eleink honvisszafoglaláskori és első ingatlankorszaki hadianyagkészségének képe. A kor általános színvonalat messze felülmúló kulturkép. Föld, kő, vas, homok, növényi és állati ipartemékek, nagy teljesítményű műszaki képesség nagyszerű eredményei, amik őseinket naggyá, legyőzhetetlenné tették. S mi adta ehhez a lehetőséget?

Az ipar.

Az ősmagyar ipar.

Sőt: az ősmagyar *iparművészet*.

XXI.

Ipar és kereskedelem az ingó vagyon korában.

A krónikások, — *idegen* krónikások — szerint őseink felszerelése, fegyverei *díszesek*, művésziességek voltak. Ugyané krónikások szerint ők maguk készítették fegyvereiket. A telet fegyvergyártással és nyíl-köszörüléssel töltötték, — írja Luitprand. De ez mit jelenthet? Jelentheti-e azt, hogy nem volt ipar, hanem *maga a katona* gyártotta az összes hadifelszerelést? Például egy várat? Vagy egy zablát és nyerget? Vagyis jelentheti-e annyit, hogy az ősmagyar mindentudó ezermester volt? Értett volna mindenhez, csizmakészítéshez, kalapgyártáshoz, damasztacélkovácsoláshoz és faintarziák kidolgozásához és berakásához? Mert a fegyverzethez tágabb értelemben a váraknál — láttuk — ez is hozzátartozott. Még, hogy a nyilat élesre reszelte maga a vitéz, az rendben van, hihető. A mai katona is maga kezeli és gondozza puskáját, lovát, fölszerelését. *De nem csinálja. A nyílgyártásához* külön szaktudás és *szerszámok* kellettek. A nyíl élesítéséhez *reszelő* kellett, melyet a katona, — láttuk Leó császár tudósításából, — állandóan a tegezében hordott. *Ki csinálta a reszelőt?* Azt is a katona? Kizárt lehetőség. A katona kész reszelőt, kész patkót, kész nyerget, kész derékszíjat kapott. Ezeket magukat s ezekkel fölszerelését, lovát gondozta, ebben merülhetett ki otthoni, téli teendője. Gondoljunk ismét a reszelőre. Nem fenekövet (fenő követ) ír Leó császár, bár ennek készítése is igényel bizonyos szakértelmet; Leó császár *reszelőt* említ, tehát élesen ro-

vátkolt vasszerszámot, amelynek készítése ma sem egyszerű feladat, kevés vasmunkás érti és különleges szerszámok szükségesek hozzá. Lehetetlen, hogy ezt a verekedéshez képzett katona tudta volna készíteni.

Ugyanezt el lehet mondani majd minden hadianyagról és a készítéséhez szükséges szerszámokról. Lássuk például a sziklába vágott kutak készítését. Kutépítést kútgárgya nélkül képzelni sem lehet. A kifejtett anyagot a kut üregéből ki kell emelni, ehhez csiga vagy hengermű, kötél és vederféle szükséges, amiket szintén el kell készíteni. A kemény kőzet kifurásához a kőnél keményebb szerszámok szükségesek: acélfélekből; ezeket is készíteni kellett. Ki gyártotta mindezeket? Rabolták portyázás közben? És rabolták a szerszámok kezeléséhez szükséges szakértelemet is? Tisztára lehetetlen.

Láttuk, hogy üvegvarakat építettek. Láttuk, hogy *cement* és *mészhabarcs* szolgált sokszor 2—8 méteres falaik kötéséhez és vakolásához, tehát ismerniök kellett a cementkészítés, mészégetés titkait. *Ehhez külön szakértő mesterek kellettek.* Lehet, hogy egyes műveltebb vezérek, hadnagyok kifejezést tudtak adni bizonyos hadviselési követelményeknek, de hogy a várépítés műszaki részét, a kivített értették volna, azt elképzelni is alig lehet. A mai katonatiszt magasfoku általános műveltség megszerzése, középiskola elvégzése után, szerzi meg különös katonai képzettségét. Állítható-e róla ennek dacára, hogy tudna építeni, vagy csak ellenőrizni is egy akár várnál közönségesebb épületet is? Hacsak nem egyenes műszaki kiképzést nyert.

Az a hadfölszerelés, melyet az ősmagyaroknál észlelünk, a legmagasabb ipari szakértelemről tesz tanúbizonyosságot. Ezt nem lehet a hadi nép téli foglalatosságának minősíteni. A történetírás is kénytelen volt már a magyarság közönséges nomád jellegével össze nem egyeztethető ezt a körülményt megállapítani. úgy kívánta tehát az ellentétet áthidalni, hogy az ipari tevékenységet idegenből hozatott szakférfiaknak tulajdonította; esetleg rabszolgáknak. Egyik

nézet szerint: „Kétséget nem szenved, hogy hazánkban az első műépítők Gejza alatt megtelepedett benecések voltak”. Másik nézet görögök és olaszok behívását állapítja meg: ők lettek volna műemlékeink építészei. Néhány nevet ismerünk is. Ismét más nézet szerint: „A várnép, udvarnokok, szabadosok és rabszolgák foglalkoztak az akkori közszükségleti kézművesmesterségek üzésével”, — később pedig: — „Szent István és utódai alatt a behívott idegen papokkal bejött és külön letelepülésre csábított olaszok, flandriaiak, németek és csehek (!) ismertetik meg a magyarokkal a különféle kézművesmesterségeket s ezekből a behívott vendégekből (hospes) alakul ki később a mai magyar kézművesiparososság.”¹ Akadnak ugyan művelődéstörténészeink, akik a le nem tagadható tényekből levonják a következtetést, hogy: „Elég számmal kellett létezni hazánkban műiparosoknak”,² — azonban e fontos megállapítás mellől hiányzik annak vizsgálata, hogy kik voltak e „műiparosok”. Vannak ugyan, akik „a népet magát” teszik meg iparosnak. „Mínt hogy a terményeknek nem volt értékük, a földmivelő kénytelen volt magát az iparra, később a városi életre vetni.”³ Azonban egyrészt itt sincs tisztázva, *ki az a nép*, amely iparoskodott és „városi életre” vetemedett: idegenből szerzett rabszolgák és hospesek, vagy a magyar köznép maga? Másrészt kétségtelen, hogy volt népipar. Nincs még száz esztendeje annak, hogy a házi szőttesek kimentek divatból. Azonban nemcsak textilipar volt. Ipar körébe tartozik a legmagasabbrendű hadiszergyártás, a várépítés is. Ez nem lehet népipar, vagy háziipar. Erre azt a jelzőt sem lehet alkalmazni, hogy „bölcsőkori.”⁴

¹ Dr. Dobsa László: A kézműves ipar történetéből.

² Ormos: Árpádkori művelődésünk, — Gömöri: A magyar ipar és kereskedelem korszakai, — Kerékgyártó: A műveltség fejlődése Magyarországon, — Marcali: Az iparososztály fejlődése Magyarországon, stb.

³ Bobula János: Magyarország Iparügye 1888. 5. és 34. lapok. — Ipolyi Arnold, Horváth Mihály: Ipartörténetei; stb. Kautz: Nemzetgazdasági eszmék, 21. lap.

A mozgó háború fegyverzete kétségtelenül nem lehetett sem idegenek, sem rabszolgák műve, de épúgy nem lehetett nép- vagy háziipar terméke sem. A magyar fegyverzet, ha *lényegileg* megegyezett is más népek fegyverzetével, — ők is nyíllal lövöldöztek, nyársféle szúróeszközt, dzsidát használtak, kardjuk volt, nyeregben lovagoltak, stb., mint más népek, — részletekben, kivitelben, kezelhetőségben, célszerűségben annyira sajátos, nemzeti jellegű,¹ annyira nem hasonlít semmiféle más nép fegyverzetéhez, a finnugor és török- tatár népekéhez sem, hogy azt sem rabszolga, sem hospes, sem semmiféle idegen *ki nem alakíthatta*, az magából a nemzet egyéniségéből kelt. Honvisszafoglalás *előtt* ilyesféle idegen befolyást nem is lehetne föltételezni, Hospesek nem jártak eleinknél, a világ minden részéből összeszedett rabszolgánép pedig nem lehetett alkalmas egy hódító nép *egyeséges, sajátos* fegyverzetének megtervezésére. *Csinálni* bizonyára csinálta egyik-másik darabot, melynek készítését elsajátította s amelynek készítéséhez odaállították, alkalmazták, mint ahogyan a kőművesegéd is fölrakja téglából a falat, melyet az építömester elképzelt s évmilliók összesített tapasztalatai megfelelő anyaggal ellátnak, — vagy ahogyan a mai budapesti nőiszabó is elkészíti a női ruhát, melynek formáit Parisban tanulja és lesi el. De hogy a fegyverzet teljes kitervezése, kialakítása, anyagának megválasztása és kidolgozása rabszolgák műve lett volna: azt elképzelni is lehetetlen. Sajátos nemzeti ipar műve volt az.

Azután: nemcsak Anonymus, nemcsak a krónikák, de — mint föntebb láttuk — *az archeológia, a régiségtan bizonyágtétele szerint is*, amely pedig kézzelfogható, ma is érzékelhető tényekkel, leletekkel, romokkal, többé-kevésbé ép tárgyi adatokkal dolgozik, kétségtelen, hogy honvisszafoglaló őseink nemcsak találtak és elfoglaltak kész várakat a visszafoglalt haza területén, hanem nyomban ők maguk is építettek egy tucatnyi új várat, amelynek a nyugateurópai

¹ Bárczay: Hadügy, II. 593. s. köv. 1.

váraktól elütő, sajátos jellege volt. E várak közé nem is számítottuk a *kőházakat*, amelyek jórésben e korból valók s *amelyek kifejezetten magyar specialitások*. Ki építette ezeket? Rabszolgák? Hospesek? Különös jelentőséggel bírnak e tekintetben a *községi várak*. A községeknek nem voltak rabszolgáik (sem olyan anyagi erejük, annyi pénzük nem volt, hogy idegen építészeket hozassanak), ki építette hát a községek várait? A tények legyőzhetetlen logikája ellenállhatatlanul készíti ránk azt a megállapítást, hogy *az ősmagyarok rendkívül fejlett nemzeti iparral rendelkeztek*. Győzelmeiket, hódításaikat, nem csupán harci erényeiknek, hanem magas színvonalú iparuknak is köszönhatték, amely kiváló fegyverzetkészítményeivel fölényt biztosított nekik a győzelem eléréséhez és az eredmény megtartásához. A honvisszafoglalásnak, honalapításnak a vitézséggel és politikai okossággal egyenrangú tényezője volt az ipar, amelyet a modern nemzeti lét sem nélkülözhet háborúban sem. A honvisszafoglalásban époly nagy érdemei voltak az iparoknak, mint a harci erényeknek.

Az ipar *jogi* helyzetét nem ismerjük. Nem tudjuk, ha vájjon rá is vonatkozott-e a vérszerződés ama kikötése, hogy senki közülük annak élvezetéből, amit közös erővel szereznek, ki ne zárassék: valószínűnek; kell azonban tartanunk, hogy az ipar valamely módon, külön társadalmi osztály gyanánt volt megszervezve és nem rabszolgák üzték, gyakorolták az ipart. Lehet, hogy az iparosnak voltak rabszolgái, de ő maga nem volt rabszolga. Bizonyítja ezt mindenekelőtt az ipar nagyszerűsége, melyet feltártunk. Rabszolga, akit egyéni ambíciók és saját értékének tudata nem fűtenek, ilyen nagyszabású ipar kifejlesztésére képtelen. A történelem tanúskodik ugyan rabszolgák nagy teljesítményeiről is, de mindig szabad emberek vezetésével, vagy egyéni érdek kielégítése fejében. De ezen a logikai érven kívül van nekünk egy olyan bizonyítékunk is, amely kétségtelenné teszi a magyar ipar őskori önállóságát és fejlettségét. Ez a bizonyíték: *a céh*.

Általános nézet, hogy a céhek nálunk a XIII. vagy legkorábban a XII. században keletkeztek nyugati, főképp bajor hatás alatt. Ez azonban téves nézet, amit bizonyít maga a „céh” szó, amely olvasva „cé”-nek hangzik (h nélkül).

A „céh” szó okleveleinkben először 1466-ban fordul elő „czech” alakban. A „céh”, mint intézmény, már előbb is kimutatható. Biztos adatunk van arra, hogy 1242—1270 között már kellett nálunk céhszerű szervezetnek lennie,¹ mert erre okleveles hivatkozás történik. Nyilvánvaló, hogy tehát a céhek nálunk még ennél is régibb korba nyúlnak vissza. Maga a „céh” szó azonban, *mint szó*, legelőször csak 1466-ban fordul elő, 90 évvel azután, hogy Nagy Lajos királyunk a céheket általában szabályozta.² Tizennégy évvel később, 1480-ban már „czeh” formában találkozunk vele, majd változatosan „zeche, zech” stb. formában is előfordul, a XVII. század közepén, 1654-ben „cé” alakban is fölbukkan h nélkül, vagyis tökéletesen mai kiejtés szerint írva. Ezeknek az adatoknak az alapján nyelvtudományunk azt állapította meg, hogy „céh” szavunk, mint műszó, németből (bajor-osztrák) került át a magyar nyelvbe.³

Ez a megállapítás azonban téves. A Simonyi—Balassa: Tüzetes Magyar Nyelvtan szerint ugyanis, — amelyre a Gombocz—Melich: Magyar Etymologiai Szótár is hivatkozik, — a magyar nyelvben eredetileg megvolt a „eh” hang, de ez később közönséges „h”

¹ Bevilaqua-Borsody Béla: A Budai és Pesti Mészáros Céhek. — Ratzinger György: Az Egyházi Szegényápolás Története, a Budapesti Növendékpapság fordítása és Magyarországra nézve részben eredeti dolgozata, 1886/7, I. 417. 1. és II. 181. laptól végig, Szent Istvánig viszi vissza a céhszerű alakulatokat, de nem meggyőzően; igaz, hogy nem is ez a célja.

² Előbb „fraternitas”, stb. efféle néven neveztetnek.

³ Gombocz—Melich: Magyar Etymologiai Szótár. — A Czuczor—Fogarasi szótár szerint a „céh” szó rokonnak látszik a latin secta, socius, illetve a szanszkrit szacs (összeköt) szavakkal. — Szádeczky: Iparfejlődés, stb. II. kötetben adott oklevelek szerint már 1307-ben, bár német szövegben, szerepel a „zeche”.

hanggá gyöngült s a XIII. században már teljesen elenyészett. Ettől az időtől kezdve a *eh* hangot átvételeink vagy A-val, vagy olyként adják vissza, hogy a *eh* hang hasonul az utána következő mássalhangzóhoz. Például a német *Wächter* szóból a magyarban *bakter*, a *richtig* szóból *rittig* lett. Vagyis, ha a magyar a németből vette volna át a *Zeche* szót, akkor annak a XIII. századtól kezdve, sőt már előbbi időben is, — tehát éppen akkortól kezdve, mikor a céhek létezéséről első írásos bizonyítékunkat bírjuk, — *nem céh (cé)*, hanem *cek* alakot kellett volna öltenie. *A magyar céh szó tehát nem lehet a német nyelvből átvett műszó.* Ennek hangtani akadályai vannak.

Honnan származik tehát céh szavunk? Nyomra vezet Párizz-Pápai szótárának Bod-féle kiadása (Szeben, 1767), amely *curia* címszó alatt ezt a kifejezést: „Romulus distribuit populum in curias”, — magyarul így adja vissza: „Romulus a népet *tzéhekre* osztotta”. Eszerint a *céh* (tzéh) annyit jelentene, mint néposztály, tribus, vagy ahogyan ma, bár hibásan, mondani szokás: társadalom, például kiscgazdatársadalom, iparostársadalom. És ezen a nyomon indulva, rábukkanunk, hogy nemcsak Romulus, de a görögök-nél Szolón is tribusokra, osztályokra osztotta a népet és a negyedik osztályt nevezték a *Θυεῖ* (olvasd: thésesz), vagyis a *bérmunkások osztályának*. *Θής* (olvasd: thész) szótár szerint is annyit jelent, mint bérmunkás, napszámos. *De ezek nem voltak rabszolgák.* A rabszolga görögül *δούλος* (olvasd: dulosz) s a rabszolga *bírása*, a *ἀοιολοίον* (olvasd: dúlojdion), a tulajdon. A *fojg* (thész) azonban nem tulajdon. Bérmunkás bár, de szabad és *az ő nevében találhatjuk meg a céh első alakját és eredeti jelentését.* *A céh eredetileg bérmunkások osztályát jelenti.*¹

Iparosainkat eredetileg *céhesek-nek*, *tevőknek*, *csinálóknak* nevezhették.

„Céh” szavunk története tehát a legősibb korba

¹ Szanszkritban *de'*-gyök felel meg a görög *thész*nek, amely hangilag körülbelül *dzé-nek* vagy *gyé-nek* hangozhatott.

vezet vissza és így nem átvétel a németből, hanem ősi magyar szó, vagy legalább is nagyon régi átvétel — görögből s olyan társadalmi szervezetre mutat, amely szerint nem rabszolgák, hanem megfizetett mesteremberek, önálló iparosok voltak a magyar ipar kifejlesztői és megszervezői. A magyar nemzet ősei nemcsak kitűnő harci szervezettel, hanem kiváló iparral is vonultak be Európa szívébe, régi hazájukba.

Lehetséges, hogy az iparosság egy része, műszaki szerv gyanánt, a hadsereg kötelékében volt megszervezve. Eltekintve ugyanis a fegyverzet általános magyar jellegétől, — az ország északnyugati és délkeleti határán épített, összefüggő két várrendszer, több-több száz várral, az akkori pénzügyi és általános gazdasági viszonyok közt csak mint hadseregszervezeti teljesítmény képzelhető, jöllehet az egyes várak nem fejedelmi, vagy később királyi, hanem egyéni, törzsi, illetve községi várak voltak. Emellett nincs kizárva a magánipar, de csak inkább nem hadi vonatkozásban.

A hadiszergyártás feltétele gyanánt okvetlenül kellett lenniök a következő iparágaknak:

műépítészet nem a mostani 36, de mindenesetre legalább a következő 20 kisegítő iparággal: kőműves, ács, asztalos, lakatos helyett vasműves-kovács, kőfaragó, kútcsináló, mészégető, üvegesítő, sáncműves, csatornakészítő, bronzműves, esztergályos, hídépítő, szobafestő, szőnyegkészítő, tégláégető, vályogvető, vesszőfonó, cementkészítő, harangöntő, szerszámkészítő, bádogos, kövező, molnár, rézműves és ónozó, faszobrász, stb. Hogy ezek mennyire voltak annak idején egymástól tényleg elkülönítve, nem tudjuk. A leletek azonban oly tökéletes készítményekről tanúskodnak, hogy feltételeznünk kell a szakmai elkülönülést.

A mozgó hadifegyverzet készítése, — beleértve az ostromló gépek készítését is, — a következő iparokat követeli:

Íj- és nyílkészítők; kisegítő iparágaik a bélfeldolgozók (hurosok), nyílhegy- és patkókovácsok, reszelővágók, tarsolykészítők (böröndös);

kard- és nyárszművesek; utóbbiak a dzsidákat készítették;

nyergesek;

szíjgyártók;

kötélverők;

posztó- és pokróckészítők;

paizs- és vértkovácsok;

sisakkészítők;

tímárok (cserző vargák);

csizmadiák;

szabók (dolmánykészítő);

sisakdiszítők (sastollbeszerzők);

szűcsök;

zabla-, kengyelvas- és sarkantyukovácsok;

tűzmesterek, tűzcsőgyártók;

ostromszerácsok.

újabb 20 iparág.

Fehérneműjét hazulról kapta a katona: az asszonyok szőtték, varrták.

De ezenkívül a nem katonai igények kielégítése végett is szükség volt néhány iparágra. Ez iparágak gyakorlását annál kevésbé hanyagolhatták el, mert ellenséges támadások elől mindegyre újabb és újabb helyre kellett telepedniük, tehát amire a mindennapi életben szükségük volt, maguknak kellett előállítaniuk. Föltétlenül szükséges volt a sátorlap, a szekér, a házi-edény (göloncsér munka), szöttes, pártá, fátyol, ékszer, kalap, hordó (csobolyó), gyertya, kés, stb. Kellt tehát lennie ötvös, posztógyártó, göloncsér, kalapos, szűcs, kádár, szövő, gyertyaöntő és mézeskalácsos, szürszabó, pokróckészítő, gubás, késes, kocsigyártó iparnak, sőt kohászatnak is. A kocsigyártást és kalapipart a történelem sajátlagos magyar iparnak mondja. A szűcsipar pedig még az arab kútfők szerint is eredeti magyar ipar, mert szerintük a magyaroktól jó a szörme. Az irha szintén magyar találmány.

Amíg a kalandozások ideje tartott, addig drágaságokat és egyéb fényűzési ingókat hadizsákmányutján is lehetett volna ugyan beszerezni, de kizárólag hadizsákmányolásra szorítkozni kétségtelenül nem

lehetett. A pompaszeretet a nemzet jellemvonásához tartozott, a magyarság ékszereket és fényes öltözetet használt, ünnepélyeinél arany- és ezüstedények voltak használatban. Ezt a kor fényűzésének rajzánál — 267. s köv. lap — bővebben vázoltuk. Bizonyos, hogy túlnyomórészt ezeket is magyaroknak kellett készíteniök, mert idegenekkel rendszeresen és kielégítően nem készíthették. Még a fodrást, — ha nem így nevezték is, — sem nélkülözhatték, mert hajukat befonták s gyöngyökkel díszítették. Mindezeknek az iparosoknak, akik ezeket gyártották, illetve szolgáltatták, már a bevonuló magyarokkal kellett az országba jönniök. Nagy tévedés ezek szerint az olyan állítás, mely szerint a magyaroknak nem lett volna iparuk és kereskedelmük a honvisszafoglaláskori időkben, vagy csak kezdetleges, gyarló iparuk lett volna, vagy hogy a mai iparosoknak a bevándorolt telepések volnának az ősei. Ez már csak azért sem való, mert később a török a telepeket is kipusztította. Bizonyos, hogy az a nyugtalanságok között eltöltött néhány év, vagy évtized, amely a honvisszafoglalást megelőzte, nem vált a magyar iparnak előnyére. A nomád élet kétségtelenül hátrányosan befolyásolta az ipart, ha talán a kereskedelmi életet nem is, azonban a legkezdetlegesebb nomád élet sem képzelhető ipar nélkül. Sátor, vagy legalább kunyhó a legműveletlenebb nomád népnél is van. A sátor- és kunyhókészítés már magábanvéve megkövetel valamelyes ipart. A kunyhó előtt szoktak tüzelni, kovácsolják eszközeiket, égetik edényeiket és alkotják ekként az ásatások által napfényre hozott eszközeiket, — mindez pedig ipart tételez föl. Persze nem az előkelőkről, hanem a legalacsonyabbrendű köznépről beszélünk, mert az előkelőbbek még a legközöségesebb nomádoknál sem foglalkoznak ilyesmivel. Az ásatások tanúsága szerint földbemélyített és kitapasztott kemencéik, kohóik is voltak őseinknek. Ezek szolgáltak kenyér- és hússütés céljaira. A tűzhelyeken talált hamuban megeljük a köznép életfolyamatának nyomait: állatsontokat, kagylókat, edényeket, melyeken fokról-fokra észlelhető a fejlőd-

dés, a durva, rosszul gyúrt és égetett edénytől a vésetes, vonalakkal díszített, színezés nyomait viselő példányokig. Kikerülnek a tűzhelyek környékéről a kezdetben használt balták, kalapácsok, fejszék, majd későbbi eredetű finomabb vésők, gyűrűk, gabonatörő malomkövek, szövésnél használt gyűrűk, nehezekek, fűféléből és állatbőrökből készült szövetek, a ruhavarrás többféle jelei, ékszerek, stb., világos jelölül annak, hogy még a legalsóbbrendű népréteg is, a magyarság vélt nomádkodása idején is, olyan iparcikkeket használt, amelyek nem lehetek egyszerű háziipar, az ezermesterkedés, hanem csak szakértő iparosok művei, termelvényei.

Ámde arra nincs is semmiféle bizonyíték, mintha őseink nomádok lettek volna, a szó közhasználatú és legkezdetlegesebb értelmében. Sőt! Régészeink több oly honfoglaláskori sírt találtak, amelyek *pelyvás* sárral voltak kitapasztva. Már pedig: *a pelyva földmívelésre, a tapasztóanyag pedig szilárd építkezésre enged következtetni*, amint ezt a várépítési tudományból is következtettük. A pelyvát magyar mezőgazdasági terméknek kell állítanunk. A magyar mezőgazdaság berendezkedése tudniillik ma is *tökéletes ellentéte a hazánk területén élő szláv és egyéb népelemeknek*, azt tehát a magyar nem vehette át semmiféle más néptől, hanem magával hozta keletről. Ez a rendszer ma is magánviseli a *különleges magyar nomádelet* jellegét: a magyar embernek két telke van: egyikben maga lakik, benn a városban, — a másikban, a tanyán, tartja a jószágait, állatait, cselédségét. A honfoglaló magyarság ezt a települési rendszert¹ is magával hozta vissza keletről, mint egyenes folytatását annak a rendszernek, amelyet az új-kőkorban ittlakó népeknél megállapítottunk. Vagyis: *a magyarság nem volt legkezdetlegesebb értelemben vett nomád*, hanem csak annyiban nomádkodott, amennyiben ezt az állattenyésztés érdeke megkívánta. Maga a földmívelés

¹ Györffy István: Az Alföld ősi magyar településmódja, Magyar Szemle 1928. április.

kizártta teszi a nomád életet, mert legalább egy évre, aratásig, szüretig föltétlenül helyhez köti a gazdát, szükségessé teszi állandóbb lakóalkalmatosság építését, — tapasztás! — szükségessé teszi a letelepedést és a letelepedés már feltételezi az állandó iparost, — amelynek tényleg volt létezését céh szavunk is igazolja, hiszen a „céh” szó eredeti jelentése szerint társadalmi osztályt, tehát nagy népréteget jelentett. S valóban: írásos bizonyítékunk is van róla, — Gurdézi egykorú perzsa író tudósításából olvashatjuk, hogy például a szücsipar már kiválóan fejlett volt. Gurdézi szerint a régi magyarok a prémek különböző nemeivel mutatták gazdagságukat és pompájukat. A nászajándék is kiválóan menyét-, nyest-, evetbőrökből és cobolyprémekből állott, ősi szücsiparunk tehát volt. Föltétlenül ép ily fejlett volt a tímárság is. Ez annyira fejlett és nemzeti ipar volt, hogy például az irhatímárokat, — az irha: finom fehér bőr, — a németek ma is magyar szóval „Irher”-nek, a franciák pedig magyarnak nevezik. Mi akadályá lehetett tehát, hogy egyéb iparágak is kifejlődjenek?

A honvisszafoglaló magyarok Árpád és az előkelők számára Csepelszigetén már *házakat* építettek. Ha nem ismerték volna már előbb az építkezést, erre bizonyára nem vállalkoztak volna. Hiszen eleinknek lakás céljaira a sátor is megfelelt. De építettek nemcsak várakat, mint fentebb láttuk, hanem házakat is, — amire fentebb, a védhető házaknál már utaltunk — s építettek nemcsak Csepelen, hanem másutt is. Sőt. Egész városokat is építettek! Ezeket, — Anonymus szerint, — „vásárhely”-nek nevezték. Találtak itt honvisszafoglaló őseink városokat, Így Anonymus fel-
említi Attila városát, Óbudát, Veszprémet és Nyitrát. Henszlmann Imre kutatásai alapján bizonyosnak mondhatjuk, hogy ezeken kívül még sok, ma is élő városunkat legalább alapjaiban, már készen találták. Ilyenek Győr, Sopron, Szombathely, Zalavár, Kanizsa, Pécs, Eszék, stb. Ezeket őseink nem rombolták le, hanem kifejlesztették, maguk is építettek új városokat, így egyebek közt Székesfehérvárt, az egykori

Cibriana romjain s ezt már Árpád székhelyül választotta, ők építették továbbá Szabolcsot, Barst, stb. más várost. Mindezek a városok magukon hordják a magyar tanyarendszerrel kapcsolatos nomádság jellemvonásait. Győrffy István a magyar tanyarendszert téli szállásrendszernek nevezi és azt állapítja meg, hogy a nomád téli szállás leszármazottaiként fennmaradt fél-beltelkes vagy kertes falvak és városok valaha nagy területen el voltak terjedve, de a török világ az Alföld déli részén elpusztította őket s ahol újabb települések történtek a török világ után, ott ezt az ősi települési rendszert már nem vették át.¹ Ennek ellenére ősi kertes településekkel az Alföldön észak felé egészen a Bükk és Mátra gerincéig, keleten a Nyírségig találkozunk, nyugaton átmegy a Dunántúlra, le egészen Baranyaig. *Mindazok a városaink tehát, — állapítja meg Győrffy — melyek ezeken a területeken keletkeztek, egy pár kivétellel ősi magyar eredetűeknek tekinthetők.*² Erdélyről ugyanezt bebizonyítja Horváth Jenő egyetemi tanár „Erdély Történelme” című angol nyelvű munkájában. Sopron és Győr városaink ősi magyarságát is kimutatták azzal, hogy csak az 1514. évi események hatása alatt németesedtek el, majd magyarosodtak vissza.

Ezek szerint nem való az sem, mintha a városokat nálunk idegenek alapították volna és a polgári élethez idegenek, kivált németek szoktatták volna eleinket, valamint az is valótlan, mintha az ipart idegenek honosították volna meg. *Később* már idegenek is alapítottak várost, de eredetileg a magyaroknak voltak városaik. Hiszen Szent István is városban született, Esztergomban, pedig akkor még idegenek

¹ Ez részben téves megállapítás, mert a magyar települők ekkor is fenntartották régi szokásaikat egészen a XVIII. század közepéig. Például a Tiszai Koronakerület telepesei, — több nagy város és község a Tisza mentén: Martonos, Magyar-Kanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve, Óbecse, — a Győrffy által leírt módon telepedtek.

² I. m., befejezés.

nem alapítottak várost. Városokat tehát maguk a magyarok építettek vagy fejlesztettek.

A városi élet követeli az ipart. Várost ipar nélkül fölépíteni és városi életet iparosság nélkül elképzelni lehetetlen. Miből élne a városi nép, ha nem iparból? Még művészi természetű iparuknak is kellett lennie az ötvösségen és egyéb hasonlón kívül. Nemcsak Szent László és Kálmán király ama törvényeiből következtetjük ezt, amelyekből kitűnik, hogy a pogány oltárokon, — ha szabad őseink istentiszteleti alkalmazosságát oltárnak tisztelni, — kőszobrok állottak, hanem okleveleinkből is, amelyekben gyakran említett „bálványkövek” is ilyesmit igazolnak, bár a keresztény túlbuzgóság e szobrokat elpusztította. Szalay László szerint: „A fényszerető magyarok egyes kézi mesterségeket, milyenek a bőrnemesítés és aranyöntés, már művészi tökélyel gyakoroltak s tímáraik és ötvöseik azonkép múlhatták felül nyugateurópai társaikat, valamint egynél több középázsiai bazár e nemű árucikkeit még ma is az európai elé helyezik a műértők.” Fesler I. Aurél pedig azt írja: „Az irhakészítést a németek őseinktől tanulták.”¹ Megjegyzendő, hogy Fessier maga is német származású és német nyelven irt is.

A kereskedelem is bizonyára élénk volt. Őseink talán részben portyázásaikon, fegyverrel szerezték meg, amire szükségük volt. De részint nem lehet fegyverrel minden szükségést megszerezni, részint pedig, ahol oly fejlett volt az ipar, mint őseinknél az előadottak szerint kellett lennie s ahol önálló iparos osztály, a *céhosztály* létezett, ott nélkülözhetetlen volt a kereskedelem. S a keleti források bizonyítják is, hogy folytattak kereskedést, Így Ibn Roszteh arab író tudósít róla a IX. század utolsó éveiben, hogy a legyőzött szlávok közül a Fekete-tenger Karch nevű kikötőjében sokat eladtak rabszolgául a görögöknek bársonyért, tarka szőnyegekért, stb.-féléért. Jornan-

¹ Geschichte der Ungern, tíz kötetben, megjelent 1814—1825 között.

des állítása szerint már a VI. században foglalkoztak nyuszt- és menyétbőrök eladásával, a visszafoglalt hazában pedig lovakat is adtak el a bolgároknak és görögöknek. Ez a külső, nemzetközi kereskedelem volt, Belső kereskedelmünk még élénkebb lehetett, hiszen városaink voltak, mint láttuk, szép számmal. Bizonyos, hogy a város igényeit kereskedelem nélkül nem lehetett kielégíteni, mert a városi élet, miután az östermeletést többé-kevésbé mellőzi, maga után vonja a munkamegosztást, aminek következménye az árucseré, a kereskedés. De vannak őseink kereskedelme tekintetében egyéb nagyfontosságú bizonyítékaink is, Így az a körülmény, hogy városaikat vásárhelynek nevezték, mutatja, hogy vásárjaik voltak, tehát kellett kereskedelmüknek lenni. Továbbá: Leó császár azt írja a magyarokról, hogy *pénzvagyók*. Mire használhatták volna a pénzt egyébre, mint vételre, vásárlásra? Ha pénzvagyók voltak, akkor *bizonyára tudták, hogy pénzzel az igényeik kielégíthetők*, pénzért kapnak valamit. Hogy ők maguk vertek volna pénzt, arra nézve semmi adatunk nincs. Sem okirat, sem olyan pénzérem nem maradt ránk, amelyről azt lehetne állítani, hogy az ősmagyar eredetű pénz létezését igazolja. Szent István az első, akiről tudjuk, hogy aranyértékű pénzt veretett. Ez nem zárja ki, hogy ennek ellenére ne lehettek volna őseinknek saját készítésű pénzeik is, hiszen kitűnő aranyművesek voltak. Maga „*pénz*” szavunk is őseredetinek látszik. A „*pendza*” ugyanis mely törvényeinkben és okleveleinkben „*pensa*” alakban fordul elő, *domborműves lapot* jelent, mint ősrégi szanszkrit eredetű szó, így ezt őseink nem a honvisszafoglalás után szedték magukra, illetve nem honvisszafoglaláskori európai népektől vették át.¹ Ebből

¹ Némelyek szerint bajor pénzverőktől származnék a szó. Részünkről ezt egyebek közt azért sem tartjuk elfogadhatónak, mert nincs a magyar nyelvben más, ősbibb szó a pénz általános fogalmának jelölésére, jóllehet őseink *előbb* is ismerték a pénzt, tehát kellett rá szavuknak lenni. A pénzt így régebben is pénznek kellett nevezniök. — Mások szerint prágai eredetű volna a pénz, de ez sem valószínű.

az következik, hogy a pénz ősi szavunk, melynek eredeti lényeg, ismeret, gyakorlat, *pénzkészítés is* felelhetett meg. Csak erről adataink nincsenek. Annyit tudunk, hogy hadiadó, váltságdíj, ajándék, zsákmány stb. útján őseink sok pénzre tettek szert. Így például, mint láttuk, — Kiev ostrománál. Egyszer Felső-Olaszországban 28, máskor ugyanott Páviánál 8 véka¹ ezüstpénzt szereztek. A német császárok tíz éven át adót fizettek nekik. Tudunk arról is, több régi, cseh író említi, hogy Taksony idejében a csaszlaui és kaurzimeri ezüsbányák a csehek és magyarok közös tulajdonai voltak. Ha ennyi pénzük volt, akkor élénk kereskedelmüknek is kellett lennie, mert a pénz csak árucserében, kereskedelemben használható.

¹ Véka = körülbelül 32—33 liter. Súlyra 1 véka ezüst körülbelül 5—6 métermázsa lehet.

XXII.

Ipari átmenet az ingatlanvagyon első korszakába.

Ez a hatalmas ipari és kereskedelmi kép *az ingatlanvagyon első korszakában*, Árpádházi királyaink alatt, egészen a tatárjárásig, sok tekintetben előnyösen, más vonatkozásokban hátrányosan változott. Tárgyi tekintetben fellendült, kibővült. A vár-, lakóház- és városépítéshez fokozatosan templom-, monostor-, menhely-, illetve népházépítés is járult. A kegyeszerek, egyházi ruhák és általában a vallásváltotással járó hétköznapi cikkek előállítására tekintetben bizonyos föllendülés tapasztalható. A pompaszeretet megmaradt s ennek megfelelően a fényűzési ipar emlékei is nagyszerű ipari készségről tanúskodnak. Ebben a korban találkozunk először ipart és kereskedelmet érdeklő rendelkezésekkel, jogszabályokkal. Ebben a korban kezdenek *idegen városok* keletkezni — szászok — és meglévő magyar városaink többé-kevésbé elmagyartalanodni. Az iparra bizonyára idegen behatások is érvényesülnek, de annak kevés nyomát találjuk. Inkább művészi, semmint ipari tekintetben észlelhető idegen befolyás. Nem változtat ezen a városok átformálódása sem, miután téves az a nézet is, mintha iparunk már e korban a városokra szorított volna, vagy a városok fejlesztették volna az ipart. Város ugyan nem lehet ipar és kereskedelem nélkül, a város tehát föltétlenül egyik hajtóereje iparnak és kereskedelemnek, de megfordítva: az iparnak nem múlhatatlan tényezője a város. Kétségtelen tehát,

hogy a nem hadi igények, a polgári szükséglet kielégítése végett is számos mesterséget űztek honvisszafoglaló őseink iparosai, így a már említetteken kívül még bognár, cukrász, fazekas (göloncsér), halász, kérekgyártó, kulacskészítő, mészáros, sütő (pék), szabó, varga, viaszgyertyaöntő, gombkötő, hajóács, harangöntő, kardcsiszár és egyéb fegyvergyártó, késes, keztyüs, serföző, stb. iparágakat. Ennek ellenére állithatjuk, hogy nem városokra szorítkozott az ipar. Az a közhiedelem, mintha iparunk csak később, még pedig a bevándorló külföldi telepések útján, ezek városaiban fejlődött volna ki, téves. Okleveles adatokból is megállapítható ennek az ellenkezője. Mielőtt még a külföldiek betelepédtek volna, már szükségünk volt iparra, volt is fejlett iparunk, de nemcsak a városokban. A betelepülők telepedési okirataiban nem is található semmi nyoma annak, mintha a betelepülők tényleg iparral foglalkoztak volna. Sőt: az ellenkező derül ki. Ha ugyanis iparral foglalkoztak volna, vagy a városokat tényleg ők alapították volna, vagy tették volna a telephelyeket városokká, akkor ennek az oklevelekben nyomának kellene lenni, mivel az oklevelek nagyon elenyésző részletkérdésekről is intézkednek. *De nincs nyoma!* Ellenkezőleg: az oklevelek azt igazolják, hogy a telepések és városok sok minden tekintetben szereztek jogokat és vállaltak kötelezettségeket, csak éppen ipari tekintetben nem, Így Jászó község nem valamelyes ipart érdeklő körülményre, hanem halászatra, vadászatra és fémkutatásra kapott jogosítványt. Korpona faizás és kőfejtés tekintetében kap kiváltságot. Luprecht-háza joga a faizás. Selmecebánya bányászat és faizás, Dobrova faizás és kőfejtés, Besztercebánya fémkutatás, Szatmár kizárólagos kocsmáztatás és a posztónak kicsinyben árusítása, a szepesi szászok halászat, vadászat és erdőirtás tekintetében kapnak jogokat. Győr árumegállítási jogot, Komárom bárkákkal való szabad közlekedést, Vasvár posztónak kicsinyben történő árusítására kizárólagos jogot, Gölnicbánya halászati, szénégetési, faizási és bányaművelési jogot, Pozsony

árumegállító és a saját határában víziszállításra kizárólagos jogot, Torockó faizási és vasbányahasználati jogot, Pest árumegállító jogot kapott. Egyikben sincs iparról szó. Iparos testületté szervezett céhek sincsenek ebben az időben, — a céh viszont, mint társadalmi osztály megszűnt, — más ipari társulatoknak sincsenek nyomai. Az Árpádok korszakában tehát az iparosok a városokon kívül, mint a földbirtokosok, talán inkább: mint a földbirtokok szegődményesei, jobbágyai, vagy szolgálai dolgoztak. Erre pozitív adat is van, amennyiben a monostorok alapítólevelei felsorolják, hogy melyik monostor mennyi mesterembert „kapott”, A pécsváradi monostor például 10 kovácsot, 6 bognárt, 12 esztergályost, 9 péket, 3 fazekast, 6 gyertyaöntőt, 5 ötvöst, 8 kerékgyártót és 4 molnárt kapott. A tihanyi apátság 2 vargát, 2 kovácsot, 1 aranymivest, 2 asztalost, 2 molnárt, 1 esztergályost és 1 tímárt kapott. A garamszentbenedeki monostor 1 ötvöst, a veszprémi püspökség 13 meg nem nevezett mesterembert és 2 kovácsot, a dömösi monostor pékeket, szakácsokat, esztergályosokat, szücsöket, molnárokat, kulacskészítőket és kerékgyártókat kapott. De tudjuk más forrásokból is, hogy nem külföldi telepesek, illetve bevándorlók, hanem magyar jobbágyok, — rabszolgák és szabadok — voltak a mesteremberek, így például Szent László király koporsóját, szentté avatásakor egy *rabszolga* nyitotta ki, amiért *felszabadították*. Jászló község nemesi kúriáiban egy 1243-iki oklevél szerint számos, — jogállására nézve *szabad* — mesterember dolgozott. Ugyanis az oklevél szerint a kovácsok, kerékgyártók, szabók, pékek, mészárosok, szücsök és más hasonló mesteremberek, *akik nem a községben, hanem mások kúriáiban keresik megélhetésüket, évenként 12 dénár adót fizetnek*. A Margit-legendában szereplő Benedek mester Dán faluból való pintér és ács. Az esztergomi káptalan 1282-ben két *jobbágnak* engedélyt ad arra, hogy a Garamon malmokat építsenek, ha a felállítást a *molnár-mesterek* megvizsgálják. A leleszi nagy tornyot, az ócsai templomot *budai*, — tehát városi sza-

bad — kőfaragómesterek és építészek építették. Szent László nagyváradi szobrát a különben európai hírü és külföldön, Prágában is dicsőséggel dolgozó Márton és György mesterek, Miklós kolozsvári festő fiai öntötték ércbe, akik nem mehettek volna külföldre, ha jobbágyok vagy rabszolgák lettek volna. Éppen csak arra nincs adatunk, mintha *nemes* gyakorolt volna ipart (negatív bizonyíték amellet, hogy nem a katoná gyártotta télen át a fölszerelést).

A királyi váraknak is voltak műiparosaik, így a szolnoki várnak pékjei és egyéb mesterei. A városok közül aránylag legtöbb iparos lakott Esztergomban, ahol Lőrincz nevü olasz ötvösről van tudósításunk, ugyanott szerepel Miklós nevü magyar ötvös is, azután Neza nevü asszony aranyfonó és Kuncs nevü szücs. Ugyanekkor 14 mészárost közösítettek ki Esztergomban, mert nem szolgáltatták be a marhabőröket és ezzel a káptalannak 45 gira vagy márka kárt okoztak. Vám jegyzék határozta meg Esztergomban, hogy az iparosok, mint kovácsok, vargák, pékek és más iparosok mennyi piaci vámot fizessenek. Esztergomban tehát volt ipar. Ipar nyomára találunk Selmecen és más népesebb városokban is, de seholsem úgy, hegy az tűnnék ki, mintha a városok, pláne idegen telepesek városai lettek volna ebben a korban az iparosodás kiinduló pontjai és fejlesztői.

Valószínűtlen is az ilyen beállítás, különösen a telepesek városai tekintetében. A betelepülő idegenek ugyanis egyrészt, mint láttuk, besenyők, kunok, jászok, palócok, ruthének s más efféle népek voltak, s ezeket aligha lehet iparfejlesztéssel meggyanúsítani; nem is jutott eddig eszébe senkinek. Az izmaeliták földmiveléssel és kereskedéssel foglalkoztak, iparral nem, de ők nem is számíthatók talán telepeseknek. A XIII. században beszivárogni kezdő oláhok ipart nyilván nem hoztak magukkal. A nyugati telepesekről, bevándorlókról pedig a nemzetiségi kérdés tárgyalásánál kimutattuk már, hogy a *vallon-olaszok kivételével*, akik csakugyan nagy befolyást gyakoroltak városaink életére és iparára, a többiek ipart szintén

nem hoztak magukkal, hanem földművesek voltak és legfeljebb mint katonák vállaltak kötelezettséget. Ami természetesen nem zárta ki, hogy ipart is ne űztek legyen a saját szükségleteik kielégítésére, de semmi esetre sem oly mértékben, hogy azt lehetne róluk nyugodt lélekkel állítani, mintha ők lettek volna a magyar ipar megteremtői.

Nyugat-Európa egykorú állapota is hihetlenné teszi ezt. Nyugat-Európa népei abban az időben egyáltalán nem állottak a magyar ipari kultúra fölött.

TARTALOMJEGYZÉK

az első kötethez.

BEVEZETŐ RÉSZ.

I. Előszó

E munka kísérlet a történelem gazdasági, különösen ipari és kereskedelmi tényeinek újszerű beállítására.

II. Bevezetés	9
A történelem nemzetközi jogi szerepe.....	9
<i>Szerb igények</i>	10
Honvisszafoglaláskori délszlávok — Csrni Jovan — A török hódoltság és Csarnejovics Arzén kiváltságai, mint szerb igények alapjai — A szerb és délszláv propaganda — Jirecsek Konstantin.	
<i>Román igények</i>	12
Sinkay és Major Péter folytonossági elmélete— Anonymus az oláhokról — Az „oláh” nem népet, hanem mindenféle pásztor jelent.	
<i>A szerbek Anonymus szerint elszlávosodott magyarok</i>	14
Cseh és osztrák igények.....	14
<i>A német-francia ellentét: Magyarország sonsa</i> ...	15
Török-francia szövetség Magyarország ellen — Mátyás király törekvése a német császárságra — Franciaország szemében Magyarország nem ellenség, csak Németország függvénye.	
Történelem a belügyekben.....	17
A Szent Korona jogrendszere — A Szent Korona jogrendszere és a munkáskérdés — Kartelkérdés — Nemzeti jövedelmet megosztó kérdések — Szent Korona és a megélhetés — A közgazdasági élet szereplői, mint történelmi személyek.	

III. A magyar történelem korszakai	25
íratlan történelem.....	25
<p>Legrégibb időtől Dentumogeriáig — A magyarság mutatkozik Nagymagyarország legrégibb lakójának — Egyes iparágak hazánk őskorában kereshetik eredetüket — Anonymus és Hérodotosz a magyarság őskoráról — Más a magyar terület íratlan történelme</p>	
Írott történelem	28
<p>Ingó, ingatlan és kapitalista vagyon korszakára oszlik — Az ingatlan vagyon korszaka szükséges nagybirtok, nagybirtokos szövetségek és a nagybirtok alattvalói korára tagolódik — A mohi csata és a mohácsi csata történelemtagoló jelentősége — Az ingó vagyon kora Géza fejedelem haláláig (997), az ingatlan vagyon első korszaka IV. László haláláig (1290), második korszaka Budavár török megszállásáig (1541), a harmadik 1848-ig tart, ettől kezdve napjainkig tart a kapitalista korszak.</p>	

ELSŐ RÉSZ.

A Magyar Terület a Honvisszafoglalásig.

IV. A történelmi Magyarország területének őskőkori népe és ipara.....	37
<p>Magyarország geológiailag a devonkorral kezdődik — A visegrádi Niagara — Trópusi éghajlat — Jégkorszak — Flóra — Legősibb fánk az akác, legősibb dísznövényünk az árvalányhaj és a szalmavirág — Fauna — Mammuth, tur és taránd — Őseink csodaszarvasa az óriás gím — Megjelenik Magyarországon az első ember — Ipar teszi emberré az embert — Az ember Afrikából származott hozzánk — Az ősember kultúrája, ipara Magyarországon fejlődött ki és érte el legmagasabb fokát.</p>	
Magyarország az ősemberi kultúra bölcsője.....	42
A szarvas útja a jégkorszak megszűntével észak felé	44
<p>Követi az ember.</p>	
Az első kereskedelmi út.....	44

Az első magyarországi ember nyelve.....	45
Társadalmi élet, ipar.	
<i>Első ipari forradalom: áttérés a kő alakjáról</i>	
a kő anyagára	49
A kapitalista vagyron legkezdetlegesebb alakja	50
Mit termelt az őskőkori ipar?	50
Állatbőrfeldolgozás — Szerszámkészítés — Fegyvergyártás a solutréi korban — Ékszerek — Cserépedények.	
V. Magyarország területének népe és ipara újkőkortól a vaskorig.....	56
A Tisza és az embertelepülés — Újkőkori népvándorlás hazánkban — Az első tanyavilág — Világkereskedelem a Góbi sivatagtól Madridig.	
A velemszentvidi bronzgyár.....	59
Gabonaközpont Szarvas vidékén	59
Földművelés	59
Kapakultúra — Az első szántás — Újkőkori gyümölcsnemesítés — Újkőkorig visszanyúló szokásaink.	
Tanyás nomádság	62
Cölöpépítmények hazánkban.....	63
<i>Kialakul a tulajdonjog és a jogrend.....</i>	66
Vaskor.....	69
Népek zűrzavara — Földművelésük — Érc- és sóbányászat — Kereskedelmük.	
VI. Rómaiak. Hunok. Avarok. Római és hun ipar és kereskedelem hazánkban	71
Római hódítások — Római-dák háború — Városalakulások — Pannónia nyugati határai — Ipar — Kereskedelem — Állami gyárak — Úthálózat — Kereszténység és keresztényüldözés Pannóniában.	
Népvándorlás	76
Hunok	77
Attila — Nagyságának titka — Ipara, kereskedelme — Hadszervezete — Hun összeomlás.	
Hunok után anarchia.....	81
Avarok	82
Szlávok	82

MÁSODIK RÉSZ.
A Magyar Nép Története.

	Oldal
VII. Az ingó vagyon korszaka. Honvisszafoglalás	85
Nem honfoglalás, hanem honvisszafoglalás — Hunmagyar haza a Fekete-tenger mentén — Anonymus elbeszélése — A Tripartitum a magyarok és hunok közös eredetéről.	
A honvisszafoglalás. Magyarország területe.....	95
A honvisszafoglalók száma	96
Honvisszafoglaláskori honlakók száma.	
VIII. Nemzetközi helyzet honvisszafoglaláskor ...	99
Csehország	99
Szerbia	99
Románia	99
<i>Ugrón rabonbán annyi, mint Zsil vízi bán.</i>	
Görögország	99
VI. Leó és VII. Konstantin császárok a magyarság őstörténetiről.	
Lengyelország	100
Oroszország	100
Ausztria	101
Pápák	101
Német birodalom	101
Franciaország	102
Anglia	102
Olaszország	103
Spanyolország	103
IX. A honvisszafoglaló magyarság jellemzése	104
Egyéniségük — Élelmезésük — Ruházatuk — Mulatságaik és ünnepélyeik — Dáridózás.	
X. Népünk hon visszafoglaláskori összetétele.....	110
Hét magyar törzs — Székelyek — Kazárok — Besenyők — Bolgárok — Avarok — Oroszok vagy ruthének — Oláhok — Németek.	
XI. Ingó vagyon, hadszervezet és jogrend.....	113
Az ingóvagyon és hadszervezet összefüggései — „Magyar” nevű királyunk a Fekete-tenger-menti hazánkban — Hun és magyar nép azonos, a ma-	

gyarság hun hadszervezettel bírt, csak a népnév változott — Az ingó vagyon jogrendje.	
Vérszerződés	122
A vérszerződés bizonyítékai — Anonymus ingatlan vagyon korszakában élt, mégis ingó vagyónak adja a vérszerződést, ez egyik legfőbb bizonyíték hitelessége mellett — Anonymus hitelének egyéb belső bizonyítékai.	
XII. A visszafoglalt haza a vezérek alatt.....	128
Törzsrendszer — Fejedelmek — Honvédelmi portyázások — Zsákmányolás — A törzsrendszer dacára élt az egység tudata.	
A külföldi csatavesztések következményei	132
Kereszténység és ősmagyar hit.....	135
A kereszténység első összeütközése az ősmagyar hittel Gordás és Magyar királyaink alatt — Az ingatlan vagyon és a kereszténység összefüggései.	
A quedlinburgi egyezmény 9734)an.....	138

HARMADIK RÉSZ.

XIII. Az ingatlan vagyon korszaka (997—1848).....	140
XIII. A királyi vagyon egyéni és közjogi egységének kora	142
Nemzetközi helyzet — Ausztria	142
Csehország	145
Lengyelország	147
Német királyság és császárság.....	148
Német birodalom	149
Pápaság	150
VII. Gergely pápa a magyar függetlenségről.	
Olaszország	152
Franciaországból Olaszországban feltűnnek az Anjouk, a későbbi magyar uralkodócsalád.	
Franciaország	152
Anglia és Skócia.....	153
Szent István rokonsága az angol uralkodóháznál.	
Spanyolország	154
Oroszország	154

	Oldal
Szerbia és Horvátország	154
Görög birodalom.....	155
Magyar és görög uralkodók rokonsága.	
Törökök	155
XV. A királyi vagyon egyéni és közjogi egységé- nek krónikája	156
Szent István keresztség előtti neve Vajk, ami győ- zöt jelent — Leveri a törzsfőket — Fiát, Szent Imrét megöli egy vadkan — Szent István rokonsá- ga menekül — Péter — Aba Sámuel — Péter másodszor — Az ősi hit lázad — I. Endre — L Béla — Az első általános választójogra alapít- ott országgyűlés — Salamon — I. Géza — Szent László — Könyves Kálmán — Dalmácia és Hor- vátország meghódítása — II. István — II. vagy Vak Béla — II. Géza — II. László és IV. István, velük egyidőben III. István — III. Béla — Imre — III. László — II. Endre.	
Aranybulla	167
Az első nemesi megyei gyűlés 1232-ben	167
IV. Béla — Tatárjárás — Az ország újjászerve- zése — V. István — IV. vagy Kun László — Meg- alapozza a Habsburgok uralmát.	
XVI. Magyarország területe az Árpádházi kirá- lyok alatt	170
Anyaterület	171
Hozzá tartozott Nagymoravia, Alsó-Ausztria je- lentékeny része, a Karantán szélek, Szerémség, Nándorfehérvár (Belgrád), Erdély, Temesi ke- rület, Szepesség is.	
Kapcsolt részek	175
1. Szlavónia	175
2. Horvátország	176
3. Dalmácia	178
4. Szörényi bánóság	178
5. Macsói bánóság	179
6. Ozorai, sói, krucsói, boroncsi bánóság, verbászi ispánság	179
Hűbéres tartományok	179
1. Galícia és Lodóméria	179
2. Kunország (Cumánia), azaz Moldva és Havaselföld	180

3. Bulgária	181
4. Szerbia	182
5. Bosznia és Hercegovina (Ráma)	183
6. Stiria	184

NEGYEDIK RÉSZ.

Nemzetiségi kérdésünk történelmi alapjai — Népmozgalom, életmód

XVII, Népeesség	187
Uralkodó osztály és nép magyarul beszéltek, de voltak idegen nyelvűek is, viszont ezek sem lehetek idegenek a magyartól — A szláv csak nyelv, nem faj — A valóban idegenek, akik nem is magyarosodtak el, csak jóval a honvisszafoglalás után telepedtek be — Görögök és magyarok közeli kapcsolatai — Keresztény műszavaink — A görögök teljesen eltűntek a magyarban.	
Eltűnt nemzetiségek a görögön kívül.....	196
1. Kabarok	196
2. Besenyők	196
3. Kunok	196
(A kunok nem tatárok, de nem is törökök.)	
4. Jászok	198
5. Böszörmények	198
6. Tatárok	198
7. Pannón-szlávok	199
8. Morva-szlávok	199
Szétszóródottságuk miatt magyarosodtak el	200
1. Csehek	200
2. Szaporogi kozákok	200
3. Vallon olaszok	200
4. Franciák	201
El nem magyarosodtak.....	201
1. <i>Tótok vagy szlovákok</i>	201
Moymir átveszi a magyar sereg megjelenési formáit — Goralok vándorolnak a gyepükre — Előbb németek jönnek, azután jelennek meg a mai szlovákok ősei — Lehoták — Dunántúli oláhok felvándorlása a felvidékre és egyesülése a tótokkal.	
2. <i>Szerbek, horvátok, szalvónok</i>	209
A szerbek eredete — ők voltak a triballok — A szerbek harcai Nagy Sándorral — Szerbek és hu-	

nok — Szerbek és görögök — Cyrill és Method megtérítik őket — Az irodalmi szerb nyelv Raguzából ered — A magyar és szerb királyok családi összeköttetései — Dusán cár — Honvisszafoglaláskor Magyarországon nem laktak, de egy egész magyar hadsereg telepedett közük Zuárd és Kadosa vezérlete alatt — A török-szerb háborúk Magyarországra üzik a szerbeket — Mátyás király szívesen fogadja őket — A mohácsi csata után ellenség gyanánt is terjeszkednek — Morlások vagy uszkok — Csarnejevics Arzen — A szerbek kiváltságai — *1706-ban vetik föl az elszakított trianoni területre igényeiket* — 1790-ben magyar állampolgárokká lesznek.

<i>A horvátok eredete homályos</i>	223
Nem rokonai a szerbeknek — Önálló történetük Könyves Kálmán óta nincs.	
<i>Szlavónok</i>	225
1526 után telepedtek be.	
3. Románok vagy oláhok	227
Anonymus és az oláhok — Nyelvészet és oláhok — Traján és az oláhok — A román nyelv az olasz nyelv származéka, nem a latiné — Albánokkal keveredtek — A XI—XIV. századokban még Thesszáliában volt Nagyoláhország — A bolgár cár elhurcolja Thesszáliából az oláhokat a Rhodope hegységbe — 1164-ben lépnek oláhok először a Duna északi partjára — Kun-oláh összeköttetés — Bonfinitól ered az oláhok trajáni származásának elmélete.	
<i>Jf. Ruthenek vagy kisoroszok</i>	241
5. Németek	243
Szászok — Teuton németek — Török utáni német bevándorlás.	
6. Bolgárok	249
7. Krasaván szlávok	251
8. Örmények	251
9. Albánok	252
10. Lengyelek	252
11. Cigányok	252
12. Olaszok, spanyolok	252
Törökök	253

Zsidók	254
Nagy Lajos kiűzte a zsidókat — Öt éven át nem volt zsidó Magyarországon — 1365-ben engedte meg ismét a betelepedést — Szombatosok.	
XVIII. Népmozgalmi adatok.....	258
XIX. Életmód. — A nők helyzete.....	263
Életkor tekintetében nincsenek pontos adataink — Életmód és szokások — Táplálkozás — Részegeskedés — Fényűzés — Ruházkodás — Szent Erzsébet ezüst fürdőkádja — Lakásviszonyok — Családi élet — Bűbájos nők — Apácák — A nők jogai — A feleség annyi, mint élettárs.	

ÖTÖDIK RÉSZ.

Hadszervezet. Ipar. Kereskedelem

XX. Hadfölszerelés és ipar	274
Magyar fegyverzet — Lószerszám — Egyenruházat — Első tüzi lőfegyver a magyaroknál — Várivás — Várak — Várfölszerelés — Üvegvarák — Bútorzat — Monostorok — Kőházak — Jelzőkészülékek — Mindezt szolgáltatta a magyar ipar.	
XXI. Ipar és kereskedelem az ingó vagyon korában	291
A fegyverzet és várkészítés a legmagasabbrendű ipari teljesítményt követelte — A termékek teljesen magyar jellegűek, még a finntól is különböznek, tehát csak magyar iparos gondolhatta ki — idegen iparosok csak a kereszténységgel jöttek — A magyar honvisszafoglalásnak a vitézséggel és politikai okossággal egyenrangú tényezője volt az ipar — A honvisszafoglalásban ép oly érdemei voltak az ősmagyar iparnak, mint a harci erényeknek — Az ősmagyar ipar jogi helyzete — Külön társadalmi osztály: céh volt az iparosság — Az életmód követelte iparok — A pelyva és az ősmagyar tanyás nomádság — Építészet — Városépítés — Kereskedelem — A pénz. .	
XXII. Ipari átmenet az ingatlanvagyon első korszakába	307
Idegen városok kezdetei — A betelepülők nem ipari jogosítványokat kaptak — Iparunk nem a városokban kezdődik — Nyugat-Európa népei e korban nem állottak a magyar ipari kultúra fölött.	